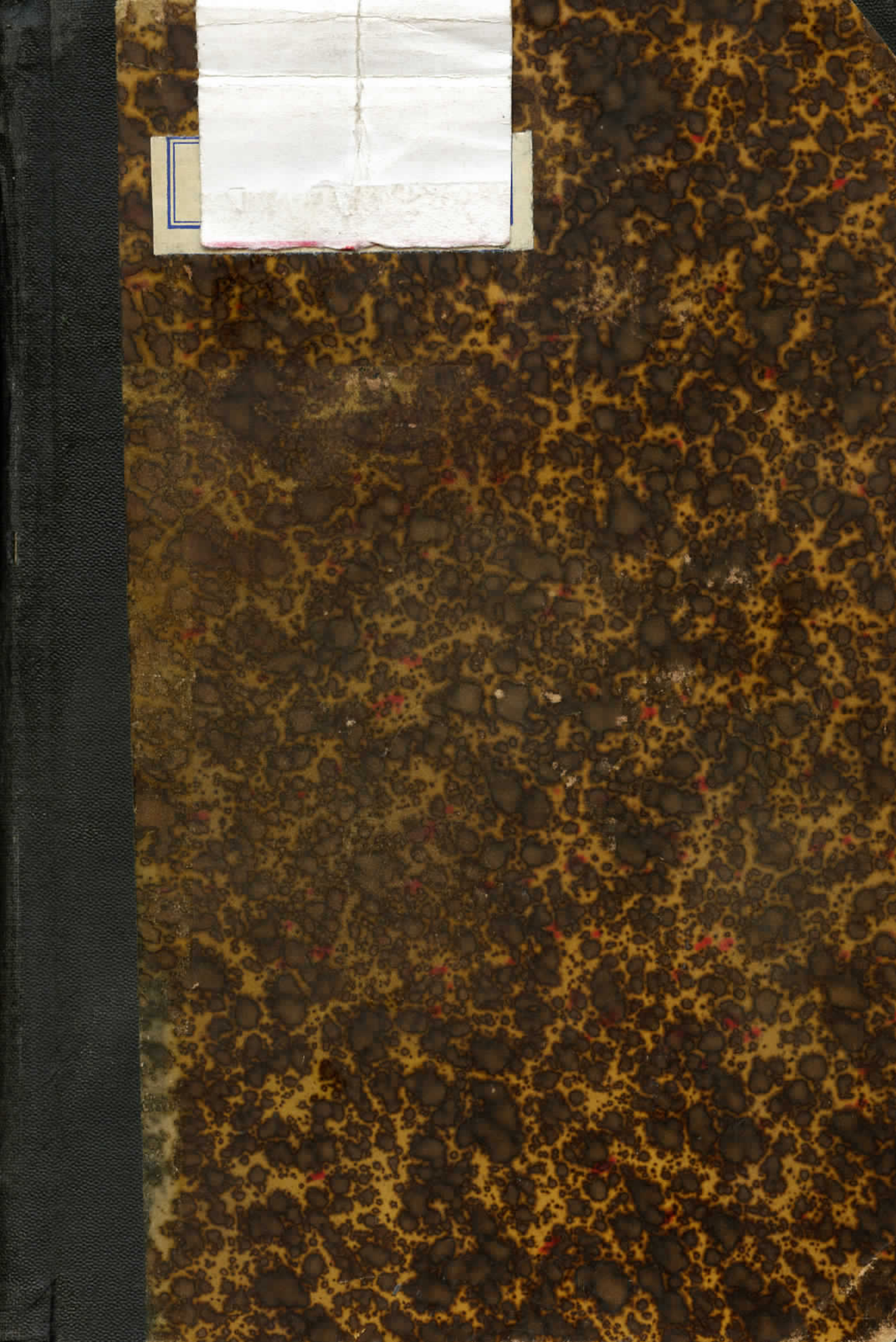

UVOD

U

SVETE KNJIGE

NOVOGA ZAVJETA.

NAPISAO

Dr. RUDOLF VIMER

PROFESOR UVODNIH ZNANOSTI U NOVI ZAVJET
U BOGOSLOVNOM FAKULTETU KR. SVEUČILIŠTA FRANJE JOSIPA I.
U ZAGREBU.

S dopuštenjem duhovne oblasti nadbiskupije zagrebačke.

ZAGREB
TISAK ANTUNA SCHOLZA
1903.

PREDGOVOR.

Djelo je ovo namijenjeno u prvom redu mladim bogoslovima, da ih upozna sa svim važnijim pitanjima, što zasijecaju u uvodne znanosti novoga zavjeta.

Prema tomu odredio sam i opseg knjizi, kako će je u propisanim satovima i profesor i slušači svršiti uz mali trud.

To je razlog, zašto nijesam razvio sadržinu svake novozavjetne knjige, kako bi možda gdjetko želio. Upozorujem u tom pogledu na latinsku knjižicu: R. Cornely, Analyses librorum sacrorum N. T.

Da knjiga bude što razumljivija, radije sam prihvatio stariji izraz ili ostavio latinsku riječ.

Budi mi dopušteno primijetiti, da ni inače bogata njemačka bogoslovna književnost nema ovakove školske knjige, osim one gradačkoga profesora Gutjahra, koji piše u svom predgovoru: »Ein derartiges Lernbuch in deutscher Sprache scheint mir bisher zu fehlen.«

Ako bi se iz moje knjige dalo što izvesti protiv nauke katoličke, pripravan sam svaki čas pokoriti se sudu crkvenih poglavara.

Dao Bog, da i ova knjiga doprinese koje zrnce poznavanju svetih knjiga, koje je u naše vrijeme toliko potrebno i koje sveti Otac Leon XIII. tako toplo preporuča.

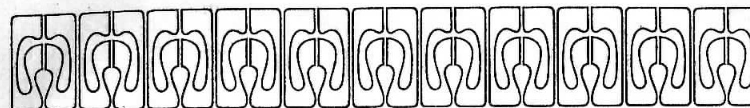
ZAGREB na dan sv. Tome Akvinca 1903.

Pisac.

IZVORI

iz kojih sam crpao sastavljajući ovu knjigu, pa se na njih i pozivam u bilješkama:

Bacuez et **Vigouroux**. Manuel Biblique. VIIIe édit. Paris 1894.
Batiffol P. Six Leçons sur les Évangiles. IIIe édit. Paris 1897.
Baumgartner A. S. J. Geschichte der Weltliteratur. Freiburg 1897.
Belser dr. **J.** Einleitung in das N. T. Freiburg 1901.
Boese H. S. J. Die Glaubwürdigkeit unserer Evangelien. Freiburg 1895.
Brandscheid F. Handbuch der Einleitung in's N. T. Freiburg 1893.
Chauvin G. Leçons d'Introduction gén. aux divines Écrit. Paris 1897.
Cornely R. S. J. Introductio generalis in N. T. libr. sacr. Parisiis 1895.
— Introductio specialis in singulos N. T. libros. Parisiis 1886.
Fouard G. Saint Paul, ses missions. IIIe édit. Paris 1895.
Gigot F. E. Gen. Introd. to the study of the Holy Script. New York 1900.
Gloag P. D. D. Introduction to the Synoptic Gospels. Edinburgh 1895.
— Introduction to the Johannine Writings. London 1891.
— Commentary on the Acts of the Apostles. Edinburgh 1874.
— Introduction to the Pauline Epistles. Edinburgh 1874.
— Introduction to the Catholic Epistles. Edinburgh 1887.
Guillemon I. M. Clef des Épitres de s. Paul. IIe édit. Paris 1878.
Gutjahr F. S. Einleitung zu den heil. Schriften des N. T. Graz 1897.
Hastings I. D. D. A Dictionary of the Bible. Edinburgh 1900.
Kaulen F. dr. Geschichte der Vulgata. Mainz 1868.
Reuss E. Die Gesch. d. h. Schriften N. T. VI. Ausg. Braunschweig 1887.
Salmon G. D. D. Introduction to the New Test. VIII. edit. London 1897.
Seeböck Ph. Sankt Paulus, der Heidenapostel. Paderborn 1900.
Stalker I. D. D. The life of st. Paul. Edinburgh.
Székely S. dr. Hermeneutica biblica. Brisgoviae 1902.
Trenkle F. S. dr. Einleitung in das N. T. Freiburg 1897.
Vigouroux R. Dictionnaire de la Bible. Paris 1895. ss.
— Le N. T. et les découvertes archéologiques modernes. Paris 1890.
Wetzer und **Welte's** Kirchenlexikon. Freiburg 1901.
Westcott and **Hort**. The New Testament in greek. Introd. London 1897.
Zahn Th. Einleitung in das N. T. II. Auflage. Leipzig 1900.

PRISTUP.

§ 1.

Pojam uvoda.

1. Riječima „Uvod u sv. pismo" prvi je okrstio grčki kalugjer Adrijan djelo svoje, u kojem tumači neke riječi i mjesta sv. pisma.[1] Odonda se služe njima općeno. U najširem opsegu obuhvata naziv taj sve, što služi boljemu razumijevanju sv. pisma. U uvodu (introductio, εἰσαγωγή) dokazivahu, da svete knjige nadilaze svjetovne, jer su nadahnute (inspiratio); postavljahu pravila, po kojima ih treba tumačiti (hermeneutica sacra); pokazivahu, koliko se razlikuje od klasičnoga onaj grčki jezik, kojim su svete knjige pisane (philologia sacra); raspravljahu povjest onoga doba, u kojem su se zbili sveti dogagjaji (historia sacra); i nastojahu napokon, da razjasne pitanja, što zasijecaju u vrijeme i običaje novoga zavjeta (archeologia i chronologia sacra). Pokraj toga zanimalo ih, kako su svete knjige, premda na raznim mjestima i u razno vrijeme pisane, sabrane u jednu cjelinu (canon), i u kojem su obliku do nas došle (critica textus). Kod pojedine knjige razlagahu još, tko ju je napisao i što je pišući želio postići.

2. Tijekom vremena pokazalo je iskustvo, da se sve ove točke ne dadu valjano obraditi u uvodu, pa se mnogostručna gragja introdukcije stezala na sve uži opseg. Inspiraciju svetih knjiga, jer je dogma, prepustiše dogmatici. Nauka o tumačenju svetih knjiga, o jeziku, kojim su pisane, o suvremenoj povjesti, koje su se taknule, o običa-

[1] Cassiodorus, Instit. divin. liter. 16. (M. 70, 1122).

jima i uredbama, o koje se oslanjaju, napokon o svetim mjestima, razvila se do samostalnih grana uvodne znanosti, gdje je mogu opširnije i točnije obraditi. I prvi je bio francuski bogoslov Rikard Simon († 1712.), koji je udario megje današnjoj uvodnoj znanosti u sv. pismo svojim načelom: svete knjige treba promatrati jedino s historijskoga i kritičkoga gledišta.[1] Poslije njega stegla se introdukcija samo na povjest svetih knjiga t. j. tko ih je pisao, koja im je sadržina, kad su i u koju su svrhu pisane, pa ih u svakoj ovoj točki brani protiv napadaja protivničkih.

3. Tek što su se svete knjige pojavile, počeše ih sabirati u jednu cjelinu. Kako je došlo, te su se svete knjige našle jedna do druge; što je crkva o toj zbirci svetih knjiga u koje vrijeme držala: to je pitanje, koje raspravlja opći dio uvoda. Ali i slovo svetih knjiga nije bilo uvijek jedno te isto; i ono imade svoju povjest, pa je druga zadaća općega uvoda, da se što više dovine prvotnomu slovu novozavjetnih knjiga i da pokaže, kako pogrješke i promjene, što su se uvukle u sv. pismo, nijesu ni najmanje povrijedile objave božje u vjeri i ćudoregju. Opći se dakle dio uvoda raspada na dva dijela: na povjest kanona i na kritiku teksta.

Svaku su svetu knjigu izazvale posebne prilike, pa je i pisana u posebnu svrhu. Stoga raspravljamo u posebnom uvodu o svakoj svetoj knjizi napose, dokazujući njezinu vjerodostojnost, cijelj, za koju je pisana, i prilike, u kojima je nastala.

4. Dokaze svoje crpe i opći i posebni uvod iz zaključaka općenih sabora i odluka rimskih biskupa. Zatim pita djela svetih otaca i crkvenih pisaca, osobito prvih vijekova. Napokon rado se obazire na izjave bogoslova, a gdjekad ne prezire ni tekovine svjetskih pisaca, pa i istih protivnika. Svi se ovi dokazi zovu jednim imenom izvanji. Unutrašnji, što ih vadimo iz samih knjiga, jesu značaj svetoga pisca, jezik i slog, kojim je knjiga pisana.

[1] Histoires critiques du Nouveau Testament. Paris 1694.

§ 2.

Imena sv. pisma.

Tri su glavna imena, kojima se označuju svete knjige: sv. pismo, biblija, zavjet.

1. Pisac starozavjetne knjige Dnevnika[1] navodi ustanove zakona Mojsijeva riječima: kako je pisano. Izraz ovaj prevedoše Sedamdesetorica sa *κατὰ τὴν γραφήν*, po pismu. Odatle je nastao običaj nazivati svete knjige scriptura i navoditi ih jednostavnim izrazom: scriptum est,[2] jer ih nijesu napisale i poslale sluge, već gospodar sviju, Bog.[3] Ovaj izraz upotrebljava i Spasitelj, kadgod se poziva na stari zavjet.[4] Za Isusom povode se i apostoli, pa razumijevaju pod njim i one knjige, što su ih napisali Isusovi učenici;[5] a da ih razluče od svjetskih, dodaju sacra, divina,[6] jer su potekle od Duha sv., jer im je sadržina sveta i jer čovjeka posvećuju[7]. Taj su izraz poprimili i sv. oci, pa se počevši od trećega vijeka upotrebljava općenito i prešao je u sve moderne jezike.

2. Židovi su zvali pojedinu svetu knjigu jednostavno: knjiga,[8] a zbirku svetih knjiga: knjige.[9] Grci su prevodili te riječi sa *βίβλος* i *βιβλίον*, *βιβλία*. Naziv taj ne dolazi nigdje u sv. pismu novoga zavjeta, no već su apostolski oci označivali njime svete knjige. Poput drugih grčkih riječi prešla je i ova u latinski jezik, a kasnija latinština načinila je od srednjega roda množine ženski rod jednine. Po knjizi Makabeja[10] pristupio je i toj riječi pridjev sacra.

3. U drugoj poslanici Korinćanima[11] zove sv. Pavao židovsko sv. pismo stari zavjet, a službenike Hristove sluge novoga zavjeta.[12] Grčku Pavlovu riječ *διαθήκη*, koja u sv. pismu znači gotovo uvijek pogodbu, ugovor,[13] počeše latinski oci prevoditi sa testamentum.[14] I već koncem trećega vi-

[1] II. Paral. 23 18. — [2] Mt. 4 6. — [3] S. Chrysost. in Galat. 1 8 (M. 61, 624). — [4] Iv. 5 39; Mt. 21 42. — [5] 1. Tim. 5 18; 2. Pet. 3 16. [6] Rim 1 2. — [7] S. Thom. Comment. in epist. s. Pauli. Leodii 1857. I. p. 12. — [8] Is. 29 18. — [9] Dan. 9 2. — [10] 1. Mak. 12 9. — [11] 3 14. — [12] 3 6. — [13] Lk. 1 72; Dj. 3 25. — [14] Lactantius, Div. Inst. IV. 20. (M. 6, 514).

jeka nalazimo ustaljene izraze stari i novi zavjet za židovsko i kršćansko sv. pismo. Označimo li svete knjige tom riječi, to testamentum znači pismo, što nam kaže uvjete, zakone i dogagjaje onoga saveza, što ga je Bog sklopio s ljudima. Jedan se zove stari, jer je prije dan i jer je zastario, a drugi novi, jer je kasnije dan i jer govori o novim nepromjenljivim pogodbama. I hrvatska riječ „zavjet" znači neki ugovor, pogodbu s Bogom.

§ 3.

Vrijednost sv. pisma.

1. Vrijednost sv. pisma za svakoga izrazio je kratko i lijepo Grgur Veliki riječima: „Quid sunt sacrae Scripturae nisi epistola omnipotentis Dei ad creaturam suam".[1] Misao ovu raspreda Bossuet ovako: „Mi smo jadni prognanici, izagnani daleko od mile svoje domovine. Jedino, što nam sladi dosadu i nepogodu našega progonstva, jesu listovi, što ih dobivamo iz svoje blažene domovine, iz neba. Ti su listovi pisma božja, što nam ih šalje naš nebeski Otac po apostolima i po svom dragomu Sinu, kojega je poslao na zemlju, da nam donese vijesti iz naše zemlje i da nam ulije nadu za skori i sretan povratak. Želimo li dakle vruće, da vidimo onaj slavni grad, u koji nam se jednom useliti; ćutimo li živu ljubav k svojoj domovini: sva naša utjeha treba da bude, da čitamo i razglabamo te listove".[2] Biblija je djelo božje, gdje nam se Bog javlja ne posredno kao u prirodi, već neposredno. Ona nam riše božanskoga našega Spasitelja i diže zastor, što krije tajne nebeske.

Vrijednost sv. pisma za bogoslova crta sveti otac Leon XIII. u enciklici „Providentissimus" od prilike ovako: „Primjer dakle Gospodina Isusa i apostola neka uči sve,

[1] S. Gregor. M. ad Theodor. Epist. IV. 31 (M. 77, 706). — [2] Sermon pour le V. dimanche après l' Epiphanie. Paris 1877. Berche t. VI. p. 492.

navlastito novake svete vojske, koliko treba da cijene sv. pismo, s kolikom ljubavi i poštovanjem treba da pristupaju k njemu kao k oružani. Nigdje ne će naći bogatije nauke o Bogu i djelima njegovim; o Spasitelju roda ljudskoga nema nigdje obilnije, jasnije nauke od one, koju sadržaje biblija, pa je s pravom ustvrdio sv. Jeronim: ne poznavati sv. pisma znači ne poznavati Isusa. Za uredbe, zadaću i povlastice crkve podaje nam biblija toliko krepkih i jasnih dokaza, te je s punim pravom mogao reći sv. Jeronim: „Qui sacrarum Scripturarum testimoniis roboratus est, is est propugnaculum Ecclesiae".

I doista cijela bogoslovija ili žive od sv. pisma, ili je na njemu osnovana. Šta je dogmatika i moral nego nekoliko protumačenih rečenica sv. pisma. I crkveno pravo te pastirsko bogoslovlje imadu zahvaliti svoj osnov sv. pismu; na tom osnovu grade dalje ljudske uredbe i iskustvo.

2. I s pukoga literarnoga gledišta biblija je najvažnija knjiga na svijetu. Pisana je da ne može biti jednostavnije; jedini joj je nakit nekoliko priprostih slika, poredaba i priča; sve je ostalo čedno pripovijedanje. Pa ipak nije nijedna knjiga slavila toliko slavlje kao ova: istoku i zapadu postavila je novi osnov duševnoga života, naobrazbe i književnosti. Sadržaje najčišći, najplemenitiji moral, koji se ikad naučao na zemlji.[1] „Napredovala naša duševna naobrazba kako joj drago; proširile se prirodne znanosti ma kako: one visine, što prosijeva iz evangjelja, ne će natkriliti".[2] Nema u evangjelju traga onom neprijatnom fanatizmu, kojim je prožet koran, onom neobuzdanom maštanju, koje vlada brahmanizmom, onoj tužnoj dosadi, kojom odiše Budhina nauka od početka do kraja. Zato je uzalud vojevao protiv nove vjere krsta ograničeni duh Židova, mekoputnost ostalih istočnjaka, skepticizam i pokvarenost grčka, vojnička oholost i vladohleplje Rimljana,[3]

[1] Baumgarten, I. str. 141. ss. — [2] Goethe, Gespräche mit Eckermann. Leipzig 1876. III. 256. — [3] Baumgarten str. 153.

§ 4.

Broj, poredak i razdjeljenje novozavjetnih knjiga.

1. Novi zavjet broji dvadeset i sedam knjiga, a te su: Četiri evangjelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu; Djela apostolska, pisana od evangjeliste Luke; četrnaest poslanica apostola Pavla: Rimljanima, dvije Korinćanima, Galaćanima, Efežanima, Filipljanima, Kološanima, dvije Solunjanima, dvije Timoteju, Titu, Filemonu, Židovima; apostola Petra dvije; apostola Ivana tri; apostola Jakova jedna; apostola Jude jedna i Otkrivenje apostola Ivana. Napisalo ih osam pisaca. Šestorica od ovih bili su apostoli, a dvojica, Marko i Luka, učenici apostolski.

2. Poredak ovaj ustalio je sabor tridentski, obazirući se nešto na vrijeme, kad su pisane, a nešto na sadržinu knjiga.[1] Na prvom su mjestu poradi važnosti sadržine povjesne knjige, što pripovijedaju život Isusov, poregjane po vremenu, kad su pisane. Uz četiri evangjelja prislanja se peta povjesna knjiga, Djela apostolska. Zatim slijede poučne knjige: ponajprije četrnaest poslanica sv. Pavla, jer su sadržinom najvažnije, a brojem najveće, onda katoličke poslanice. Nijedne nijesu poregjane po vremenu, kad su pisane. Od Pavlovih poslanica stoje sprijeda one, što su upravljene cijelim općinama; za njima slijede one, što su namijenjene pojedinim licima. Iznimku čini poslanica Židovima, koju stavljaju na zadnje mjesto, jer je zadnja u bibliju primljena. Poredak katoličkih poslanica poprimila je zapadna crkva od istočne, a ova ih je, čini se, povrstala onim redom, kojim Pavao navodi stupove crkve[2]: Jakov, Petar, Ivan. Napokon završuje sv. pismo proročka knjiga: Otkrivenje apostola Ivana.

3. Kako se stari zavjet označivao jednom riječi „zakon", tako se i cio novi zavjet označivao ciglom riječi „evangjelje". Najstarije razdjeljenje dijeli novozavjetne knjige u dva dijela: evangjelje i apostol (*τὰ εὐαγγελικὰ καὶ ἀποστολικά*)[1], jer su četiri evangjelja bila prve knjige, što su sabrane u jednu cjelinu. Na prvi dio padaju evangjelja, na drugi sve ostale knjige. To razdjeljenje postoji u istočnoj crkvi i danas.

[1] Sessio IV. die 8. april. 1546. — [2] Gal. 2 9.

Po primjeru Židova čitali su prvi kršćani kod službe božje pored staroga i novi zavjet: iz početka veći ili manji odlomak (*ἀποκοπή*); kasnije odabraše za čitanje ulomke (*περικοπή*), koji su sadržinom odgovarali crkvenoj svetkovini ili vremenu. Ne znamo, tko je prvi i kada je podijelio novi zavjet na ove dijelove, da čitanje bude jednolično. No učinjeno je to veoma rano, jer već Tertulijan kori krivovjerce, što osugjuju cijelu knjigu poradi jedne sumnjive glave.[2] Po tom sudimo, da je sv. pismo vrlo rano bilo razdijeljeno za liturgijsku porabu.

Raznoliko ovo staro razdjeljenje postojalo je sve do trinaestoga vijeka, dok ga nije istisnulo novo, koje se udomaćilo po svim izdanjima sv. pisma. Izazvalo ga privatno proučavanje biblije, kojom se svijet počeo nanovo više zanimati. Pariski profesor Stjepan Langton († 1228.) razdijelio je sv. pismo na glave, kako još i danas stoje. Dominikovac Hugo a s. Caro († 1262.) razdijelio je svaku glavu u sedam manjih jednakih odlomaka i označio svaki prvim slovima alfabeta. Da se svaka rečenica ili riječ sv. pisma može naći još laglje, razdijelio je godine 1551. pariski učenjak i knjižar Robert Stefan svaku glavu na više stihova, što ne znači naš redak, već malen odlomak, koji sadržaje ono, što je po smislu usko megju sobom vezano. Razdjeljenja u glave i stihove ne vežu nas u tumačenju, jer ne potječu od crkvenih zvaničnika. Novi zavjet broji danas 260 glava i 7959 stihova. Stari pisci označuju glave rimskim, a stihove arapskim brojevima; noviji bilježe jedno i drugo arapskim brojkama, samo dijele glavu od stiha zarezom; a najnoviji pišu glavu većom, a stih manjom arapskom brojkom (V. 13; 5, 13; 5_{13} ili 5^{13}).

[1] S. Ignat. ad Philad. 5. — [2] Tertull. De pudicitia 16. (M. 2, 1012).

§ 5.

Racionaliste i novi zavjet.

1. Racionalizam je zabluda, koja tumači svete knjige kao svjetske, jer ne priznaje ništa vrhunaravno. Potekao je iz protestantizma i protukršćanske filozofije 17. i 18. vijeka. Zabacivši protestanti autentično tumačenje sv. pisma, postaviše razum kao jedino pravilo za razumijevanje biblije i otvoriše time vrata svim zabludama u tumačenju svetih knjiga. S pravom zato zove Leon XIII. racionaliste potomcima i baštinicima protestantizma. A kad je deizam, panteizam i naturalizam porekao svaki utjecaj božji u svijet, morao je da zabaci sve vrhunaravno. I racionalizam poriče svako vrhunaravno djelo božje: objavu, nadahnuće svetih knjiga, čudesa, proroštva, tajne, otkupljenje, milost, sakramente, božansko podrijetlo crkve i vrhunaravsku svrhu čovjeka. Navlastito ne će racionalizam da išto čuje o proroštvima i čudesima, koja da su nemoguća, nepotrebna, a ljudi ih kao takova ne mogu upoznati. Jer novi zavjet obiluje čudesima, nastoji racionalizam, da ih protumači prirodnim načinom ili da dokaže, kako svete knjige nijesu vjerodostojne.

2. Prvim je putem pošao heidelberški profesor Gottlob Paulus († 1851)[1]. Njemu su čudesa, što ih pripovijedaju evangjelja, puki prirodni dogagjaji, od kojih je nepoznavanje prirodnih sila, mašta i zabluda čovječja stvorila čudesa. Kod krštenja Isusova razrijedili se oblaci, prosinulo sunce, slučajno doletio golub, a u grmljavini pričinilo se ljudima, da čuju glas božji. Isus hoda po obali, a apostoli misle, da je na vodi; oluja se utišala naglo, a ne na riječi Isusove; Isus je uskrisio prividno mrtve i osvijestivši se Isusove; Isus je uskrisio privido mrtve i osvijestivši se Isusove; Isus je uskrisio

[1] Vidi Vigouroux, Les Livres saints et la critique rationaliste II. str. 450—464.

skim načinom, ili su se prevarili, pa ih drže za čudesa. Zadaća je dakle eksegeze, da pronagje, što je u sv. pismu vjerojatno („das Glaubliche zu finden“) t. j. da istrijebi čudesa. Sam Paulus preživio je svoju nauku, kojoj zadade glavni udarac:

3. David Friedrich Strauss († 1874.).[1] Povjest se svakoga naroda, umuje Strauss, počinje pričama. Tako su i počeci kršćanstva, čudesa Isusova i njegovih apostola puka priča, što počiva na mitologiji židovskoj, a razvila ju je mašta i lakovjerje kršćana. Zaslijepljeni predrasudama, što su ih Židovi stvorili o došastom Mesiji, prišili su Isusu onaj nakit, što ga je stvorila mašta starozavjetnih proroka. O Mesiji prorekoše proroci, da će izliječiti slijepe, gluhe, hrome, nijeme,[2] uskrisiti mrtve itd. I budući da su kršćani priznali u Isusu obećana Mesiju, trebalo je i o Isusu ishitriti takova djela. Tako se prirodnim putem razvio novi zavjet iz staroga. Isus je bio učen i krepostan rabin, kojega je Ivan Krstitelj uputio u mesijanska obećanja; vjerovao je i druge uvjerio, da je on taj obećani Mesija, ali iz zavisti i srdžbe optužiše ga Farizeji kao buntovnika i propeše. To je jezgra Isusova života, a puka je priča sve drugo, što o njemu pripovijedaju evangjelja. Priče ove o došastom Mesiji kolale su megju narodom židovskim još prije, nego se Isus rodio. Nekoliko decenija poslije smrti Isusove, kad već nitko nije pravo znao, tko i što je bio Isus, prenijeше ih na Isusa i napisaše evangjelja. Samo ovako može razborit čovjek da pojmi i protumači čudesa, što ih pripovijedaju evangjelja. Iz toga slijedi: evangjelja ne zaslužuju nikakove vjere, pisana su davno poslije smrti Isusove, a dotle je bilo dovoljno vremena, da se istina iskiti pričama.

4. Ne s filosofijskoga, već s historijskoga gledišta pošao je profesor u Tübingenu Ferd. Christ. Baur († 1860.).[3] Po njegovu mišljenju nije kršćanska vjera nauka Isusova, već

[1] Vigouroux l. c. str. 513-549. — [2] Isai. 35 5. — [3] Vigouroux l. c. 557—585.

se prirodnim načinom razvila iz židovstva i grčke filosofije. Prvu stazu tomu razvoju utro je oštroumni rabin Isus, koji je preustrojio židovstvo na osnovu zakona Mojsijeva i stvorio tako novu židovsku sektu. Uz tu prionuše Židovi s Petrom na čelu. Naskoro pojavi se zastupnik nove ideje, sv. Pavao. Taj je učio, da razlika izmegju Židova i pogana mora pasti, jer su pred Bogom svi ljudi jednaki. Isus nije došao, da preobrazi i raširi židovstvo, već da osnuje sveopću crkvu za sva vremena i za sve ljude pod uvjetom, da u nj vjeruju i njegove zapovijedi vrše. Ta je Pavlova vjerska ideja odsjev političke: kako su Rimljani podjarmili sve narode i stvorili jednu državu, tako treba da bude i jedna vjera za sve. Zastupnici Pavlova universalizma i židovskoga separatizma bore se pol vijeka. U toj borbi izmišlja svaka stranka čudesa i kiti njima Isusa, samo da steče što više pristaša. Otkrivenje i evangjelje Matejevo brani stranku Petrovu, isto tako poslanica sv. Jakova, pisana protiv Pavlove Rimljanima. Pavlova su djela poslanica Rimljanima, prva i druga Korinćanima i poslanica Galaćanima, koja je puna obrane, plača i jeda protiv njegovih protivnika. Pavlovu stranku brane počeci evangjelja Lukina.

Koncem drugoga vijeka prisiliše navale gnosticizma i rimski progoni obje stranke, da se slože. To se vidi iz evangjelja sv. Marka, koje je jednako odano poganima i Židovima. To probija iz druge poslanice sv. Petra, koja hvali Pavla, navlastito pak iz Djela apostolskih, koja nastoje izbrisati svaki trag stare nečasne borbe izmegju Petrovaca i Pavlovaca. Po Djelima Petar krsti pogane, Pavao vrši zavjet nazirejski, a jedan i drugi čine na vlas ista čudesa. Zadnja knjiga novoga zavjeta, neka idealna kompozicija, jest evangjelje Ivanovo, pisano oko g. 160. Tako su Židovi popustili; Pavlova je ideja pobijedila i Pavao je zapravo utemeljitelj kršćanstva, a ne Isus. Sloga izmegju Petrovaca i Pavlovaca nije dugo potrajala. Mjesto židovskoga partikularizma nadošao je dogmatski ekskluzivizam,

gdje jedna stranka proklinje drugu sve do 16. vijeka, kad Luter ponavlja djelo Pavlovo, ostavljajući svojim učenicima, da očiste svijet od predrasuda, što ih drže o sv. pismu, kako ga je on oslobodio od jarma rimskoga.

5. Baur je začetnik t. zv. tübinške škole, koja napada na svete knjige u njegovu pravcu. Mnogi od njegovih našljednika moradoše priznati, da u prvo vrijeme kršćanstva nije bilo nikakovih raspra izmegju Petrovaca i Pavlovaca i da su naše knjige pisane mnogo prije, nego je to ustvrdio njihov učitelj. Najnovija pojava racionalizma kritička je ili izagogička škola, koja svim silama pobija autenciju sv. pisma, nastojeći dokazati, da su novozavjetne knjige pisane poslije smrti pisaca, kojima se pripisuju, ili da su to novija izdanja starijih izvornika, kojima je kasnija ruka mnogo toga dodala.

6. Paulusovu teoriju oborio je Strauss, Straussovu Baur, a Baurovu pobili su mnogi katolici i protestanti. Ipak se i danas utječu racionaliste mnogim njihovim načelima, a kao neka vrsta glavnih dogmata služe im slijedeće točke:

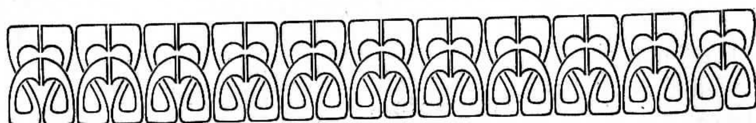
a) Sv. je pismo kao svaka druga knjiga samo plod uma ljudskoga.

b) Nikad na svijetu nije bilo čuda, niti je itko prorekao kakovo proroštvo.

c) Svete knjige nijesu autentične t. j. nijesu ih pisali pisci, kojih ime nose, niti su pisane u ono doba, u koje ih stavlja usmena predaja; zato imade u njima mnogo priča i legenda, koje ne imadu nikakove historijske vrijednosti.

d) Samo nutarnji razlozi odlučuju o vrijednosti koje knjige i o vremenu, kad je pisana.

7. Zato je naša zadaća, da pokažemo, kako su svete knjige autentične, jer na njih podsjećaju ili ih navode već sv. oci, koji su živjeli koncem prvoga ili početkom drugoga vijeka. I jer racionaliste vele, da su ti navodi uzeti iz usmene predaje, valja nam ujedno pokazati, da su prvi sv. oci imali pred sobom naše pisane knjige. Treba nam napokon iz tih navoda dokazati, da sv. oci poštuju te knjige više nego obične, da ih drže za svete.

OPĆI DIO.

Prvi odsjek.

Povjest kanona novoga zavjeta.

§ 6.

Pojam kanona.

1. Grčka riječ κανών, latinski regula, znači prvotno mjeru, no doskora je zadobila drugo, preneseno značenje. U jezikoslovlju zovu se pravila gramatička canones; u umjetnosti zove se kanon uzorak, po kojemu se ravnala veličina pojedinih dijelova tijela; u književnosti zovu se canones klasični pisci, koji su služili za uzor stila itd. Tako je riječ kanon označivala pravilo u filologiji, umjetnosti, književnosti pa i u moralu. U tom je smislu uzima i sv. Pavao, pišući Galaćanima: Koliko ih god po ovom pravilu žive, na njih će biti mir.[1] Odatle je došlo, te sv. oci upotrebljavaju riječ kanon za pravilo ili način življenja prema kršćanskoj nauci. Zato se i zaključci sabora, koji odregjuju, što treba kršćanima vjerovati i kako im valja živjeti, zovu canones. Budući da svete knjige sadržavaju pravilo vjere i života kršćanskoga, ušlo je u običaj nazivati ih kanonske, a zbirku svetih knjiga kanon. Kanon dakle svetih knjiga znači zbirku, popis svetih knjiga, koje odregjuju, kako valja kršćaninu živjeti, pa su se stoga razloga čitale kod javnoga bogoslužja. Zato su se kanonske knjige zvale i libri communes, publici: javne knjige; dok su knjige, kojih crkva nije

[1] 6 16.

dopuštala javno čitati, dobile ime apokrifne, jer nijesu bile uvrštene u listinu svetih knjiga.

2. Knjige, što ih je crkva očitovala kanonskima, dijele se u dva reda: prvokanonske i drugokanonske. Razliku ovu uveo je u šesnaestom vijeku Dominikovac Siksto Sijenski († 1569.). Razlog, zašto ih je tako dijelio, nije njihova vrijednost, već vrijeme, kad su u kanon primljene. Prvokanonske zovu se knjige, o kojima nijedna crkva nije nikad posumnjala, jesu li božanskoga podrijetla, pa ih je cjelokupna crkva primila u zbirku svetih knjiga. One pak knjige, koje su tek kasnije jednoglasno poprimljene u kanon, jer su neki jedno vrijeme sumnjali o njihovu božanskom podrijetlu, zovu se drugokanonske. Megju drugokanonske knjige novoga zavjeta broje: 1. poslanicu Židovima; 2. poslanicu Jakovljevu; 3. drugu poslanicu Petrovu; 4. drugu poslanicu Ivanovu; 5. treću poslanicu Ivanovu; 6. poslanicu Judinu; 7. Otkrivenje. Osim nabrojenih cijelih knjiga misle, da su drugokanonski i ovi ulomci: a) zaključak Markova evangjelja;[1] b) krvavi znoj Isusov;[2] c) žena preljubnica.[3]

§ 7.

Postanak i raširenje novozavjetnih knjiga.

1. Tri je godine javnoga svoga djelovanja Isus naučao živom riječi, ali napisao nije ništa. Njegova je zadaća bila, da propovijeda evangjelje o kraljevstvu božjem.[4] I učenicima je svojim zapovjedio, da idu i naučaju sve narode.[5] Zato i jesu apostoli držali za svoju glavnu dužnost, da propovijedaju, što su vidjeli i čuli.[6] I najplodniji pisac novoga zavjeta sv. Pavao smatrao je propovijedanje riječi božje glavnom svojom službom, jer teško njemu, ako ne propovijeda evangjelja.[7]

Usmeno propovijedanje, koje su potvrgjivala čudesa,[8] bilo je najprikladnije i jedino sredstvo za širenje vjere.

[1] Mr. 16 9–20. — [2] Lk. 22 43 i 44. — [3] Iv. 8 2–12. — [4] Mr. 1 14. — [5] Mt. 28 19. — [6] Dj. 4 20. — [7] Kor. 9 16. — [8] Mr. 16 20.

megju nepismenim ljudima, kakovi su pretežno bili prvi vjernici. Samo živom riječi moglo je evangjelje doprijeti do onih siromaha, kojima je u prvom redu bilo namijenjeno.[1] Zato obilaze apostoli crkve, što su ih osnovali, da zaliju sjeme riječi božje i postave starješine, koje će biti vrijedne i druge naučati.[2] Tako se vjera Hristova raširila daleko i davno prije, no je ikakova novozavjetna knjiga napisana bila.

Da se apostoli maše pera, na to su ih prisilile prilike. Briga za novopokrštene potakla je, recimo, sv. Pavla, da vjernike upozori na krive učitelje, da im odgovori na stavljena pitanja, da ih opomene ili ukori. Gdje je dakle trebalo smjesta pomoći, a drugačije se nije dalo, tu su se apostoli utekli pismu. Tako su postale poslanice. Bilo je pored toga posve razumljivo, da su pismeni ljudi, čuvši za nauku Isusovu, bili željni, da je imadu i pisanu. Tako su s vremenom postala prva evangjelja.

Nijesu ipak Pavlove poslanice jednostavni listovi, premda ih je rodila časovita potreba. Nalazimo u njima vječne istine, koje vrijede za sva vremena. Sastavak i razredba evangjelja pokazuju, da su to knjige zrelo promišljene, a ne naprečac sastavljene. Kad su ih pisci sastavljali, pomagao im je obećani Duh sv. Uvjereni o toj božjoj pripomoći, traže, da se njihova pisma čitaju u crkvi. Čitanje tih knjiga smatraju oni za čin bogoslužja, drže ih za svete.[3] Iz toga se vidi njihov božanski ugled, pa su već prvi kršćani stavljali te knjige u isti red s knjigama staroga zavjeta.

2. Megju prvim kršćanima postojao je živi saobraćaj: jedni su drugima pomagali kako u tjelesnim, tako u duhovnim djelima milosrgja, kamo pokraj žive spada i pisana riječ božja. Već neke poslanice sv. Pavla bile su upravljene svim crkvenim općinama cijele pokrajine.[4] Poglavice crkvene gledale su, da se takove poslanice čitaju posvuda, kud je sezala njihova vlast, pa ih dale prepisati i priopćile crkvama svoje biskupije. Čim je opet koja

[1] Lk. 4 18. [2] 1. Tim. 2 2. — [3] Ot. 1 3. — [4] Kor. 1 1; Gal. 1 2.

strana crkva saznala za kakovu poslanicu, gledala je, da sebi pribavi njezin prijepis. Na to ih je nukala ljubav i poštovanje spram onih, koji su općili s božanskim Spasiteljem, a i potreba, da je uzmognu čitati kod javnoga bogoslužja, jer po primjeru židovskoga bilo je i kršćansko bogoslužje u molitvi, pjevanju i čitanju svetih knjiga.[1] Dašto da je svaka takova knjiga, osobito povjesna, zanimala ne samo crkvene predstojnike već i pojedinoga vjernika. Zato nastoji i općina, da sebi pribavi prijepis svetih knjiga za javno, a pojedinac za domaće čitanje. Tako su se svete knjige počele prepisivati i širiti, pa je jasno, da je svaka crkva imala već za vremena apostola manju ili veću zbirku svetih knjiga. A da su ove nikle pod rukom onih pisaca, kojih ime nose, za to su jamčile općine, koje su ih primile od apostola.

3. Pa doista nalazimo već u samom sv. pismu tragove nekoj zbirci svetih knjiga u vrijeme apostolsko. Kad sv. Petar govori u drugoj svojoj poslanici[2] o svim poslanicama sv. Pavla, mora da pretpostavlja neku zbirku Pavlovih poslanica, koja je čitateljima poznata. I kad nadovezuje, da neki izvraćaju te poslanice: „sicut et ceteras scripturas,“ jasno je, da Pavlovim poslanicama podaje istu vrijednost, koju i staromu zavjetu, jer se pod scriptura uvijek razumijeva stari zavjet.

I Pavlov prvi list na Timoteja[3] pretpostavlja riječima: „radnik je dostojan svoje plaće“ Lukino evangjelje kao opće poznato, jer se te riječi nalaze samo u Luke.[4] A kad u istom stihu dodaje navod staroga zavjeta: „volu, koji vrše, ne zavezuj usta“,[5] vidi se, da Lukino evangjelje smatra jednako uglednim kao i stari zavjet t. j. za božansku knjigu. Koje je knjige sadržavala pomenuta Pavlova zbirka svih poslanica, toga ne znamo. No da nije zapremala svih Pavlovih poslanica, sudimo po tom, što su ove pisane u razno doba i na raznim mjestima.

[1] Ot. 1 3. — [2] 3 16. — [3] 5 18. — [4] 10 17. — [5] Deut. 25 4.

Po ovim dokazima i po prirodnom razvoju stvari moramo zaključiti samo jedno: već u apostolsko vrijeme nije bilo crkve, koja ne bi imala veće ili manje zbirke novozavjetnih knjiga, a u drugu ruku nije bilo nijedne knjige novoga zavjeta, kojoj ne bi jamčila apostolsko podrijetlo koja ta crkva.

§ 8.

Kanon u vrijeme apostolskih otaca (do 150. god.).

1. **Apostolski oci.** Od otaca, koje su poučili u vjeri sami apostoli, prvi nam je svjedok za novozavjetni kanon rimski biskup sv. Klement († oko g. 100.). U svojoj prvoj poslanici Korinćanima vadi misli i riječi iz poslanica sv. Pavla, opominje ih na slogu i moli, da čitaju poslanice sv. Pavla, koji im je pisao, nadahnut od Duha svetoga.[1] A u drugom listu Korinćanima, koji nosi njegovo ime, navodi više puta evangjelje Matejevo rečenicom: „λέγει γὰρ ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ".[2]

Sv. Ignacije († g. 107.), drugi našljednik sv. Petra u Antiohiji, piše Filadelfljanima na svom sužanjskom putu u Rim: „Confugiamus ad evangelium tanquam ad corporaliter praesentem Christum, et ad apostolos tanquam ad praesens ecclesiae presbyterium; sed et prophetas diligamus, quia et ipsi evangelium annuntiaverunt et in Christum speraverunt".[3] Ignacije dakle pretpostavlja pisano evangjelje, koje je njemu istoga ugleda kao i stari zavjet, kojino su općeno držali božanskim. U istoj poslanici razlikuje evangjelje od apostola i piše, kako gdjekoji krivo govori: „ako toga ne nalazim u arhivu t. j. u evangjelju, ne vjerujem".[4] Evangjelje zove on ἀρχεῖα, arhiv, a pod tim se mogu razumijevati samo pisani izvori.

Sv. Polikarp († g. 155.), biskup u Smirni i učenik sv. Ivana, služi se mnogim novozavjetnim knjigama i navodi

[1] I. Clem. 47. 3. — [2] Funk, Opera Pat. Apost. Tübingen 1878. p. 154. — [3] S. Ignat. ad Philad. 5. — [4] S. Ignat. ad Philad. 8 ss.

ih jednostavno kao riječ božju. U poslanici na Filipljane veže riječi psalama: „irascimini et nolite peccare"[1] s poslanicom Efežanima:[2] „sol non occidat super iracundiam vestram"; priznaje joj dakle istu vrijednost kao i sv. pismu staroga zavjeta[3]. U trećoj glavi iste poslanice očituje, da se ne može dovinuti mudrosti blaženoga i slavnoga Pavla, koji im je pisao poslanicu. Time ih upozoruje na inspiraciju sv. Pavla.

Učenik sv. Ivana i prijatelj Polikarpov biskup Papija napisao je (oko g. 130.) u pet knjiga tumačenje riječi Gospodinovih. To djelo poznajemo samo po ulomcima, koje je spasao povjesnik Eusebije.[4] Po njima vidimo, da je Papija poznavao evangjelje Matejevo i Markovo, a kao učenik Ivanov mora da je znao i za njegovo evangjelje.

2. **Stari spisi.** Za kanon ovoga doba važni su nam svjedoci neki znameniti spisi, jer svoju gragju crpu iz novozavjetnih knjiga. Ako mnogomu ne znamo za pisca, rado priznavaju svi, da ni jedan od ovih spisa nije pisan poslije 150. godine.

Poslanica, što je pripisuju Barnabi, pisana je svakako poslije 70. godine, ali nikako poslije 138. Navodi iz evangjelja Matejeva: „Attendamus, ne forte sicuti, scriptum est, multi vocati pauci electi inveniamur".[5] Osim toga crpe navode svoje iz evangjelja te poslanica Pavlovih i prve Petrove.

Doctrina apostolorum, pisana oko g. 100., svjedoči nam, da je u to doba evangjelje bilo općeno poznato, jer piše, neka kršćani živu: „sicuti habetis in evangelio Domini".[6] Dokaze svoje vadi iz evangjelja Matejeva i Lukina, iz nekih poslanica sv. Pavla, a možda i iz Djela, prve i druge Petrove te Judine poslanice i Otkrivenja.

Epistola ad Diognetum prva je obrana naobra-

[1] Psal. 4 5. — [2] 4 26. — [3] S. Polyc. ad Philip. 12. — [4] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20, 300). — [5] Ep. Barn. 4.; Mt. 20 16. — [6] Doctr. apost. VIII. 2.

žena kršćanina protiv napadaja poganskih i židovskih. Pisana je davno prije Justina, kojemu se pripisuje. Taj list navodi kao izvor vjere zakon i proroke, evangjelje i apostol i uzima svoje dokaze iz mnogih novozavjetnih knjiga: „Metus Legis decantatur, et prophetarum gratia cognoscitur et evangeliorum fides stabilitur et Apostolorum traditio custoditur.“[1]

Pastor Hermae, pisan u prvoj polovini drugoga vijeka, čitao se u prvo kršćansko vrijeme mnogo. Jasno se vidi, da je pisac toga djela proučio evangjelje i da pozna Djela. Često navodi Pavlove poslanice, podsjeća na prvu Petrovu i Ivanove, a Jakovljevu je gotovo prepisao.[2]

3. **Krivovjerci.** U isto su vrijeme živjeli mnogi vogji krivovjerski. Spisi njihovi, koje poznajemo samo iz ulomaka, što ih pobijaju apologete, svjedoče nam, da su u njihovo doba poznate bile gotovo sve knjige novoga zavjeta. Najstariji je izmegju njih egipatski gnostik Basilid, koji je oko g. 120. bio glava krivovjerske gnostičke škole. Napisao je tumač k svomu evangjelju u dvadeset i četiri knjige; po njemu se vidi, da se poslužio Matejem, Lukom i Ivanom. Od poslanica poznaje Pavlovu Rimljanima i Petrovu.[3]

Egipćanin gnostik Valentin došao je oko 140. godine u Rim. Služi se jednako evangjeljem sv. Ivana, a štuje i prva tri. Da je poznavao poslanice sv. Pavla, dokazuju nam Pavlovi izrazi: „*πλήρωμα, αἰών, πνευματικοί* itd. Najmilije su mu poslanice Efežanima i Kološanima, na kojima je osnivao svoje bludnje. Poslanicu Efežanima navodi sa „scriptum in scriptura“.[4]

Marcion, rodom iz Ponta, živio je u Rimu za cara Hadrijana (117—138). Učio je, da Bog staroga zavjeta nije pravi Bog. Odatle njegova mržnja spram staroga zavjeta. Zato je stvorio svoj kanon, koji takogjer dijeli u evangjelje i apostol. Od evangjelja priznavao je samo Lukino, koje je iskrivio; ostala je zabacio, ne što ih ne bi priznavao au-

[1] Ep. ad Diogn. 11 6. — [2] Trenkle str. 256. — [3] Euseb. Hist. ecc. IV. 7 (M. 20, 316). — [4] Chauvin p. 172 i 173.

tentičnima, već zato, što se nijesu slagala s njegovim krivovjerjem. S istoga razloga imao je u apostolu deset Pavlovih poslanica, a tri je pastirske zabacio s dogmatičkih razloga. Kanon dakle Marcionov jest kanon, kako ga je u ono vrijeme imala crkva, samo što je izbacio one knjige, koje su bile protivne nauci njegovoj.[1]

4. Iz svega toga vidimo, da su koncem prvoga i početkom drugoga vijeka apostolski oci, stari spisi i krivovjerci držali svete knjige za božanske, istoga ugleda kao i stari zavjet. To nam kazuju bilo izrično, bilo time, što podsjećaju na sve izuzevši poslanicu Filemonu, drugu Petrovu, drugu i treću Ivanovu te Judinu. No ne može se reći, da te knjige nijesu držali za svete, nego im nije bilo od potrebe, da navode kratke ove poslanice.

§ 9.

Kanon od polovine drugoga do kraja trećega vijeka (150—300).

U ovom razdoblju vidimo, kako se kanon sve više ustaljuje, a božansko podrijetlo knjiga jasnije ističe.

1. Mučenik sv. Justin († oko g. 167.) rodio se u starom Sihemu i živio u Rimu. U njegovim dakle djelima odzvanja palestinska i rimska predaja. U prvoj svojoj apologiji, upravljenoj caru Antoninu Piju veli, da je euharištiju načinio sam Isus, kako to pripovijedaju apostoli u „memorabilia, quae vocantur evangelia“;[2] da se ta čitaju u kršćanskim sastancima sa spisima proroka. A u svom razgovoru sa Židovom Trifonom kaže, da su jedna od ovih evangjelja napisali apostoli, a jedna učenici apostola.[3] Jasno dakle priznaje apostolskim spisima istu vrijednost, koju i proročkima, i znade za sva četiri evangjelja. Po apostolima govori njemu božja istina, nebeska mudrost. Za Otkrivenje veli izrično, da ga je napisao sv. Ivan, a od Pavlovih poslanica poznaje gotovo sve.[4]

[1] Chauvin p. 173. — [2] S. Justin. Apol. I. 66 (M. 6, 429). — [3] S. Justin. c. Tryph. 103 (M. 6, 717). — [4] Vidi Trenkle str. 266.

*

2. Sirca **Tacijana** pokrstio je sv. Justin; no poslije smrti svoga učitelja otpao je od crkve i zasnovao sektu Enkratita. Vrativši se u Edesu (oko 127. g.) htio je, da se kršćani što bolje upoznadu sa životom i naukom Isusovom i napisao Diatesaron, u kojem je svezao sva četiri evangjelja, ali je nešto ispustio, a nešto dodao, kako je već bilo u prilog bludnji njegovoj. Ova harmonija evangjelja, u kojoj sklada samo naša četiri, pokazuje, da je u njegovo vrijeme crkva priznavala samo ova četiri evangjelja autentičnima.[1] Drugi njegovi spisi pokazuju, da je poznavao i ostale knjige novoga zavjeta.[2]

3. Najstarija je i najvažnija potpuna listina svetih knjiga **fragmentum Muratorianum.**[3] Zove se fragmentum, ulomak, jer mu nedostaje početak, a po svoj prilici i konac; a Muratorianum, jer ga je g. 1740. objelodanio knjižničar ambrozijanske knjižnice u Milanu Muratori. Današnji rukopis potječe iz osmoga vijeka, no u tom se slažu svi, da je to prijepis propale listine, koja je pisana najkasnije 170. godine. Listina naime bilježi, da je knjigu Pastor Hermae nedavno napisao u Rimu Herma, dok je na rimskoj stolici sjedio njegov brat papa Pio (142.—157.).[4] Listina je pisana lošom latinštinom, pa se općeno drži, da je prevedena iz grčkoga jezika;[5] a i to priznaju, da je pisana u Rimu. Važnost se listine vidi po tom, što se izrično bavi brojem i sadržinom knjiga, koje se nalaze u novozavjetnome kanonu. Jasno je dakle, da je piscu bilo poznato, što se u njegovo vrijeme mislilo o kanonu.

Fragmentum nabraja sva četri evangjelja, jer drugi redak kaže, da je treće evangjelje napisao sv. Luka, a četvrto sv. Ivan. Nema po tom sumnje, da je na prvo mjesto stavio sv. Mateja, a na drugo sv. Marka, jer od drugih pisaca znamo, da su se evangjelja već onda tako regjala.

---

[1] Euseb. Hist. ecc. IV. 29. (M. 20, 401). — [2] Vidi Trenkle str. 271. — [3] Vidi cijelu listinu u Cornely str. 168 ss. — [4] Red. 76. — [5] Red. 67.

Zato se prvi redak listine: „quibus tamen interfuit et ita posuit“ tumači o sv. Marku, koji Isusa nije slijedio, ali je slušao sv. Petra i po njemu napisao svoje evangjelje. Iz toga zaključujemo, da je prije raspravljao o nekom evangjelju, koje je napisao očevidac t. j. o evangjelju sv. Mateja. Za Luku kaže, da je Djela apostolska sabrao u jednu knjigu. Od Pavlovih poslanica navodi imenom sve, izuzevši onu Židovima. Nabraja i katoličke poslanice osim dviju Petrovih i Jakovljeve. No kako je prva poslanica Petrova u ono doba bila općeno poznata, a kako knjiga Pastor Hermae baš obilno upotrebljava poslanicu Jakovljevu, drže učenjaci, da su i ove poslanice morale stajati u prvotnom popisu. Ivanove poslanice navodi sve, ali zadnje dvije pogrješno pripisuje nekomu drugomu Ivanu, a ne apostolu. Uz Otkrivenje Ivanovo navodi apokalipsu Petrovu, kojoj dodaje: „quam quidam ex nostris legere nolunt“. Po ovom sadržaje fragmentum Muratorianum sve knjige današnjega našega kanona, izuzevši poslanicu Židovima, za koju nam jamči Klement Rimski, a nije se čitala u crkvi u to vrijeme zato, jer su je krivovjerci upotrebljavali za svoje bludnje.

Samo su ove knjige u kanonu, jer potječu od apostola; druge, ma i nosile ime kojeg apostola kao n. pr. poslanica Laodicejanima, ne smiju se primiti u kanon: fel enim cum melle misceri non congruit.[1] Knjiga Pastor Hermae, jer je pisana u nedavno vrijeme, ne može se staviti ni megju proroke t. j. stari zavjet, jer je broj njihov popunjen, ni megju apostole, jer je njihovo vrijeme već prošlo; ali se ipak ta knjiga preporuča za privatno čitanje.[2] Krivovjerske spise odlučno odbija. Sve nam to pokazuje, kako je crkva već u ono vrijeme bila oprezna u primanju svetih knjiga.

4. Važan nam je svjedok za božanstvenost knjiga biskup antiohijski sv. **Teofil** († 182). U svom djelu na prijatelja poganina Autolika veli, da su evangjeliste ravni prorocima. To su božji muževi nadahnuti Duhom sv., božje

---

[1] Red. 67. — [2] Red. 77—80.

orugje. Pavlove su mu poslanice riječ božja.[1] Jasnije i odlučnije nije mogao označiti božansko podrijetlo i kanonski ugled novozavjetnih knjiga.

5. Biskup lionski sv. Irenej († 202.) rodio se u Smirni, gdje je slušao sv. Polikarpa. Kao svećenik crkve lionske putovao je u Rim, pa je tako dobro poznat s nazorima i predajama crkava u Maloj Aziji, Galiji i Rimu. U njegovo vrijeme priznaje crkva četiri evangelja.[2] Ta su četveropreg herubina, četiri vjetra, četiri strane svijeta.

Te su knjige djelo Duha svetoga, koji ih je svezao u jednu knjigu (*εὐαγγέλιον τετράμορφον*).[3] Djela apostolska napisao je prijatelj i vjeran drug Pavlov sv. Luka.[4] U crkvi se čita trinaest Pavlovih poslanica.[5] Od katoličkih poslanica ne navodi Jakovljeve, druge Petrove i Judine. Otkrivenje je djelo Ivana, koji nas u toj tajanstvenoj knjizi uči o zadnjem vremenu t. j. o sudnjem danu.[6]

6. Klement Aleksandrijski, predstojnik katehetske škole u Aleksandriji († 217.) piše: „Jedan Bog i jedan Duh sv. objavio nam se u starom i novom zavjetu. Sveto je pismo vogj u vjeri i na putu ćudoregja". Četiri knjige evangjelja njemu su jedno evangjelje, koje navodi sa: Gospodin kaže. Pisac je Djela sv. Luka. Pavao mu je božanski apostol; navodi sve njegove poslanice s onom Židovima, a pastirske brani izrično od protivnika. Poznaje sve katoličke poslanice, a u Otkrivenju govori mu sv. Ivan.[7] Istina je, da je Klement veoma blag u prosugjivanju svetih knjiga. Sve, što služi Gospodinu na čast, dobro mu je došlo. Zato, čini se, regja megju svete knjige i list Barnabin i Apokalipsu Petrovu, ali je značajno, što ove sumnjive knjige navodi sa „vele" i ne daje im istu vrijednost kao kanonskima.[8]

7. Tertulijan, učeni svećenik afričke crkve († oko

[1] S. Theoph. ad Autol. II. 22 (M. 6, 1088). — [2] S. Iren. c. haer. III. 11 (M. 7, 885). — [3] S. Iren. c. haer. III. 8 (M. 7, 885). — [4] S. Iren. c. haer. III. 14 (M. 7, 913). — [5] Belser str. 744. — [6] S. Iren. c. haer. IV. 20 (M. 7, 1040). — [7] Trenkle str. 298—302. — [8] Cornely str. 177. bilj. 6. —

240), upao je doduše u montanizam, ali nazora svojih o kanonu nije promijenio nikada. I njemu su oba zavjeta riječ božja, koju su napisali ljudi rasvijetljeni Duhom svetim. Cijelo sv. pismo zove testamentum ili instrumentum t. j. dokaznica, koje ne treba dokazivati. Tertulijan navodi sve svete knjige, izuzevši drugu Petrovu, Jakovljevu, drugu i treću Ivanovu; no da je poznavao više Ivanovih poslanica, vidi se po tom, što prvi list Ivanov zove prvim.[1] Poslanicu Židovima pripisuje Barnabi i primjećuje, da su je primile mnoge crkve. Iz njegovih navoda mogli bismo sastaviti gotovo cijelo sv. pismo.

8. Dok drugi dosadanji svjedoci koju svetu knjigu mimoilaze ili drže kakovu nesvetu za svetu, Origen, je prvi pisac, koji ima na vlas onaj kanon, što se danas nalazi u sv. pismu.[2] Svjedočanstvo je njegovo to važnije, što je već kao mladić bio predstojnik katehetske škole u Aleksandriji, a kasnije proputovao Palestinu, Malu Aziju, Grčku i Italiju, dok nije godine 254. umro u Tiru. Znao je dakle, koje se knjige štuju kao svete, i kako se cijene po cijelom rimskom carstvu. Origen je odlučio, da znanstveno istraži kanon svetih knjiga. Svakoga krivovjerca poznaje po tom, dali priznaje više ili manje od četiri evangjelja.[3] Djela apostolska napisao je pisac trećega evangjelja. Pavao je srušio poganski Jeriho četrnaesterim zvukom svojih poslanica. Za Petra kaže, da je s dvije trublje svojih poslanica pomogao srušiti pogansku tvrgju Jeriho.[4] Otkrivenje je napisao sv. Ivan, koji je ležao na grudima Gospodinovim.[5] Uz to dodaje Origen, što drže pojedine crkve o nekim prijepornim poslanicama (n. pr. o poslanici Židovima, o drugoj Petrovoj), i dokazuje na osnovu znanstvena istraživanja, da su neki kršćani krivo držali koju knjigu za svetu, koja ne spada u kanon.

9. Osvrnemo li se na sve navedene svjedoke ovoga

[1] Vidi Trenkle str. 302-306. — [2] Cornely str. 179. — [3] Orig. In Luc. hom. I. (M. 13, 1803). — [4] Orig. in Jos. hom. 7, 1 (M. 12, 857). — [5] Euseb. Hist. ecc. VI. 25 (M. 20, 581).

doba, doći ćemo do ovoga **zaključka**: Izrično i jednoglasno jamče nam svi za četiri evangjelja, za Djela apostolska, za dvanaest poslanica Pavlovih, za prvu Petrovu, za prvu Ivanovu i za Otkrivenje. Samo pojedini svjedoci svjedoče za poslanicu Židovima, za Filemonovu, Jakovljevu, Judinu, za drugu i treću Ivanovu i za drugu Petrovu. Ali i opet ne možemo reći, da ih pisci, koji o ovim knjigama ne govore ili iz njih ne navode, nijesu držali za svete. Oni nijesu imali prilike ili im nije bilo nužno, da ih navode, a gdjekoju knjigu nijesu spominjali iz stanovitih obzira, kako to čine zapadni pisci s poslanicom Židovima. Jedno je stalno, da nema nigdje traga, da bi koju od današnjih svetih knjiga itko zabacio bio kao nekanonsku.

Primijetiti nam je, kako su neke crkvene općine pored svetih knjiga čitale za nabožno čitanje i neke druge, kao Pastor Hermae, list Barnabin itd. Poradi toga držala je gdjekoja crkva i ove knjige za svete i pridodala ih svojim liturgijskim knjigama, pa su tako i došle do nas. No već fragmentum Muratorianum uklonio je iz kanona Pastor Hermae, a naskoro izostaviše i druge takove knjige.

§ 10.

Kanonske listine n. z. u IV. vijeku.

Prije no prijegjemo na pojedine novije pisce i zaključke sabora, obazreti nam se na tri stare i važne listine svetih knjiga: kanon Eusebijev, listinu cheltenhamsku i klaromontanski popis svetih knjiga.

1. Učeni biskup u Cesareji palestinskoj **Eusebije** († 340.) ostavio nam je u svojoj crkvenoj povjesti dragocjen izvještaj o svetim knjigama.[1] Kao povjesnik i kritik potražio je sve, što su stari pisci pisali o kanonu, i sabrao nazore svojih suvremenika. Plod je istraživanja njegova ovaj. Razlikuje četverovrsne knjige: a) U prvi red vrsta one, što ih zovemo prvokanonske, koje priznavaju

[1] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 268 ss.).

svi (ὁμολογούμενα). To su četiri evangjelja, Djela apostolska, sve poslanice sv. Pavla, prva Ivanova i prva Petrova, napokon Otkrivenje uz bilješku εἴγε φανείη, pro lubitu. Broj Pavlovih poslanica Eusebiju je tako stalan i poznat, te mu se ovdje čini suvišno navesti ga. Ali da misli svih četrnaest bez iznimke, vidi se po tom, što u istoj knjizi kaže malo prije: četrnaest Pavlovih poslanica dobro poznadu svi.[1] Ubraja dakle i poslanicu Židovima, premda znade, da joj nekolicina prigovara, „jer se kaže, da je rimska crkva poriče Pavlu". Istočna pak crkva nije o njoj ni časak posumnjala. b) U drugom razredu nabraja kanonske knjige, koje je većina crkava takovima priznala (ἀντιλεγόμενα): pet katoličkih poslanica t. j. Jakovljevu, Judinu, drugu Petrovu, drugu i treću Ivanovu. A to su, izuzevši poslanicu Židovima i Otkrivenje, naše drugokanonske knjige. Proučavajući povjest kanona, došao je Eusebije do zaključka, da i ove knjige spadaju u kanon, jer broji sedam katoličkih poslanica.[2] c) Na treće mjesto stavlja podmetnute knjige (νόθα, spurius), jer ih nijesu napisali oni pisci, kojima se pripisuju, kao n. pr. apokalipsa Petrova, ili nijesu nadahnute kao Pastor Hermae. Te su se knjige u nekim crkvama čitale, ali ne spadaju u kanon, premda po sebi nijesu loše. U ovaj razred stavlja opet Otkrivenje uz poznatu bilješku (εἴγε φανείη). d) U zadnji razred baca Eusebije knjige, za koje nije nikada nikomu na um palo, da ih uvrsta u kanon; sadržina tih knjiga, način, kojim su pisane, odaju, da su to krivovjerska djela. Stoga im nema mjesta megju navedenim knjigama, već ih treba zabaciti kao apsurdne i bezbožne (τὰ ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ).

Ovaj je Eusebijev izvještaj to znatniji, što je posljedica njegova znanstvena istraživanja, u kojem su mu bili pri ruci mnogi izvori, kojih mi danas nemamo.

Za Otkrivenje ne zna, kamo bi ga uvrstao. Istražujući povjest kanona, vidio je, da su ga prije priznavale sve

[1] Euseb. Hist ecc. III. 3 (M. 20, 217). — [2] Euseb. Hist. ecc. III. 5 (M. 20, 221).

crkve za svetu knjigu; stoga je razloga stavlja jedanput megju homologumena. Gleda li pak na svoje vrijeme, gdje su je neke istočne crkve isključile iz kanona, stavio bi je megju podmetnute, pa ostavlja čitatelju na volju, u koji će je razred uvrstati. A evo, zašto su ga neke crkve uklonile. Dionisije Veliki, predstojnik katehetske škole, a zatim biskup u Aleksandriji († 264), napisao je dvije izgubljene knjige „o obećanjima", da pobije nekog egipatskoga biskupa Neposa, koji je širio hiliazam tumačeći Otkrivenje doslovno.[1] Mjesto da protivnika uvjeri razlozima, ustvrdio je, da je Otkrivenje napisao neki drugi Ivan, a ne evangjelista i apostol.[2] Na tom su je osnovu počele izbacivati iz kanona mnoge crkve na istoku, i sto je godina trebalo, dok su je opet primile.

2. Kaki je bio kanon zapadne crkve polovinom četvrtoga vijeka, to vidimo po listini, koju je g. 1885. našao učenjak Mommsen u Cheltenhamu.[3] Jedna bilješka te listine kaže, da je pisana g. 359., a s tim se potpunoma slaže, što ne broji poslanice Židovima, koja je svečano primljena tek g. 397. u kanon.[4] Listina je, kako učenjaci drže, pisana u Africi i broji pored imena još i retke svake knjige. Novozavjetne knjige regjaju se u njoj ovako: četiri evangjelja, trinaest poslanica sv. Pavla, Djela apostolska, Otkrivenje, tri poslanice Ivanove i dvije poslanice Petrove. Iza poslanica Ivanovih i Petrovih stoje svaki put riječi: „una sola", a dalje ništa. To popunjuju učenjaci sa „una sola Jacobi", i „una sola Judae", jer nema sumnje, da su ove poslanice bile u popisu, koji broji dvije poslanice Petrove.

3. Treći se popis novozavjetnih knjiga nalazi u rukopisu, koji se zove „codex Claromontanus". Ne znamo, tko je napisao listinu, no po latinskom jeziku, kojim je pisana, pripisuju je neki rimskoj crkvi. Rukopis je sam,

[1] 20 4—7. — [2] Euseb. Hist. ecc. VII. 25 (M. 20, 697). — [3] Vigouroux, Dictionnaire II. col. 176. — [4] Vigouroux, Dictionnaire II. col. 151.

kako danas stoji,[1] sastavljen u šestom vijeku i sadržaje iza poslaniceFilemonu popis svetih knjiga, za koji tvrde, da je prvotno bio pisan već u trećem vijeku.[2] Listina broji ove novozavjetne knjige: četiri evangjelja, Pavlove poslanice, izmegju kojih su bez svake sumnje pomutnjom izostale one Filipljanima i dvije Solunjanima, jer ovih poslanica nije nikada nitko poricao. Poslanica Židovima ne navodi se u popisu imenom, no kako je Tertulijan poslanicu Židovima pripisivao Barnabi,[3] misle neki, da se pod imenom „epistola Barnabae" imade razumijevati poslanica Židovima. Utvrgjuje ih u tomu to, što je poslanica Barnabina stavljena poslije Judine a pred Otkrivenjem, a tako zvana poslanica Barnabina nalazi se u drugim rukopisima tek na koncu. Iza Pavlovih poslanica piše popis prvu Petrovu, zatim drugu Petrovu, Jakovljevu, prvu, drugu i treću Ivanovu, Judinu, „Barnabinu" i Otkrivenje, pa se završuje Djelima apostolskim. Tako vidimo u sve tri listine gotovo iste knjige, koje sadržaje i naš današnji kanon.

4. Iz svega, što smo dosada govorili o kanonu, razabiremo, da se novozavjetni kanon malo po malo sabirao. Početkom trećega vijeka, kad su prestali progoni i saobraćaj se megju crkvama olakotio, poprimile su crkve sve prave knjige, a izbacile krive. Od to doba sve do danas ne pokazuje povjest novozavjetnoga kanona nikakovih promjena, samo je ovdje ondje u srednjem vijeku odjeknula katkad stara sumnja o nekim knjigama. Da vidimo, što se u tom pogledu primijetilo u istočnoj i zapadnoj crkvi.

§ 11.

Kanon istočne crkve od IV. vijeka do danas.

1. O poslanici Židovima nije istočna crkva posumnjala ni časa. Kolebanje neko opažamo u njoj samo o Otkrivenju i drugoj Petrovoj, drugoj i trećoj Ivanovoj i

[1] Vigouroux, Dictionnaire II. col. 128. — [2] Vigouroux, Dictionnaire II. col. 147. — [3] Tertull. De pudicit. XX. (M. 2, 1021).

Judinoj poslanici, koje se jednim imenom zovu manje poslanice.

Aleksandrijska crkva prva se otresla zablude Dionisija Velikoga o Otkrivenju. Ta zasluga zapada sv. Atanasiju († 373.), koji je u svom progonstvu imao prilike, da vidi, kako je zapadna crkva uvijek štovala Otkrivenje kao svetu knjigu. Zato ubraja u korizmenoj svojoj poslanici g. 367. i Otkrivenje u kanon.[1] I našljednik njegov sv. Ciril Aleksandrijski († 444.) navodi Otkrivenje kao svetu knjigu i pripisuje ga sv. Ivanu.[2] Tako je aleksandrijska crkva priznavala sve novozavjetne knjige bez iznimke.

U palestinskoj crkvi živi još utjecaj Dionisija Velikoga, jer sv. Ciril Jerusolimski († oko 386.) nabraja sve svete knjige, ali ispušta Otkrivenje.[3]

Antiohijska crkva pošla je još dalje, pa je pored Otkrivenja izbacila i četiri manje poslanice. Sv. Hrisostom († 407.) ispušta naime sve ove knjige u svojoj sinopsi staroga i novoga zavjeta.[4]

I sirska crkva nije priznavala Otkrivenja ni četiriju manjih poslanica. Jedini je sv. Efrem († 379.) priznavao i u svojim spisima upotrijebio sve knjige.[5]

Maloazijske crkve isključuju samo Otkrivenje. Sabor u Laodiceji (g. 360), koji nam zastupa većinu tadanjih crkava, ispušta Otkrivenje iz popisa novozavjetnih svetih knjiga.[6] No stupovi tih crkava sv. Basilije († 379.)[7], Grgur Nazijanski († 389.)[8] i Nisanski († 394.)[9] upotrebljavaju Otkrivenje u svojim spisima. Jedini, koji je izrično priznao Otkrivenje za kanonsku knjigu, bio je sv. Epifanije, biskup na Cipru († 403.), koga su do tog uvjerenja doveli hodočasnici u svetu zemlju.[10]

[1] S. Athan. Ep. fest. 39 (M. 26, 1176). — [2] S. Cyrill. Alex. De ador. V. (M. 68, 433). — [3] S. Cyrill. Jer. Cat. IV. 22 (M. 33, 500). — [4] S. Chrysost. Synops. S. S. (M. 56, 388; 424). — [5] Opp. Syr. II 332. — [6] Mansi, Conc. t. II. col. 574. — [7] S. Basil. Adv. Eunom. IV. 2 (M. 29, 677). — [8] S. Gregor. Nanz. Orat. XXIX. 17 (M. 36, 97). — [9] S. Gregor. Nyss. Eunom. II. (M. 45. 501). — [10] S. Epiphan. haer. 76 (M. 42, 560 ss.). —

2. Kolebanje ovo traje samo do g. 692., kad je sabor trulanski proglasio svetima sve knjige, koje je takovima držala zapadna crkva. Od toga časa pa sve do danas drže sve istočne crkve sve naše knjige za svete osim shizmatičkih Armena, koji pribrajaju kanonu svomu i treću poslanicu Korinćanima. Crkva etiopska pridodala je našim knjigama i osam knjiga apostolskih ustanova (constitutiones apostolicae), pa broji mjesto dvadeset i sedam — trideset i pet novozavjetnih knjiga. Naprotiv isključuju sirski Nestorijanci iz svoga kanona još i danas Otkrivenje i četiri manje poslanice.

§ 12.

Kanon zapadne crkve od IV. vijeka do danas.

Počevši od četvrtoga vijeka nabrajaju svi katalozi novozavjetnoga kanona sve knjige. Prvi je u tom pogledu službenu odluku izdao papa Damas na sinodi u Rimu g. 382. Njegov popis svetih knjiga sačuvao nam se u „decretum Gelasii" de libris recipiendis od g. 496. Broji četiri evangjelja, Djela apostolska, četrnaest poslanica sv. Pavla, Otkrivenje te sedam katoličkih poslanica i zove te knjige kanon novoga zavjeta.[1]

Sabori u Africi hiponski 393.[2], kartaški 419.[3] odlučiše, da se u crkvi smiju čitati samo kanonske knjige, i navode kao takove naše. Taj afrički kanon potvrdio je papa Inocent I. g. 405., kad ga je upitao biskup Eksuperije iz Tolose, koje se knjige imadu smatrati svetima.[4]

2. Posve je dakle prirodno, da i sv. oci tadanjega doba priznavaju, broje i navode sve novozavjetne knjige za svete, ako i bilježe kao ljetopisci stare sumnje pojedinaca o nekim knjigama.

Sv. Jeronim († 420.), koji je proputovao gotovo cio

[1] Thiel, de decret. Gelasii Brunsberg 1868. str. 56. — [2] Mansi, Coll. Conc. II. 924. — [3] Mansi, Coll. Conc. IV. 430. — [4] Mansi, Coll. Conc. III. 1040. —

tadanji svijet i dobro poznavao predaje istoka i zapada, priznaje sve knjige za svete. Evangjelje je njemu četveropreg. Pavao je pisao sedmerim crkvama, osma je Židovima. No ta poslanica stoji iza svih Pavlovih, a neki joj prigovaraju. Zatim slijede Pavlove pastirske poslanice i Djela apostolska.[1] „Imade ljudi, koji kazuju, da je Jakovljevu poslanicu napisao netko drugi;[2] isto kažu neki za drugu poslanicu Petrovu poradi stila;[3] dvije zadnje poslanice Ivanove pripisuju jedni nekomu svećeniku Ivanu,[4] a neki sumnjaju o Judinoj poslanici;[5] i Otkrivenju se prigovara".[6]

Sv. Augustin († 430.) broji dvadeset i sedam novozavjetnih knjiga i primjećuje za poslanicu Židovima, da je većina pripisuje sv. Pavlu, a samo je poriču neki ljudi; on je priznaje kanonskom, jer ga je na to sklonilo poštovanje, što ga uživa poslanica u istočnoj crkvi.[7]

I svi službeni popisi, svi pisci srednjega vijeka broje i navode sve novozavjetne knjige kao svete. Samo je biskup u Chartreuxu Ivan Sarisberski († 1180.), koji zasebe broji i poslanicu „ad Laodicenses", jer veli, da imade petnaest Pavlovih poslanica, premda je općeno mišljenje, da ih je samo četrnaest.[8]

3. Kad se na saboru u Ferari i Fiorenci raspravljalo o sjedinjenju istočnih shizmatičkih crkava, izdao je g. 1439. papa Eugen IV. „decretum unionis cum Jacobitis", u kojemu nabraja novozavjetni kanon, kako danas stoji, i dodaje, da se ne može primiti u katoličku crkvu, tko ne priznaje kanona latinske crkve.[9]

Poradi ove odredbe zamuknule su u zapadnoj crkvi iste sumnje o bilo kojoj kanonskoj knjizi, dok ih nije nanovo pobudio humanista Erazmo Roterdamski, koji je o

---

[1] S. Hieron. ad Paulin. ep. 53, 8 (M. 22, 548). — [2] S. Hieron. de vir. ill. 2 (M. 23, 609). — [3] S. Hieron. de vir. ill. 2 (M. 23, 609). — [4] S. Hieron. de vir. ill. 9 (M. 23, 655). — [5] S. Hieron. in Tit. 1, 12 (M. 26, 608). — [6] S. Hieron. ad Dard. ep. 129, 3 (M. 22, 1103). — [7] S. Aug. De peccat. mer. et rem. I. 50 (M. 44, 137). — [8] Joan. Sarisber. ep. 143 (M. 199, 126). — [9] Labbe. Coll. Conc. Paris 1672. XVIII. 1222.

nekim knjigama izrazio svoje lične primjedbe. Ali kardinal Kajetan, izdavši g. 1529. tumač u novozavjetne knjige, pošao je dalje i ustvrdio o poslanici Židovima, da se samo ovom poslanicom ne bi mogla potvrditi nikakova nauka katoličke crkve, jer joj je pisac neizvjestan; Jakovljeva pak, Judina i zadnje Ivanove poslanice da pokazuju malo apostolskoga duha i stila; a prigovarao je i Otkrivenju.[1] Kad su nato protestanti uskrisili stare sumnje o drugokanonskim knjigama, poprimivši za golu istinu, što je sv. Jeronim o nekim knjigama primijetio kao historik, bila je katolička crkva prisiljena, da odlučno pobije ovakova kriva mišljenja. Na saboru u Trientu 8. travnja 1546. ponovila je kanon pape Damasa i Inocenta I., ter izrekla, da se imadu svetima držati sve one knjige, koje sadržaje Vulgata t. j. naših dvadeset i sedam, i navodi ih imenom. One pak knjige, kojima se ovdje ondje prigovaralo u staro vrijeme, proglašuje sabor kanonskima na osnovu svoje nepogrješnosti. Da te odluke nije naprosto zapovjedio, pokazala nam je povjest novozavjetnoga kanona.

Kao dodatak toj odluci izdao je sabor i drugu, koja govori o opsegu svetih knjiga, i glasi: „Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in vetere vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit A. S." Prema tomu zabranjeno je pod anatemom zabaciti ikoju novozavjetnu knjigu ili bitan njezin dio.

Odredbu sabora tridentskoga ponovio je sabor vatikanski 24. travnja 1870. i dodao razlog, zašto crkva smatra te knjige za kanonske i svete. Nije ih crkva odobrila zato, što su pomno i lijepo napisane, ni zato, što sadržavaju objavu božju bez ikakove zablude, već zato, što imadu Boga za početnika, jer su napisane po nadahnuću Duha sv. i kao takove crkvi predane.

---

[1] Caietan. Comm. in S. Script. Lugduni 1639.

§ 13.

Kanon akatoličkih crkava.

Prvaci tako zvanih reformatora okljaštrili su novozavjetni kanon ne na osnovu kakovih važnih razloga, već samo stoga, što se mnoge knjige nijesu slagale s naukom njihovom.

Luteru je bila jezgra sv. pisma, što je odgovaralo nauci njegovoj. Zato mu je poslanica Jakovljeva puna pljeve, jer traži pored vjere i dobra djela. Poslanica Židovima sadržaje pokraj čista zlata triješća, stličaka i slame. Judina mu je sumnjiva, a Otkrivenje nema u sebi ništa nadahnuta, ni apostolskoga, ni proročkoga duha.[1] No virtemberški monah nije se usudio ove četiri knjige izbaciti iz sv. pisma, već ih je stavio na kraj biblije. Tek Karlstadt pošao je sa znanstvena gledišta i zabacio drugokanonske knjige, „jer ih crkva nije iz početka primila."[2] U sedamnaestom vijeku dijele protestanti knjige u prvokanonske i drugokanonske, i priznaju svima bez iznimke jednaku vrijednost, a to zato, što druge sekte nijesu zabacile drugokanonskih knjiga. Današnja luterovska biblija sadržava sve novozavjetne knjige, ali meće na kraj poslanicu Židovima, Jakovljevu, Judinu i Otkrivenje, pa ih tako označuje manje vrijednima.

2. Zvingli je zabacio jedino Otkrivenje.[3] Kalvin je sumnjao o drugoj Petrovoj i zadnjim dvjema poslanicima Ivanovim,[4] no poslije njega priznavaju Kalvini cjelokupni kanon. Engleska crkva priznaje sve knjige na osnovu svoga trideset i devetoga članka, koji glasi: „Mi priznajemo sve knjige novoga zavjeta, koje su općeno poprimljene."[5]

3. Racionaliste dopuštaju svakomu, da sudi o svetim knjigama, pa primi za kanonsku onu, koja mu se

[1] Reuss str. 380. — [2] Libellus de canon. scripturis. Wittenberg 1520. Vidi Reuss str. 381. — [3] Berner, Disputation 1528. Vidi Trenkle str. 352. — [4] Reuss str. 382. i Chauvin str. 192. — [5] Gigot str. 111.

svigja. Oslanjajući se na to načelo zabacila je tübinška škola sve novozavjetne knjige osim četiriju velikih poslanica sv. Pavla: Rimljanima, Galaćanima i dviju Korinćanima, pa poriče i ovima božansko podrijetlo. Zato vlada silan metež, što se tiče svetih knjiga, i u racionalista i u protestanata, premda je ovima sv. pismo jedini izvor vjere.

§ 14.

Apokrifa.

Povjest kanona otkrila nam je pokraj svetih knjiga i druga djela, koja su se neko vrijeme držala za sveta, pa i javno čitala u crkvi, ili su ih sv. oci s poštovanjem navodili. No kad se ustalio crkveni kanon, ova su djela zabačena i nazvana apokrifnima.

1. Riječ apokrifan (od ἀποκρύπτω) znači etimologijski sakriven, otajan. Već su pogani imali knjiga, koje da su sastavila mitska lica, a sadržavale su tumačenje mitologije i opažanje prirodnih pojava. Do tih knjiga nije mogao doći svatko, jer su ih brižno čuvali u svetištu hramova, i odatle im ime sakrivene, apokrifne. Jer se govorilo, da poganski svećenici crpu iz njih svoju mudrost, počeše i poganski vračari pisati i širiti takove knjige. A za ovima poveli se i židovski vračari, pa da zaodjenu svoje knjige nekom većom vrijednosti, izmisliše, da su ih napisali stari patrijarsi. Tako je riječ apokrifna došla do značenja podmetnuta, kriva knjiga.

Poput Židova počeše i kršćani sastavljati takove knjige i pripisivati ih novozavjetnim licima. Jer crkva nije dopuštala, da se te knjige čitaju javno kao kanonske, apokrifna je knjiga značila knjigu nekanonsku, koja se nije smjela čitati kod službe božje. Napokon prešla je ta riječ i na one knjige, što su ih krivovjerci skovali, da raširе svoje bludnje, pa znači knjigu heretičnu, pogubnu. Tako je riječ apokrifan pored prvotna tajan, skrovit, dobila i druga značenja: podmetnut, nekanonski, heretičan.

Danas pak zovemo apokrifnima sva ona literarna djela, koja su poradi naslova ili sadržine lakovjerni nekoć držali za božanska, no koja crkva ne pripušta u zbirku svetih knjiga ili zato, što im inspiracija nije zajamčena, ili zato, što vrve krivim naukama.

Zlo zovu protestanti naše drugokanonske knjige apokrifnima, jer u njima nema ništa heretična ni lažna. A krivo je kad apokrifa zovu pseudepigrafa, jer to znači knjigu, koja imade krivi naslov, koju nije napisao onaj, čije ime nosi. Većina pak apokrifa ne imade naslova, a neka su napisali baš oni, kojih ime nose.

2. Iz dvaju su vrela potekla novozavjetna apokrifa. Jedna su napisali pravovjernici, da zadovolje radoznalost vjernika. Evangjelja naime pripovijedaju veoma malo o djetinjstvu i muci Isusovoj. Zato htjedoše lakovjerni da kažu nešto više, no se nalazi u evangjelju, pa najviše sačuvanih apokrifa govori o mladosti Isusovoj ili o zadnjim danima njegovim. Prisloniše ih uz kakav dogagjaj, što ga pripovijedaju kanonske knjige, a onda dodaše nešto iz tradicije i štošta iz mašte. Postanak svoj imadu da zahvale takove knjige duhu staroga vijeka, koji je povjesnu činjenicu smatrao za sporednu stvar. I Tukidid i Livije stavljali su svojim junacima u usta lijepe govore, a Platon je napisao cijele knjige o stvarima, na koje učitelj njegov Sokrat nikad ni mislio nije. Tako su činili i kršćani, duboko uvjereni, da time iskazuju osobitu čast božanskomu Spasitelju i apostolima. Štujući uvelike sve, što se tiče Isusa i njegovih učenika, učenjaci su ovakovim pripovijestima vjerovali, a svijet ih je gutao, pa nije čudo, što su takove knjige još u srednjem vijeku silno utjecale na narodno vjerovanje, i što su umjetnici iz njih crpli svoju gragju. Glavno je sijelo ovakovih kovanica bilo u Aleksandriji, gdje se zapad stapao s istokom, u koga je priča tako obljubljena.

Drugu vrstu apokrifa skovali su krivovjerci. Da proširе svoje bludnje, stavili bi Isusu i apostolima u usta glavne zasade svojih nauka, izmišljali čudesa i dogagjaje, kojima je bila svrha, da rasprostrane njihova krivovjerja. Crkva je nastojala da taj otrov odvrati od svoga stada, pa je u mnogom i uspjela, jer je većina takovih djela izginula netragom.

3. Ipak nijesu apokrifa bez svake koristi. Sastavljena već u počecima kršćanstva svjedoče nam, da su naše kanonske knjige u njihovo vrijeme bile općeno poznate, jer se na njih naslanjaju ili ih opet navode. Moguće je, da sadržaju i gdješto pravo i istinito. Lokalne tradicije, koje nijesu spomenute u evangjelju, našle su kadšto mjesta u apokrifu. Gjekada se koje mjesto sv. pisma baš lijepo tumači u apokrifu, a to je njima bilo s tim laglje, što su bili bliže apostolskom vremenu. Krivovjerska opet apokrifa od velike su povjesne važnosti, jer nam odaju, što su krivovjerci u ono vrijeme mislili i naučali. Napokon imade svaki apokrif kao literaran spomenik vrijednost za jezik. Poradi svega toga učenjaci ih rado traže i proučavaju.

4. Laž se oslanja na istinu, a patvorina na umjetninu. Kako se prave novozavjetne knjige dijele na evangjelja, Djela, poslanice i Otkrivenje, tako ima apokrifnih evangjelja, Djela, poslanica i apokalipsa. Proći ćemo najvažnije redom. No prije svega treba nam ogledati neke spise, koji ne spadaju ni u jedan pomenuti razred, a mnoga ih je crkva nekoć držala za svete, ili ih još danas drži takovima.

§ 15.

Apostolska naučanja i slični spisi.

1. God. 1883. otkrio je nikomedski metropolita Bryenios spis pod natpisom: „Doctrina duodecim apostolorum“[1], na koji su se stari oci više puta pozivali.[2] Velik je od prilike kao poslanica Galaćanima i dijeli se na šesnaest glava. Prvih šest sadržaje moralne rečenice, zad-

[1] Kirchenlexicon. Freiburg III. col. 1870. — [2] Clem. Alex. Strom. I. 20 (M. 8, 817); Euseb. Hist. ecc. III, 25 (M. 20, 269).

njih je deset liturgijskog i crkvenopravnog sadržaja. Pisac spisa obilno je upotrijebio evangjelje Matejevo i Pavlove poslanice. Čini se, da ga je sastavio u apostolsko vrijeme (70.—100. g.) jedan privatnik, hoteći saopćiti drugima, što je naučio u katehezi. Ovo je jedna od najstarijih knjiga, pisana za kršćane.

2. Constitutiones apostolorum broje osam knjiga, koje étiopska crkva pribraja svetima još i danas.[1] Prvih je šest knjiga neka pouka katekumenima o vanjskom uregjenju crkve. Sedma je pokraćena doctrina apostolorum, a osma neka vrsta pontifikala. Sastavak knjige odaje jasno, da potječe od triju pisaca, koji su živjeli u razno doba. Napisan je u Siriji, a već je za Epifanija postojao u današnjem obliku.

3. Canones apostolorum sadržaju zaključke sabora prvih triju vijekova, otkuda su više puta doslovno prepisani.[2] Govore naime o celibatu, metropolitama, sinodalnom postupku, a sve to nije bilo poznato u vrijeme apostola. Apostolski mogu se zvati samo zato, što nekim kanonima nalazimo klicu u Pavlovim poslanicama. Zadnji, osamdeset i peti kanon, navodi svete knjige, a jer ispušta Otkrivenje, to vidimo, da ta knjiga nije pisana prije konca četvrtoga vijeka. Sabor trulanski izbacio je ovu zbirku kanona iz broja svetih knjiga, ali je priznao pravnu vrijednost svim kanonima. Decretum Gelasii očitovao je tu knjigu za apokrifnu,[3] a zapadna crkva poprimila je iz te zbirke samo pedeset kanona.

4. Pastor Hermae apokaliptička je opomena na pokoru i cijenio se uvelike u prvo vrijeme crkve.[4] Irenej[5] ga i Origen[6] broje megju svete knjige, a pridan je i rukopisu sinajskom. Dijeli se u tri dijela: visiones, mandata i similitudines. U visiones javlja se piscu angjeo u podobi pastira (odatle knjizi ime pastor) i opominje na pokoru. Mandata potiču na vršenje raznih kreposti i odvraćaju od zla. Similitudines su moralno didaktične naravi. Pod vrbom n. pr. skupili se kršćani, a arangjeo Mihael daje svakomu po šibu. Kad je drugi put došao, pušta kršćane, kojih su šibe procvale, u kraljevstvo nebesko. Suhe šibe sadi nanovo i marljivo zalijeva opominjući vlasnike njihove na pokoru. Za pisca knjige držali su Hermu,[1] no fragmentum Muratorianum pripisuje ga bratu pape Pija I. i isključuje iz kanona.[2]

[1] Kirchenlexicon. Freiburg III. col. 1026. — [2] Kirchenlexicon. Freiburg III. col. 1029. — [3] Gelas. Decret. de recip. et non recip. libr. (M. 59, 163). — [4] Hastings, Dictionary III. str. 533. — [5] S. Iren. c. haer. IV. 20. (M. 7, 1032). — [6] Orig. Comm. in ep. ad Rom. 16, 14 (M. 14, 1282). —

5. Stari rukopis sv. pisma, nazvan aleksandrijski, imade na koncu dva lista sv. Klementa, pape rimskoga, a to znači, da su ih nekoć u crkvi čitali i smatrali za svete knjige.[3] Oba su upravljena Korinćanima, a prvi je nesumnjivo autentičan. Pripovijeda, kako su se neki mladi ljudi digli protiv crkvenih predstojnika i istisnuli ih iz časti. Tim je nastala u Korintu silna smutnja, koju hoće Klement da utiša dokazujući, da se crkveni predstojnici ne mogu maknuti. List je veoma važan, jer nam pokazuje stanje crkve koncem prvoga vijeka, dokazuje boravak sv. Petra u Rimu i odaje, kako je velik utjecaj imala već u prvo vrijeme kršćanstva rimska crkva. O drugom listu silno sumnjaju, dali je prav.

6. Poslanica Barnabe nalazi se u sinajskom rukopisu sv. pisma.[4] Dijeli se na dogmatski i moralni dio. Prvomu je svrha, da odvrati od zakona židovskoga. Stari zavjet ima se razumijevati duhovno, ne doslovno; Bog nije nikad tražio žrtava, već skrušeno srce; nikad mislio obrezanje tijela, već obrezanje ušiju i srca te čuvanje od grijeha. Već iz ovo malo slijedi, da ga nije pisao Barnaba, koji je bio Židov, a pisac sam primjećuje, da mu je srce bilo puno idolopoklonstva prije, no je povjerovao u Boga. Pozivlje

[1] Rim. 16_{14}. — [2] Frag. Murat. redak 75—80. — [3] Kirchenlexicon. Freiburg. III. col. 457. — [4] Vigouroux, Dictionnaire. I. col. 1464. —

nadalje čitatelje, da pogledaju, kako se Bog osvetio Židovima razorivši Jerusolim. To nam odaje, da je poslanica pisana poslije sedamdesete godine, a u to vrijeme bio je Barnaba po svoj prilici pokojni. Drže, da je spis napisao neki Aleksandrinac, jer silno alegorizuje. Klement Aleksandrijski držao ga je svetim,[1] ali kasniji Aleksandrinci šute o njemu. Eusebije Cesarejski vrsta ga megju apokrifa.[2] Zapadna crkva nije za njega ni znala. No važan je to spis zato, jer mu je pisac živio koncem prvoga vijeka, te upotrijebio evangjelje Matejevo, pa poslanice Pavlove i Petrove.

§ 16.

Apokrifna evangjelja.

I. Od apokrifnih evangjelja, koja se bave djetinjstvom Isusovim, napominjemo protoevangelium Jacobi, evangelium s. Thomae, evangelium infantiae Arabicum i historia Josephi fabri lignarii.

1. Protoevangelium Jacobi veli, da ga je napisao Jakov, brat Gospodinov, no sastavljeno je tek u drugom vijeku. Pripovijeda, kako je angjeo navijestio Joahimu i Ani, da će dobiti dijete, a oni se zavjetovali, da će ga posvetiti Bogu, i u trećoj godini predali ga u hram. U dvanaestoj godini uzeo je pod silu udovac Josip Mariju. Angjeo se prikazao Mariji kod zdenca. Kad je Marija zatrudnjela,morali su i Josip i Marija da piju vodu čišćenja. Isus se rodio u Betlehemu u spilji, a primalja pozvana k Mariji čudom se čudi tomu porodu. Isusu pokloniše se mazi, a Ivan je Krstitelj izbjegao čedomorstvu betlehemskom, jer su se nad njim sklopila brda; zato je njegov otac Zaharija bio ubijen megju hramom i oltarom.[3] Svrha je ovomu evangjelju, da pokaže, kako je majka božja djevica prije i poslije poroda.[4]

[1] Clem. Alex. Strom. II. 6. (M. 8, 965). — [2] Euseb. Hist. ecc. III. 25. (M. 20, 269). — [3] Mt. 23_{35}. — [4] Salmon str. 177.

2. Evangelium s. Thomae seže već u drugi vijek. Svrha mu je, da dokaže Isusovo svemogućstvo i sveznanje, ali to misli postići nezgrapnim čudesima, koja podmeću Isusu dječinsku i obijesnu ćud. Od blata pravi Isus vrepce, pljesne dlanovima i oni polete živi. Pošavši na zdenac razbije vrč i donese vodu u svojoj haljini. Drvo, što je Josipu bilo prekratko, nategne pa produlji. Kad ga je učitelj naučio prvo slovo alfabeta, ne će Isus da prijegje na drugo, već na veliko čudo učiteljevo uči njega sve tajne slova alef.[1]

Čini se, da je iz ovakova evangjelja Muhamed crpao znanje o Isusu, jer govori u koranu o ptici od blata, koju je Isus oživio.[2]

3. Iz dvaju pregjašnjih evangjelja i nekih dogagjaja, što ih pripovijeda Luka i Matej, sastavljeno je u petom vijeku „Evangelium infantiae Arabicum". Prvi se dio te knjige pokriva s protoevangelium Jacobi i pripovijeda putovanje u Betlehem i umorstvo nejačadi. Drugi dio priča što se dogodilo za bijega i boravka u Egiptu, pa je zbirka priča izmišljenih i sabranih, da proslave majku božju. Iz toga dijela uzeše mnogi slikari svoju gragju. Treći dio podsjeća na evangjelje Tomino i pripovijeda život Isusov do krštenja u Jordanu.

4. Historia Josephi fabri lignarii došla je do nas, kako i pregjašnja knjiga, u arapskom jeziku i potječe iz petoga vijeka. Svrha je knjizi, da uzvisi sv. Josipa. Počinje se kako Isus pripovijeda apostolima život Josipov. Bio je svećenik, imao šestero djece! Poslije smrti prve žene zaručio se Marijom, koja rodi u Betlehemu. Zatim spominje bijeg u Egipat i prostrano pripovijeda zadnje dane Josipove: kako se silno bojao smrti, kako je umro i pokopan navršivši sto četrnaest godina. Cijela je knjiga sastavljena od besmislenih priča, u kojima pisac ni dosljedan nije.[3]

[1] Salmon str. 181. ss. — [2] Koran Sur. 3. red. 43. — [3] Gigot str. 142.

II. Od spisa, koji hoće da popune kanonski izvještaj o koncu života Isusova, doprla su do nas samo dva i to: Acta Pilati i Descensus Christi ad inferos. Prvi je spis službeno izvješće o optužbi Isusovoj, o tečaju parnice, o propinjanju i uskrsnuću Isusovu, a svrha mu je, da pokaže nevinost Isusovu.[1] Drugi pripovijeda, kako su dva sveca, koja su uskrsnula, kad je Isus umro,[2] pošla s Isusom u pretpakao i vidjela, kako su se razbila velika mjedna vrata, kako je Isus oslobodio sužnje, uzašao na nebo držeći Adama za ruku i predao njega i sve pravednike arangjelu Mihajlu.[3] Vele, da oba spisa potječu iz drugoga vijeka.

Premda su oba spisa različite sadržine, pisana u razno doba i od raznih pisaca, stopili su ih ipak u šesnaestom vijeku u jedan pod natpisom: Evangelium Nicodemi.

Bilješka. Suvišno je navoditi apokrifna evangjelja, koja su skovali krivovjerci. Neka od ovih poznata su nam tek po natpisu ili kakovu ulomku, što ga navodi koji sv. otac. Kako su se izlegla pod perom krivovjeraca, da prošire krive nauke, udarila ih je crkva anatemom, pa su prestala kolati i napokon se izgubila. Jedno je ipak, koje nas raviše zanima, jer se i sv. oci na nj pozivaju, a i danas se mnogo raspravlja o njemu, a to je: »Evangelium secundum Hebraeos«. To je valjada najstarije apokrifno evangjelje. Napominju ga Irenej[4] i Eusebije,[5] a preveo ga sv. Jeronim i veli, da se nalazi u knjižnici cesarejskoj.[6] Služila se njime sekta Ebionita, koja je uz kršćanski zakon držala obvezatnim i židovski. Kad se u drugom vijeku posve raskrstila s crkvom, pala je u krivovjerje naučajući, da je Isus naravan sin Josipa i Marije. Evangelium secundum Hebraeos u glavnomu je evangjelje Matejevo iskvareno dodacima i umecima. Poznamo ga samo po nekim ulomcima, a i ti su puni bludnja. »Majka moja, Duh sv., primila me za jedan vlas i odnijela na visoko brdo Tabor«. Kad je Isus umro, nije se razderao zastor, već se nad vratima hrama raspukao i skrhao silan kamen. Evangjelje ističe nad sve apostole Jakova, brata Gospodinova, koji da se poslije smrti Isusove zakleo, da ne će jesti, dok opet ne vidi Isusa živa. Kad je Isus uskrsnuo, ukazao se prvome Jakovu i s njime jeo.[7]

---

[1] Vidi Luis de Palma, The history of the sacred Passion. London 1893. str. 405. — [2] Mt. 27 52. — [3] Gigot str. 143. — [4] S. Iren. c. haer. I. 26. (M. 7, 686). — [5] Euseb. Hist. ecc. III. 25. (M. 20, 269). — [6] S. Hier Comm. in Matth. XII. 13. (M. 26, 78) i Adv. Pelag. III. 2 (M. 23, 570). — [7] Vidi Belser str. 764.

§ 17.

Apokrifna Djela.

Pod raznim imenima kao: actus, djela; περίοδοι, putovanja; miracula, martyria, sačuvali su nam se ostaci spomenika, koji pripovijedaju tobožnje djelovanje apostola. Svi se ovi označuju jednim imenom apokrifna „Djela apostolska“. Skovale su ih krivovjerske sekte drugoga vijeka izmišljajući najčudnovatija čudesa i pripisujući ih apostolima, ne bi li pod njihovim imenom raširile svoje bludnje. Ako možda imade u njima po koje zdravo zrnce, ipak su uvijek natrušena otrovom i pisana u tu svrhu, da čarom svojih priča laglje zapletu čitatelja u krivovjerske mreže. Jedna im je ipak sporedna vrijednost, što svjedoče, da su naša Djela već bila raširena u to vrijeme i što podaju mnogo svjetla literarnoj historiji prvih vijekova a ujedno i razvoju hereza.

1. Acta Pauli et Theclae.[1] S prozora svoga u Ikoniju sluša Tekla, kako Pavao hvali djevojaštvo. Zato prekine zaruke, a rogjena je mati osudi na lomaču, da se druge djevojke ne povedu za njezinim zlim primjerom. No lomača se ugasi čudnovatim načinom i Pavao, začetnik svega toga, bude zatvoren i protjeran iz Ikonija, pa se uputi u Antiohiju, kamo ga slijedi Tekla. Tu hoće da je oženi drugi čovjek, i kad nije htjela ni da čuje o udaji, bace je divljim zvijerima, od kojih je obrani jedan lav. Napokon dočeka Tekla veliku starost živući o vodi i bilju. Poradi ove „romance“ malo je ljudi uživalo u prvo vrijeme kršćanstva toliko ugleda, kao „prva mučenica Tekla“. Djelo to pisano je oko g. 175. Tertulijan, koji ga je dobro poznavao, pripovijeda, kako je neki svećenik u Maloj Aziji priznao, da je ovu pripovijest ishitrio iz prevelike ljubavi spram Pavla.[2] Knjizi je jasna svrha, da širi nauku Enkratita, koji su branili ženidbu i uživanje mesa.

---

[1] Salmon str. 330. — [2] Tertull. De bapt. 17. (M. 1. 1219).

2. U polovini trećega vijeka nastao je gnostički spis „Acta s. Thomae“. Ždrijebom zapadne Tomu, da propovijeda evangjelje u Indiji. Ploveći pristane u nekom gradu, gdje je kralj slavio svadbu svoje kćeri. Po noći ukaže joj se Toma i nagovori je, da ostane djevojka. Razjaren kralj bio bi Tomu strašno kaznio, da nije već otplovio. Došavši u Indiju reče kralju, da je veliki umjetnik u gragjenju palača. No novac, koji je dobio za gradnju kraljevske palače, dijeli Toma siromasima, udovama i sirotama. Mjesto da radi, propovijeda evangjelje. Saznavši kralj, kud je Toma, koji je živio samo o kruhu, vodi i soli, protepao silne novce, dade ga zatvoriti razmišljajući, kojim će ga strašnim načinom sjutra pogubiti. Ali iste noći umre kraljev brat i javi mu, kako je Toma dobivenim novcima sagradio prekrasnu palaču u nebu, u kojoj će kralj stanovati. To ga umiri i on se pokrsti.[1]

3. Spomena je vrijedna i čista od svakoga krivovjerja knjiga Doctrina Addai, sastavljena koncem trećega vijeka.[2] Zanimljiva je i zato, što se u njoj nalazi list, koji da je napisao Isus. Kralj edesenski Abgar bio je obolio na gubi i čuvši, kako Isus tvori čudesa u Judeji, napisao mu list, da dogje k njemu i da ga izliječi. Isus mu odgovara u pismu: „Blažen si ti, Abgaru, koji si u mene povjerovao, a nijesi me vidio.“[3] Kraljevu želju, da k njemu dogje, ne može Isus ispuniti, jer mora ostati u židovskoj zemlji, da bude uzvišen t. j. propet, pa da se onda smjesta vrati k Onomu, koji ga je poslao. Poslije smrti poslat će mu jednoga od svojih učenika, koji će ga izliječiti i dati život njemu i onima, koji su s njime. Dalje pripovijeda spis, kako se poslije Duhova jedan učenik Isusov Adaj t. j. Tadej uputio u Edesu, ozdravio kralja i jednoga dvoranina. Zatim je skupio sve stanovnike na trgu, propovijedao im i pokrstio sve Židove i pogane. Razorio je poganske hramove, sagradio kršćansku crkvu i ravnao njome do smrti. Pripadom

[1] Salmon str. 339. — [2] Euseb. Hist. ecc. I. 13. (M. 20, 121). — [3] Iv. 20 29.

spominjemo, da su ovoj historijskoj neistini dodali pisci petoga vijeka još veću, da je Isus poslao Abgaru svoju sliku. Mnogi su do najnovijega vremena držali ove listove za istinite, a već decretum Gelasii piše: „Epistola Jesu ad Abgarum apocrypha. Epistola Abgari ad Jesum apocrypha“.[1]

§ 18.

Apokrifne poslanice.

1. U prvoj poslanici Korinćanima[2] kaže Pavao jasno, da im je već prije pisao neku poslanicu, u kojoj ih opominje, neka se čuvaju bludnika. Jer te poslanice nema, našao se čovjek, koji ju je patvorio. U njoj brani tobože Pavao pravu vjeru protiv krivih učitelja, osugjuje njihove bludnje, dokazuje uskrsnuće tijela dokazima iz prirode i sv. pisma i opominje Korinćane, neka se čuvaju krivih učitelja, toga legla zmijskoga i sinova zmajskih i baziliskovih.

Da je ta poslanica podmetnuta, vidi se već po njezinoj sadržini. Nema u njoj govora o bludnicima, već je skovana po drugim Pavlovim poslanicama. Imadu je još i danas Armeni u svom kanonu pod imenom: treća poslanica sv. Pavla Korinćanima. Nijedan stari crkveni pisac nije znao za nju, pa je danas svi zabacuju.[3]

2. Pavao je molio Kološane,[4] kad pročitaju svoju poslanicu, neka je pošalju u Laodiceju, a onu, što ju je pisao Laodicejanima, neka i Kološani pročitaju. Na osnovu ovih riječi skovao je netko poslanicu Laodicejanima. U njoj hvali tobože Pavao Bogu za njihovu ustrajnost i opominje ih, da se čuvaju zavodnika. Govori o okovima, koji ga vesele, jer ih nosi poradi Hrista; moli ih, da se drže njegove nauke i žive, kako Bog zapovijeda. Poslanica je sastavljena od devetnaest stihova i skovana po riječima, što ih je pisac uzeo iz poslanice Kološanima, Efežanima, Fi-

[1] Decretum Gelasi de libris recip. (M. 59, 164). — [2] 5 9. — [3] Gigot str. 154. — [4] Kol. 4 16. —

lipljanima. Već Muratorijev kanon žigoše je kao apokrifnu.[1]

3. Dopisivanje apostola Pavla sa Senekom.[2] Dugo se držalo, da je rimski filosof Seneka pisao sv. Pavlu osam listova, a Pavao njemu odgovorio u šest. Mislili su, da se sv. Pavao boraveći u Rimu upoznao sa Senekom, jer je već u Korintu stajao pred sudom njegova brata Galiona.[3] Za vjerodostojnost tih listova navodili su se izrazi i rečenice iz Senekinih djela, koji da podsjećaju na listove sv. Pavla. Ali te su rečenice puka stoička načela, a stil ovih listova daleko zaostaje za stilom obaju pisaca. Cijelo to dopisivanje skovano je u četvrtom vijeku ili zato, da odličnjaci čitaju Pavlove poslanice, koje Seneka hvali i pored loša njihova jezika, ili zato, da se Seneka preporuči kršćanima, jer su ovi listovi stavljeni na čelo Senekinih djela.[4]

§ 19.

Apokrifne apokalipse.

1. Već fragmentum Muratorianum spominje apokalipsu Petrovu, koju neki ne će da čitaju,[5] a još u petom vijeku čitala se ta knjiga u nekim crkvama na veliki petak.[6] Ipak nam je bila poznata samo po ulomcima, dok g. 1886. nije malo ne polovina toga djela nagjena u jednoj grobnici u Egiptu. Ta nam apokalipsa riše živim bojama nebesko blaženstvo, a crnima muke paklene. Djeca, što su umrla bez krsta, predana su angjelu hranitelju, koji će ih odgajati, dok ne poluče neku vrstu posmrtnoga krsta. Spasenje njihovo stoji jedino u tom, što su prosta od kazni. Čini se, da su to djelo potakle misli u drugoj poslanici Petrovoj, što govore o sudnjem danu i mukama osugjenika. Već ga je Eusebije uvrstao megju apokrifa.[7]

[1] Frag. Murat. 63—67. — [2] S. Hieron. de vir. ill. 12. (M. 23. 629). — [3] Dj. 18 12. — [4] Reuss str. 305. — [5] Frag. Murat. red. 73 i 74. — [6] Sozom. Hist. ecc. VII. 19 (M. 67, 1477). — [7] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 269).

2. U drugoj poslanici Korinćanima pripovijeda Pavao, kako je bio odlikovan vigjenjima i objavom Gospodnjom. To je navelo patvorača, da koncem četvrtoga vijeka napiše apokalipsu Pavlovu ili Visiones Pauli. Knjiga pripovijeda, kako sv. Pavla vodi angjeo po raju i pokazuje mu najprije blaženstvo angjela, zatim veselje, što ga uživaju pravednici, i muke, što ih trpe osugjeni neposredno poslije smrti. Knjiga se zaključuje, kako Pavla pozdravlja Majka božja te patrijarsi i proroci staroga zavjeta. Djelo je napisao neki katolik, koji se pokraj novozavjetnih knjiga poslužio i starim apokrifnim apokalipsama, navlastito onom sv. Petra. Povjesnik Sozomen pripovijeda, kako su monasi još u petom vijeku visoko cijenili ovu knjigu, ne brinući se, dali je prava ili podmetnuta.[1]

Drugi odsjek.

Glava prva.

Slovo svetoga pisma.

§ 20.

Povjest teksta.

1. Povjest nam je kanona pokazala, kako su se knjige novoga zavjeta sabirale, dok im se u četvrtom vijeku nije broj ustalio. Prijegled apokrifnih knjiga poučio nas je, kako nijedna nema mjesta u kanonu, ma da ju je tkogod kratko vrijeme držao za svetu. Nastaje sada pitanje, jesu li svete knjige do nas došle onakove, kako su ih napisali sveti pisci, i ako nijesu, koja nam služe sredstva, da se dovinemo prvotnomu njihovu slovu.

2. Nema sumnje, da su svete knjige napisali sveti pisci bez ikakove pogrješke, jer bi za svaku takovu odgovarao Bog sam, koji je nadahnuo svete pisce. No kako su se

[1] Sozom. Hist. ecc. VII. 19. (M. 67, 1477).

sveti spisi, kao i svaka druga knjiga, u prvo vrijeme kršćanstva širili prepisivanjem, razumljivo je, da su se u sv. pismo uvukle pogrješke bilo nemarom prepisivača, bilo opet zato, što su ih mnogi ispravljali, hoteći biti pametniji od samih apostola. Tako je došlo, te tekst svetih knjiga ne glasi na vlas onako, kako se prvi put čuo, i mi imademo nebrojenih mjesta, koja u raznim izdanjima sv. pisma glase drugačije (lectiones variantes). No pripomenuti nam je već sada, da bi teško pogriješio, tko bi ustvrdio, da je naše sv. pismo iskvareno. Što se naime tiče sadržine svetih knjiga, bila je božja briga, da se u sv. pismo ne ušulja ništa, što bi se protivilo vjeri i ćudoregju. A što se tiče slova i riječi, tu je božja providnost dopustila pogrješke i dodatke, ostavivši ljudima, da pročiste sv. pismo od manjih pogrješaka, koje ne zasijecaju u naš spas.[1] Povjest će nam teksta pokazati, kako se sv. pismo mijenjalo i što je sve učinjeno, da se ispravi.

3. Tri su puta, što nas dovode do izvornoga sv. pisma: stari prijepisi, jer su pisani u vrijeme, kad je sv. pismo bilo mnogo čišće nego danas; što je naime manje prijepisa koje knjige, to je u njoj i manje pogrješaka; stari prijevodi, jer nam kažu, kako je sv. pismo glasilo u čas, kad su ga prevodili; napokon navodi sv. otaca, jer su ti više puta stariji od postojećih rukopisa i prijevoda, kazujući nam, kakovo su sv. pismo imali pred sobom sv. oci. Tako se ova glava dijeli u dva odsjeka: prvi govori o rukopisima, drugi o prijevodima, a objema priključuje se mali dodatak o navodima sv. otaca. Prije svega treba da rečemo koju o jeziku, kojim su pisane svete knjige.

§ 21.

Jezik novozavjetnih knjiga.

Izuzevši evangjelje Matejevo, kojemu se židovski izvornik izgubio, sve su knjige novoga zavjeta pisane jezikom grčkim.

[1] Cornely str. 231.

1. Pobjede Aleksandra Velikoga srušile su silno perzijsko carstvo i uvele grčki jezik i naobrazbu po cijelom istoku sve do Inda. A kad su Rimljani osvojili Grčku, nametnuli su pobjegjenici pobjednicima svoj jezik, koji je rimsko žezlo proširilo sve do Španije. Tako govori cio iole obrazovani svijet grčki počevši od španjolskih gora sve do Indovih obala.

Nikakove iznimke nema u tom ni za Palestinu. Grčke jê naseobine opasale sa svih strana; u njezinim novosagragjenim gradovima pretežan je elemenat grčki. Škole i kazališta, što ih je podigao Irud, šire grčki jezik. Njim uredjuju rimski činovnici. U Jerusolim dolaze na svetkovine sa svih strana Židovi, koji su u tugjini svoj jezik zaboravili, pa znadu samo grčki; mnogi od ovih nastaniše se stalno u svetom gradu, pa čekaju smrt u svetoj zemlji.[1] Tko dakle u ovo vrijeme računa na šire općinstvo, taj će svoja djela pisati grčki, ma bio i rogjeni Židov, jer se taj jezik govorio po cijelom tada poznatom svijetu. I tu je ključ velikoj onoj zagoneci, kako je to, te pisci novoga zavjeta pišu grčki, a svi su do Luke rogjeni Židovi.

2. Kakav je taj grčki jezik, o tom su se mnogo prepirali. Jedni, puriste, tvrdili su u sedamnaestom vijeku, da je to najčišći grčki jezik, koji daleko nadmašuje klasike: uzor klasične grštine, što se tiče gramatike i stila, jer je samo takav jezik dostojan, da nam Duh sv. njime očituje tajne božje. Hebraiste su naprotiv poricali svaku ljepotu i vrijednost toga grčkoga jezika dokazujući, da su novozavjetni pisci mislili židovski, a misli svoje zaodijevali u kukavno grčko ruho. U svakom su stihu susretali hebraizme i po njima tumačili sv. pismo. Poslije dva vijeka završila se ta prepirka svestrano priznatom istinom, da je novozavjetni jezik daleko od klasične grštine, da je dapače natrušen hebraizmima, ali opet ne u onoj mjeri, kako su to dokazivali hebraiste.[2] Da ga vidimo pobliže.

3. Za vrijeme Aleksandra Velikoga propala su sva dosa-

[1] Vigouroux, Dictionnaire III. col. 314. — [2] Gigot str. 221 ss.

danja grčka narječja: eolsko, dorsko i jonsko, a sačuvalo se samo atičko. No nije to više ono književno atičko narječje, kojim su pisali Ksenofon i Demosten, već je to jezik, kojim je puk govorio u Atici. Razlikuje se povrh toga od klasičkoga atičkoga narječja, što je poprimilo dosta oblika, riječi i izraza iz propalih grčkih narječja, a i gdjekoju tugju riječ onih naroda, s kojima su Grci dolazili u doticaj, a to Semita, Peržana i Egipćana. Jer sada ovim narječjem govore svi narodi na sredozemskom moru, zove se ono opće, communis, κοινή.

4. Tim su grčkim narječjem govorili i Židovi. Iselivši se iz Palestine, učili su ga ne iz knjige, već općeći s ljudima; naučili su samo toliko, da ih mogu razumjeti, a i oni da razumiju druge, koji grčki govore. Ali kako se duh njihova istočnoga jezika razlikuje od zapadnoga grčkoga, mislili su židovski, a govorili grčki t. j. židovske su fraze zaodjeli grčkim riječima. Tako je grčki jezik, kojim govore Židovi, postao neka grana općenoga grčkoga jezika, koja se zove narječje helenističko. Pogane, koji govore čistom grštinom, zovu Židovi Grcima ili Helenima. Tim su se helenističkim jezikom služili svi Židovi izvan Palestine, i jer su njime općili sa svojom braćom u Palestini, uvriježilo se to helenističko narječje i u samoj Palestini. Što više ušlo je u krv i kasnijem židovskom naraštaju, jer je upravo u to helenističko narječje bilo prevedeno sv. pismo staroga zavjeta, koje se posvuda čitalo i tumačilo.

5. Kao rogjeni Židovi naučiše i novozavjetni pisci to helenističko narječje od djetinjstva. Novi pojmovi kršćanske vjere, kojih stari zavjet nije poznavao, prepirke sa Židovima, pobijanje poganstva, prisiliše ih, da helenističkom narječju dodadu nov elemenat, kršćanski. Odatle potreba kovati nove riječi ili starim dodavati nova značenja; ustaliti i stvarati tehničke izraze te iznositi nove metafore. Stare klasične riječi ili obične pučke imale su sada dublje, duhovno značenje, jer ih preniješe iz niže sfere u višu, iz poganstva u kršćanstvo. Grčke riječi πίστις, χάρις, ἀπολύτρωσις, ἀπόστολος, δικαιοσύνη itd. znače u novom zavjetu nešto posve drugo, nego kod svjetskih grčkih pisaca.[1]

6. Dobra poznavaoca klasične grštine smela bi jednostavnost jezika, kojim su pisane novozavjetne knjige. Pisci novoga zavjeta nijesu se izobrazili u školama, pa pišu jezikom, kojim je govorio puk. Odatle u njih riječi, koje bi klasičan pisac osudio kao vulgarizme. Njima je samo do toga, da budu jasni i lako dokučljivi. Jer ne pišu materinjim jezikom, nije im pošlo za rukom, da misli svoje izraze onako okretno, kako bi to učinili rogjeni Grci, ne razbijaju si glave za klasične gramatične oblike i stilistične rečenice. Kako im se misli ragjaju u glavi, tako ih stavljaju na papir. Ne brinu se ništa, da ih lijepo zaodjenu, rečenicu zaokruže, a periode umjetno svežu.

Upravo zato njihove su knjige, poimence evangjelja, napisane neobično svježe i živahno, čitaju se ugodno, a razumijevaju lako. Pa jer židovske misli zaodijevaju u grčko ruho, svezaše nekako istočni duh sa zapadnim. Zato je i način njihova pisanja bio najspretniji, da im djela čitaju s nasladom istočnjaci i zapadnjaci; onima bio je jezik nov, a ovima misli.

§ 22.

Spoljašnje lice novozavjetnih knjiga.

Kako su novozavjetne knjige pisane jezikom, što se u to vrijeme govorio, tako su postale načinom, kojim su se tada knjige u svijet obično otpravljale.

1. Stari pisci nijesu pisali svojih djela svojom rukom, već su ih kazivali u pero brzopiscima (ταχύγραφοι, notarii). Njihove bilješke predali bi krasnopiscima (βιβλιόγραφοι ili καλίγραφοι, librarii), da ih prepišu na čisto. Kad su ih ovi običnim pismom prepisali, odnijeli bi ih ispravljačima (διορθῶται, correctores), da ih isprave, ako se našla kakova pogrješka. Novije prijepise isporedio je ἀντιβάλλων, dali se slažu s izvornikom. Kasnije su se bavili

[1] Székely str. 84.

prepisivanjem knjiga za to izvježbani monasi, i u srednjem vijeku nema boljega samostana bez „scriptoriuma“, gdje bi jedan kazivao u pero, a više njih prepisivalo.

2. Pisalo se na artiji (χάρτης, charta), ugotovljenoj od egipatske biljke papirus. Razrezavši gornju koru stabljike olupili bi nutarnje naslage sve do mezgre, prilijepili jedan listić do drugoga na dasku i na takav sloj stavili bi drugi poprijeko. Sad bi oba sloja pritisnuli tako, te su sačinjavala jedan arak. Desni rub jednoga arka prilijepili bi na lijevi od drugoga itd. pa bi ih ovako spojene namotali na štap. To je bio prvotni oblik knjiga (volumen, smotak), koji je vidjeti kao truba platna. Papirus je bio dosta loš materijal za pisanje; čvrstoća mu je bila nešto veća od osušena kukuruzinca, a rado ga je rastočila vlaga i crvi. Zato nemamo nikakvih rukopisa novoga zavjeta, pisanih na papirusu. Da sačuvaju važnije rukopise, razrezali bi pojedine arke smotaka, dva i dva bi slijepili skupa nalegjem, sve uvezali, a pred prvi i poslije zadnjega metnuli bi za zaštitu drvo, korice. Tako je nastao današnji oblik knjiga, a zvao se kodeks od riječi codex, što prvotno znači korice. U kodeksa bilo je i to dobro, što se svaki list dao ispisati na obje strane, a to kod smotaka nije bilo moguće.

Poradi slabe žetve bilo je Egipćanima više puta zabranjeno izvažati papirus.[1] To je prisililo istočnjake, te su se izvježbali u pripravljanju kože tako, te je ona u trećem vijeku istisnula papirus. U tom se zanatu isticao grad Pergam, pa se za pisanje ugotovljena koža zove po njemu pergamena. Svi rukopisi prije desetoga vijeka pisani su na pergameni t. j. kao papir finoj koži od telića, ovaca i koza, a i antilopa.

Priregjivanju papira od pamuka naučili su se Arapi od Kineza i predali ga za krstaških vojna zapadnjacima. Taj pisaći materijal dobio je ime od egipatskoga papirusa papir ili karta; samo mu se za pobližu oznaku dodavalo bombycina, gossypina, cuttunea. Od trinaestoga vijeka priregjivali

[1] Brandscheid str. 57.

su papir od platna (charta ex lino confecta), a u četrnaestom vijeku prestala je pergamena.

3. Na istoku su pisali trskom, koja je bila zašiljena i na vrhu raskoljena kao naše pero. Na zapadu upotrebljavalo se kojekakovo pero, jer naša trska nije zgodna za pisanje. Za mastilo služila je jednostavna boja, koja se jako lako dala spužvom obrisati. Jer je papir bio jako skup, znali su više puta cijelu knjigu izbrisati, papir nanovo izgladiti i novom sadržinom ispuniti (palimpsest). Carevi su običavali potpisivati crvenom bojom, pa su za prepisivanje biblije i prepisivači često upotrijebili crvenilo, a kojiput i rastopinu od srebra i zlata. Imade rukopisa pisanih zlatnom bojom, a i takav jedan, gdje su jedino riječi Isusove pisane zlatom.[1]

4. Dvojakim su pismom pisani rukopisi novoga zavjeta: stariji uncijalnim (od uncus, palac), koje poznaje samo velika, uspravna slova, od kojih bi svako mogli zaokviriti pravilnim četverokutom. Od devetoga ili desetoga vijeka prevladalo je t. zv. kursivno pismo, gdje su slova manja, nagnuta i megju sobom svezana. Uncijalna slova zovu se i majuskuli, a kursivna minuskuli, no razlika njihova ne stoji nipošto u veličini, jer majuskuli mogu biti manji od minuskula, samo što nijesu megju sobom svezani. Počevši od desetoga od prilike vijeka iščezavaju majuskuli posvema, osim što se upotrebljavaju za početna slova (inicijali).

5. Svaku stranicu razdijeliše pisari obično na dva, ali i na tri i četiri stupca. U stupcu stoji slovo do slova bez ikakova razmaka i bez ikakovih razgodaka osim vodoravne crtice, koja znači, da je riječ pokraćena. Tako je cio redak vidjeti kao jedna duga riječ. Zato je i onome, koji razumije grčki, teško čitati te rukopise bez nekake vježbe, jer za mnogo slovo ne zna, pripada li prednjoj ili slijedećoj riječi. Da donekle ukloni ovu poteškoću u čitanju, razdijelio je u petom vijeku aleksandrijski djakon Eutalije sv.

[1] Brandscheid str. 63.

*

pismo na stihove, od kojih svaki broji trideset dva do četrdeset jedno slovo i čini neku logičnu cjelinu, koju je valjalo izreći na dušak.[1] Tu su razdiobu poprimili i pisari, pa se rukopisi pisani ovim načinom zovu stihometrijski (codices stichometrice scripti) i vidjeti su kao heksametri starih klasika. Ukupni broj stihova bio je označen na kraju knjige. Stihometrijsko prepisivanje sv. pisma zahtijevalo je mnogo prostora; zato počeše u jedan redak stavljati po više stihova uporedo, a konac svakoga stiha označili bi točkom ili crticom. Ovi su znakovi dali povoda razgocima, koji se poslije sedmoga vijeka nalaze u mnogom, a poslije jedanaestoga u svakom rukopisu. U starijim rukopisima primetnula ih je kasnija ruka. Od šesnaestoga vijeka upotrebljavaju tiskari današnje razgotke.

6. Natpisi svetih knjiga ne potječu od svetih pisaca, već od pisara; to se vidi po tom, što glase različno. Na koncu svake knjige dodali su pisari svoje ime, kakovu bilješku, molitvu ili želju, a u srednjem vijeku usudili su se pripisati i koju šalu. Ovakovi su dodaci to kraći, što je knjiga starija.

§ 23.

Izvornici sv. pisma.

1. Da su se sveti pisci, izdavajući svoje knjige, držali običaja svoga doba, tomu imademo više tragova u samom sv. pismu. Sigurno je za sv. Pavla, a vjerojatno za druge pisce, da nijesu pisali svojih knjiga svojom rukom. Tako je pisar poslanice Rimljanima zabilježio ime svoje.[2] Jedino je zaključak lista običavao Pavao dodati svojom rukom.[3] Čini se, da je Pavao samo u poslanici Galaćanima vlastoručno napisao zadnjih osam stihova.[4]

Bit će, da su i drugi sveti pisci kazivali u pero prijateljima svoja djela, osobito veća; ljetopisci su ih pre-

[1] Euthal. diac. Prolog. Act. Ap. (M. 85, 633). — [2] Rim. 16 22. — [3] 2 Sol. 3 17; Kol. 4 18. — [4] 6 11–18.

pisali, a dali se prijepisi slažu s izvornikom, pregledali bi sveti pisci sami. Druga poslanica Ivanova[1] spominje papirus kao pisaći materijal, treća[2] govori o trstici. Na prvotni oblik svetih knjiga, na smotak podsjeća Otkrivenje,[3] a pergamenu napominje sv. Pavao u drugoj poslanici Timoteju.[4]

2. Nijedna novozavjetna knjiga nije se sačuvala u autografu, izvorniku. To i nije čudo, jer teško da su ih pisci pisali svojom rukom, već su ih bilježili pisari na slabom papirusu, koji se liturgijskom porabom brzo otrcao. Pokraj toga starali su se prvi kršćani više, da prepišu i prouče sv. pismo, nego da uščuvaju orginal. Bit će, da su se izvornici izgubili već polovinom drugoga vijeka. Nijedan naime sv. otac ni crkveni pisac toga doba ne pripovijeda o njima ništa, niti se na njih pozivlje. To bismo očekivali s tim prije, što bi se u borbi protiv krivovjeraca morali pozivati na izvornu riječ božju, ali oni toga ne čine, već se pozivlju samo na točan prijepis. Mislili su doduše neki, da se Tertulijan poziva na orginal sv. pisma riječima: authenticae litterae eorum,[5] no isporedimo li to mjesto sa sličnima u istoga pisca, vidjet ćemo, da pod tim izrazom misli grčko sv. pismo spram prijevoda. Uvjerava nas u tom i to, što se Tertulijan protiv patvorača Marciona nikad ne poziva na izvornik sv. pisma. Pozivali su se i na riječi sv. Petra Aleksandrijskoga († 311.), koji kaže, da se četvrto evangjelje, pisano Ivanovom rukom, nalazi u crkvi efeskoj.[6] No dokazano je, da je ta bilješka pripisana tek u sedmom vijeku, a općeno je zapušteno mišljenje, kojega su se držali dulje vremena mnogi, da se Matejevo evangjelje, pisano Barnabinom rukom, nalazi u Carigradu. Dokazano je napokon i to, da su odlomci Markova evangjelja u Mljecima i Pragu puki prijepis Vulgate, koji potječe iz šestoga vijeka.

[1] 12. — [2] 13. — [3] 6 14. — [4] 4 13. — [5] Tertull. de Praescr. 36 (M. 2, 49). — [6] S. Pet. Alex. De Pasch. (M. 92, 77).

§ 24.

Prijepisi novozavjetnih knjiga.

Svete su se knjige prepisivale već u apostolsko vrijeme. Svaka ih je crkvena općina trebala za javno bogoslužje, a mnogi, poimence svećenici, pribavili su sebi sv. pismo, da ga čitaju i proučavaju. S brojem kršćana rastao je i broj prijepisa i nijedna se knjiga na svijetu nije rasprostranila tako kao sv. pismo.

1. Prepisivanje ovo nije bilo u prilog svetim knjigama. U jednu ruku otrcao se brzo prvopis sv. pisma, pa ga je trebalo zamijeniti prijepisom, a u drugu uvukle su se u sv. pismo silne p o g r j e š k e. Tako se već prvi prijepis u koječemu razilazio od prvopisa, a svaki je daljni sadržavao nove pogrješke, koje su se opet širile dalje. Uvažimo li još i to, da su prvi kršćani poradi progona prepisivali svete knjige naglo i gledali više na sadržinu, nego na slovo sv. pisma, bit će nam jasno, da su već najstariji prijepisi bili natrušeni pogrješkama.

Pa doista već se n a v o d i s v. o t a c a razilaze sa sv. pismom. Navode oni doduše višeput po smislu, no mnoga razlika izmegju njihovih navoda i našega sv. pisma bit će da je potekla odatle, što nijesu imali pred sobom točna prijepisa. Krajem drugoga vijeka prisiljen je Irenej pozvati se na stari točan prijepis, da obrani jedno mjesto sv. pisma.[1] A početkom trećega vijeka tuži se Origen na razliku rukopisa.[2] Očit su nam dokaz i rukopisi četvrtoga vijeka, stari prijevodi, tumači sv. otaca, koji se u mnogim mjestima sv. pisma silno razilaze. Nije stoga pretjerano, ako vele, da nema gotovo stiha u sv. pismu, koji bi u svim rukopisima, prijevodima i sv. ocima glasio jednolično. Početkom osamnaestoga vijeka nabrojio je Englez Mill preko trideset tisuća varijanata u sv. pismu novoga zavjeta, a njihov se broj još povećao, otkad su ispitani novi rukopisi i pronagjena neka prije nepoznata djela sv. otaca. Razlike ove tiču se sad

[1] S. Iren. c. haer. V. 30 (M. 7, 1203). — [2] Orig. in Matth. XV. 4. (M. 13, 1293).

jednoga slova, sad pojedine riječi, sad cijelih rečenica, kako su prepisivači pogriješili promijenivši, dodavši ili ispustivši što.

2. K r i v o v j e r c i nipošto nijesu skrivili ovih razlika, jer su iz sv. pisma više izbacivali, nego dodavali ili mijenjali. Nad čistoćom sv. pisma bdjela je božja providnost, sv. oci i crkva, koja je smjesta osudila svaki takav pokušaj krivovjeraca i zabranila po njima iskrivljeno sv. pismo. Nema danas u svetim knjigama nijedne varijante, za koju bismo mogli ustvrditi, da su je unijeli krivovjerci. Kao izvor svih ovih označio je već Origen ili nemar prepisivača ili drskost onih, koji su se usudili ispravljati sv. pismo. Prema tomu dijelimo te pogrješke na pogrješke prepisivača i ispravljača.

a) P r e p i s i v a č i. Ovakovim pogrješkama nije bilo moguće izbjeći. Prepisivači zamijenili su lako slična slova, slogove i riječi, mnogo toga ispustili, jer ih je moglo zavarati oko, uho ili sjećanje (fallente oculo, aure, memoria). U velikim grčkim pismenima mnoga su slova jednaka *Θ* i *O*, *ΛΔ* i *M*. Više puta su prepisujući izostavili cio redak, a katkada dva puta napisali istu riječ ili rečenicu. Kad im se kazivalo u pero, lako su zamijenili samoglasno *ο* i *ω*, jer ih kasniji jezik nije razlikovao u izgovoru; nadalje *υ*, *οι*, *ι*, *ει*, *η*, jer u to vrijeme kao i danas svi su ovi glasovi glasili kao *i*; *αι* i *ε*, jer oba zvuče kao *e*. Odatle su nastale silne promjene kao *ὑμεῖς* i *ἡμεῖς*[1], *Χριστός* i *χρηστός*[2], *κενῷ* i *καινῷ*,[3] *ἑτέροις* i *ἑταίροις*,[4] *ἰδέ* i *εἰ δέ*,[5] *ἀπήγγειλαν* i *ἀνήγγειλαν* itd. Sjećanje ih je za čas iznevjerilo, pa pišu toliko puta mjesto *κύριος Ἰησοῦς Χριστός* ili *θεός*, a nebrojeno zamjenjuju riječi *εἶπεν*, *ἔφη* i *λέγει* pa uzimaju slična sinonima. U nabrajanju mnogo su toga ispustili. Tako nam je popis bolesnika u Mateja[6] sačuvan u pet raznih načina, a grijesi su pogana[7] i djela tjelesna[8] ispremetana. Riječ Genezaret[9] pisana je na devet načina, a odatle odmah najmanje devet razlika.

b) I s p r a v l j a č i. Kako sv. pismo nije pisano naj-

[1] 1. Pet. $1_{3,12}$; 2_{21} itd. — [2] 1. Pet. 2_{3} — [3] Mt. 27_{60}. — [4] Mt. 11_{16}. — [5] Rim. 2_{17}. — [6] 15_{30}. — [7] Rim. 1_{29}. — [8] Gal. 5_{19}. — [9] Mt. 14_{34}.

ljepšim grčkim jezikom, htjedoše mnogi, da ga gramatički i stilistički isprave, duboko uvjereni, da tim revnuju za dobru stvar. Zato su uklonili hebraizme, soloecizme, zamjenjivali riječi nejasne jasnima, želeći u sv. pismo uvesti pravilne oblike i popraviti sve, što se nije slagalo s klasičnom grštinom. Ἡμέραι τρεῖς[1] ispraviše u ἡμέρας τρεῖς. Poslije ὅταν i ἵνα staviše uvijek konjunktiv. Nominativ ἡ λέγουσα nije se svigjao poslije akuzativa τὴν γυναῖκα,[2] zato ga ispraviše u τὴν λέγουσαν i t. d.

Drugi se nijesu brinuli toliko za čistoću jezika, koliko da sv. pismo bude što razumljivije. Zato ih nije bilo strah ispraviti, dodati ili ispustiti, što im se činilo nužno. Riječi:[3] „Pazite, da pravdu svoju ne činite pred ljudima", ispraviše u: „Pazite, da milostinju svoju ne činite pred ljudima", ne misleći, da su u riječi pravda sadržana sva vanjska djela. Da će ljudi na dan suda odgovarati za svaku praznu riječ, činilo im se prestrogo, pa ispraviše ἀργόν u πονηρόν, zlu riječ.[4] Da se usta otvoraju, to im je bilo jasno, ali jer to kod jezika nije moguće, dodaše ἐλύθη, razriješi se jezik njegov.[5] Što im je bilo zazorno ili se moglo krivo tumačiti, to su izostavili. Nedostojno im se činilo, da Isus plače, jer da to pokazuje veliku slabost, zato su tu riječ jednostavno brisali.[6] Isto tako ispustiše grčku bilješku: et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum,[7] jer bi se to moglo krivo tumačiti. Riječ otac njegov[8] zamijeniše sa Josip, a mjesto roditelji njegovi[9] staviše imena Josip i Marija, jer bi to moglo koga sablazniti.

Teška mjesta sv. pisma preinačiše, da se mogu laglje protumačiti. Gdje svete knjige navode proroštva po smislu, prepisaše ih doslovno iz Sedamdesetorice. Jer se n. pr. Jeremijino proroštvo, što ga navodi Matej,[10] ne nalazi u Jeremije, postaviše ime Zaharija.

Najviše pak poremetilo se sv. pismo time, što su jednomu evangjelju dodavali riječi uzete iz drugoga, da to-

[1] Mt. 15 22. — [2] Ot. 2 20. — [3] Mt. 6 1. — [4] Mt. 12 36. — [5] Lk. 1 64. — [6] Lk. 19 41. — [7] Mt. 1 25. — [8] Lk. 2 33. — [9] Lk. 2 44. — [10] 27 9.

bože izvještaj bude točniji. Tako su iz Ivana[1] prikrpali Mateju:[2] razdijeliše haljine moje megju sobom i za kabanicu moju baciše kocke. Tumačenja ili bilješke, što ih je koji učitelj zabilježio u svoje sv. pismo, znali su kasniji prepisivači umetnuti u sam tekst. Ulomci sv. pisma, što su se čitali kod službe božje, imadu kratak uvod „In illo tempore", i taj se često iz evangjelistara ušuljao u rukopis sv. pisma. Isto se dogodilo hvalospjevima, koje su vjernici obićavali dodavati molitvi sastavljenoj po riječima sv. pisma. Tako je prikrpano Mateju[3] poslije očenaša: jer njegovo je kraljestvo i moć i slava uvijek. Amen.

3. Ogledamo li sve ove pogrješke i ispravke malo bolje, uvidjet ćemo, da to zapravo nijesu pogrješke, pa možemo mirne duše reći, da sv. pismo nije iskvareno. „Sedam osmina cijeloga novoga zavjeta stoji danas nad svakom sumnjom, i kritika teksta, kojoj je zadaća, da isporedivši rukopise, prijevode i djela sv. otaca, istrijebi pogrješke i dodatke, može da se bavi tek jednom osminom sv. pisma. Prijegjemo li u ovoj osmini preko očitih pravopisnih pogrješaka, ostat će nam nestalna tek jedna šezdesetina novoga zavjeta. A uklonimo li i u toj kojekakove malenkosti i sitnice, ostaje nam prijeporna jedva jedna tisućina cijeloga sv. pisma."[4] Tako piše učenjak Brandscheid, koji je izdao ispravljeno sv. pismo. I što je najglavnije, jako je malo pogrješaka u onih mjesta, na kojima se osniva kakova dogma. Ako ima kod takovih mjesta kakovih promjena, to znademo po paraleli, kako je ovdje glasilo sv. pismo. Iz ovoga se najbolje vidi, kako je providnost božja bdjela, da se sv. pismo ne iskvari.

4. Sve veće promjene uvukle su se u sv. pismo već prije prve polovine četvrtoga vijeka, jer za dugih i strašnih progona nijesu crkva ni učenjaci imali kada misliti na točan prijepis ili ispravljanje pogrješaka. Kad su se progoni smirili i crkva počela paziti, da sv. pismo bude što čišće, bilo je već kasno, da se sv. pismo ispravi tako, te bi glasilo na

[1] 19 24. — [2] 27 35. — [3] 6 13. — [4] Brandscheid str. 102.

vlas onako, kako se prvi put čulo. Sv. oci i crkveni pisci uvidjeli su krajnju potrebu, da pročiste sv. pismo i bar se tako primaknu prvotnomu tekstu. Toga se posla, koji se u introdukciji zove recensija, latiše neki učenjaci.

Poznate su u tom smjeru zasluge Origenove za stari zavjet. Što se tiče novoga zavjeta, tužio se na silnu razliku rukopisa, ali se Origen nije latio recensije novoga zavjeta. To je prvi učinio egipatski biskup Hesihije, koji je isporedio nekoliko rukopisa i po njima izdao pročišćeno sv. pismo. I osnivač eksegetske škole u Antiohiji sirskoj, svećenik Lucijan († 311.) izdao je kritičko izdanje novoga zavjeta. No djela su njihova propala, jer ih je papa Gelasije zabacio.[1] Sva njihova zasluga stoji u tom, što su drugima pružili dobar primjer. Odsada se isporegjuju rukopisi i sv. pismo čisti od pogrješaka, pa tekst postaje sve više jednoličan. Tomu je mnogo pomogao biskup Eusebije, priredivši na zapovijed cara Konstantina pedeset primjeraka sv. pisma, koje je car darovao raznim crkvama.[2]

§ 25.

Rukopisi novoga zavjeta uopće.

Spoljašnje lice rukopisa ocrtali smo sprijeda, ovdje nas zanima njihov broj, imena, oznaka i starina.

1. Nijedna knjiga na svijetu nije prije pronagjena tiska bila tako rasprostranjena kao sv. pismo. Do danas broje preko tri tisuće rukopisa novoga zavjeta, a njihov broj raste svakom godinom. Od ovih je samo jedan, koji sadržaje cio novi zavjet, a to je kodeks sinajski. Drugima nedostaje samo po nekoliko stihova; većina od njih sadržaje pojedinu vrstu knjiga kao evangjelja, Pavlove poslanice itd. ili tek ulomke, koji obuhvataju više puta po dva ili tri lista.

2. S raznoga gledišta dijele ove rukopise u razne raz-

[1] Gelas. Decret. de recip. (M. 59, 162). — [2] Euseb. Vita Constantini IV. 34 ss. (M. 20, 1181. ss.)

rede. Najobičnija je razdioba prema pismu na uncijalne i kursivne. Uncijalni su i starinom i opsegom mnogo vredniji, a imade ih nešto preko stotine; ostali su kursivni i sadržavaju razmjerno mlagji tekst. Ako rukopis sadržaje samo grčki tekst, zove se codex purus, a kad je grčkomu tekstu dodan prijevod ili bilješke kakove, zove se codex mixtus. Ako se u takovu kodeksu nalazi pokraj grčkoga teksta uporedo prijevod na kakav drugi jezik, zove se rukopis codex bilinguis, kao n. pr. graeco-latinus, graeco-syriacus. Taj je prijevod uvršten višeput megju retke grčkoga teksta i onda se zove takav codex interlinearis. Mnogi su rukopisi služili samo za crkvenu porabu, pa se zovu codices ecclesiastici, a to su evangeliaria, lectionaria, što sadržaju ulomke iz evangjelja i poslanica, koji su se čitali kod službe božje. Imade li pokraj ovakovih ulomaka još i molitava i pjesama, zovu se codices liturgici. Osobit razred čine t. zv. codices palimpsesti ili rescripti, na kojima je najprije bilo napisano sv. pismo, koje su poradi nestašice papira izbrisali, pa novom kakovom sadržinom ispunili. Kemičkim sredstvima uspostavlja se kod takovih kodeksa tekst sv. pisma.

3. Kodekse okrstiše raznim imenima: po zemlji, u kojoj su pisani; po mjestu, u kojem su nagjeni; po gradu, u kojem se sada čuvaju; po ljudima, kojima su nekoć pripadali ili su im danas posvećeni. Da ne pišu uvijek ta imena, označiše bogoslovi pojedine kodekse drugim jednostavnim znakovima, i to uncijalne velikim slovima latinskoga, grčkoga i židovskoga alfabeta, a kursivne kodekse arapskim brojkama. Nepriličnо je samo to, što je jednim i istim slovom označeno po više rukopisa, a obrnuto jedan i isti rukopis može imati i više oznaka, jer jednom oznakom nije označena cijela sadržina rukopisa, već pojedini dijelovi novoga zavjeta. Tako n. pr. označuje slovo E: a) kodeks baselski iz osmoga vijeka, koji sadržaje evangjelja; b) codex Laudianus u Oxfordu iz šestoga vijeka, koji sadržaje Djela; c) kodeks sangermanski iz devetoga vijeka, koji je u Petrogradu i sadržaje poslanice sv. Pavla. Jedan i isti codex

minusculus, Colbertinus, nosi za evangjelje broj 33, za Djela broj 13, a za Pavlove poslanice broj 17. Pripomenuti nam valja još i to, da je stare kodekse ispravljala kasnija ruka. Ovi su ispravci označeni posebnim dodacima. Tako je Efremov kodeks označen sa *C*. C^2 označuje ispravke, što ih je netko dodao u šestomu, a C^3 u devetomu vijeku.

4. Starina pojedinoga rukopisa opredjeljuje se tek približno po zakonima paleografije: po materijalu, na kojem je pisan: pergamena, papir od pamuka ili platna; po pismu, jer uncijalna slova prestaju u devetom vijeku; po razgocima, kojih nema u najstarijim rukopisima; po bilješkama, natpisima, dodacima i datumu, čega prije devetoga vijeka nijesu nikad pripisivali.

§ 26.

Najstariji i najvažniji rukopisi novoga zavjeta.

Iz prva tri vijeka nije nam se na žalost sačuvao nijedan rukopis novoga zavjeta. Razlog je tomu, što se sv. pismo čitalo i javno i privatno mnogo, pa se izrabilo. Dosta je tomu kriva i zapovijed Dioklecijanova, da se spale kršćanske knjige,[1] a nije malo doprinijelo sv. pismo sastavljeno po biskupu Eusebiju, koje je brzo istisnulo sva druga izdanja. Rukopisi, što su doprli do nas iz četvrtoga vijeka, sačuvali su se jedino zato, što su lijepo pisani, pa su ih vadili samo na velike svetkovine.

1. Kodeks vatikanski nalazi se danas u vatikanskoj knjižnici u Rimu. Sto četrdeset i dva lista fine pergamene sadržaju novi zavjet, a svaka je stranica razdijeljena u tri stupca. Jedan jedini, u kojem bi imao stajati svršetak Markova evangelja, prazan je; pripovijest o ženi preljubnici ispuštena je bez svake bilješke. Poslije četrnaestoga stiha devete glave u poslanici Židovima prestaje tekst, jer su se daljni listovi izgubili, pa nema od Pavlovih poslanica ostatka poslanice Židovima, poslanica Timoteju, Titu, Filemonu i Otkrivenja sv. Ivana. Katoličke poslanice nalaze se pred

[1] Euseb. Hist. ecc. VIII. 2 (M. 20, 743).

Pavlovima. Slova su mu uncijalna, pisana bez ikakova razmaka. Oko 1000. godine ponovio je netko poblijedjelo pismo novim crnilom i dodao znakove (spiritus, naglaske, razgotke). Znak mu je *B*. Fotografsko faksimile izdanje izdano je 1889. u Rimu troškom Leona XIII.

2. Drugi rukopis pisan sredinom ili krajem četvrtoga vijeka zove se sinajski, jer ga je 1859. našao profesor Tischendorf u samostanu sv. Katarine podno brda Sinaja. To je jedini rukopis, koji sadržaje cio novi zavjet, povrh toga t. zv. poslanicu Barnabinu i velik dio od Pastor Hermae. Mukom prelazi preko konca Markova evangjelja i žene preljubnice. Pisan je uncijalnim slovima na fino izragjenoj koži od antilopa, u četiri stupca na svakoj strani. Na početku odlomaka stavljeno je prvo slovo nešto na kraj. I ovdje su riječi pisane bez razmaka i bez ikakovih znakova. Označuje se sa א; višeput je ispravljan po latinskim i sirskim rukopisima. Veoma je vjerojatno, da je pisar kodeska vatikanskoga bio jedan od one dvojice, koja su prepisala kodeks sinajski. Troškom ruskoga cara Aleksandra tiskan je taj kodeks 1862. slovima, koja su lijevana prema onima u rukopisu. Čuva se u Petrogradu, pa ga zato neki zovu Petropolitanus.

3. Kodeks aleksandrijski potječe iz petoga vijeka i imade ime od svoga prvoga boravišta, patrijarine knjižnice u Aleksandriji. Aleksandrijski patrijara Ciril Lukaris, postavši patrijara carigradski, ponio ga sa sobom i darovao 1628. engleskome kralju Karlu I. Ovaj ga je opet dao britskom muzeju u Londonu, odakle mu sporedno ime codex Londinensis. Novi zavjet pisan je na sto četrdeset i tri lista u dva stupca uncijalnim slovima. Nema veći dio Matejeva, mnogo toga od Ivanova evangjelja i dviju poslanica Korinćanima, ali ima kao dodatak dvije poslanice pape Klementa. Pisan je veoma lijepo, a počeci se odlomaka počinju slovom izvan stupca; jedini su mu znakovi jednostavne točke. Označuje se s *A*, a najljepše mu je izdanje, što ga je priredila uprava londonskoga muzeja u fotografskom faksimile g. 1880.

4. „Codex Efraemi rescriptus“ pisan je takogjer u petom vijeku, kako se misli, u Egiptu. U šesnaestom vijeku nalazimo ga u Fiorenci u rukama Katarine Medici, koja ga je donijela u Paris, gdje je najprije bio u kraljevskoj knjižnici (odatle i codex regius), a odanle prešao u bibliothèque nationale u Parisu. Zove se codex Efraemi, jer su na njemu kasnije bila napisana djela Efremova; kemičkim sredstvima uskriseno je prvotno pisano sv. pismo. Na sto četrdeset i pet listova nalazi se od prilike pet osmina novoga zavjeta pisanih uncijalnim pismom u jednome stupcu po cijeloj stranici. Jedini su mu znakovi rijetke točke i križići na koncu odlomaka. Nad većim odlomcima evangjelja označena je i sadržina. Izdao ga je g. 1845. Tischendorf.

5. Šestomu vijeku pripadaju dva različita rukopisa, označena sa *D;* oba su dvojezična i imadu na lijevoj strani grčki, na desnoj latinski tekst; oba su pisana stihometrijski. Prvi od ovih sadržaje evangjelja i Djela, samo mu gdjegdje što nedostaje, i zove se po francuskom kalvinisti codex Bezae. Prisvojio si ga Beza, kad je za hugenotskih buna bio opljačkan samostan sv. Ireneja,[1] i darovao ga sveučilištu u Cambridge-u, odakle se i zove Cantabrigiensis. Pisan je na pergameni srednje vrste uncijalima bez razmaka. Prva tri retka svake knjige pisana su crvenilom, a početno je slovo svakog odlomka primaknuto kraju. Ispravljalo ga je najmanje osam ljudi u razno doba. Značajni su u njega dodaci poprimljeni u tekst, kojih drugi rukopisi ne imadu, a u Djela ušuljale se cijele glose. Krasno izdanje ovoga kodeksa opremio je Englez Scrivener g. 1864.

Drugi rukopis, različan od prijašnjega, pripadao je takogjer nekoć Bezi, koji reče, da ga je našao u samostanu klermonskom u Francuskoj, odakle mu općenito ime Claromontanus.[2] Nalazi se u narodnoj knjižnici u Parizu. Osim nekoliko stihova sadržaje sve Pavlove poslanice u grčkom tekstu i latinskom prijevodu, koji teku uporedo.

[1] Vigouroux, Dictionnaire I. col. 1771. — [2] Vigouroux, Dictionnaire II. col. 795.

Pergamena je veoma fina. Tri su prva stiha svake poslanice pisana crvenilom, a isto tako i svi navodi staroga zavjeta. Riječi su pisane bez razmaka i prvotno bez ikakovih znakova osim točke na koncu stiha. Ispravljalo ga do deset ljudi. Objelodanio ga Tischendorf g. 1852. Značajno je u ovoga kodeksa, što imade pred poslanicom Židovima popis svih svetih knjiga, koje je crkva upotrebljavala u polovini trećega vijeka, skupa s brojem njihovih redaka. Oba su zadnja kodeksa znamenita i zato, što im je latinski prijevod mnogo stariji, nego onaj sv. Jeronima.

§ 27.

Tiskana izdanja grčkoga sv. pisma.

Proširenju, a i čistoći sv. pisma pomogao je mnogo tisak. Svatko je sada mogao lako pribaviti sv. pismo, a tim je poraslo zanimanje za nj. U drugu je ruku i općinstvo opazilo razlike, koje su dosada poznate bile samo učenjacima, pa su knjižari bili prisiljeni, da izdavaju što čišće i što bolje sv. pismo, a to je tečajem vremena dovelo do najstarijih rukopisa.

1. Prvi, koji je pregnuo, da grčko sv. pismo izdade tiskom, bio je učeni kardinal Ximenez († 1517.) Djelo to, na kom je radilo pet učenjaka s kardinalom,[1] bilo je dovršeno 1514., no izdano tek 1520. u Polyglotta Complutensia, kad je prispjelo odobrenje papino. Pored grčkoga teksta bio je tiskan latinski prijevod Vulgate tako, te je svaka prevedena riječ označena istim slovom, koje stoji pokraj grčke riječi n. pr. ἐγένετο[b], factum est[b]. Ne znamo doduše, koje je rukopise upotrijebio Ximenez, ali u tom se svi slažu, da je njegovo izdanje kud i kamo bolje od Erazmova.[2]

Ivan Froben, knjižar u Baselu, bio je dočuo, da Ximenez priregjuje grčko izdanje sv. pisma, pa da ga preteče, zamoli glasovitoga helenistu Desiderija Erazma, da mu priredi

[1] Chauvin str. 273. — [2] Cornely str. 306.

za tisak grčko sv. pismo. Ovaj isporedi na brzu ruku četiri kursivna rukopisa, pa jer nijedan od ovih nije imao potpuna Otkrivenja, prevede sam zadnjih šest stihova iz latinskoga. Prvo izdanje izagje 1516., a za njim još četiri druga,[1] od kojih se mlagje razlikuje od starijega samo novim tiskarskim pogrješkama. Zadnja dva izdanja ispravljena su nešto po Ximenezovu. Ipak su ova izdanja služila za podlogu novijim izdanjima Roberta Stefana i tako zvanomu textus receptus.

Glasoviti pariski knjižar i učenjak Robert Stefan izdao je grčko sv. pismo četiri puta.[2] Od ovih je izdanja znamenito treće od g. 1550. (editio regia), jer imade na početku svake glave kratku sadržinu; na vanjskom su rubu označena paralelna mjesta, a na nutarnjem varijante. Važno je i četvrto stoga, što je u njem prvi put provedena razdioba u naše stihove. Sva Stefanova izdanja odlikuju se više s gledišta tipografskoga nego znanstvenoga, jer ovise o Erazmovu, kojemu su samo dodane razlike nekih novih rukopisa.

2. Poduzetni holandski knjižari braća Elzevir u Leydenu izdadoše više lijepo tiskanih priručnih izdanja sv. pisma, prigegjenih po Stefanovu. U drugomu (g. 1633.) staviše u predgovoru: „textum ergo (habes) ab omnibus receptum, in quo nihil immutatum aut corruptum"; i ova je knjižarska reklama učinila, te se sto godina nije nitko usudio mijenjati njihov tekst, jer je svijet bio uvjeren, da je to ono sv. pismo, što su ga pisali sveti pisci. Sva nebrojena izdanja, što su u to vrijeme izašla, nose odsada oznaku: textus receptus. Sav je trud učenjaka bio odsada, da su novim izdanjima dodavali nekoliko razlika, koje su opazili u novo otkrivenim rukopisima.

Tako je Englez Walton u svojoj polyglotta Londinensia 1657. dodao razlike kodeksa aleksandrijskoga. Profesor u Oxfordu John Mill († 1707.) ispitao je sto dvadeset rukopisa i sabrao u svom izdanju sv. pisma, na kom je radio trideset godina, trideset tisuća varijanata. Ova množina zapanjila je učeni svijet i otvorila mu oči, te je opazio, da textus receptus nije nepokolebljiv. To je još bolje potvr-

[1] Godine 1519; 1522; 1527; 1535. — [2] Godine 1546; 1549; 1550; 1551.

dio profesor u Cambridge-u Bentley († 1742.), koji je samo za pokus dokazao po važnim rukopisima, da se zadnja glava Otkrivenja razilazi na više od četrdeset mjesta od t. z. poprimljena teksta, koji je sada bio uzdrman u temelju. Videći ovo, držao je svijet za najbolje izdanje sv. pisma ono, u kojem je ispitano i isporegjeno što više rukopisa, dok nije protestanski bogoslov Bengel († 1752.)[1] udario novi osnov kritici teksta riječima: „Codices non sunt numerandi sed ponderandi". Istražujući naime stare rukopise, opazio je u mnogih veliku sličnost, a u razlikama postojanu dosljednost u svim dijelovima sv. pisma. To ga je dovelo do zaključka, da su svi morali poteći iz jednoga izvora, pa ih je postavio u jedan razred (familia), koji u kritici teksta imade samo jedan glas. Jedan jedini stari rukopis vrijedi toliko, koliko sto drugih, koji svi pripadaju drugoj familiji.

Profesor u Jeni Griesbach[2] († 1812.) odredio je na ovom osnovu tri familije: zapadnu, aleksandrijsku i carigradsku držeći, da su sve razlike u tekstu potekle odatle, što se sv. pismo prepisivalo u tri grada: Rimu, Aleksandriji i Carigradu. Slažu li se u kojem mjestu sv. pisma sve familije, to je ovo mjesto nesumnjivo pravo. Slažu li se samo dvije, to je razlika treće sigurno kriva. Gdje se sve tri razilaze, treba rasuditi na osnovu nutarnjih razloga, koje ćemo čitanje poprimiti.

3. Svim dosadanjim kriticima i izdavačima sv. pisma služio je još uvijek kao glavni osnov textus receptus, koji su ispravljali varijantama, što su ih držali za bolje, dok mu nije vratom zakrenuo berlinski profesor Lachmann († 1851.)[3]. Taj je odlučio, da uspostavi što je samo moguće stariji tekst sv. pisma. U tu svrhu ne će nikakova tiskana izdanja ni gledati, već će s pomoću najstarijih rukopisa samostalno sastaviti sv. pismo, jer po njegovu mišljenju

[1] I. A. Bengel, Novum Testamentum. Edit. 2. Tübingen 1763. — [2] I. I. Griesbach, Novum Testamentum etc. Halle 1777. — [3] C. Lachmann, Novum Testamentum etc. Berlin 1831.

vrijedi rukopis to više, što je stariji. Gdje se najstariji rukopisi *A*, *B*, *C*, *D* slažu, tu je sv. pismo bez sumnje nepokvareno; gdje se razilaze, tu treba prizvati u pomoć stare prijevode i sv. oce prije četvrtoga vijeka. Na tim je načelima nastojao, da dogje do sv. pisma, kako je glasilo u četvrtom vijeku.

Najveću zaslugu na tom polju stekao je Tischendorf, profesor u Lipskom († 1874.). Cijelj njegova života bila je, da uspostavi ne samo najstariji već i najbolji tekst sv. pisma s pomoću svih pomagala. Zato je proputovao pola svijeta, prekopao sve najvažnije knjižnice, otkrio nove rukopise i ispitao stare, pa izdao dvadeset i jedan put grčko sv. pismo. Izmegju ovih remek je djelo osmo izdanje, izdano u Lipskom 1872. Tischendorf se držao u glavnom načela Lachmannovih i dijeli sve izvore na četiri razreda: aleksandrijski, koji zastupaju rukopisi sinajski, *B, A, C*; latinski, koji probija u prijevodu Itali; azijski, raširen po Maloj Aziji i Grčkoj, i bizantski.

Velik njegov trud na tom polju priznaju svi. Ali mnogi prigovaraju njegovoj silnoj nestalnosti, jer se svako novije izdanje uvelike razlikuje od starijega.[1] Krive ga nadalje, što odviše ističe svoj sinajski kodeks i što prijevodima i sv. ocima nije posvetio one brige, kojom je istraživao uncijalne kodekse.[2] Povrh toga tuži se na njega Cornely, što kao protestant zabacuje svaku crkvenu tradiciju, pa je istrijebio neka ujamčena mjesta sv. pisma, ili im protiv sv. otaca preokrenuo smisao, promijenivši razgotke.[3]

Od novih je kritika spomena vrijedan engleski bogoslov Scrivener sa svojim načelom, da i kursivnim rukopisima treba posvetiti veću pažnju, jer su oni potomci starijih; pa možda danas gdjekoji kursivni rukopis sadržaje tekst, koji je stariji od mnogoga sačuvanog uncijalnoga kodeksa.[4]

Zadnje znamenito izdanje novoga zavjeta prirediše poslije dvadeset i osam godišnjega mučnoga rada profesori u Cambridge-u Westcott i Hort g. 1881.[1] Oni pregnuše, da izdadu izvorno sv. pismo, koliko se to može postići na osnovu vrela, koja su se sačuvala do danas. Razlikuju četiri izvora: a) sirski, koji se nalazi u sirskom prijevodu Pešito, po kom ćemo doći do prvoga sirskoga prijevoda; b) zapadni, koji se nalazi u starom latinskom prijevodu i nekim dvojezičnim kodeksima (*D D*), ali je žalibože proširen parafrazama i dodacima iz paralelnih mjesta; c) aleksandrijski ili egipatski, koji struji po pismima aleksandrijskih sv. otaca i po egipatskim prijevodima, a iskvaren je toliko, što su nastojali izgladiti prvotni hrapavi jezik sv. pisma; napokon d) neutralni tekst nazvan tako zato, jer nije pomiješan dodacima kao zapadni, ni gramatički ispravljen kao aleksandrijski. Predstavnici su toga teksta rukopis vatikanski i sinajski, od kojih pripada prvenstvo vatikanskomu, jer je u njemu manje pisarskih pogrješaka. Oba potječu iz zajedničkoga vrela, koje nam kaže, kako je sv. pismo glasilo u drugom vijeku.[2]

4. Iz svega neumornoga i dugotrajnoga truda kritika slijedi ovaj zaključak:

Iz početka primila je crkva nepokvareni tekst sv. pisma. Pogrješke, što su se u nj uvukle, skrivili su jedino pisari, stvarno se na tekstu nije mijenjalo ništa. Ovakav nam tekst zastupaju do sada poznati najstariji kodeksi vatikanski i sinajski. Kao prijepisi potekli iz starih izvora kažu nam, kako je sv. pismo glasilo u drugomu ili najmanje u trećemu vijeku. Ovi se naime rukopisi doslovno slažu sa starim latinskim prijevodom, a i s navodima starih grčkih otaca, što više u mnogom i sa sirskim prijevodom Pešito. No dosta rano počeo se čisti tekst kvariti u svakoj pokrajini drugačije.

Aleksandrijska škola težila je na gramatičku pravilnost, stilističku uglagjenost, govorničko blagoglasje, pa je u tom

[1] Trenkle str. 459. — [2] Gigot str. 254. i 255. — [3] Cornely str. 311. — [4] Scrivener, A plain Introduction to the Criticism of the New Test. Cambridge 1862.

[1] Westcott and Hort, The N. T. in the original Greek. London 1881. — [2] Westcott and Hort, Introduction II. str. 132 ss.

pogledu ispravila mnogo mjesto sv. pisma. Kako je Aleksandrija slovila kao ognjište učenjačkog i knjižarskoga rada, to se sv. pismo iz ovoga grada raširilo daleko preko granica aleksandrijskoga patrijarhata. Tako je već Eusebije uveo uglagjeni aleksandrijski tekst na bizantski dvor, odakle se opet raširio na daleko i široko.

Antiohijska se škola mnogo manje ogriješila o kvarenje teksta, jer je sirski jezik srodan sa židovskim, kojim su mislili sveti pisci novoga zavjeta; hebraizmi nijesu smetali nikome, niti je komu palo na pamet, da ih ispravlja ili trijebi. Zato su rukopisi i prijevodi iz toga kraja mnogo bliže izvornomu sv. pismu.

Na zapadu nijesu štedjeli izvorni tekst, već su ga pokvarili na drugi način. Razne bilješke, dodaci, tumačenja uvukla su se tečajem vremena u tekst, no jezik sam ostao je čist, pa nosi staro svoje originalno obilježje sa svojim hebraizmima. Dokaz nam je tomu kodeks *D*.

Kad je na biskupsku stolicu u Carigradu zasio sv. Hrisostom, koji je bio učenik sirske škole, tad se u pokvareni aleksandrijski tekst unijelo mnogo toga iz Sirije, i sad se tek začelo pravo križanje i komešanje. Dodatke mnogih rukopisa, opaske, bilješke skraja pripisivali su i umetali pisari po volji i po svom jezičnom ukusu. Odatle one silne razlike u sv. pismu, ali i veoma mala vrijednost bizantskih rukopisa.[1]

§ 28.

Vrijednost grčkoga teksta.

1. Iz kratke ove povjesti grčkoga teksta bit će da se svatko uvjerio, kako još nijesmo doprli do vjernoga prijepisa onoga sv. pisma, što je izašlo ispod ruku svetih pisaca. Uz tešku muku pošlo nam je do danas za rukom, te smo dospjeli do sv. pisma, kako je glasilo u trećemu ili možda i u drugom vijeku. Kad ugleda svjetlo mnogo blago, što još čami u knjižnicama; kad se ispitaju i drugi stari rukopisi, ocijene najstariji prijevodi; kad se ustale i poregjaju navodi sv. otaca: tad ćemo se tek primaknuti izvornom sv. pismu i bliže i sigurnije.

[1] Trenkle str. 463—465.

2. Još nije sv. pismo očišćeno od svih pogrješaka, ali je pored svih varijanata autentičan izvor objave božje, a to će reći, da je samo po sebi zajamčen dokaz za bitnost svoje sadržine. Najautentičniji dokaz bio bi doista original, ali to može biti i prijepis, ako se s originalom u bitnosti slaže. A takovo je današnje sv. pismo. Najbolji nam je tomu dokaz, što se u cjelini svojoj slaže s navodima starih sv. otaca. I sv. oci znali su za veliku razliku rukopisa, pa se ipak utječu grčkomu tekstu, kadgod treba pobiti krivovjerce ili kad žele da potpunoma urone u smisao sv. pisma, koji im tako točno nije mogao kazati ni najbolji prijevod.

Stoga je današnji grčki tekst autentično vrelo, iz kojega možemo bez svake bojazni crpsti nauku vjere i ćudoregja, što nam je Bog poručuje pismeno po apostolima. Isporedimo li dva i najrazličitija rukopisa, iznenadit će nas, kako su neznatna mjesta, u kojima se razilaze. Što više i one razlike, što mijenjaju ili preinačuju smisao, ne zasijecaju i ne drmaju nikakove dogme, jer ili se ne odnose na članke naše vjere ili je nauk, što ga sadržaju, jasno izražen na više drugih mjesta sv. pisma.[1]

Glava druga.

Prijevodi.

§ 29.

Prijevodi uopće.

Da se dovinemo prvotnomu sv. pismu, mnogo nam pomažu prijevodi, što su potekli neposredno iz grčkoga teksta. Oni nam kažu, kako je glasio koji izraz ili rečenica u vrijeme, kad se sv. pismo prevodilo, a nesumnjiv su nam dokaz za povjest kanona i poredak knjiga. Izmegju nepo-

[1] Chauvin str. 283.

srednih prijevoda od velike su važnosti oni, koji su prevedeni prije, no se slovo sv. pisma počelo ispravljati ili bolje reći kvariti. Samo treba i tu utvrditi, da sam prijevod nije kasnije mijenjan, već da je došao do nas u svom prvom obliku.

I posredni prijevodi, sastavljeni po prijevodu, koji je potekao iz grčkoga izvornika, imadu neku vrijednost, jer nam kažu, kako je glasio prijevod, iz kojega su prevedeni. Suvišni postaju samo onda, kad je prijevod, iz kojega su prevedeni, uspostavljen onako, kako je glasio prvi put.

Pogledat ćemo stoga, kako i kad su nastali neki najstariji i najvažniji prijevodi, koja ih je pratila kob i koliko nam jamče za nepokvarenost grčkoga sv. pisma.

§ 30.

Itala.

1. Izmegju svih prijevoda na latinski jezik ističe se i starinom i vrijednosti svojom t. zv. Itala. Pod tim se imenom u širem smislu razumijevaju svi ostaci latinskih prijevoda prije sv. Jeronima. Povjest Itale nije do današnjega dana dovoljno istražena, pa se bogoslovi ne slažu u mnogim njenim točkama. Poimence su dva pitanja, što su učenjake razdijelila u dva tabora, a to je, dali je u zapadnoj crkvi prije sv. Jeronima postojao samo jedan latinski prijevod u više izdanja, ili je bilo više prijevoda raznih prevodilaca. Drugo je prijeporno pitanje, gdje je taj prijevod nikao: u Italiji ili u Africi.

2. Svakomu je jasno, da se potreba latinskoga prijevoda oćutjela na zapadu već u rano vrijeme kršćanstva. Poput sinagoge čitala je i novorogjena crkva Isusova u svojim sastancima pored staroga zavjeta odlomke iz novozavjetnih knjiga; što više, na osnovu ovih sastavila je svoje javne molitve. U mjestu dakle, gdje grčki jezik nije bio poznat, bili su crkveni predstojnici prisiljeni, da grčko sv. pismo prevedu u jezik, kojim je govorila većina vjernika. Pokraj toga poučavanje vjernika u nauci Isusovoj nije bilo u

prvo vrijeme ništa drugo nego tumačenje evangjelja i poslanica. Valjalo je dakle svećenicima te knjige prevoditi i puku čitati u narodnom jeziku.

3. Najpreča nužda za takav prijevod bila je ondje, gdje se grčki govorilo jako malo ili nimalo. Ta zemlja nije bila Italija već Afrika. Dokazano je naime, da je službeni jezik crkve rimske i italske tečajem prvih triju vijekova bio grčki. Poslanica sv. Pavla, upravljena Rimljanima, pisana je grčki; drugo evangjelje, namijenjeno Rimljanima, glasilo je grčki; listovi rimskih biskupa ovoga doba sastavljeni su grčki. Spomenici u katakombama glase grčki, a prvi latinski spomenik, nadgrobna ploča pape Kornelija († 252.), pisan je tek u trećemu vijeku. Svi pisci rimske crkve pišu u to vrijeme grčki. Živi spomenici grštine, koja je vladala u Italiji u prvo kršćansko doba, još su i danas silne one grčke riječi, kojih latinski jezik nije kasnije mogao istisnuti kao: diaconus, presbyter, episcopus, ecclesia, dioecesis, parochia, coemeterium itd.

Naprotiv je dokazano, da se crkva u Africi od prvoga početka služila latinskim jezikom, koji se uvriježio još od pada punske samostalnosti. Zato nema nijednog afričkoga crkvenoga pisca, koji bi bio pisao grčki. Pogledamo li nadalje ostatke staroga latinskoga prijevoda, opazit ćemo, da se u pravopisu, riječima i slovnici razlikuju od rimskoga jezika, pa podsjećaju na onu latinštinu, kojom pišu afrički pisci. U pravopisu miješaju afrički pisci jedan *l* sa dva i obrnuto, pa pišu: stela, camelli, milia, sepellire. U tim ulomcima svršava se iduće vrijeme četvrte sprege na *ibo*: partibor, metibor. Ostaci ti vole riječi složene sa *super* kao: supergaudeo, superexalto; glagole na *ifico* kao: mortifico, magnifico; imadu riječi, kojih rimska latinština u to vrijeme ne pozna kao: stultiloquium, minoratio. Sve se ove osobine nalaze u afričkih kršćanskih pisaca. S ovih razloga pristajemo uz ono mišljenje, koje drži, da se prvi prijevod potpune latinske biblije, namijenjen za javnu porabu, rodio u Africi.

4. U drugom načelnom pitanju, dali je prije sv. Jeronima bilo više latinskih prijevoda ili samo jedan, pristajemo, oslanjajući se na svjedočanstvo sv. otaca, uz onu manjinu, koja drži, da je bilo više prijevoda, ako ovi i nijesu opsezali cio novi zavjet.

Lijepo nas je o tomu izvijestio sv. Jeronim, koji piše, hoćemo li da dopremo do čistoga sv. pisma, treba da ispravimo ono, što su prevodioci pogrješno preveli, što su nevješti ispravljači na gore ispravili, što su nemarni prepisivači dodali ili promijenili.[1] Ovdje dakle sv. Jeronim točno razlikuje prevodioce, ispravljače i prepisivače. A da pod interpretes misli prevodioce, a ne ispravljače, slijedi još iz toga, što odmah iza toga napominje grčke prijevode Sedamdesetorice, Akvile, Simaha i Teodociona.

Drugi nam je svjedok za to sv. Augustin, koji više puta govori de latinorum interpretum numerositate, varietate, pa dodaje: qui enim scripturas ex hebraica lingua in graecam verterunt, numerari possunt, latini autem interpretes nullo modo. Kazuje nam i razlog tomu, jer da se svatko, komu je do ruku došao kakav grčki rukopis, a znao je nešto grčki i latinski, drznuo prevoditi sv. pismo. Izmegju svih ovih prijevoda svigja se sv. Augustinu najviše jedan poznat pod imenom Itala (u užem smislu): nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae.[2]

Isporedimo li napokon današnje ostatke tih prijevoda, opazit ćemo, da se megju sobom tako razlikuju, te ih nije moguće svesti na jedan izvor. I ako se zastupnici jednoga prijevoda pozivaju na veliku sličnost tih ostataka, dolazi to odatle, što su svi ti prijevodi potekli iz jednoga grčkoga izvora.

---

[1] S. Hier. ad Damas. Praef. in Evang. (M. 29, 558). „Tot enim sunt exemplaria quot codices. Sin autem veritas quaerenda est de pluribus, cur non ad graecam originem revertentes ea, quae vel a vitiosis interpretibus male reddita, vel a praesumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita sunt aut mutata, corrigimus«. — [2] S. Aug. Doctr. christ. II. 11 ss. (M. 34, 34).

5. Prijevodi su ovi nastali vrlo rano, svakako tečajem drugoga, ako ne još pod konac prvoga vijeka. Već Tertulijan kaže, da je u njegovo vrijeme postojala u Africi latinska biblija, koja se od nekoliko godina općeno upotrebljavala.[1] A sv. Augustin seže još dalje veleći, da su ti prijevodi nastali „primis fidei temporibus".[2] Kako je naime takav prijevod bio od prijeke potrebe za javno bogoslužje, nema sumnje, da je sv. pismo prevedeno nedugo, iza kako su Afričani primili sv. krst.

6. Sudeći po sačuvanim ostacima, bila je Itala prevedena veoma točno iz grčkoga teksta: iz štovanja prema sv. pismu prevelo je od riječi do riječi, a gdje latinska riječ nije odgovarala grčkoj, upotrijebila bi se radije grčka nego latinska n. pr. agonia. I poredak riječi odgovara više grčkoj skladnji nego latinskoj: nihil vos nocebit, fugiant in montibus. Što više, čini se, da je prvotni prijevod bio pisan izmegju redaka grčkoga teksta, a tek kasnije ispisan za sebe.[3]

Kad bi nam dakle pošlo za rukom sastaviti kako cio taj prijevod, bilo bi nam to dragocjen svjedok za sv. pismo, jer bi po njemu mogli uspostaviti tekst, koji je stariji od svih današnjih spomenika novoga zavjeta. Ali i ovako isti su nam ulomci važan prilog za povjest kanona, jer nam kažu, da je taj prijevod sadržavao i deuterokanonske knjige.

Latinski je jezik toga prijevoda tvrd i nepravilan: onaj, kojim je puk govorio. Četvrta se sklonidba prilagogjuje drugoj: fructi mjesto fructus, spirito mjesto spiritu. Čudne su nam riječi kao: otiositas (otium), odoramentum (odor), aeternalis (aeternus); a i skladnja: „pertransiit benefaciendo".[4]

7. Sve, što se sačuvalo od latinskoga prijevoda prije sv. Jeronima, jesu više manje ulomci, kojiput pergamena, kojom su omotane korice starih knjiga, ali i ovi nose ime

---

[1] Tertull. de Monog. 11 (M. 2, 946). — [2] S. August. de doctr. christ. II. 11 (M. 34, 43). — [3] Chauvin str. 332. — [4] Vidi Cornely str. 371.

codices. Bilježe se malim slovima latinskoga alfabeta n. pr. codex Veronensis b. Nekoliko se rečenica nalazi u navodima latinskih sv. otaca Ireneja, Tertulijana, Ciprijana. Dijelovi našega misala introitus, graduale, offertorium, communio, zatim antifone i responsoria u brevijaru otrašci su toga staroga prijevoda.

§ 31.

Vulgata novoga zavjeta.

1. Stari latinski prijevod snašla je ista sudbina kao i grčko sv. pismo. Kako nijedno ljudsko djelo nije savršeno, opazilo se i ovdje, da bi se mnogo mjesto dalo prevesti točnije i ljepše; nespretni ispravljači dodaše prijevodu nezgrapne ispravke, koje su prepisivači turnuli u sam tekst, a jedna od glavnih mana bila je, što su mnogi nastojali, da popune i svedu u sklad jedno evangjelje s drugim. Odatle je došlo, te su se mnoge riječi Lukine i Matejeve našle u evangjelju Markovu, a i u drugim knjigama ima dosta toga, što im ne pripada.[1]

Sve to potaklo je papu Damasa, da za zapad priredi jedinstven latinski prijevod. Tešku zadaću ovu (pius labor, sed periculosa praesumptio)[2] povjeri sv. Jeronimu, kojega je providnost božja za to obilno pripravila bila. Pošavši kao mladić u Rim izučio je latinske i grčke filosofe, a uz to se uvježbao u latinskomu jeziku tako, te je bio na glasu kao jedan od prvih pisaca. Putujući po Galiji upoznao se s najglasovitijim ljudima svoga doba, prekopao knjižnice i prepisao najbolje knjige. Prebivajući na istoku upoznao se s uredbama i običajima, na koje podsjeća sv. pismo, a u Treviru i Carigradu slušao je najglasovitije suvremene učitelje i tumače sv. pisma. Uzevši sve ovo na um nije se poznati Westcott bojao reći, da je sv. Jeronim bio valjada jedini čovjek u tisuću pet stotina godina, koji je imao sve najnužnije uvjete, da sv. pismo priredi za latinsku crkvu.[3] Taj je posao ovršio sv. Jeronim od g. 382.—385.

[1] S. Hieron. Praef. in Evang. (M. 29, 558—562). — [2] Ibid. — [3] Gigot str. 320.

2. Novi zavjet nije sv. Jeronim preveo nanovo, već ispravio Italu prema starim rukopisima. To se vidi iz lista, što ga piše papi Damasu: „Zapovijedaš mi, da iz staroga djela učinim novo, da kao sudac sjednem za rukopise rasijane po cijelome svijetu, i jer se megju sobom razilaze, da odlučim, koji su oni, što se slažu s grčkom istinom".[1] Vodilo ga u tom radu načelo, da s pomoću najstarijih grčkih rukopisa ispravi samo ona mjesta, kojim smisao nije posvema odgovarao grčkomu sv. pismu, jer su bila ili loše prevedena ili su se dala krivo tumačiti. Mnoga loše prevedena mjesta nije sv. Jeronim prevodio nanovo, već je odabrao izmegju raznih latinskih prijevoda najbolja.[2] Sve je ostalo ostavio, kako je bilo, ma se baš kosilo s latinskim jezikom: „Correctis his tantum, quae sensum mutare videbantur, reliqua manere passi sumus ut fuerant, ne multum a lectionis latinae consuetudine discreparent".[3]

Zato mu i latinski jezik nije tako čist u bibliji kao u listovima. Čitajući naime sv. pismo od djetinjstva nije mogao da se otrese hebraizama i barbarizama staroga prijevoda, ili navlastice nije htio, da ne povrijedi ušiju kršćana, koji su mu bili vikli. „Znam ja dobro", kaže on, „da se pravo latinski kaže cubitum i cubita, ali sam ostavio muški rod, jer je tako običajno u narodu.[4] Kad bi naime čovjek, koji je od mladosti vičan bio ovakovu jeziku sv. pisma, vidio, da moj prijevod glasi drugačije, graknuo bi na mene, da sam iskvario i oskvrnuo sv. pismo, usudivši se staru knjigu ispravljati, mijenjati ili joj što dodavati."[5]

3. I bojazni se sv. Jeronima ispunile. Još za života njegova jedni su novo sv. pismo mimoilazili, a drugi na nj upravo napadali. Mimoilazili su ga, jer su im uši i srca već obikla staromu prijevodu, a napadali su na nj mnogi Jeronimovi lični neprijatelji. No malo po malo sprijateljiše

[1] S. Hier. Praef. in Evang. (M. 29, 558). — [2] Wordsworth and White, N. T. secundum editionem s. Hieronymi. Oxford 1898. str. 663, 665. — [3] S. Hieron. Ad Lucin. ep. 71 (M. 22, 671). — [4] S. Hieron. in Ezech. 40, 5 (M. 25, 378). — [5] S. Hieron. Praef. in Evang.

se s njime svi. Dok pape četvrtoga i petoga vijeka navode stari prijevod, služi se već Leon Veliki (440.—461.) objema. A poslije Grgura Velikoga (560.—904.) služe se Jeronimovim ispravkom svi tumači, bogoslovi i propovjednici. Tako je Jeronimovo sv. pismo postalo općeno, pučko, vulgata.[1]

§ 32.

Daljnji dogagjaji Vulgate.

Kako se uz novi prijevod čitao i stari, uzimali su prepisivači jedan i isti stih sad iz novoga sad iz staroga, kako se komu svidjelo. Ovako su se pomiješala oba prijevoda, te se nije znalo, što potječe iz staroga, a što iz novoga. Mnogi počeše uvoditi u sv. pismo klasične latinske riječi i oblike ili umetati u tekst glose. Tako je već sto godina poslije smrti Jeronimove bilo toliko eksemplara, koliko rukopisa.[2]

1. Nevolju ovu nastojali su ispraviti mnogi pobožni i učeni muževi. Kasiodor, predstojnik italskoga samostana u Vivariju († 570.), prvi je pregnuo, da ispravi Vulgatu za svoje kalugjere. Ali njegov ugled nije prešao preko zidina njegovih samostana.[3] Zato naloži Karlo Veliki Alkuinu, da isporedi stare rukopise i da ispravi Vulgatu, a on je to i učinio do božića g. 801.[4] Ova Biblia Alcuini ili Caroli Magni bila je od devetoga do trinaestoga vijeka izvor, iz kojega su prepisivali sv. pismo. No pored sve pažnje i pomnje samostanskih prepisivača uvukle su se kraj postojalih starih još i nove pogrješke, pa se i opet osjećala potreba, da se Vulgata ispravi. Toj se potrebi odazva sv. Lanfrank, nadbiskup kanterburijski († 1089.)[5], i sv. Stefan, opat cistercitski († 1134.), koji je zapovjedio svim svojim samostanima, da se služe sv. pismom, što ga je on ispravio.[6]

[1] Cornely str. 430. — [2] Cornely str. 432. — [3] Cassiod. De instit. div. lit. 12 (M. 70, 1124). — [4] Kaulen str. 229. — [5] Vita Lanfranci (M. 150, 55). — [6] Kaulen str. 245. ss.

2. Doskora se uvjeriše, da ispraviti sv. pismo nadilazi sile jednoga čovjeka. Zato se latiše toga posla cijela društva. Isporediše najstarije latinske rukopise, djela sv. otaca, tumače sv. Jeronima, a pregledaše i grčke rukopise, nastojeći tako, da ustale Jeronimov prvotni tekst. Razlike, što su ih držali važnima, postaviše na rub (in margine). A kad već za sve te bilješke nije bilo mjesta na rubu, sabraše ih u posebnu knjigu. Taj se plod njihova truda zove korektorija, a to je ispravljena biblija s razlikama ili samo razlike sabrane u posebnu svesku pored biblije.

Prvi ovakav korektorij izdade g. 1226. bogoslovni fakultet pariski, koji je odobrio nadbiskup senonski, pa se zato zove: Correctorium Parisiense ili Sennonense. Tekst ovaj osudio je Rogerije Bacon riječima: „horribiliter corruptus“.[1] Iza toga pregnuše i pojedini redovi, da izdadu korektorija. Tako postade Correctorium Dominicanorum 1256., kojim se služio sv. Toma. U isto od prilike vrijeme nastade Correctorium Franciscanorum, Carthusianorum itd.

Najvažnije je djelo ove vrste „Correctorium Sorbonicum“,[2] jer se čuva u sorbonskoj knjižnici. Sastavljač mu nije poznat, ali je u svom djelu natkrilio sve svoje vršnjake. Dijeli naime latinske rukopise na tri dijela: moderni t. j. njegova doba; stari t. j. Alkuinov i najstariji t. j. rukopisi prije Karla Velikoga. Od otaca upotrijebio je samo one, za koje se znalo, da su se služili Jeronimovim prijevodom. Isporedio je i najstarije grčke rukopise, pa na osnovu svega toga rasudio bistro, koja se razlika imade uzeti.[3]

3. Po rečenom vidi se vrijednost korektorija: sačuvali su razlike mnogih starih rukopisa, kojih je nestalo, ali nijesu postigli svrhe svoje, da uspostave Jeronimovo sv. pismo. Ispravljači su svojevoljno koješta dodavali, pa se i tu obistinila stara tužba Rogerija Bacona: „quot lectores tot correctores, seu magis corruptores, quia quilibet praesumit mutare, quod ignorat“.[4]

[1] Kaulen str. 251. bilj. 1. — [2] Kaulen str. 253. — [3] Kaulen str. 255. ss. — [4] Kaulen str. 265. bilj. 1.

4. Najvažniji rukopisi Vulgate jesu codex Fuldensis (fu). Vele, da ga je sv. Bonifacije donio iz Italije u Njemačku, gdje se danas čuva u samostanu Fulda. Zabilježeno je u njemu, da ga je Viktor, biskup iz Kapue, čitao g. 546., a sv. ga je Bonifacije ukrasio svojim bilješkama. Sadržaje sve knjige novoga zavjeta i razdijeljen je za crkvenu porabu u manje odlomke.

Njemu o bok stoji codex Amiatinus (am), koji nosi ime od samostana Amiata blizu Fiorence. Nalazi se danas u knjižnici sv. Lovre u Fiorenci. Sadržaje cio novi zavjet, a pisan je stihometrijski, majuskulima u sedmom ili osmom vijeku, kako se misli, u Engleskoj.[1]

Spomenuti nam je još i codex Forojuliensis, koji stoji u staromu Forum Julium kod Udine. Pisan je u šestom vijeku, a uščuvali su nam se do danas od njega neki ulomci evangjelja. Jedan dio Markova evangjelja dospio je u Mljetke, a drugi u Prag; oba su do nedavna držali za autograf sv. Marka.[2]

5. Prva knjiga, što je izašla ispod tiska (1450. u Mainzu)[3], bila je Vulgata i izdana je u prvih pedeset godina tiska do sto puta. Za čistoću teksta nijesu se tiskari ni malo brinuli: tiskali su prvi rukopis, koji im je došao pod ruke. Od g. 1470. imade doduše Vulgata natpis: „Biblia Vulgata fontibus ex graecis emendata satis“, ali su to puke riječi, kojima su je knjižari preporučali. Istina je to samo kod Polyglotta Complutensia (1514.—1519.), koje se silno razlikuje od suvremenih izdanja, jer je sastavljeno po mnogobrojnim starim i dobrim rukopisima.[4]

U to doba počeše protestanti na Vulgatu silno napadati i zabacivati je, pa sv. pismo nanovo prevoditi ili Vulgatu ispravljati ne samo po rukopisima, nego i po Luterovu njemačkom prijevodu.[5] Ta je mana zahvatila i mnoge katolike.[6] Za čistoću teksta brinuo se u to vrijeme pariski

[1] Kaulen str. 216. i 217. — [2] Gutjahr str. 52. — [3] Kaulen str. 304. [4] Kaulen str. 314. — [5] Kaulen str. 326. — [6] Kaulen str. 328. ss.

knjižar Robert Stefan, imajući pri ruci mnogo rukopisa.[1] Izmegju njegovih izdanja najbolje je ono od g. 1540., a kasnija su s pravom zabranjena, jer imadu mnoge bilješke krivovjerca Kalvina.

§. 33.

Sabor tridentski.

1. Protestanti su Vulgatu javno zabacivali, katolici je slabo cijenili, a jedni i drugi sv. pismo nanovo prevodili i svaki je držao svoj prijevod za najbolji, a prezirao sve druge. Zato se sastadoše sv. oci, da kraj drugih ukinu dvije zloporabe, što se tiče sv. pisma. Prva je bila, što se svijet služi različitim prijevodima sv. pisma. Pomoći će tomu, budu li se svi služili jednim prijevodom, a kao takav odabraše Vulgatu, kojoj ne smije više nitko prigovoriti. Drugo je zlo, što je Vulgata iskvarena. Pomoći će se tomu, ako se ispravi, koliko se to može, a uz Vulgatu neka se ispravi jedan grčki rukopis. Pošto su o tom raspravljali u trima glavnim sjednicama, izdade sabor tridentski g. 1546. poznati dekret: „Eadem sacrosancta synodus considerans non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circumferuntur, sacrorum librorum, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat vel praesumat“.

2. Iz ove odluke izvode se slijedeća pravila:

a) Bogoslov može da upotrebljava Vulgatu kao pravi izvor objave božje za dokazivanje dogmata.

b) Uz Vulgatu slobodno je služiti se izvornim tekstom i starim odobrenim prijevodima.

c) Gdje grčka riječ ima više značenja, a prijevod Vul-

[1] Kaulen str. 364. ss.

gate samo jedno, imade se riječ izvornička tumačiti prema Vulgati.

d) Dopušta li riječ Vulgate više značenja, imade joj se značenje odrediti prema izvorniku.

§ 34.

Ispravljanje Vulgate.

1. Kako su tadašnja izdanja Vulgate bila pogrješna, zaključi sabor tridentski, da se Vulgata imade ispraviti: „quam emendatissime imprimatur“. Taj se posao mogao najbolje povjeriti onoj vlasti, koja imade u crkvi najveći ugled, rimskoj stolici. Umoliše dakle papu, da uz vrsne muževe priredi to izdanje, misleći, da će taj posao biti dovršen još za saborskoga zasjedanja (1549.—1563.) No željeno izdanje izašlo je dugo vremena poslije izdana dekreta, premda su rimski biskupi upotrijebili sve sile, da zadovolje želju sabora.

Za to vrijeme pretekoše pape drugi. Luvenski bogoslovi, tek što začuše za odluku tridentsku, napregnuše sve sile, da izdadu ispravljenu Vulgatu. Posao povjeriše Ivanu Hentenu, koji izdade za dvije godine dana (1547.): Biblia Lovanensia. Za podlogu uze najbolje izdanje Roberta Stefana i dodade mu razlike od trideset rukopisa.[1] Njegova je Vulgata doživjela dvadeset i šest izdanja. Kad je Henten (1566.) umro, povjeri fakultet luvenski Franji Luki iz Brügge-a, da usavrši njegovo djelo. Taj je zadržao slovo prvoga izdanja i dodao razlike iz šezdeset rukopisa. Ovo Lukino izdanje (g. 1574.) znamenito je stoga, što je služilo za podlogu rimskim ispravljačima.[2] Kraj toga nijesu ni pape mirovale.

2. Pio IV. (1559.—65.) povjeri posao četvorici kardinala, i oni pregledaše nekoliko rukopisa. Za Pia V. (1566.—72.) svršiše odboru pridijeljeni bogoslovi tek genezu i eksod (1569.). Grgur XIII. (1572.—85.) dade odboru nove sile. Glasoviti papa Sikst V. (1585.—90.) dovrši napokon djelo. Odbor

[1] Kaulen str. 430. — [2] Kaulen str. 434. ss.

s kardinalom Caraffom na čelu sakupi najprije sve rukopise po Rimu, Italiji i drugim zemljama, koje je samo mogao dobiti. Pribravši sve razlike, radio je svaki član odbora za sebe, a zaključak svakoga pojedinoga pretresao se u zajedničkoj skupštini. Išao je naime odbor za tim, da dogje do prvotnoga prijevoda sv. Jeronima. Zato je isporedio sve rukopise i poprimio ona mjesta, u kojima su se rukopisi slagali. Gdje su se rukopisi razilazili, bila je poprimljena ona riječ, koju su preporučala djela sv. otaca i crkvenih tumača. Što se nije dalo ustaliti ni po rukopisima ni po djelima sv. otaca, tu se gledalo, što kaže grčko sv. pismo, da se mjesto, koje bi se prema latinskoj riječi dalo tumačiti na više načina, opredijeli prema izvorniku. Gdje se članovi odbora nijesu mogli da slože, prepustiše da odluči papa.

Kad je djelo bilo dovršeno, pročitao ga pozorno sam Sikst V., pa koje poprimio, koje zabacio ispravke, što ih je odbor predlagao, i proučivši prijedloge odredio, kako se imadu čitati ona mjesta, u kojima se odbor nije mogao složiti. Tako ispravljeni rukopis predao je Sikst tiskari vatikanskoj i sam vodio korekturu. Kao predgovor metnuo je bulu: „Aeternus ille“, u kojoj veli, da se ova Vulgata ima smatrati onom, koju je sabor tridentski proglasio autentičnom. Ali da je nije smatrao dotjeranom, vidi se iz same bule, gdje zove izdanje ovo ispravljenim „prouti fieri potuit“ (1590.).

3. Na Sikstovo izdanje napadoše strašno. U jednu ruku nijesu mogli pregorjeti odbornici, što se Sikst nije obazirao na pravila, što ih je postavio sam, pa je zabacio odborove prijedloge i držao se više novijega izdanja luvenskoga nego starih rukopisa. U drugu ruku bilo je djelo zlo tiskano. Tiskarske pogrješke bile su ostrugane pa rukom ispravljene, ili su ih prilijepljenom krpicom pokrili, pa tako ostavili. Mnoga su mjesta ostala neispravljena, pa je svako izdanje bilo vidjeti drugačije.

Poslije smrti Sikstove potuži se odbor novomu papi

Grguru XIV. (1590.), zahtijevajući, da to djelo zabrani. No prevlada Belarminovo mišljenje, da se Vulgata ispravi ne krnjeći časti Siksta V. Grgur imenuje novi odbor i postavi pravila, kojih mu se treba držati. Odbor se živo primi posla i predade ispravke Grguru XIV., koji umre za nekoliko dana. G. 1592. sjede na papinsku stolicu Klement VIII., koji imenuje novi odbor, da nanovo pregleda cio posao; i pošto je ovaj dovršio svoje izvješće 28. kolovoza 1592., bude djelo još iste godine dotiskano.

Spoljašnjost novoga izdanja bila je jednaka staromu, ista tiskara, ista slova, a i isti natpis: „Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Maximi jussu recognita“: tek od g. 1641. počelo se dodavati: „et Clementis VIII. auctoritate edita“. Pa ipak se ta biblija zove danns s potpunim pravom „Clementina“, jer ne samo da su tiskarske pogrješke Sikstova izdanja ispravljene, već je i tekst promijenjen od prilike na tri tisuće mjesta, ali se opet nijedno ne tiče vjere i ćudoregja.[1]

4. Ni Clementina nije dotjerana. To priznaje njezin predgovor veleći, da je mnogo toga hotomice nepromijenjeno ostavljeno, što bi valjalo bilo izmijeniti, a nije izmijenjeno zato, da se puk ne spotakne na prevelike promjene. Nemala je neprilika, što ispravljačima nije bio poznat codex Fuldensis.

Bilo kako mu drago, jedno stoji, da nema djela, oko kojega bi se više trudili bili. Ispitali se svi mogući rukopisi, istražili su ih najvažniji učenjaci onoga doba, a radilo se na tom djelu četrdeset i šest godina.

5. Otkada je svjetlo ugledala Vulgata Clementina, protekla su četiri vijeka. Za to se vrijeme pronašlo mnogo novih rukopisa, kritika teksta pokročila orijaškim korakom, pa se ipak pokazalo, da danas nema boljega prijevoda od Vulgate. Dokaz je tomu mnogogodišnji trud engleskih učenjaka Wordswortha i White-a, koji su se latili toga, da uspostave Jeronimovo sv. pismo. Pretražiše sve važnije knjižnice, ispitaše sve dosad poznate rukopise Itale i Vulgate, posavjetovaše se s najvećim učenjacima današnjega doba. Prvo izdanje njihove Vulgate slaže se potpunoma s Vulgatom Klementovom.[1] Ako se gdjegdje razilazi, ne mijenjaju ta mjesta smisla sv. pisma.[2]

[1] Cornely str. 478.

§. 35.

Sirski prijevodi.

1. Od istočnih prijevoda najvažniji je i starinom i vrijednošću sirski, a zove se Pešito. Naziv taj, koji prvi put susretamo u rukopisima devetoga vijeka, tumače razno: razgranjen (vulgata), jednostavan, vjeran, doslovan. Najvjerojatnije je, da pešito znači jednostavan; prozvaše ga tako, da ga razluče od kasnijih sirskih prijevoda, koji su pokraj prijevoda sadržavali kojekakove bilješke.[3]

Bit će da je nastao već krajem drugoga vijeka. U četvrtom naime vijeku bio je rasprostranjen posvuda, jer ga sv. Efrem zove „naš prijevod“; neke mu je riječi teško razumijevao, a druge je zastarjele morao svojim vjernicima tumačiti.[4] Proteklo je dakle mnogo vremena od časa, kad je prijevod nastao, do vremena sv. Efrema. U drugomu vijeku navodi Hegesip neke navode iz sirskoga evangjelja, pa kako je cio novi zavjet preveo jedan pisac, što nam dokazuju iste riječi i isti stil, postao je sirski prijevod novoga zavjeta već u drugomu vijeku.[5] Oko 170. g. spominje Melito, biskup iz Sardesa, neki sirski prijevod, koji, kako se misli, nije bio drugi nego Pešito.[6] Prvi prevodilac Pešita nije preveo drugokanonskih knjiga, već su te priklopljene kasnije, pa nam je i to jamstvo za drevninu prijevoda, jer se o apostolskom podrijetlu ovih knjiga sumnjalo samo u

[1] J. Wordsworth and H. J. White, Novum Testamentum ... latine secundum editionem S. Hieronymi. Oxford 1889—1898. [2] Gutjahr str. 61. — [3] Gigot str. 288.; Chauvin str. 385. — [4] Wiseman, Horae syriacae u Migne, Demonstrat. evang. t. XVI. col. 73—77. — [5] Euseb. Hist. ecc. IV. 22. (M. 20,384). — [6] Chauvin str. 386.

*

prvim počecima crkve. Iz svega ovoga zaključujemo, da je Pešito nastao već krajem drugoga vijeka.

Pešito je preveden neposredno iz grčkoga, jer je zadržao neke grčke riječi, a ima gdjekoju pogrješku, koja je potekla jedino odatle, što je prevodilac krivo razumio grčki rukopis.[1] Po tom bi nam bio Pešito od velike vrijednosti za grčko sv. pismo, da nije kasnije mijenjan. Do nas dospio je tekst, kako je glasio u petomu vijeku.[2]

Za ime prevodioca ne znamo, no bio je bez sumnje pokršteni Židov, jer znajući dobro, što znači iter sabbati, prevodi ga sa sedam stadija; Helenes, za oznaku pogana, prevodi sa Aramejci, kako su Židovi nazivali pogane na istoku. Prijevod je jasan, i ako se ne veže na riječi, izrazio je svaku misao vjerno i točno.[3]

Pešito se cijeni u istoku uvelike. Još u petomu i šestomu vijeku bio je službeni prijevod raznih sekta: Monofisita, Nestorijanaca, Jakobita itd. Danas je rasprostranjen kod svih kršćana, kojim je crkveni jezik sirski ili aramajski. Što je Vulgata zapadu, to je Pešito istoku. Njime se danas služe kršćani na Malabaru, Nestorijanci u Perziji, Kaldejani u Kurdistanu, Sirani u Mesopotamiji, Jakobite i Melkite u Siriji, a i Maronite na Libanonu.[4]

2. Pešito se držao za najstariji sirski prijevod, dok nije engleski kanonik Cureton g. 1858. našao u londonskoj knjižnici jedan sirski evangjelistar iz samostana nitrijske pustare u Egiptu. Za taj prijevod vele učenjaci, da je daleko stariji od Pešita; jer dok se ovaj (Syrus Curetonianus) slaže s vatikanskim i sinajskim kodeksom, podudara se Pešito više s aleksandrijskim i Efremovim.[5]

3. G. 1892. otkrila je Engleskinja gospogja Lewis u samostanu sv. Katarine na Sinaju jedan palimpsest, koji sadržaje tri četvrtine evangjelja u sirskom prijevodu. Drže, da je taj prijevod još stariji od Curetonova. Što više, vele, da je Tacijan po njemu sastavio svoj Diatesaron.[6] Značajno je u tom prijevodu, što imade jedno očito heretično mjesto, da je „Josip, kojim je bila zaručena djevica Marija, rodio Isusa, koji se zove Hrist."

[1] Cornely str. 412. bilj. 6. — [2] Gigot str. 293. — [3] Gigot str. 294. — [4] Chauvin str. 389. — [5] Gigot str. 295. — [6] Trenkle str. 444.

Svi ovi sirski prijevodi dokazuju jasno, da se sv. pismo nije iskvarilo, jer se, izuzevši malo prije napomenuto mjesto, potpunoma slažu s današnjim sv. pismom, što se tiče sadržine.

4. Monofisite zabaciše Pešito, i posvećeni biskup Polikarp izradi po nalogu biskupa Filoksena u Mabugu g. 508. novi prijevod novoga zavjeta, koji se zove Filoksenovski. To je doslovan prijevod, koji se usko prislanja uz grčki tekst.

Filoksenov je opet prijevod istisnuo g. 616. novi prijevod monaha Tome iz Harkela, koji je bez obzira na duh sirskoga jezika ropski prevodio iz grčkoga. Njim se služe Monofisite i danas.[1]

§. 36.

Ostali prijevodi.

1. Koptski. Prvi tragovi kršćanstva dopriješe u Egipat već prije sv. Marka, i nedugo poslije smrti Petrova učenika brojio je Misir više biskupa i manastira. Proširenje vjere po ovim krajevima svjedoči nam shizma Novatova i hereza Sabelijeva, a još bolje progoni: Severov 189., Decijev 247. i navlastito Dioklecijanov.

Prvi kršćani služili su se grčkim sv. pismom, no doskora se počelo ovo prevoditi u narodni jezik. Čitanje evangjelja potaknulo je sv. Antonija, koji nije znao grčki, da prigrli pustinjački život,[2] a mnogi njegovi navodi sv. pisma pokazuju, da je dobro poznavao novi zavjet.[3] Na tisuće monaha živjelo je u Egiptu po pravilima sv. Antonija, a jedno od glavnih zanimanja bilo im je čitanje sv. pisma. Nitko nije bio primljen u samostan, dok nije naučio psalama naizust, a svećenici su morali povrh toga znati cio

[1] Trenkle str. 445. — [2] S. Athanas. Vita S. Antonii (M. 26,841; 944). [3] M. 40,953 - 1102.

novi zavjet.[1] Bit će dakle, da je sv. pismo bilo prevedeno u koptski jezik već krajem drugoga vijeka.

Taj je jezik potekao iz staroga egipatskoga i usvojio mnoge grčke riječi. Govorio se u puku do sredine sedamnaestoga vijeka. Dijeli se na više narječja, od kojih nas zanimaju: bohajrsko, koje se govorilo u sjevernom Egiptu, osobito u Aleksandriji, i sahidsko, kojim su općili u južnom Egiptu, u okolini grada Tebe. Samo u ovim narječjima sačuvao nam se prijevod novozavjetnoga sv. pisma. Nijedan rukopis ovoga prijevoda ne seže preko devetoga vijeka, nijedan ne obuhvata svih knjiga. Bohajrski sadržaje evangjelja, četrnaest Pavlovih poslanica, prvu Petrovu i Jakovljevu i nalazi se negdje u Engleskoj. Sahidski imade samo po koju cijelu knjigu, a ostalo je većim dijelom po nekoliko listova rastepenih po raznim evropskim knjižnicama. Jedan je i drugi preveden iz grčkoga, ali svaki slijedi svoj tekst. Vredniji je bohajrski, jer se slaže s najstarijim grčkim rukopisima, dok sahidski pokazuje i neke zapadne dodatke.

Od dva i po vijeka proučavaju učenjaci koptski jezik ponajviše zato, što ih uči razumijevati hieroglife. Kad se prouče koptski prijevodi sv. pisma, vrijedit će mnogo za kritiku grčkoga sv. pisma. Koptski naime jezik imade odregjen i neodregjen član, pa je zato mnogo prikladniji za prevogjenje grčkoga jezika od latinskoga i sirskoga. A kako su prevodioci prevodili pomno i točno, pokazuju nam grčke čestice: μέν, ἀλλὰ δέ, koje su naprosto prepisali, jer su ove ljepše izrazile misao nego domaće koptske.

2. E t i o p s k i. U današnju Abesiniju raširiše nauk Isusov Frumencije i Edesije oko g. 320. i prevedoše sv. pismo u etiopski jezik. To je grana arapskoga jezika, a urogjenici ga zovu: ghez t. j. slobodan. Značajno je u njemu, što se piše s lijeva na desno i što se samoglasnici vežu sa suglasnicima u jedan znak. U četrnaestom je vijeku iščezao, pa se čuje samo u crkvi.

[1] S. Hieron. Regulae s. Pachomii (M. 23,70).

Prijevod je načinjen krajem četvrtoga ili petoga vijeka prema grčkom originalu, a u četrnaestom je vijeku ispravljan. Najstariji rukopisi potječu tek iz trinaestoga vijeka. Još ne znamo, po kojem je rukopisu preveden, no bit će od ne male koristi, jer točno slijedi smisao. Istraživanjem ovoga prijevoda bave se učenjaci tek od kojih pedeset godina.

3. A r m e n s k i prijevodi. Primivši sv. krst, služiše se Armeni Pešitom, koji su im donijeli vjerovjesnici iz Sirije i Mesopotamije. Tek u petomu vijeku obrete glasoviti kalugjer sv. Mesrob alfabet, a patrijara Isak prevede sv. pismo iz sirskoga teksta.

Nezadovoljni ovim prijevodom, koji bi načinjen na brzu ruku, pogjoše neki učenici Mesrobovi u Aleksandriju, da savršeno nauče grčki jezik. Povrativši se, prevedoše sv. pismo iz grčkoga. Prijevod ovaj zove se regina versionum t. j. najljepši prijevod sv. pisma novoga zavjeta. Pisan je klasičkim armenskim jezikom i slijedi grčki tekst doslovno i točno. Gdjegdje podsjeća na Pešito, jer su se prevodioci obazirali na stari prijevod.[1]

4. G o t s k i prijevod. Izumjevši gotska slova, preveo ga biskup Wulfila († 383.) jako lijepo, premda za onda jezik nije bio razvijen. Prijevod slijedi aleksandrijski grčki tekst, a gdje se od njega udaljuje, približava se Itali. Imade nekoliko neprevedenih grčkih i latinskih izraza, jer su valjada u narodu kolali. Premda potječe od Arijanca, ne pokazuje nikakovih tragova krivovjerju, osim jedne riječi, gdje ἴσος prevodi sa galeiks (gleich) mjesto ibna (eben).

Najveći dio toga prijevoda nalazi se u „codex argenteus“, koji je pisan srebrom na ružičastoj pergameni, a i korice su mu srebrne. G. 1648. zaplijeniše ga Švedi u Pragu. Kasnije ga nalazimo u Holandiji, dok ga nije kupio neki bogataš i darovao visokoj školi u Upsali, gdje se i danas

[1] Chauvin str. 399.

nalazi. Nekoliko listova toga kodeksa zabludilo je u Englesku, a jedan dio otkriven je u Ambrosijskoj knjižnici u Milanu.[1]

5. Slovjenski prijevod. Najstariji je slovjenski literarni spomenik prijevod slovjenskih apostola Ćirila i Metoda, preveden g. 862. Braća obretoše slova i prevedoše najprije one biblijske ulomke, koji su za bogoslužje bili najpotrebniji. Poslije smrti sv. Ćirila dovršio je Metod potpuni prijevod svetih knjiga. Kako je posve prirodno, slijedi prijevod bizantski tekst, a gdje se od njega udaljuje, podsjeća na Vulgatu i kodeks Đ. Kasnije je često mijenjan i na žalost još neispitan.

Najstariji poznati kodeksi toga prijevoda jesu: Codex du Texte sacré u knjižnici u Reimsu; sadržava evangjelje i apostol, a pisan je ćirilovicom oko g. 1020. Evangjelje Ostromirovo, pisano oko g. 1056. za bojara Ostromira u Novgorodu, nalazi se u Petrogradu. Cijelo sv. pismo sadržaje jedan kodeks u Oxfordu, pisan oko g. 1429., i tri druga u Moskvi, pisana oko 1499.[2]

6. Arapski. Potreba arapskoga prijevoda nastala je poslije osmoga vijeka, kad je arapski jezik prevladao krajevima, što ih je pokorio islam. Najstariji rukopisi ovih prijevoda pokazuju, da su se prevodioci više brinuli, kako bi sv. pismo protumačili nego doslovno preveli. Prijevod je načinjen iz sirskih i egipatskih rukopisa, koji nijesu bili uvijek najbolji; zato ne imadu arapski prijevodi velike vrijednosti za kritiku grčkoga teksta, već samo za sirske i misirske rukopise. Arapsko sv. pismo tiskano je više puta, a najbolje izdanje prirediše Isusovci u Beyrutu g. 1878.

§ 37.

Dodatak: Navodi sv. otaca.

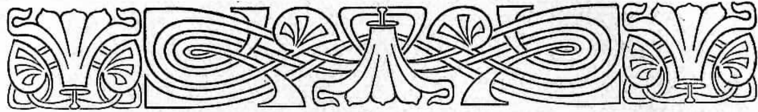
1. Navodi sv. otaca, crkvenih pisaca pa i krivovjeraca te pogana, kad ovi njima pobijaju sv. pismo, od velike su

[1] Trenkle str. 447—449. — [2] Kirchenlexicon II. 732.

važnosti za ocjenu novozavjetnoga teksta. Svi ti imali su pred sobom rukopise i prijevode i točnije i starije od onih, što su do nas došli. Sveti su oci i crkveni pisci pokraj toga zastupnici pojedinih škola i zemalja, pa nam kažu, kako je sv. pismo glasilo u njihovoj okolini i u njihovo doba. Gdje nam dakle navode od riječi do riječi, tu su nesumnjivi svjedoci najstarijega sv. pisma.

2. No navodi sv. otaca nijesu uvijek pouzdani i doslovni. Držeći se običaja svoga vremena navode sv. pismo tek po jezgri, kako ga se sjećaju. Samo kod duljih navoda bit će da su ih ispisali iz svoje biblije. Isto vrijedi, kad koje mjesto sv. pisma osobito ističu ili kad pripovijedaju, kako ovo ili ono mjesto u raznim rukopisima drugačije glasi. Bit će da i onda navode pismene izvore, kad koje mjesto ponavljaju u istom obliku ili izrično kažu, odakle ga vade. Napokon su nepobitni svjedoci sv. pisma njihovi tumači, u kojima tumače cijelu knjigu od riječi do riječi, jer je u tom slučaju bila biblija pred njima otvorena.

3. Na žalost je korist, koju bismo mogli crpsti iz ovih navoda za kritiku teksta, veoma mala. Kako kod sv. pisma tako i kod djela sv. otaca nijesu prepisivači prepisivali točno, a dokazano je i to, da su kasniji izdavači njihovih djela mijenjali navode sv. pisma prema onomu tekstu, koji je bio običajan u njihovo vrijeme. Zato smo prisiljeni, da pričekamo kritična izdanja djela sv. otaca i crkvenih pisaca, a dotle da njihovim navodima opredijelimo tek sporednu vrijednost za kritiku teksta. No i ono, što je dosad utvrgjeno, pokazalo je očevidno, da se sv. pismo u bitnosti nije promijenilo od prvoga vijeka do danas.

POSEBNI DIO.

Prvi odsjek: Povjesne knjige novoga zavjeta.

Glava prva. Evangjelja.

§ 38.

Evangjelja uopće.

1. Prve četiri povjesne knjige novoga zavjeta zovu se evangjelja. Grčka riječ εὐαγγέλιον (od εὖ i ἀγγέλλω) mijenjala je često svoje značenje. Klasicima znači ponajprije nagradu za dobru vijest,[1] a kasnije samo dobru vijest. U tom je smislu uzimaju Sedamdesetorica i sv. oci; tako zove sv. Hrisostom[2] glas o oslobogjenju Petrovu iz zatvora evangjelje. U novom zavjetu stegnulo se značenje te riječi na veselu vijest o spasenju mesijanskom[3] pa znači nauku Isusovu, kako su je propovijedali apostoli.[4] Krajem prvoga vijeka znači εὐαγγέλιον knjigu, koja sadržaje nauku Isusovu.[5] Napose pak znači one četiri knjige novoga zavjeta, koje nam pripovijedaju naučanje i djelovanje Sina božjega, kako je trpio, umro i uskrsnuo. To je poradi sadržine svoje evangjelje, vesela vijest κατ' ἐξοχήν, za razliku od svih ostalih knjiga novoga zavjeta.

2. Sva četiri evangjelja pripovijedaju nam malení dio dogagjaja iz života Spasiteljeva. Isus je bez sumnje

[1] Odyss. XIV. 152. i 166. — [2] S. Chrisost. In Acta hom. XXVI. 3 (M. 60,201). — [3] Mt. 4 23. — [4] Mt. 26 13; Rim. 2 16. — [5] S. Justin. Apolog. I. 66 (M. 6, 429).

tvorio i mnoga druga djela, naučao mnogo toga, što nije zabilježeno ni u jednom evangjelju. Evangjelja pripovijedaju veoma malo o Isusu prije, no je počeo javno djelovati, a sv. Ivan kaže nam jasno, da je napisao tek ulomke iz života Isusova.[1] Isporedimo li nadalje zadnje evangjelje s predjašnjima, opazit ćemo lako, kako su važne čine i nauke prva trojica izostavila. Nijedan se evangjelista nije brinuo, da nam dogagjaje iz života Isusova poregja strogo hronologijskim redom, pa nam je tako veoma teško opredijeliti, kako slijedi jedan čin za drugim.

Iz ovoga vidimo, da evangjeliste ne pripovijédaju potpune povjesti života Isusova. Svaki odabire tek one dogagjaje, što služe u prilog osobitoj svrsi, koju je namijenio svojoj knjizi. Njihove su knjige zapravo dogmatske, a povjesne toliko, koliko crpu gragju iz povjesti.

3. Sv. nam Luka pripovijeda, da su mnogi prije njega pokušali ocrtati život i djela Isusova.[2] Ipak je crkva od osnutka svoga priznavala samo četiri evangjelja za prava i autentična, jer je bila uvjerena samo o njihovu apostolskom podrijetlu i božjem nadahnuću. To nam dokazuju nebrojeni dokazi.

Za azijsku i galsku crkvu svjedoči nam sv. Irenej riječima: neque plura neque pauciora;[3] za afričku Tertulijan: nobis fidem ex apostolis Joannes et Matthaeus insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant;[4] za rimsku fragmentum Muratorianum: tertio evangelii librum secundum Lucam etc.;[5] za aleksandrijsku Origen: quatuor tantum evangelia sunt probata;[6] za sirsku neka nam posluži Tacijan, koji je sastavio svoj Diatesaron samo po našim četirma evangjelima; o drugom kakovom nema u njega ni traga.[7]

Uvažimo li, da je crkva od početka svoga poprimila naša četiri evangjelja i štovala ih kao svete knjige; da su

[1] 21 25. — [2] Lk. 1 1. — [3] S. Iren. c. haer. III. 11 (M. 7,884). — [4] Tertull. c. Marc. IV. 2,5 (M. 2,363). — [5] Fragm. Murat. red. 2 ss. — [6] Orig. in Matth. tom. I. (M. 13,829). — [7] Euseb. Hist. ecc. IV. 29 (M. 20,401).

se samo četiri raširila po cijelom rimskom carstvu i prevodila u tugje jezike: tad nema sumnje, da su to autentični podaci života Isusova. I nijedno djelo starih klasika nema toliko i tako drevnih dokaza za svoju autenciju kao evangjelja.[1]

O četverostrukom broju evangjelja bila je crkva tako uvjerena, te su sv. oci smatrati taj broj upravo za nuždan i nastojali ga protumačiti slikovno. Irenej veli, kako imade četiri strane svijeta, tako imade i četiri evangjelja, na kojima kao na četiri stupa počiva crkva raširena po četirma stranama svijeta.[2] Ciprijan poregjuje četiri evangjelja s četiri rijeke u raju,[3] a Jeronim s četiri karike zavjetnoga kovčega.[4]

Rado su protezali na evangjeliste one četiri prikaze, što ih opisuje Ezehijel[5] i sv. Ivan.[6] Sv. Jeronim ustalio je simbole, što ih slikari i kipari danas pridodaju piscima evangjelja.[7] Simboli ovi zanimaju nas toliko, što nam jamče za četiri kanonička i autentična evangjelja.

Kako u ostalom sva četvorica evangjelista obragjuju isti predmet s raznoga gledišta. govore sv. oci o četirma knjigama jednoga evangjelja. Origen veli: Quod per quatuor scriptum est, unum est evangelium.[8] Sv. Irenej pripovijeda o jednom evangjelju u četiri oblika,[9] a Beda poregjuje evangjeliste s kvartetom, gdje svaki pjevač pjeva istu pjesmu svojim glasom.[10]

4. Kad počeše sva evangjelja slagati u jednu knjigu, regjali su ih po volji. Sedmerostruki poredak nalazimo u rukopisima.[11] Codex Claromontanus na priliku, obazirući se na čast pisaca, stavlja napred Mateja i Ivana, za njima slijede Marko i Luka. Klement Aleksandrijski meće na prvo mjesto evangjelja, koja sadržaju rodoslovlje.[12] Egipatski se prijevodi počinju s Ivanom, a završuju s Matejom. Najobičniji

[1] Gloag, Syn. Gosp. str. 21. — [2] S. Iren. c. haer. III. 11. (M. 7,887 ss). — [3] S. Cyprian. Epist. ad Jub. 10 (M. 3,1161). — [4] S. Hier. in Matth. Prol. (M. 26, 18). — [5] 1 5. — [6] Ot. 4 7. — [7] S. Hier. in Matth. Prol. (M. 26,19). — [8] Orig. in Joan. tom. I. 6 (M. 14,31). — [9] S. Iren. c. haer. III. 8 (M. 7,885). - [10] Ven. Beda in Luc. Proem. (M. 92,307). — [11] Vigouroux, Diction. II. col. 2075. — [12] Euseb. Hist. ecc. VI. 14 (M. 20,551).

je poredak, što ga nalazimo danas u bibliji: Matej, Marko, Luka i Ivan. Iskazuje ga većina rukopisa i prijevoda, najvažniji sv. oci, a od početka četvrtoga vijeka istisnuo je svaki drugi poredak.[1] S ovih razloga potvrdio ga je sabor tridentski.

5. Natpisi evangjelja ne potječu od pisaca, jer stari pisci, osobito istočnjaci, nijesu običavali stavljati imena na čelo svoga djela.[2] Te su dodali prepisivači slažući sva četiri evangjelja u jednu knjigu. Ipak sežu današnji natpisi već u prvu polovinu drugoga vijeka. Nalazimo ih u natpisu ili potpisu svih rukopisa i kod svih sv. otaca, pa nam vrijede kao važan dokaz za autenciju. Istina je, da prijedlog *κατά* ne mora da znači pisca; stajao bi dobro i onda, kad bi, recimo, evangjelje Matejevo napisao tko drugi po propovijedanju Matejevu. No nipošto se ne može iz toga prijedloga izvoditi dokaz protiv autencije evangjelja, kao da su današnja evangjelja tek proširena izdanja propovijedanja Matejeva i t. d. I heleniste uzimlju prijedlog *κατά* za označenje pisca, pa su i sv. oci označivali njime autora.[3] Što više, zgodno i prinuždeni stavili su prepisivači taj prijedlog za označenje pisca. Svako je naime evangjelje Isusovo,[4] jer o njemu pripovijeda, pa da označe, tko je to evangjelje napisao, nijesu mogli staviti još i drugi genetiv, već samo prijedlog *κατά*, koji znači: diversos auctores et scribendi modum. Četiri su naime evangjelja tek razni oblici jednog i istog evangjelja.

Glava druga. Evangjelje sv. Mateja.

§ 39.

Pisac.

1. Matej (etimologijski donum Dei, slično grčkomu *Θεόδωρος*), čije ime nosi prvo evangjelje, bio je sin Židova

[1] S. Hieron. Epist. ad Damas. (M. 29,528). — [2] S. Chrysost. In Rom. hom. I. (M. 60,395). — [3] Vigouroux, Diction. II. col. 2060 i 2061. — [4] Mr. 1 1.

Alfeja,[1] a zanimanjem carinik, na koje su Židovi silno mrzili kao na živi dokaz rimskoga gospodstva.[2] Pripravnost, kojom se odazvao pozivu Isusovu, da ga slijedi,[3] dokazuje, da mu je Isus bio otprije znan. Iz zahvalnosti priredi Spasitelju na čast gozbu.[4]

Marko i Luka zovu ga Levi;[5] odatle htjedoše neki izvesti, da su to dva različita lica. No isporedimo li prilike, uz koje Marko i Luka pripovijedaju poziv Levijev, s izvješćem Matejevim, i gotovo iste riječi, kojima sve tri evangjeliste crtaju taj dogagjaj, nema sumnje, da je Matej i Levi jedno i isto lice, koje je po tadanjem običaju imalo dva imena.

Pošavši za Isusom bio je Matej svjedok svih riječi i djela Isusovih, njegova uskrsnuća i uzašašća, i primio Duha sv. To je sve, što o Mateju pripovijeda sv. pismo.

2. Crkvena predaja kazuje o Mateju razno. Klement Aleksandrijski piše, da je provodio strog život i da nije nikad jeo mesa.[6] Eusebije kaže, da je petnaest godina propovijedao u Palestini, a onda pošao u druge krajeve.[7] No, gdje je nastavio propovijedanje, ne da se označiti, jer se tradicija u tom ne slaže. Ne znamo pobliže, kako je umro, ali istočna i zapadna crkva štuje ga kao mučenika, a rimski martirologij slavi ga na 21. rujna.

§ 40.

Autencija.

Nebrojeni dokazi najstarijih sv. otaca jamče, da je Matej pisao prvo evangjelje.

1. Učenik sv. Ivana Papija piše: Matthaeus igitur hebraica lingua sermones (Dominicos) scripsit.[8]

Klement Rimski upotrijebio je Matejeve riječi: non veni vocare justos sed peccatores;[9] sv. Ignacije piše: estote prudentes sicut serpentes.[10]

[1] Mr. 2 14. — [2] Mt. 9 11. — [3] Mt. 9 9. — [4] Lk. 5 29. — [5] Mr. 2 14; Lk. 5 27. — [6] Clem. Alex. Paedag. II. 1 (M. 8,406). — [7] Euseb. Hist. ecc. III. 24 (M. 20,265). — [8] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20,300) — [9] S. Clem. Rom. 2. Cor. 2; Mt. 9 13. — [10] S. Ignat. ad Polyc. 2; Mt. 10 16.

Sv. Justin navodi u svojoj apologiji na cara Antonina Pija pedeset što slobodnih što doslovnih stihova iz sv. Mateja kao dolazak mudaraca, pokolj betlehemski itd. A kad napominje mesijanska proroštva, ne vadi ih ni iz židovskoga sv. pisma, ni iz Sedamdesetorice, već iz evangjelja Matejeva.[1] Biskup lionski sv. Irenej zove Mateja piscem prvog evangjelja i navodi ga nebrojeno puta.[2]

Najstariji kršćanski spisi pokazuju, da je evangjelje Matejevo općeno rašireno bilo. Doctrina apostolorum, pisana prije stote godine, crpe gragju svoju iz našega evangjelja; katkad od riječi do riječi.[3] Epistola Barnabae, pisana u isto vrijeme, služi se nekoliko puta evangjeljem Matejevim.[4]

I krivovjerci prve polovine drugoga vijeka, Basilid, Valentin, upotrijebiše ga, da potkrijepe svoje bludnje.[5] Celsov Židov govori iz evangjelja Matejeva; evangelium secundum Hebraeos nije ništa drugo nego iskrivljeno Matejevo evangjelje; apokrif protoevangelium Jacobi napominje pokolj betlehemski.[6]

Napokon svjedoče nam za autenciju prvog evangjelja najstariji prijevodi Itala i Pešito i svi rukopisi s natpisom: evangjelje po sv. Mateju. Da su pak počevši od drugoga vijeka svi sv. oci i crkveni pisci uvjereni bili, da je Matej napisao prvo evangjelje, toga ne taji ni najžešći racionalista.

2. Uz vanjske dokaze lijepo pristaju i nutarnji. Samo u ovom evangjelju dodaje sebi Matej iz poniznosti omraženi pridjev carinik i meće sebe na osmo mjesto, dok ga Luka i Marko stavljaju na sedmo.[7] Isusove govore, osobito onaj na brdu, i parabole nije um ljudski podoban da skuje; to je napisao pisac, koji ih je na svoje uši čuo, a takav je bio Matej. Pa kad bi, recimo, to evangjelje napisao tko drugi,

[1] S. Justin. Apol. I. 15—17 (M. 6,340 ss); Gutjahr str. 77. — [2] Isp. Boese str. 20 ss. — [3] Isp. Gloag, Syn. Gosp. str. 97 ss. — [4] Isp. Cornely str. 156. — [5] Gloag, Syn. Gosp. str. 97. — [6] Isp. Cornely str. 30. — [7] Mt. 10 3; Mr. 3 18; Lk. 6 15.

nikad ga ne bi pridijelili Mateju, o kom u sv. pismu nema ništa osim poziva i imena u imeniku apostolskom.

3. Pored važnih ovih dokaza poče istom u devetnaestom vijeku racionaliste pobijati i poricati Matej uprvo evangjelje.[1] Osvrnut ćemo se na neke, tobože važnije prigovore.

a) Evangjelje, kako danas glasi, ne može da bude djelo Matejevo. Sam Papija veli, da je Matej napisao *λόγια κυριακά*, Isusove govore, u aramajskom jeziku. Ovi su govori podloga današnjega Matejeva evangjelja, koje je doživjelo više izdanja, a ta su mnogi prevodili, pa im koješta dodavali. Današnje je dakle Matejevo evangjelje prijevod jednoga takova izdanja s dodacima nepoznatoga pisca ili pisaca.

Sva sila ovoga prigovora stoji u tom, imadu li se pod Papijinom riječi *λόγια* razumijevati samo govori Isusovi ili i djela. No riječ *λόγια* upotrebljava se već u starom zavjetu ne samo za riječi, već i za cijelo sv. pismo.[2] Tako kaže sv. Pavao, govoreći o povlasticama Židova, da su im bila povjerena *λόγια τοῦ θεοῦ*, a to znači cijelu objavu božju staroga zavjeta; a upotrijebi li se ta riječ za novi zavjet, znači od prilike ono, što je Isus naučao i tvorio. U tom su je značenju uzimali i sv. oci. Sam Papija, spominjući drugo evangjelje, veli, da su *τὰ λόγια κυριακά* isto, što i *τὰ ὑπὸ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα*, a napisao je i *λογίων κυριακῶν ἐξηγήσις*, pa tumači u njima i čudesa Isusova.[3] I sv. Polikarp zove naša evangjelja *λόγια*.[4]. Riječ dakle ta nije stegnuta lih na govore, već se proteže i na djela Isusova. Čudno bi bilo povrh toga, kako tako važna djela kao *λόγια*, zbirke govora Isusovih, nije poznavao nijedan sv. otac; a još bi čudnije bilo, kako bi se djelo, koje da je doživjelo tolika izdanja, izgubilo netragom. Napokon upravo je nemoguće rastaviti Isusove govore od čina u Matejevu evangjelju.[5]

[1] Schleiermacher, Eichhorn, De Wette, Davidson etc. vidi Gloag, Syn. Gosp. str. 99. — [2] Rim. 3 2. — [3] Cfr. Migne 5,1255 ss. — [4] Polyc. Phil. 7. — [5] Isp. Mt. 12 1 ss.

O kakovim dodacima Matejevu evangjelju nema u svetih otaca ni traga. Niti je bilo vremena, kad bi se ponovna ova izdanja ispravljala i izdavala, jer je današnji Matej napisan kratko vrijeme poslije uzašašća Isusova. Jednoličnost stila i izražaja, što teku po cijelom evangjelju, dokazuje, da ga je pisao jedan pisac.

b) Današnji Matej ne može da bude djelo apostola, koji je jednako bio uz Isusa, jer mu nedostaju sve biljege očevidca: mnoge je dogagjaje iz života Isusova ispustio, ne govori ništa o djelovanju u Judeji, a što piše, pripovijeda tako, te se vidi, da nije bio nazočan. I hronologijskoga reda ne poznaje.

Nije bila svrha Mateju, da napiše Isusovu biografiju, već on odabire iz života Isusova, što ide cijelji njegovoj u prilog. Djelovanje u Judeji, kamo je Isus polazio samo na svetkovine, sačinjavalo je maleni dio njegova života, pa ga je zato Matej izostavio. Dar živa i potanka opisivanja nije osobito nuždan uvjet za pisanje kakova djela; to je lijepo svojstvo u povjesnika, kojega zanima svaka sitnica, na koju se očevidac ne mora obazrijeti. Hronologijski je red evangjelistama nešto sporedno, glavna im je svrha, da nam kažu neke dogagjaje Isusove, a za dan i čas, kad su se zbili, ne brinu se mnogo. Jednom riječi, racionaliste ne će da vide, da evangjeliste nijesu povjesnici.

c) Matejevo evangjelje sadržaje priča, koje uzalud tražimo u drugih evangjelista. Da se u čas smrti Isusove zemlja potresla, kamenje raspalo, grobovi otvorili, mrtvi ustali: sve je to dodala kasnija ruka. — Što toga drugi ne pripovijedaju, nije još razlog, da je podmetnuto; jer to pišu svi rukopisi Matejeva evangjelja. Kako ne bi mogao Onaj, koji je dopustio, da Isus uskrsne, i druge uskrisiti? Isto pripovijeda Luka za mladića naimskoga, Ivan za Lazara, a to su jednako čudni dogagjaji. Ali to su neki od onih čina, koji su racionalistama toliko mrski, čudesa, kojih ne će da priznadu, pa ih moraju poricati.

d) Više puta pripovijeda Matej iste dogagjaje po drugi

put.[1] To dokazuje, da je pisac crpao iz više vrela, pa je zaboravio, što je malo prije rekao, ili je bez potrebe gomilao takova čudesa. — No to su dogagjaji slični, ali ne identični, jer se razlikuju u potankostima. U dva naime izvještaja, kako je Isus čudnovatim načinom nahranio ljudstvo, drugi je broj hljebaca, ljudi i preostalih košara kruha. A tako je i kod ostalih dogagjaja, što ih racionaliste navode.

Lijepo dodaje Cornely: Svi ovi prigovori racionalista izviru iz predrasuda, koje si utuviše protiv čudesa, iz bezobrazluka, kojim bi htjeli da zapovijedaju Isusu, što bi morao učiniti i reći, a evangjelisti, što i kako bi morao bio pisati.[2]

§. 41.

Cjelovitost.

O cjelovitosti Matejeva evangjelja prvi je posumnjao Englez William, a za njim se poveli neki njemački racionaliste.[3]

Prve dvije glave, prebacuju, dodane su kasnije.

1. Izvanji dokazi za njihov prigovor nijesu ni od kakove važnosti. Ne da se naime dokazati, da tih glava nijesu imali Ebionite u svom evangjelju, jer tog evangjelja danas nema, a ako su ih izbacili, nagagjamo, zašto su to učinili. Po njima je Isus sin Josipov i Marijin, a u prvoj glavi pripovijeda se čudnovato začeće Isusovo. Kad nadalje vele protivnici, da Tacijanov Diatesaron nema rodoslovlja, odgovaramo, da ga nije smatrao potrebnim za svoju harmoniju evangjelja. Ali da je Tacijan čitao i prve dvije Matejeve glave, vidi se po tom, što u istom Diatesaronu pripovijeda o pohodu maga, o zvijezdi i o pokolju betlehemske nejačadi.

2. Zato polažu glavnu silu na nutarnje dokaze, pa vele: Pohod maga, prikazanje zvijezde pridato je kasnije. Pokolj betlehemskih dječaka, čin nečuvena barbarstva, ne napo-

[1] Isp. 9 32—34 sa 12 22-30; 12 36 ss. sa 16 1 ss. — [2] Cornely str. 36. — [3] Vidi Cornely str. 37.

minje se nigdje u svjetskoj povjesti. Prvo evangjelje protivno govori trećemu. Luka pripovijeda, da je Isus bio prikazan u hramu i odmah odnesen u Nazaret, a Matej nasuprot, da su mudraci pohodili Isusa u Betlehemu, i da je pobjegao u Egipat.

Nema sumnje, da su prve dvije glave stajale u izvorniku Matejeva evangjelja. Dogagjaje, što ih pripovijedaju, opširno nam tumače Ignacije,[1] Justin,[2] Irenej[3] i Tacijanov Diatesaron. Stil pomenutih glava na vlas je isti, koji vlada cijelim Matejevim evangjeljem. Tako n. pr. dolazi u njima pet puta: ut adimpleretur etc.; dva puta zove se Isus sin Davidov. A kako bi se početak evangjelja mogao počinjati sa δέ? Pokolj djece u Betlehemu potpuno pristaje Herodu, koji je okrvavljen zasio na prijesto i za cijeloga svoga vladanja sjedio na njemu u mlaci od krvi. Ubio je svoju ženu, svoja tri sina, a pred smrt htio je ubiti sve židovske bojare. Prema tomu je ubojstvo nekih dječaka malenkost, preko koje je Flavije prešao mukom. Nema napokon protuslovlja megju Lukom i Matejom, jer mazi nijesu pohodili Isusa dvanaesti dan poslije rogjenja, već mnogo kasnije.

§. 42.

Jezik.

1. Da je Matej jedini novozavjetni pisac, koji je svoje evangjelje napisao židovski, svjedoči nam cjelokupna crkvena predaja. Pored Papije, kojega smo već naveli, veli Irenej: Matthaeus in Hebraeis ipsorum lingua edidit scripturam evangelii.[4] Eusebije pripovijeda, kako je predstojnik katehetske škole u Aleksandriji Panten pošao k Indijcima, da propovijeda, i našao Matejevo evangjelje u židovskom jeziku, što ga je k njima donio sv. Bartolomej; oni da ga čuvaju i danas.[5] Origen veli, kako je naučio iz crkvene predaje, da je Matej prvi pisao svoje evangjelje i sastavio

[1] S. Ignat. ad Ephes. c. 19. — [2] S. Just. Dial. c. Tryph. c. 78 (M. 6,658). — [3] S. Iren. c. haer. III. 11,8 (M. 7,884). — [4] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7,844). — [5] Euseb. Hist. ecc. V. 10 (M. 20,454).

*

ga u židovskom jeziku.[1] Najvažnije je svjedočanstvo sv. Jeronima, koji kaže, ne samo da je Matej pisao svoje evangjelje židovski, već da je on sam imao jedan takav primjerak i preveo ga na grčki.[2] I doista, ako je Matej, kako ćemo domala vidjeti, pisao svoje evangjelje za Židove, a ovi su u to doba u Palestini govorili židovski, tad je posve prirodno, da ga je napisao židovskim jezikom.

2. Jednoglasno ovo svjedočanstvo otaca gledahu racionaliste pobiti. Papiju, vele, opisuje povjesnik Eusebije kao čovjeka slabih duševnih sposobnosti, a sva se svjedočanstva kasnijih otaca osnivaju na Papijinu.[3] — Kad bi i priznavali, da je Papija bio ograničen, ne treba, velimo, osobita talenta, da čovjek razluči, koja je knjiga pisana grčki, a koja židovski. Sve da i ovise svjedočanstva drugih otaca od Papijina, ne ovisi Pantenovo, jer je megju ovima malen razmak u vremenu, a velik u mjestu. A tko će reći, da se sv. Jeronim poveo za Papijom, kad je imao u rukama iskrivljeno židovsko evangelje Matejevo?

3. Na vanjske ove prigovore nadovezuju protivnici i mnoge druge, što ih vade iz same knjige.

a) Matejevo evangjelje ne odaje ni traga, da je prevedeno. Stil mu je gladak, kako to može biti samo u izvorniku; nebrojeno puta tumači nam Matej židovske običaje, a to bi suvišno bilo, da je evangjelje pisano židovski i za Židove.[4] Zašto nijedan najstariji otac ne navodi Mateja po židovskom orginalu, već svi po grčkomu prijevodu? — Na to odgovaramo: Ne stoji, da se ne može koja knjiga prevesti tako lijepo, te se ne bi poznalo, da je prijevod, već bi bila vidjeti kao izvornik. Tumačenje židovskih običaja bilo je potrebno za one Židove, koji su živjeli izvan Palestine i govorili grčki. Sveti oci navode po grčkom prijevodu, jer živeći izvan Palestine, nijesu vidjeli židovskoga izvornika.

b) Grčki prijevod tumači židovska imena Emmanuel,

[1] Orig. in Matth. tom. I. (M. 13.829). — [2] S. Hieron. de vir. ill. 2 (M. 23,613); In Matth. 12 (M. 26,78). — [3] Euseb. Hist. ecc. III. 38 (M. 20,300). — [4] Isp. Mt. 22 23; 27 8,15.

Golgota i židovsku rečenicu Eli Eli etc., a to nije moglo stajati u Matejevu židovskom izvorniku. Na to odgovaramo: Teško da su to bile, kako neki hoće, glose, koje su kasnije ušle u sv. pismo, jer ih i najstariji rukopisi donose u samom tekstu, već je te bilješke po svoj prilici dodao grčki prevodilac.

c) Najteži je prigovor onaj, koji pita, kako je to, da se prijevod Matejeva evangjelja više puta slaže na vlas s Lukinim i Markovim evangjeljem. Na taj prigovor ne možemo danas odgovoriti; njega će riješiti još neriješeno pitanje o uzajamnom odnosu prvih triju evangjelista. I nije nužno, da poradi ovoga prigovora pristanemo uz najnovije mišljenje, da je Matej pisao dvoje evangjelje: jedno židovsko, a drugo grčko.[1] Dvostruko Matejevo evangjelje riješilo bi, istina, najbolje sve prigovore, pa i onu primjedbu, kako je tako brzo nestalo Matejeva židovskoga izvornika. Ali dvostrukom Matejevu evangjelju nema nigdje traga u svetih otaca, jer svi govore jasno, da je Matej napisao samo židovsko evangjelje. Istina je živa, da se za Isusa govorilo u Palestini jako mnogo grčki; ipak bi krivo bilo zaključiti, da se tada govorilo samo grčki, pa odatle izvesti, da je i Matej pisao evangjelje grčki. Držimo naime, da su se tada govorila oba jezika, jer i Pavao govori Židovima u njihovu narodnom jeziku,[2] a i Flavije napisao je povjest svoju najprije u židovskom, a onda u grčkom jeziku. U tom su pitanju u ostalom izvanji dokazi kud i kamo važniji od nutarnjih, koji se osnivaju lih na subjektivnu mišljenju.

4. Kad su i pogani počinjali primati vjeru Isusovu, nastala je potreba, da se Matejevo evangjelje prevede na svjetski jezik grčki. Prijevod taj učinjen bi već za apostola, jer se i apostolski oci njime služe. Prevodilac je bio po svoj prilici koji pokršteni Židov, jer židovska imena ostavlja neprotumačena.[3] Tko je taj bio, ne da se pronaći. Već sv. Jeronim kaže: Quis in graecum transtulerit, non satis certum

[1] Vidi Gloag, Syn. Gosp. str. 118. — [2] Dj. 21 40. — [3] 1 21; 23 8.

est.[1] Jedni vele, da je to bio sv. Jakov, drugi misle na Ivana, treći spominju Pavla i Luku zajedno, a i Mateja samoga. Sve su to nagagjanja, koja se osnivaju samo na tom, što se izvornik zato tako brzo izgubio, jer da mu je prevodilac bio neki apostol.

§ 43.

Svrha.

1. Ukupna crkvena predaja tvrdi, da je Matej pisao svoje evangjelje za Židove. To je očevidno iz samoga evangjelja. Podrijetlo Isusovo izvodi Matej od Davida. Govor na brdu, koji je u Mateja jezgra cijele nauke Gospodinove, veli, da Isus nije došao, da ukine zakon i proroke, već da ga ispuni.[2] Pisac pretpostavlja, da čitatelji znadu židovske običaje i mjesta,[3] i poziva se toliko puta na stari zavjet. Sve ovo vrijedi samo za Židove.

Nastojeći pobliže opredijeliti, koji su to Židovi, upućuje nas usmena predaja i pomno razglabanje evangjelja na palestinske Židove. Tako nam kaže Eusebije, da je sv. Matej, namjeravajući putovati k drugim narodima, napisao svoje evangjelje na molbu pokrštenih Židova, da svoje izbivanje nadoknadi knjigom.[4] Zato piše Matej jezikom aramajskim, kojim nijesu govorili Židovi izvan Palestine, i navodi neka proroštva po židovskom sv. pismu, kojim su se služili samo palestinski Židovi.

Pitamo li nadalje, dali je Matej knjigu svoju namijenio pokrštenim Židovima ili onima, koji nijesu htjeli vjerovati, odgovaraju svi sveti oci, da je Matej pisao za pokrštene Židove. Samo Irenej natuca, da je Matej pisao i za nekrštene Židove.[5] Poradi toga vele noviji tumači, da je Matej pisao evangjelje poglavito za pokrštene Židove, da se u vjeri učvrste, a u drugom redu za nekrštene, da vjeru prime. Židovi su si naime utvarali bili, da će Mesija, rogjen od koljena Davidova, uskrisiti kraljevstvo židovsko i pokoriti sve narode. Na taj su račun Farizeji isključili od mesijanskoga spasa sve pogane. A zbilo se upravo protivno. Isusovu su vjeru primali pogani, a Židovi odbijali. To je nekrštene Židove odvraćalo od evangjelja, a krštene silno mutilo. Jer ako je Isus obećani Mesija, kako to, da ga vogji naroda nijesu primili, kako to, te su sinovi obećanja kao izbačeni iz kraljevstva mesijanskoga, a u nj unilaze pogani, gdje je Bog obećao spasenje potomstvu Abrahamovu?

[1] S. Hieron. de vir. ill. 23 (M. 23,613). — [2] 5 17. — [3] 4 5. — [4] Euseb. Hist. ecc. III. 23 (M. 20,265). — [5] S. Iren. Fragm. 29 (M. 7,1244).

2. Zato je svrha Matejeva evangjelja, da dokaže, kako je Isus doista obećani Mesija, a crkva Isusova kraljevstvo Mesijino, kako napokon nije čudo, što poglavice i narod židovski nijesu primili Isusa, jer su ih predrasude njihove isključile od spasa mesijanskoga. Sve nam to lijepo crta evangjelje Matejevo.

a) Sv. Matej pokazuje u jednu ruku, kako su se u Isusu ispunila sva proroštva mesijanska. U tu svrhu podsjeća na stari zavjet preko sedamdeset puta, a četrdeset puta navodi ga doslovno. Za više od dvadeset proroštava dokazuje, kako su se na Isusu ispunila, a druga pretpostavlja kao poznata. I cio život Isusov, kako nam ga riše Matej, nije ništa drugo, nego dokazivanje, da su se ispunila proroštva mesijanska. No Isus je živio siromašno i ponizno. Da to Židove ne smuti, nadovezuje Matej na svako poniženje sjaj i slavu njegovu. Rogjen je od siromašne Djevice, ali mu se klanjaju mazi; progoni ga Irud, ali ga prati angjeo; kuša ga gjavao, ali odmah evo angjela, da mu služe; nema, kamo da zakloni glave, ali ga slušaju more i vjetrovi; svršava kao najgori zločinac, a muku njegovu dostojno nagragjuje pobjedonosno uskrsnuće i slavno uzašašće.

b) Od Isusa nadali su se Židovi silnomu kraljevstvu zemaljskom, a Matej dokazuje, kako im je Isus donio više, no su očekivali, kraljevstvo nebesko (regnum coelorum), koji se izraz vraća u Mateja trideset puta. Mjesto očekivane sreće zemaljske veli već prvo poglavlje, da će ih osloboditi od grijeha.[1] Zato je Matej sabrao parabole, u

[1] 1 21.

kojima lijepo riše kraljevstvo nebesko. Članovi toga kraljevstva nijesu doduše bez nevolja, ali ih čeka vječna sreća; tim se počinje govor na brdu.

c) Židovi su, kako su i proroci prorekli, prvi pozvani, da stupe u kraljevstvo nebesko. Isus je došao, da spase svoj narod, pa šalje apostole ponajprije k propalim ovcama kuće Izraelove. Ali da je Isus Spasitelj svih ljudi, to dokazuju već poganske žene, što ih je Matej spomenuo u rodoslovlju, a još više konac evangjelja, gdje šalje apostole, da krste i uče sve narode.

d) Tečajem cijele knjige nastoji Matej dokazati, kako su predrasude židovske uzrok, a grijesi i tvrdoglavost njihova razlog, te se narod židovski učinio nevrijedan kraljevstva nebeskoga. Već na početku evangjelja upućuju poglavice židovske mudarce s istoka, da se poklone Mesiji u Betlehemu, ali sami ostaju kod kuće. Predrasude farizejske kori žestoko već sv. Ivan, a od kriva naučanja njihova odvraća Isus. U cijelom životu Isusovu najveći su mu protivnici Židovi, pa igraju glavnu ulogu i na smrti njegovoj. Prigovaraju, gdje mogu, a čudesa Isusova pripisuju Belzebubu. Da prisile Pilata na smrt Isusovu, viču: „Krv njegova na nas i na djecu našu!“ A kad je Isus uskrsnuo, mite stražare, da lažu. Zato im Isus nagoviješta u pričama, da će se kraljevstvo božje od njih oduzeti i dati narodu, koji donosi rodove njegove.[1] Zato im dovikuje osam puta jao, što nit sami ulaze u kraljevstvo nebesko, niti dadu, da ugju, koji bi htjeli.[2] Tako je Matej lijepo protumačio, kako je došlo, te će carinici i grješnici unići u kraljevstvo nebesko prije Židova.

3. Iz dosada rečenoga slijedi jasno, da Matejevo evangjelje nije djelo historijsko već dogmatsko, a svrha mu je da dokaže, kako je Isus obećani Mesija. Polemično je evangjelje samo toliko, koliko pobija židovske predrasude o Isusu i kraljevstvu njegovu.

[1] 21 43. — [2] 23 13.

§ 44.

Raspored i osobitosti.

1. Evangjelje Matejevo dijele obično u tri dijela. Prvi dio[1] sadržaje pripravu za javan život i pripovijeda rodoslovlje Isusovo, dogagjaje za djetinjstva njegova, propovijedanje Ivana Krstitelja, krštenje i kušanje Isusovo. Drugi dio[2] crta javno djelovanje Isusovo, osobito u Galileji. U njemu pokazao je Matej ponajprije, kako je Isus prorečeni učitelj i čudotvorac, a zatim, kako pripravlja apostole za njihovo zvanje i pobija napadaje Farizeja. Treći dio[3] pripovijeda Isusovu muku, smrt i uskrsnuće.

2. Pri tomu ne drži se Matej hronologijskoga reda. Da dokaže, kako je Isus pravi Mesija, sabrao je govore i čine, što ih je Spasitelj u razno doba svoga djelovanja rekao i tvorio, a u trinaestoj glavi nanizao je priče, kojih Isus nije mogao pripovijedati na dušak. Matej se dakle drži stvarnoga reda.

3. Najljepši dijelovi Matejeva evangjelja jesu govor na brdu i dva niza priča o kraljevstvu nebeskome: prvi u trinaestoj, a drugi u dvadeset i petoj glavi.

§ 45.

Kada i gdje je pisano.

1. Kada je pisano Matejevo evangjelje, u tom se ne slažu ni sveti oci ni današnji tumači, ali jedno priznaju svi, da je Matej pisao svoje evangjelje prije, no je otišao iz Palestine. To nam svjedoči Eusebije veleći, da je sv. Matej napisao svoje evangjelje namjeravajući poći k drugim narodima, da knjigom nadoknadi izbivanje svoje.[4] Ta se bilješka lijepo slaže s tadanjim prilikama. Dok su apostoli propovijedali u Palestini, nije trebalo pisana evangjelja, ali kad su naumili ostaviti Palestinu, trebalo je usmenu propovijed zamijeniti knjigom. Crkva bi naime ostala bez

[1] 1 1 — 4 11. — [2] 4 12 — 18 35. — [3] 19 1 — 28 20. — [4] Euseb. Hist. ecc. III. 24 (M. 20,265).

učitelja, koji su bili lični svjedoci Isusovih govora i čina, pa bi vjera bila prepuštena nestalnom propovijedanju.

Po staroj tradiciji, koju je zabilježio pisac drugoga vijeka Apolonije[1], i po apokrifnoj knjizi Praedicatio Petri,[2] naložio je Isus apostolima, da se ne udaljuju iz Palestine prvih dvanaest godina, kako ne bi nitko mogao kazati: „Nijesam imao prilike, da čujem evangjelja.“ Prema tomu vele katolički tumači, da je evangjelje Matejevo pisano izmegju 40. i 50. godine. To mišljenje imade neki oslon u samom evangjelju. Tako nam pripovijeda Matej, da su Židovi kupili za one novce, što ih je bacio izdajnik Juda, polje, koje se do danas zove Hakeldama;[3] nadalje, da se do danas pripovijeda u Jerusolimu, kako su Židovi potkupili stražare, neka kažu, da su apostoli ukrali Isusa.[4] Izrazi „do danas“ odaju, da je proteklo neko vrijeme, otkad se to dogagjalo, do časa, kad je evangjelje pisano, a za taj je razmak dovoljno petnaest godina.

Iz svrhe evangjelja vidimo, da je pisano, kad su pogani počeli ulaziti u crkvu, a to je bivalo prije pedesete godine.

Nemalu poteškoću, kad je pisano evangjelje Matejevo, zadaje nam izjava sv. Ireneja, koji kaže, da je Matej pisao svoje evangjelje, kad su Petar i Pavao propovijedali u Rimu i osnovali crkvu.[5] Po tomu bi sastavak evangjelja pao u godinu šezdeset i drugu, jer je u to vrijeme Pavao došao prvi put u Rim. I neki se drže točno te izjave pa kažu, da je Matej pisao oko šezdesete godine. Drugi pak vele, da se tu ne radi o židovskom izvorniku Matejeva evangjelja, već o grčkom prijevodu, koji da je nastao nekako u to doba.

2. Da je evangjelje pisano u Palestini, u tom se slažu svi. To kazuju neprotumačeni židovski običaji i neoznačena židovska mjesta. Ne da se izvjesno odrediti mjesto pisanja: jedni uzimlju Jerusolim, drugi Kafarnaum.

---

[1] Euseb. Hist. ecc. V. 18 (M. 20,479). — [2] Clem. Alex. Strom. VI. 5 (M. 9,263). — [3] 27 8. — [4] 28 13. — [5] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7,844).

Glava treća. Evangjelje sv. Marka.

§ 46.

Pisac.

1. Drugo evangjelje pripisuju svi rukopisi jednoglasice sv. Marku. Podrijetlom je bio Židov, jer ga sv. Pavao broji megju one, koji su iz obrezanja.[1] Židovsko ime bilo mu je Ivan, ali je poput mnogih suvremenika imao i rimski pridjevak Marko. Zato ga Djela zovu čas Marko,[2] čas Ivan;[3] poslanice i sveti oci zovu ga jednako Marko. Majka mu se zvala Marija i imala kuću u Jerusolimu, u kojoj su se sabirali apostoli.[4] Pokrstio ga sv. Petar.[5] Kao rogjaka svoga povede ga Barnaba, vraćajući se iz Jerusolima, u Antiohiju.[6] Na prvom apostolskom putovanju pomagao je Pavlu i Barnabi propovijedajući evangjelje i krsteći,[7] no već iz Perge vratio se u Jerusolim. Zato ga Pavao nije htio uzeti sa sobom, kad se s Barnabom spremao na drugo apostolsko putovanje. Poradi toga odijelio se i Barnaba od Pavla i pošao s Markom na Cipar.[8] Poslije duljega vremena vidimo Marka uz sv. Petra, s kojim je bez sumnje došao u Rim.[9] Tu je prijateljevao i sa sv. Pavlom, jer ga ovaj spominje u poslanicama, što ih je pisao iz prvoga sužanjstva.[10] Kasnije otputovao je opet u Aziju, jer Pavao moli iz svoga drugoga sužanjstva Timoteja, da dovede sa sobom Marka.[11]

2. To je, što znademo o Marku iz sv. pisma, a sve ostalo nije ujamčeno. Epifanije doduše veli, da je Marko bio jedan izmegju sedamdeset i dvojice učenika, a noviji su pisci nabacili, da je to bio onaj mladić, koji je netom uhvaćena Isusa slijedio i pobjegao gô, ostavivši platno.[12] Sav im je oslon, što jedino Marko pripovijeda taj dogagjaj.

---

[1] Kol. 4 11. — [2] Dj. 12 25. — [3] Dj. 13 5. — [4] Dj. 12 12. — [5] 1. Pet. 5 13. — [6] Dj. 12 25. — [7] Dj. 13 5. — [8] Dj. 15 36–39. — [9] 1. Pet. 5 13. — [10] Kol. 4 10; Fil. 24. — [11] 2. Tim. 4 11. — [12] S. Epiphan. haer. 51,6 (M. 41,900); Mr. 14 52.

No tomu se protivi svjedočanstvo Papije, koji veli, da Marko nije Isusa slijedio.[1]

3. Tradicija pripovijeda, da je Marko osnovao crkvu aleksandrijsku i umro ondje kao mučenik.[2] Latinski spomenici desetoga i jedanaestoga vijeka pišu, da je utemeljio mletačku crkvu, a kasniji mletački izvori, da su mu kosti prenesene u Mletke. Zapadna crkva slavi mu spomen na 25. travnja.

Bilješka. Neki pisci misle, da nam treba razlikovati dva Marka: jednoga, koji je pratio sv. Pavla, i drugoga, druga sv. Petru.[3] To je krivo. Sve, što se pripovijeda u sv. pismu o Marku, dade se lijepo protumačiti o jednomu Marku, i nema nijednoga svetoga oca, koji bi napominjao dva Marka.

§ 47.

Autencija.

1. Da je sv. Marko pisao drugo evangjelje, svjedoči nam već apostolski otac Papija veleći, da je svećenik onaj, naime apostol Ivan, pripovijedao, kako je Marko, tumač Petrov, popisao sve govore i djela Isusova, ako ne po redu a ono točno, kako ih se Petar sjećao.[4] Mučenik Justin primjećuje, da je Isus sinovima Zebedejevim, braći Jakovu i Ivanu, nadjenuo ime Boanerges; to je mogao čitati samo u Marka.[5] Sv. Irenej podsjeća više puta na Markovo evangjelje i zove Marka izrično piscem drugoga evangjelja veleći: Marko, tumač i učenik sv. Petra, počinje evangjelje svoje: početak evangjelja Isusa Hrista, Sina božjega; a prema kraju kaže: Gospod, pošto im izgovori, uzet bi na nebo i sjede Bogu s desne strane.[6] Cijelu pak tradiciju sakupio je sv. Jeronim u ove riječi: Marcus, discipulus et interpres Petri, juxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romae a fratribus, breve scripsit evangelium.[7]

[1] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20,300). — [2] Euseb. Hist. ecc. II. 16 (M. 20,173); S. Hieron. de vir. ill. 8 (M. 23,621). — [3] Vidi Gloag, Syn. Gosp. str. 174. — [4] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20,300). — [5] S. Justin. c. Tryph. 106 (M. 6,724); Mr. 3 17. — [6] S. Iren. c. haer. III. 10 (M. 7,879). — [7] S. Hieron. ad Hedib. ep. 121 (M. 22,1002).

Mimogred napominjemo, da je u svetih otaca prvoga i drugoga vijeka razmjerno malo navoda iz Markova evangjelja, ali to dolazi odatle, što je velika sličnost izmegju evangjelja Markova, pa Matejeva i Lukina. I kako sveti oci navode više po smislu nego doslovno, nije moguće odrediti, iz kojega od ove trojice vade svoje navode.

Za Markovo evangjelje svjedoče nam i prve riječi fragmenta Muratorijeva: quibus tamen interfuit et ita posuit, jer ih svi tumače, da je Marko, koji nije bio učenik Isusov, slušao propovijedi sv. Petra i po njima sastavio svoje evangjelje.[1] Dodat ćemo napokon najstarije prijevode Vulgatu i Pešito i natpise svih rukopisa: evangelium secundum Marcum. Da Marko nije napisao drugoga evangjelja, bili bi ga jamačno pripisali kojemu apostolu, a ne čovjeku, koji nije bio Isusov učenik, i komu ni najmanje ne služi na čast, što je ostavio Pavla na prvomu apostolskomu putovanju.

2. Sveti oci zovu jednoglasno Marka tumačem sv. Petra. Tertulijan n. pr. veli: Evangelium, quod Marcus edidit, Petri affirmatur, cujus interpres Marcus.[2] Riječ interpres, tumač, ne znači, da je Marko preveo Petrovo evangjelje na grčki, jer je Petar znao grčki jezik, koji se mnogo govorio u Palestini, i jer nitko od starijih otaca ne zna ništa o kakovu aramajskom evangjelju sv. Petra. Niti hoće riječ interpres da kaže, da je Petar svoje evangjelje kazivao Marku u pero, već znači, da je Marko sabrao propovijedi Petrove i po njima sastavio svoje evangjelje.[3]

Da je Marko doista sastavio svoje evangjelje po Petrovim propovijedima, vidi se po uskoj svezi, što postoji izmegju evangjelja Markova i sv. Petra.

a) Evangjelje Markovo toliko nam puta ističe sv. Petra, gdje druga evangjelja o njemu šute, kao da je pisac namjeravao istaknuti onoga, koji ga je lično poučio. Tako znademo po sv. Marku, da je sv. Petar pošao za Isusom,

[1] Fragm. Murat. red. 1. — [2] Tertull. c. Marc. IV. 5 (M. 2,367). — [3] Gloag, Syn. Gosp. str. 179.

vidjevši njegova čudesa u Kafarnaumu.[1] Samo Marko primjećuje, kako je Petar upozorio Isusa, da se posušila smokva, što ju je dan prije prokleo;[2] samo Marko piše, da je Petar upitao Isusa za vrijeme i znakove, kad će propasti Jerusolim.[3]

U drugu ruku prelazi sv. Marko mukom preko svega, što bi služilo Petru na čast. Pripovijeda ispovijest Petrovu i dodaje oštar ukor Isusov,[4] ali šuti o primatu.[5] Ne pripovijeda, kako je Petar hodao po vodi[6] i kako je Isus platio za njega porez novcem iz ribe;[7] spominje proroštvo Isusovo o trogubom zatajanju i pripovijeda ga potanko,[8] ali ispušta, da Petar utvrdi braću svoju.[9] Na čudne ove bilješke naišli su već sveti oci, koji vide u njimà veliku poniznost sv. Petra, začetnika Markova evangjelja.

b) U cijelom pak Marku odjekuje duh propovijedanja Petrova, kako ga poznamo iz Djela. Poganinu Korneliju pripovijeda Petar, da je Isus Gospodin svima,[10] a prvi stih Markova evangjelja kaže, da je Isus Sin božji. Isus je počeo javno djelovati poslije krštenja Ivanova,[11] a tim počinje i Marko ispustivši djetinjstvo Isusovo, koje pripovijedaju Luka i Matej. Djelovanje Isusovo bilo je u tom, što je činio čudesa,[12] a baš time obiluje Markovo evangjelje tako, te ga zovu evangjeljem čudesa. Glavna je sila Isusovih čudesa, što je iscijelio sve, koje bješe nadvladao gjavao.[13] Zato je prvo čudo u Marka, kako je Isus istjerao vraga, a sličnih imade i u cijelom evangjelju njegovu.[14]

3. Iz ovoga slijedi, da je evangjelje Markovo i z v j e š t a j o p r o p o v i j e d a n j u P e t r o v u, kako je ovaj običavao učiti pogane. To se vidi i po tomu, što je evangjelje pisano tako živo, što sadržaje toliko potankosti, te mu mora biti začetnik čovjek, koji je sve to vidio na svoje oči i na svoje uši čuo, a to je sv. Petar.

---

[1] 1 16. — [2] 11 21. — [3] 13 4. — [4] 8 30–33.— [5] Mt. 16 18. — [6] Mt. 14 28. — [7] Mt. 17 26. — [8] 14 66 ss. — [9] Lk. 22 32. — [10] Dj. 10 36. — [11] Dj. 10 37. — [12] Dj. 10 38. — [13] Dj. 10 38. — [14] 1 27.

§ 48.

Cjelovitost.

1. Neki kritici teksta[1] tvrde, da se Markovo evangjelje svršavalo osmim stihom šesnaeste glave, a z a d n j i h d v a n a e s t s t i h o v a[2] da je pripisala kasnija ruka. Pozivlju se na vanjske i nutarnje razloge. Dva se najstarija rukopisa, vatikanski i sinajski, završuju osmim stihom, a drugi rukopisi primjećuju, da mnogi prijepisi ovdje prestaju. Od prijevoda ne imadu tih stihova neki armenski, dva etiopska, a i jedan rukopis Itale. Eusebije veli izrično, da toga zaključka ne imadu mnogi rukopisi,[3] a njega opet navodi sv. Jeronim.[4] Neki grčki i latinski pisci ne tumače toga zaključka.

No, ako je istina, kako Tischendorf misli, da je isti pisac, koji je pisao kodeks vatikanski, napisao nekoliko stranica kodeksa sinajskoga, tad je to samo jedan dokaz protiv Markova zaključka.[5] A i taj je slab, jer kodeks vatikanski imade samo na tom mjestu toliko prazna prostora, koliko je dovoljno, da se pripiše zadnjih dvanaest stihova. To znači, da je prepisivač toga rukopisa imao pred sobom zaključak Markov, ali ga nije, ne znamo s koga razloga, prepisao, a opet se bojao, da ga mimoigje. Povrh toga imadu ovaj prijeporni dodatak svi drugi uncijalni kodeksi (A, C, D), gotovo svi kursivni rukopisi i svi prijevodi osim gore spomenutih. U Vulgatu uvrstao ga sv. Jeronim, pa nam time kaže, da sveti oci nijesu ozbiljno sumnjali o tom mjestu. Još prije Eusebija navode te stihove stari pisci, a sadržaje ga i nedavno pronagjeni arapski prijevod Tacijanova Diatesarona, za koji nijesu znali gore spomenuti kritici. Irenej ga navodi, kako smo vidjeli, od riječi do riječi, a služe se njime i drugi sveti oci.[6]

---

[1] Griesbach, Tischendorf, Westcott i Hort. — [2] 16 9–20. — [3] Card. Maï, Questiones ad Marinum. Nova Patrum bibliotheca. Romae IV. p. 255 - 257. — [4] S. Hieron. Ep. 120. ad Hedib. (M. 22,987). — [5] Gloag, Syn. Gosp. str. 190. — [6] Gloag, Syn. Gosp. str. 195.

2. Od veće su važnosti zato protivnicima zaključka Markova nutarnji razlozi, ali su ovi odviše subjektivne naravi. Stil zadnjih redaka ne razlikuje se mnogo od ostaloga evangjelja. Pa ako zaključak sadržaje nekoliko riječi, kojih nema u Markovu evangjelju, primijetiti nam je, da Marko inače imade mnogo riječi, kojih ne poznaje nijedna knjiga novoga zavjeta. Napokon nije Marko nikako mogao zaključiti svoga evangjelja: timebant enim, da ne spomene ni slova o Isusovu uskrsnuću. To priznaju i sami protivnici.[1]

3. Razlog, zašto neki rukopisi ne imadu toga zaključka, nije to, što je tobože umro Marko ili Petar prije, no je evangjelje svršeno; a ni to, što se zadnji list knjige najprije izgubio,[2] nego će po svoj prilici biti to, što je aleksandrijska crkva slavila uskrsnuće prema Mateju[3] odmah poslije ponoći, a po prvom stihu prijeporna zaključka trebalo ga je slaviti u zoru. Zato nije aleksandrijska crkva čitala tog odlomka, pa ga baš liturgijske knjige ne imadu. Otuda je došlo, te su ga i neki rukopisi izostavili.

S pravom je dakle sabor tridentski zaključio, da i ovaj završetak čini sastavni dio Markova evangjelja.

§. 49.

Svrha.

Očevidno je i po predaji sv. otaca i po sadržini evangjelja, da je sv. Marko pisao za pokrštene pogane.

1. Nauku Isusovu riše kao novu, i gotovo nema u njoj izraza sin Davidov, već uvijek Sin božji. Stari zavjet navodi sam Marko jedan jedini put,[4] svi su ostali navodi potekli iz usta Isusovih. Tumači čitateljima svojima židovske običaje: Židovi peru ruke prije jela, držeći se predaje starih;[5] Farizeji poste;[6] Saduceji vele, da nema uskrsnuća.[7] U prvi dan prijesnih hljebova klali su pashu;[8] o svakom prazniku puštahu Rimljani po jednoga sužnja, koga

[1] Cornely str. 96. bilj. 9. — [2] Gloag, Syn. Gosp. str. 198. — [3] 28 1. — [4] 1 2,3. — [5] 7 3. — [6] 2 18. — [7] 12 18. — [8] 14 12.

su Židovi iskali.[1] Naprotiv ispušta poredbe iz židovskoga života, kojih pogani ne bi mogli tako lako razumjeti; mimoišao je cio govor na brdu, priču o ludim djevicama itd. S istoga razloga tumači geografijska imena. Gora je maslinska naprama hramu,[2] dapače veli, da je Jordan rijeka.[3] A kadgod dolazi u njega kakova židovska riječ, smjesta joj dodaje značenje. Talita kumi znači: djevojko ustani;[4] korban je dar Bogu;[5] effeta znači: otvori se;[6] abba je otac;[7] Golgota će reći kosturnica;[8] Eloi lamà sabachtani znači: Bože moj, zašto si me ostavio.[9]

To su latinski pogani, kojima je namijenio svoje djelo. Premda piše grčki, upotrebljava latinske riječi bez ikakova tumačenja: *κεντυρίων*;[10] *κῆνσος*;[11] *δηνάριον*;[12] *κοδράντης*;[13] *σπεκουλάτωρ*;[14] što više, prepisuje i latinske fraze grčkim riječima *τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι* = populo satisfacere,[15] *ἐσχάτως ἔχειν* = in extremis esse.[16] Sve nam to svjedoči jasno, da je Marko pisao za pokrštene pogane u Rimu, koji su slušali propovijedi Petrove.

2. Bila je pak namjera Markova, da dokaže poganima, kako je Isus pravi Sin božji. To nam naviješta lozinka njegova evangjelja: evangjelje Hrista Sina božjega.[17] Božansku narav Isusovu dokazuje dokazima za pogane najuspješnijim, čudesima. Ova su mu od osobite važnosti. pa zato zovu evangjelje njegovo evangjeljem čudesa božjih. Premda je kraće nego Matejevo, pripovijeda Markovo evangjelje gotovo sva čudesa, što ih pripovijeda Matej, ali dodaje neka nova.[18] Od tih se čudesa ističu ona, u kojima Isus pokazuje svoju moć nad vragovima, koje su pogani držali za bogove svoje. Zato i jest prvo čudo u Marka, kako Isus tjera u Kafarnaumu iz opsjednuta čovjeka vraga, koji poput ostalih izagnanih viče, da je Isus Bog.[19] I glavna je moć apostola u tom, da čine čudesa i tjeraju vragove.

[1] 15 6. — [2] 13 3. — [3] 1 5. — [4] 5 41. — [5] 7 11. — [6] 7 34. — [7] 14 36. — [8] 15 22. — [9] 15 34. — [10] 15 39. — [11] 12 14. — [12] 6 37. — [13] 12 42. — [14] 6 27. — [15] 15 15. — [16] 5 23. — [17] 1 1. — [18] 7 31–37. i 8 22–26. — [19] 1 24.

Da se pogani ne sablazne o sramotnu smrt Isusovu, primjećuje Marko, kako su Farizeji zamrzili na Isusa upravo iz ništetnih razloga.[1] Ta se mržnja uspiruje svakim čudom, što ga Isus čini unatoč tomu, što se puk sve više čudi. Tako se napokon sablazan, što bi je mogla probuditi smrt Isusova u pogana, pretvora u ljubav i štovanje spram Isusa.

3. Svjedoci su Isusovih čudesa, koji će ih posvjedočiti svaki čas, a p o s t o l i. To je uzrok, što Marko ispušta cijelo djetinjstvo Isusovo, jer onda apostoli još nijesu bili uz Isusa, i što na kraju dodaje bilješku, odakle apostolima moć činiti čudesa, što su ih pogani bez sumnje gledali.[2] I nijedno evangjelje ne ističe toliko apostole, svjedoke čudesa Isusovih. Zato vele dobro, da je svrha Markovu evangjelju dokazati riječi Petrove, što ih je kazao poganima: „Isusa iz Nazareta pomaza Bog Duhom sv., koji pogje čineći dobra i iscjeljujući sve, kojeno je gjavao nadvladao. I mi smo svjedoci svemu, što učini u zemlji judejskoj i Jerusolimu.“[3]

§ 50.

Raspored i osobitosti.

1. Kao maleni uvod služi Markovu evangjelju propovijedanje Ivana Krstitelja, Isusovo krštenje i kušanje.[4] Iza uvoda zgodno se dijeli evangjelje Markovo u d v a d i j e l a. Prvi[5] crta djelovanje Isusovo u Galileji, a drugi[6] pripovijeda zadnje putovanje Isusovo u Jerusolim i pošljednje doživljaje njegove.

2. Neki su katolici krivo mislili, da je Markovo evangjelje bilo pisano u latinskom jeziku. Zavelo ih je to, što je Marko pisao za Rimljane, a i bilješka u Pešitu, da je Marko propovijedao u Rimu. Nijedan sveti otac ne zna ništa o kakovu latinskom evangjelju, a rimska se crkva sve do trećega vijeka služila grčkim jezikom.

[1] 2 15–17. — [2] 16 17, 18. — [3] Dj. 10 38. — [4] 1 1–14. — [5] 1 14 — 9 28. — [6] 9 29—16 20.

3. Odlikuje se pak evangjelje Markovo time, što pripovijeda tako ž i v o, kao da se dogagja pred našim očima. Radije uzima u pripovijedanju sadanje vrijeme nego prošlo, upravni govor mjesto neupravnoga. Tako je n. pr. bolest, što je popala nijema opsjednuta, narod, koji se sletio, bol i zabrinutost oca, dostojanstvo i uzvišenost Isusova ocrtana, da ne može življe.[1]

Druga je značajna crta Markova evangjelja t o č n o s t, kojoj se divimo. Markovo je evangjelje najkraće, ali najtočnije. Isus spava na lagji i imade jastuk pod glavom;[2] ozdravljajući gluha i nijema, pogleda Isus na nebo i uzdahne,[3] uzeo je dijete i zagrlio ga.[4] Što više, navodi mnogo riječi onako, kako ih je Isus rekao u aramajskom jeziku.

Iz ovih razloga drže neki, da je Markovo evangjelje pisano prvo.

§. 51.

Vrijeme i mjesto pisanja.

Teško je pobliže odrediti vrijeme, kad je pisano Markovo evangjelje. Crkvena se predaja u tom ne slaže, a sadržina evangjelja daje nam malo podataka.

1. Irenej veli, da je Marko napisao evangjelje *μετὰ τὴν τούτων ἔξοδον*, post horum (Petri et Pauli) excessum t. j. poslije izlaska sv. Petra i Pavla.[5] *Ἔξοδος* tumače neki smrt, i onda bi evangjelje bilo pisano poslije smrti sv. Petra i Pavla. Drugi tumače tu riječ za odlazak, pa bi po tom bilo evangjelje pisano poslije, kako su Petar i Pavao otišli iz Jerusolima.[6] Obojemu stoji nasuprot svjedočanstvo Klementa Aleksandrijskoga, koji kaže, da su Rimljani umolili Marka, koji je dugo vremena slijedio sv. Petra, neka napiše njegovo propovijedanje. I Marko napisa svoje evangjelje, a Petar nije toga ni potakao ni zabranio.[7] Prema

[1] 9 14–27. Vidi i 7 31–37. — [2] 4 38. — [3] 7 34. — [4] 9 35. — [5] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7,844). — [6] Cornely str. 76. ss. — [7] Euseb. Hist. ecc. VI. 14 (M. 20,552).

tomu bilo bi evangjelje Markovo napisano za života Petrova i s njegovim znanjem.

Osim racionalista priznaju svi, da je to evangjelje pisano prije razorenja Jerusolima. Taj se naime dogagjaj, kako ga Marko crta, nije još mogao dogoditi.[1] U drugu ruku kaže nam evangjelje, da je pisano poslije rastanka apostola, koji su propovijedali po svim dijelovima rimskoga carstva.[2] To je mogao napisati Marko, kad se vjera Isusova raširila daleko preko granica Palestine, a to je bilo oko četrdeset i četvrte godine. Tako je dakle evangjelje Markovo pisano bez sumnje u ovom razdoblju t. j. izmegju četrdeset i četvrte i sedamdesete godine. Pristanemo li uz crkvenu predaju, da je Markovo evangjelje pisano prije Lukina, staviti nam ga je izmegju 44. i 62. godine.

2. Jednodušna je predaja svetih otaca, da je Marko napisao svoje evangjelje u Rimu. To nam svjedoči pripis Pešita i mnogih rukopisa, a i to, što Marko zove Simona cirenskoga ocem Aleksandra i Rufa, kojega Pavao pozdravlja u poslanici Rimljanima.[3] Veli doduše sv. Hrisostom, da je Markovo evangjelje pisano u Misiru,[4] pa su neki nastojali, da obje vijesti svežu tako, te je Marko počeo svoje evangjelje u Rimu, a dovršio u Aleksandriji, ili ga napisao u Rimu, a izdao u Aleksandriji.[5] Ovo nije vjerojatno već stoga, što sami Aleksandrinci tvrde, da je Marko napisao svoje evangjelje u Rimu.

Glava četvrta. Evangjelje sv. Luke.

§. 52.

Pisac.

1. Treće evangjelje napisao je po natpisu svih rukopisa sv. Luka. Ime je to pokraćeno od Lucanus, kao Silas od Silvanus. Eusebije i Jeronim vele, da se rodio u Antio-

[1] 13 23 i 33. — [2] 16 20. — [3] 15 21; Rim. 16 13. — [4] S. Chrysost. Hom. in Matth. I. (M. 57,17). — [5] Isp. Gloag, Syn. Gosp. str. 206.

hiji.[1] Da je prije krsta bio poganin, razabiremo iz poslanice Kološanima, gdje ga Pavao broji megju one, koji nijesu od obrezanja,[2] a to nam kaže i Lukin grčki jezik, koji nema hebraizama. Po zvanju bio je sv. Luka liječnik, što potvrgjuju njegovi liječnički tehnički izrazi.[3]

Djela nas apostolska uče, da je Luka bio vjeran drug sv. Pavlu. Pridružio mu se u Troadi, gdje je pripovijedanje Djela počeo prvim licem,[4] i pratio ga sve do Filipa, jer odavle nastavlja opet treće lice.[5] Kad se Pavao poslije sedam godina opet vratio u Filipe, pridruži mu se Luka, jer odsada pa sve do konca teku Djela opet u prvom licu.[6] Od toga časa nije Luka ostavio Pavla sve do njegove smrti. Pratio ga dakle na zadnjem putovanju u Jerusolim, bio uz njega za dvogodišnjega tamnovanja u Cesareji, plovio s njime u Rim i tješio ga za prvoga sužanjstva, jer ga Pavao spominje u poslanicama Kološanima i Filemonovoj.[7] Iz druge poslanice Timoteju[8] zaključujemo, da je obastao uz Pavla sve do konca života njegova.

2. Što crkvena predaja pripovijeda o Luki, nije zajamčeno. Da je bio jedan od sedamdeset i dvojice učenika,[9] protivi se Lukinim riječima, da piše svoje evangjelje, kako su mu drugi pripovijedali.[10] Iste riječi pobijaju i drugo mišljenje, da je Luka bio jedan od dvojice učenika, kojima se Isus pridružio na putu u Emaus.[11] Tek iz desetoga vijeka potječe vijest, da je bio slikar i naslikao majku božju.[12] Nikla je pak ili odatle, što se u katakombama našla slika majke božje s bilješkom, da je to jedna od onih sedam, što ih je naslikao sv. Luka, ili odatle, što u svom evangjelju riječima slika majku božju.[13]

Po Epifaniju propovijedao je evangjelje po Dalmaciji i Italiji.[14] Počevši od četvrtoga vijeka broji ga crkva megju

[1] Euseb. Hist. ecc. III. 4 (M. 20,220); S. Hier. de vir. ill. 7 (M. 23,619). — [2] 4 14. — [3] Kol. 4 14. — [4] Dj. 16 10. — [5] Dj. 17 1. — [6] Dj. 20 5. — [7] Kol. 4 14; Fil. 24. — [8] 4 11. — [9] S. Epiph. haer. 51,11 (M. 41,908). — [10] 1 1-3. — [11] Theophyl. in Luc. 24 (M. 123,1113). — [12] Simon Metaph. Vita S. Lucae (M. 115,1136). — [13] Gloag, Syn. Gosp. str. 224. — [14] S. Epiphan. haer. 51, 11 (M. 41,909).

mučenike i slavi mu uspomenu na 18. listopada. Po mnogima umro je u Ahaji, a kosti su mu po nalogu cara Konstantina prenesene u Carigrad.[1]

§. 53.

Autencija.

1. Da je Lukino evangjelje bilo poznato već u apostolsko vrijeme, svjedoči nam sv. Pavao, koji piše u prvoj poslanici Timoteju:[2] „dicit enim scriptura, non alligabis os bovi trituranti“ i „dignus est operarius mercede sua“. Druga polovina ovoga stiha nalazi se doslovno i samo u sv. Luke.[3] Mučenik sv. Justin navodi u svojim apologijama nebrojeno puta evangjelje Lukino, ako i ne spominje piščevo ime: navještenje bl. dj. Marije, popis naroda za Cirina, krvavi znoj itd.[4] Sv. Irenej prvi zove Luku piscem trećega evangjelja i navodi ga oko osamdeset puta.[5] Fragmentum Muratorii: Tertium evangelii librum secundum Lucam, Lucas iste medicus . . . conscripsit . . . et a nativitate Joannis incipit dicere.[6] Eusebije ga vrsta megju homologumena.[7]

Marcionovo evangjelje nije po svjedočanstvu svetih otaca ništa drugo, nego okljaštreno evangjelje Lukino. Tacijan ga je upotrijebio sastavljajući svoj Diatesaron.[8] Cels ga je poznavao, kad kori one, što izvode rodoslovlje Isusovo od Adama.[9]

Imadu ga svi stari rukopisi i prevode ga svi stari prijevodi.

2. Nutarnji dokazi jesu: klasičan grčki jezik i stil trećega evangjelja. Oboje lijepo pristaje Luki, koji je kao rogjen poganin mogao bolje poznavati grčki jezik, nego drugi novozavjetni pisci, Židovi; a po svom je liječničkom zvanju pripadao naobraženim slojevima. Dobro zato primjećuje sv. Jeronim: Lucas inter omnes evangelistas graeci sermonis eruditissimus fuit, quippe ut medicus.[1]

[1] S. Hieron. de vir. ill. c. 7 (M. 23,651). — [2] 5 18. — [3] 10 7. — [4] S. Justin. Apol. I. 34 (M. 6,384). — [5] Euseb. Hist. ecc. V. 1 (M. 20,41?). — [6] Frag. Murat. red. 5–9. — [7] Euseb. Hist. ecc. III. ?5 (M. 20,?68 ss). — [8] Cornely str. 125. i 126. — [9] Orig. c. Celsum II. 32 (M. 11,852).

U trećem evangjelju i u knjizi istoga pisca, u Djelima apostolskim, nalaze se liječnički izrazi kao *πυρετῷ μεγάλῳ*;[2] vrača Elima snagje *ἄχλυς*, jedna vrsta sljepote;[3] otac Publijev leži u *πυρετοῖς καὶ δυσεντερίῳ*.[4] I to nas upućuje na liječnika Luku.

3. Glavni je prigovor protiv Lukina evangjelja, da treće evangjelje nije ništa drugo, nego prošireno kasnije izdanje evangjelja našega Gospodina, što ga je napisao heretik Marcion, suvremenik sv. Justina.[5] Marcion je učio, da zlo, što se zbiva na ovome svijetu, nije moglo poteći od najvišega Boga. Onaj dakle Bog, koji je stvorio ovaj svijet, niži je od najvišega Boga po znanju, moći i dobroti, a to je Bog, kojega riše stari zavjet i proroci. Drugi je pravi Bog, Bog ljubavi, kojega nam je objavio novi zavjet. Zato se stari zavjet protivi novomu i starozavjetni proroci nijesu bili nadahnuti, već sluge onoga nižega Boga, pa je Isus došao, da ukine zakon i proroke. Zato je Marcionu jedini pravi apostol sv. Pavao. Od njegovih poslanica priznaje samo deset za nadahnute i uz to evangjelje Lukino, koje je okljaštrio ili promijenio prema nauci svojoj. Marcionovo evangjelje poznajemo iz djela Tertulijana i Epifanija, koji ga pobijaju korak po korak. Počinje se trećom glavom Lukina evangjelja, jer se u prvim dvjema pripovijeda rogjenje Isusovo, a to se protivi docetskim nazorima Marcionovim. S istoga je razloga Marcion izostavio ili promijenio sve, što se u Lukinu evangjelju odnosi na stari zavjet. Ali da Lukino evangjelje nije poteklo od Marciona, već naopako, da je Marcion okljaštrio i iskrivio Lukino evangjelje na svim mjestima, koja pokazuju, da su se ispunila proroštva staroga zavjeta, to nam svjedoče sveti oci. Irenej n. pr. piše: „Marcion je okljaštrio evangjelje Lukino, izbacivši iz njega sva mjesta, u kojima Gospodin priznaje Stvoritelja svijeta

[1] S. Hieron. ad Damas. ep. 20,4 (M. 22,378). — [2] 4 38. — [3] Dj. 13 11. — [4] Dj. 28 8. — [5] Vidi Gloag, Syn. Gosp. str. 213–221.

za Oca svoga.“[1] To nam postaje jasno, kad poredimo evangjelje Lukino s Marcionovim. Mjesto Lukina: „Kad vidite Abrahama, Isaka i Jakova i sve proroke u kraljevstvu božjemu“[2], stavio je Marcion: „Kad vidite sve pravednike u kraljevstvu božjem“. Riječi Isusove[3] „bezumni i sporoga srca za vjerovanje svega, što su govorili proroci“, promijenio je Marcion u „bezumni i sporoga srca za vjerovanje svega, što je on govorio vama“.

Drugi je prigovor protiv evangjelja Lukina, da se s više strana ne slaže sa svjetskim piscima u popisu pučanstva.[4] Luka veli, da je izašla zapovijest od cara Augusta, da se popiše sav svijet.[5] Znademo doduše, vele protivnici, da je car August nekoliko puta izdao nalog za popis, ali taj se ticao samo rimskoga gragjanstva. Na to odgovaramo, da nam historik Tacit kaže, kako se popis ticao sviju rimskih podanika i saveznika.[6] Kad bi to i bilo istina, nastavljaju protivnici, ne bi se ta careva zapovijest ticala židovske zemlje, gdje je bio kralj Irud gospodar. No reges socii, kakav je bio Irud, premda donekle samostalni, ovisili su o rimskim carevima, koji su ih postavljali i skidali po volji. Znademo, da su Židovi u to vrijeme morali prisizati vjernost i Irudu i rimskom caru. Irud dakle, komu je bilo mnogo stalo do milosti Rimljana, rado je dopustio taj popis u svojoj kraljevini. Kad bi ga, primjećuju protivnici dalje, kralj Irud i dopustio u svojoj zemlji, morao bi se bio taj popis ovršiti ili po rimskome ili po židovskome običaju. Po rimskome zakonu popisivali su se ljudi u mjestu, gdje su stanovali, a po židovskome nijesu se popisivale žene. Kako dakle kaže Luka, da je sv. Josip morao putovati na popis u Betlehem s bl. dj. Marijom, koja je bila trudna? Na to odgovaramo: Irud je pristao, da Rimljani popišu njegovo kraljevstvo, a Rimljani se prilagodili židovskom običaju i popisivali ljude u mjestu, kojemu su pripadali. Nijesu, istina,

[1] S. Iren. c. haer. I. 27 (M. 7,688). — [2] 13 28. — [3] 24 25. — [4] Gloag, Syn. Gosp. str. 269—284. i Vigouroux, Le Nouveau Test. str. 81—122. — [5] 2 1. — [6] Tacitus, Ann. I. 11.

Židovi popisivali žena, ali je Marija imala baštinjeni dio u Betlehemu, pa je zato morala i ona poći na popis u Betlehem. Taj popis, završuju protivnici, imao bi biti za vladanja Cirinova Sirijom, a po Josipu Flaviju znademo, da je Cirin bio predsjednik tek deset godina kasnije, kad je židovska zemlja pripadala provinciji Siriji. Taj je prigovor riješio Nijemac Zumpt,[1] dokazavši iz povjesnih rimskih spomenika, da je Cirin bio predsjednik Sirije u dva puta: prvi put od godine četvrte do prve, kad se Isus rodio, a drugi put deset godina kasnije. A jer je Cirin i za prvoga i za drugoga vladanja svoga popisivao svijet, lijepo veli Luka, da je to bio prvi popis za vladanja Cirinova Sirijom.[2]

§ 54.

Cjelovitost.

1. Racionaliste[3] zabacuju prve dvije glave Lukina evangjelja, jer da ih nema Marcionovo evangjelje, i da sadržaju mnogo hebraizama, a Luka sam da veli, da je pripovijedao, što je Isus počeo tvoriti i učiti.[4] No Marcion je izbacio više toga iz Lukina evangjelja, pa odatle nije nitko zaključivao, da su ta mjesta prijeporna; zašto je po svojim nazorima bio prisiljen, da ispusti prve dvije glave, vidjeli smo malo prije. Hebraizmi potječu od himana, koji su prevedeni. Da napokon Luka nije počeo svoga evangjelja javnim djelovanjem Isusovim, veli i sam u predgovoru: visum est et mihi assecuto omnia a principio diligenter.[5]

2. Veći je prigovor kritika[6], što ga stavljaju iz vanjskih i nutarnjih razloga protiv krvava znoja Isusova i angjela tješitelja.[7] Ovih stihova, vele, ne imadu dva najvažnija kodeksa: aleksandrijski i vatikanski, dva druga uncijalna i tri manja rukopisa; a jedno deset drugih rukopisa označilo je to mjesto zvjezdicom. Već sv. Hilarije primjećuje, da tih stihova nema u mnogim grčkim rukopisima i latinskim

[1] Zumpt, Das Geburtsjahr Christi. Leipzig 1879. str. 71. — [2] 2 2. — [3] Vidi Gloag, Syn. Gosp. str. 237 i Cornely str. 134. bilj. 1. — [4] Dj. 1 1. — [5] 1 3. — [6] Gloag, Syn. Gosp. str. 244. — [7] 22 43 i 44.

prijevodima.[1] Klement Aleksandrijski i Origen ne navode ta dva stiha, premda bi im dobro došla u pobijanju docetizma.

No stihove ove imadu kodeks sinajski i osim gore pomenutih svi ostali uncijalni i kursivni rukopisi, latinski, etiopski, i armenski prijevodi. Zvjezdicom bi ih označivali, da čitatelja na njih upozore, jer tih stihova nema nijedan drugi evangjelista. Važan je dokaz za autenciju ovih stihova, što ih navode najstariji sveti oci kao Justin i Irenej,[2] a Tacijan ih imade u svom Diatesaronu.[3] Isto su ih tako tumačili drugi sveti oci kao Augustin[4] i Hrisostom.[5] Epifanije nam odaje, da su ta dva stiha ispustili mnogi bojeći se, da ih ne bi heretici upotrijebili protiv božanske naravi Isusove, koja se tobože ne slaže s tako dubokim poniženjem našega Spasitelja.[6]

Nutarnje prigovore racionalista, da krvavi znoj nije uopće moguć; kako bi ga apostoli mogli vidjeti po noći itd., rješava eksegeza.

§ 55.

Svrha.

1. Po predgovoru posvetio je Luka djelo svoje nekomu Teofilu, da se uvjeri o istinitosti onoga, što je čuo u katehezi. Neki misle krivo, da se pod Teofilom ne imade razumijevati stalno lice, već svaki kršćanin kao bogoljubna duša u Filoteji sv. Franje Saleskoga; jer stari nijesu znali posvetiti svoga djela širemu čitateljstvu pod ovako izmišljenim imenom. Ipak nam je teško odrediti, tko je bio i gdje je živio taj Teofil. Po naslovu *κράτιστος*, koji ide odlična lica,[7] zaključivali su neki, da je Teofil neka visoka ličnost; no naslov taj može biti i puki izraz prijateljstva.

[1] S. Hilar. de Trin. IV. 1. (M. 10,375). — [2] S. Justin. M. c. Tryph. 103 (M. 6,717); S. Iren. c. haer. III. 22 (M. 7,957). — [3] Gloag, Syn. Gosp. str. 242. — [4] S. Aug. de consens. Evang. III. 4 (M. 34,1165). — [5] S. Chrys. in Matth. hom. 85, 1 (M. 58,746). — [6] S. Epiphan. Ancorat. 31 (M. 43,74). — [7] Dj. 23 26 i 26 25.

Ne da se nadalje pronaći, dali je Teofil bio pokršteni Židov ili poganin. Židovu ne bi sv. Luka tumačio židovskih običaja,[1] ali opet samo Židov može znati, što je iter sabbati.[2] Stalno je samo to, da je Teofil bio kršćanin, jer Luka hoće, da mu pismeno ocrta ono, što je već čuo u kršćanskom naučanju.[3] Što se tiče domovine, tvrde neki, da Teofil nije Palestinac, jer mu Luka pobliže označuje palestinska mjesta,[4] već Italac ili Rimljanin, jer ovakovih oznaka nema o mjestima oko Italije i u Italiji. Ali Luka ne tumači ni druga mjesta, što su daleko od Italije kao Ikonij, Seleucija, Salamis.[5] Općeno se zato danas drži, da je Luka po običaju tadanjih svjetskih pisaca posvetio djelo prijatelju svojemu, ali ga je ujedno namijenio i širemu čitalačkomu krugu, pa zato tumači i ono, što je Teofilu inače poznato bilo.

2. Čitatelji ovi bili su pokršteni pogani. To je primijetio već Origen veleći, da je Luka pisao in gratiam eorum, qui ex gentibus fuerant;[6] a i sv. Jeronim kaže, da je Luka pisao svoje evangjelje za Grke t. j. za pogane.[7] O tomu nas uvjerava i samo evangjelje, jer izbjegava sve, što bi moglo uvrijediti pogane. Tako je n. p. Luka ispustio pripovijest o ženi Kananejki, koju Matej pripovijeda točno.[8] Riječi Isusove: ne čine li tako i pogani,[9] promijenio je Luka u grješnici.[10] Proroštvo Isusovo: eritis odio omnibus gentibus[11] bilježi Luka samo sa omnibus.[12] I sam jezik sv. Luke teži, da bude razumljiv poganima. Tako jedini Luka kaže mjesto *γραμματεῖς*, *νομικοί*, književnici; mjesto *ῥάββι*, *ἐπιστάτης*, učitelj, a Isusa zove *κύριος*.

U drugu ruku ističe Luka sve, što ide poganima u prilog. Rodoslovlje Isusovo izvodi od Adama.[13] Simeon veli, da je Isus lumen ad revelationem gentium.[14] Po Luki pripovijeda Ivan i poganskim vojnicima.[15] Isus odabire sedamdeset i dva učenika[16] za sedamdeset i dva naroda, što ih broji deseta glava

[1] 2 12; 22 1 i 7. — [2] Dj. 1 12. — [3] 1 4. — [4] 1 26; 4 31; 24 13. — [5] Dj. 13 4, 5, 51. — [6] Orig. in Matth. tom. I. (M. 13,829). — [7] S. Hieron. ad Damas. ep. 20. (M. 22,378). — [8] Mt. 15 21. — [9] Mt. 5 47. — [10] 6 33. — [11] Mt. 24 9. — [12] 21 17. — [13] 3 38. — [14] 2 32. — [15] 3 14. — [16] 10 1.

Geneze. I lijepe one priče i pripovijesti kao što su: izgubljeni sin, milosrdni Samaritanac, izgubljena ovca, zatim Zahej, okajani razbojnik na križu, sve je to istakao Luka poradi pogana, da im pokaže veliko milosrgje božje.

Uza sve to ističe Luka ipak prvenstvo Židova. U prvim dvjema glavama obazire se mnogo više na pokrštene Židove, nego na pogane. I cijelo djetinjstvo Isusovo podsjeća na stari zavjet. U svojim hvalospjevima ističu Zaharija i Šimeon povlastice Židova: kako je Bog ispunio obećanja dana Židovima, kako je Isus došao osobito zato, da Židove spase. Pored poganskih poglavica navodi Luka i židovske;[1] podrijetlo Abrahamovo daje neku prednost na dobročinstva božja.[2] Isus plače nad Jerusolimom,[3] a apostoli treba da počnu propovijedati u Jerusolimu.[4]

Po tomu, što smo dosada vidjeli, nema sumnje, da je Luka pisao za pogane i za Židove. Kako je Luka bio vjeran drug sv. Pavlu, slušao njegove propovijedi i s vremenom prihvatio njegove nazore, držimo, da je Luka pisao svoje evangjelje za one crkve, što ih je osnovao sv. Pavao. Razumljivo je naime, da sv. Pavao nije mogao sve naučiti cijelu nauku Isusovu, niti su je krštenici, slušajući sv. Pavla jedan ili više puta, mogli točno upamtiti. Pa kako su mnogi, da toj nevolji doskoče, počeli opisivati evangjeoske dogagjaje,[5] ali im djelo nije uspjelo, zakanio se Luka, da napiše knjigu o svemu, što je Isus počeo tvoriti i učiti sve do dana, kad se uznese.

3. Da se pak sv. Luka povodio za sv. Pavlom, to nam kazuje i crkvena predaja i Lukino evangjelje. Fragmentum Murat. piše: Lucas cum eum Paulus assumpsisset nomine suo ex opinione conscripsit, a to znači, da je sv. Luka napisao evangjelje po propovijedima sv. Pavla.[6] Tertulijan piše za sv. Pavla, da je illuminator s. Lucae.[7] Irenej pak veli, da je Luka napisao evangjelje, što ga je propovijedao sv. Pavao.[8]

---

[1] 3 2. — [2] 19 9. — [3] 19 41. — [4] 24 47. — [5] 1 1. — [6] Frag. Murat. red. 4–6. — [7] Tertull. adv. Marc. IV. 5 (M. 2,396). — [8] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7,845).

Ako i nije izmegju sv. Pavla i Luke isti odnošaj, koji izmegju Petra i Marka, opet je jasno, da su Pavlove propovijedi silno utjecale na sv. Luku. Više od drugih novozavjetnih pisaca ističu ova dvojica potrebu vjere (πίστις) i milost božju (χάρις), koju rišu kao dobrovoljan dar; imadu preko stotinu zajedničkih riječi, što se nalaze samo u njihovim pismima. Zato nalazimo u nauci njihovoj veliko jedinstvo.[1]

4. Držimo dakle, da je Luka pisao svoje evangjelje za one općine, što ih je osnovao sv. Pavao, i kako su te bile sastavljene od pogana i Židova, pisao je Luka za jedne i druge. Dok Matej piše svoje evangjelje za Židove, a Marko samo za pokrštene pogane, svezao je Luka obje cijelji, pa je svrha njegova evangjelja, da utvrdi glavnu i temeljnu istinu svoga učitelja Pavla: evangelium est virtus omni credenti Judaeo primum et Graeco.[2] Kao geslo mogli bismo staviti evangjelju Lukinu riječi: Isus je salutare ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium et gloria plebis suae Israel.[3] Sv. je Luka dakle pisao svoje evangjelje, da dokaže, kako je Isus obećani Mesija i Sin božji, kojega je Bog poslao, da spase sve ljude, koji u Isusa povjeruju i ostave se svojih grijeha.

§. 56.

Raspored i osobitosti.

1. Pored kratka uvoda, u kojem nam Luka kazuje povod, izvor, raspored i svrhu svoga djela,[4] dijele Lukino evangjelje obično u četiri dijela. Prvi[5] pripovijeda djetinjstvo Isusovo, drugi[6] javno djelovanje u Galileji, treći[7] naučanja Isusova na zadnjem putovanju u Jerusolim, četvrti[8] sadržaje smrt i proslavu Isusovu.

2. Lukino se evangjelje odlikuje mnogim značajnim crtama.

---

[1] 1. Kor. 11 23–26 = Lk. 22 19 ss; 1. Kor. 15 5 = Lk. 24 34; 1. Kor. 10 27 = Lk. 10 8 itd. — [2] Rim. 1 16. — [3] 2 30–32. — [4] 1 1–4. — [5] 1 5–4 13. — [6] 4 14–9 50. — [7] 9 51–19 28. — [8] 19 29–24 53.

a) Prva je od ovih, što evangjelje piše strogo **h r o n o l o g i j s k i m r e d o m**. Već u predgovoru obećaje, da će pripovijedati po redu,[1] pa se Luka i trudio, da obećanje svoje savjesno ispuni. Zato mjeri razmak od jednoga dogagjaja do drugoga: začeće Ivanovo i Isusovo,[2] obrezavanje,[3] prikazivanje[4] i Isus kao dječak u hramu.[5] Osim toga prati Isusovo putovanje korak za korakom, te se Lukino pripovijedanje potpuno slaže s četvrtim evangjeljem, dok nam kretanje Isusovo po prvim dvjema evangjeljima ostaje nejasno.

b) Druga je značajna crta Lukina evangjelja, što je **p o t p u n o**. Samo nam Luka pripovijeda o navještenju bl. dj. Marije i popunjuje Matejev izvještaj o rogjenju Isusovu s pastirima i prikazanjem u hramu. Dok druge evangjeliste šute o mladosti Isusovoj, pripovijeda nam Luka, kako je Isus ostao u hramu kao dvanaestgodišnji dječak. Marko se tek taknuo uzašašća Isusova,[6] a Luka ga pripovijeda opširno i pokazuje u Djelima,[7] kako je Isus ispunio svoje obećanje,[8] što se tiče poslanja Duha sv. Javlja nam mnogo novih dogagjaja, kao n. pr. navještenje rogjenja Ivanova, pomazanje Isusovo[9] po ženi grješnici. Pripovijeda nam dvanaest krasnih priča i šest čudesa, kojih nema ni u jednoga drugoga evangjeliste. Sve to povećaje vrijednost evangjelju Lukinu.

c) Treća je značajna osobitost Lukina evangjelja, što naviješta spasenje **s v i m l j u d i m a** bez iznimke. Dok Matej i Marko kao da jedva natucaju ovu crtu nauke Isusove,[10] ističe je Luka posebice. Već kod rogjenja Isusova javlja angjeo pastirima: mir ljudima dobre volje.[11] Proroštvu Isaijinu o Ivanu Krstitelju dodane su riječi: i svako će tijelo vidjeti spasenje božje.[12] Uz dvanaest apostola šalje Isus po Luki sedamdeset učenika,[13] jer je to po židovskom nazoru broj svih naroda na zemlji. Po Luki pada razlika izmegju

---

[1] 1 3. — [2] 1 26. — [3] 2 21. — [4] 2 22. — [5] 2 42. — [6] Mr. 16 19. — [7] Dj. 2 1 ss. — [8] 24 49. — [9] 7 36. — [10] Mt. 28 19; Mr. 16 15. — [11] 2 14. — [12] 3 6. — [13] 10 1.

Židova i Samaritanaca, jer je u priči o milosrdnom Samaritancu ovaj bolji nego iste levite i svećenici židovski. Od deset izliječenih gubavaca jedan je samo došao, da se zahvali, a taj je bio Samaritanac. Sam Isus kazuje, da je došao, da nagje i spase sve, što je izgubljeno.[1] On je prijazan Zaheju cariniku, koji je Židovima bio izmet i grješnik; obećaje raj raskajanu razbojniku.

d) Matej nam riše Isusa kao obećana Mesiju, Marko kao Sina božjega, čudotvorca, a Luki se osobito mili isticati **č o v j e č j u n a r a v I s u s o v u**. Poput drugih dječaka rastao je Isus i napredovao u mudrosti i milosti.[2] Samo nam Luka kaže, da je Isus zaplakao ugledavši Jerusolim;[3] da se znojio krvavim znojem. Nijedno nam evangjelje ne dopušta, da tako duboko zagledamo u srce Isusovo kao što Lukino; ljubav, nježnost, milosrgje čitaju se u njemu potanko. Po evangjelju Lukinu Bog je naš otac,[4] koji se više veseli jednomu obraćeniku, nego devedeset i devetorici pravednika, kojima ne treba pokajanja. Isus prima poznatu grješnicu u gradu, svraća se Zaheju, moli na križu za neprijatelje svoje i oprašta razbojniku. Lijepe one priče: izgubljeni sin, milosrdni Samaritanac, pokazuju nam veliku ljubav i milosrgje božje spram grješnika.

e) Nijedno nas napokon evangjelje ne može tako pobuditi na **p o b o ž n o s t** kao Lukino. Upozoruje nas na pogibli, što nam prijete od bogatstva[5], pobugjuje nas na dijeljenje milostinje.[6] Priča o bogatunu i Lazaru uči nas, da bogati dobivaju plaću na ovome svijetu, dok je za stradanje plaća vječno blaženstvo. Tko hoće dušu svoju da sačuva, izgubit će je,[7] a kakova mu korist, ako i cio svijet zadobije. Kao sredstvo kreposti ističe i cijeni uvelike molitvu. To je razlog, zašto se ovo evangjelje toliko upotrebljava u propovjedi i duhovnom vježbanju,

---

[1] 19 10. — [2] 2 52. — [3] 19 41. — [4] 15 7. — [5] 12 19 ss. — [6] 16 9. — [7] 9 24.

§. 57.

Gdje i kada je pisano?

1. Evangjelje Lukino, tvrde racionaliste,[1] pisano je svakako poslije sedamdesete godine, jer Luka riše razorenje Jerusolima tako plastično, kako ga može opisati samo povjesnik.[2] Na to odgovaramo, da se i Matejev opis o propasti Jerusolima ne razlikuje mnogo od Lukina, a potvoriti sv. Luku, da je povjesnicu pretvorio u proroštvo i načinio tako „vaticinium post eventum", protivi se značaju savjesna povjesnika, kakova nam svjedoče spisi Lukini. Takova što mogu prebaciti samo oni, koji ne vjeruju u proroštvo ni u božanstvo Isusovo.

Od svetih otaca nemamo izvjesnih podataka, kad je Luka napisao svoje evangjelje. No jedno je stalno, da je Luka napisao evangjelje prije Djela apostolskih, a kako su ova pisana krajem 63. godine ili početkom 64., pisano je evangjelje bez sumnje prije 63. No Luka nije mogao napisati svoga evangjelja ni prije 52. godine. Evangjelje naime nosi tragove Pavlovih propovijedi, a s njim se upoznao Luka tek u to vrijeme. A nije evangjelje pisano ni prije 59. godine, jer je Luka ostao sedam godina u Macedoniji, pošto je u društvu Pavlovu proboravio tek nekoliko mjeseci. Za to kratko vrijeme nije mogao Pavlove nauke proniknuti i ispitati one, „koji iz početka sami vidješe". Lukino je dakle evangjelje pisano bez sumnje izmegju 59. i 63. godine.

2. Oni, koji drže Teofila za Rimljanina ili bar za Italca, tvrde, da je evangjelje pisano u Rimu. Uz te pristaje većina tumača. Pridružujemo se ipak onima, koji kažu, da je evangjelje sastavljeno u Cesareji.[3] Tu je Luka boravio uz Pavla za njegova dvogodišnjega tamnovanja, pa imao lijepu dokolicu i priliku, da sabere i poregja gragju za svoje evangjelje. Tu se mogao sastati s onima, koji su vidjeli Isusa i bili sluge riječi. Otuda je mogao češće poći u Jerusolim pitati apostole i sabrati pismene izvore, što ih je bez sumnje upotrijebio. U Cesareji mogao je svaki čas pohoditi sv. Pavla, jer to nije bilo zabranjeno nijednomu od Pavlovih prijatelja.[1] Ako pak sv. Jeronim[2], i po njemu sv. Toma, misli, da je evangjelje pisano u Grčkoj, bit će da je ta misao potekla možda odatle, što je Luka poslije smrti Pavlove zaputio u Grčku.

[1] Vidi Gloag, Syn. Gosp. str. 244. i 245. — [2] 19 43 ss. — [3] Gloag. Syn. Gosp. str. 245.

Glava peta. Sinoptici.

§. 58.

Uzajamni odnos evangjelista.

1. Pročitamo li sva četiri evangjelja, zamijetit ćemo na prvi pogled, da se prva tri evangjelja silno razlikuju od četvrtoga. Premda sva četiri crtaju život Isusov, ne pripovijeda sv. Ivan gotovo ništa od onoga, što pišu prva trojica. Pozorište, na kojemu prate Isusa prva trojica, poglavito je Galileja, dok Ivan slijedi Isusa u Judeji. Po prvoj trojici zaključili bismo, da je Isus javno djelovao samo godinu dana, jer spominju jedino onaj vazam, kad je Isus trpio, dok nam Ivanovo evangjelje nabraja tri pashe,[3] pa je po tomu djelovanje Isusovo trajalo dvije ili tri godine. Izuzevši muku i smrt Isusovu, samo su tri čina, koja se nalaze i u Ivana i u prve trojice evangjelista: kako je naime Isus nahranio čudnovatim načinom mnoštvo ljudi, kako je hodao po genezaretskom jezeru i kako je sestra Lazarova Marija pomazala Isusa. Ivan jedini opet pripovijeda tri velika čuda: kako je Isus izliječio slijepca od rogjenja, bolesna čovjeka na ribnjaku Bethsaida, i kako je uskrisio Lazara. I način, kojim pripovijedaju, drugačiji je u prve trojice, a posve drugi u Ivana. U prvima pripovijedaju se Isusovi čini i govori jednostavnim pučkim načinom, u četvrtom pripovijedaju se razgovori Isusovi s učenicima i poglavicama židovskim duhovito i uzvišeno. Matej, Marko i

[1] Dj. 24 23. — [2] S. Hieron. in Matth. Prol. (M. 26, 18). — [3] 2 13; 6 4; 12 1.

Luka povjesnici su, a Ivan je bogoslov. Uza svu tu razliku nema u četvrtom evangjelju nijednoga mjesta, koje bi se protivilo prvim trima.

2. Isporedimo li pak prva tri evangjelja uzajamno, opazit ćemo megju njima toliku sličnost, te se u prvi mah čini, da je jedan od drugoga naprosto prepisivao. Ova njihova megjusobna sličnost potakla je mnoge, te su ulomke, koji govore o istoj stvari, počeli stavljati uporedo, razdijelivši cijelu stranicu u tri stupca. U jedan staviše ulomak iz Matejeva evangjelja, u drugi iz Markova, a u treći iz Lukina, da ih tako uzmognemo bolje isporediti i kao jednim pogledom oka pregledati. To je razlog, što prvu trojicu evangjelista nazvaše jednim imenom sinoptici (od σύνοψις, conspectus). Promatranje ovako uporedo poregjana evangjelja Matejeva, Markova i Lukina pokazalo je, da su sva trojica rascjepkala gragju, što je pripovijedaju, u malene samostalne odlomke, koje poznajemo po uvodu i zaključku. Svako evangjelje kao da je sastavljeno od malenih sličica, svaka od njih čini za sebe cjelinu, a sve su stavljene u jedan zajednički okvir, da sastave veliku sliku: dotično evangjelje. Ovakav uporedan poredak sličnih mjesta otkrio nam je literarno srodstvo, kojemu ne možemo dosta da se načudimo, ali ujedno nametnuo pitanje, kojim se već sto godina muče najveći umovi, ali ga do danas nijesu riješili, a to je sinoptičko pitanje. U jednu ruku pokazuju prva tri evangjelja veliku sličnost, što postoji megju njima, a u drugu taku razliku, koje ne možemo nikako protumačiti, jer takovoj pojavi nema primjera ni u kojoj svjetskoj književnosti. Sinoptičko pitanje nastoji, da razriješi čvor, zašto se sinoptici sada slažu, a sada razilaze.

3. Da pobliže ogledamo tu sličnost i razlikost kod sinoptika u sadržini, poretku i izražaju.

a) Sva tri sinoptika pripovijedaju isto razdoblje života Isusova, njegovo djelovanje u Galileji. Pri tom opisuju iste čine i iste govore: parabole su malo ne iste, a čudesa manje više ista. Uza sve to imade svaki pojedini evangjelista ulomaka, što pripadaju samo njemu, i epizoda, koje uzalud tražimo u drugoga. Tako nam samo Matej pripovijeda o dolasku maga i pokolju betlehemskom; Marko o sjemenu, koje niče i raste, da čovjek za nj ne zna;[1] Luka o navještenju i rogjenju Ivanovu i mnoge nove priče. Istražujući potanko, što je u sinoptika zajedničko, a što svakomu osebno, izračunaše, da su dvije trećine gragje zajedničke svima, dok se treća trećina nalazi sad u ovom, sad u onom sinoptiku. Matej imade jednu šestinu, Luka jednu četvrtinu, a Marko jednu petnaestinu svoga. Ili od 2905 sinoptičkih stihova imade Matej 330, Marko 68, a Luka 541 svojih.[2]

b) U glavnom počinju sinoptici Isusovim krštenjem, zatim slijedi javno djelovanje u Galileji, koje se završuje putovanjem u Jerusolim, gdje se zbiva muka, smrt i uskrsnuće Isusovo. To je općeni raspored, kojega se drže svi. Ali u tom okviru stavio je svaki evangjelista pojedine zgode Isusove u drugo vrijeme, nadovezao govore na druge prilike. Tako je Matej svrstao nauke Isusove u govoru na brdu,[3] dok Luka pripovijeda iste nauke Isusove sad ovdje sad ondje. Čas koračaju sva tri sinoptika uporedo, no najednom se rastaju ili jedan ili dva, ili je svaki od njih zakrenuo svojim putem. Sad je u tečaju pripovijedanja jedan nešto ispustio, drugi nešto nadovezao, treći premetnuo; sad teče pripovijedanje dvojice uporedo, dok je treći stao pripovijedati nešto treće. Tako n. pr. pripovijedaju Matej i Luka prilike rogjenja Isusova, a Marko šuti o njima. Ali i Matej i Luka slijede posve drugi red, kao da je Luka htio popuniti ono, što je Matej izostavio. Matej pripovijeda sumnju Josipovu, rogjenje Isusovo, dolazak mudaraca, pokolj betlehemski, bijeg u Egipat i povratak u Nazaret. Po Luki teku zgode ovako: popis pučanstva u Betlehemu, rogjenje Isusovo, poklon pastira, obrezanje i prikazanje Isusovo. Jednom riječi, sve što Matej pripovijeda, mimoilazi Luka, pa se sastaje s Matejom kod povratka u Nazaret. Matej i Luka pripovijedaju rodoslovlje Isusovo, ali su u njemu posve druga

[1] Mr. 4 26—29. — [2] Cornely str. 172. i 173. — [3] Mt. 5 1—7 29.

*

imena, dok se oba ne sastaju kod Josipa i Marije. Na sličan se način udaljuje i zakreće od zajedničkoga puta sad ovaj sad onaj evangjelista, da se zamalo opet sastane s braćom kod iste zgode.

c) I način, kako pripovijedaju evangjeliste, čas je riječ po riječ isti, a za čas posve su drugi izrazi, druge fraze, dok na koncu evo u svakoga više manje istih rečenica. Lijep nam je u tom primjer, kako se Isus preobrazio[1] i kako je nahranio ljudstvo u pustinji.[2] Isti izrazi, iste konstrukcije, što ih jezik veoma rijetko upotrebljava, nalaze se u njima na istom mjestu, a i iste gramatičke nepravilnosti. To nam je s tim čudnovatije, što su riječi Isusove prevedene iz aramajskoga, a svaki prijevod glasi nešto drugačije. Ali upravo ondje, gdje bi se sva trojica morala slagati na vlas, snebivamo se od čuda, kako se razilaze. Riječi, kojima je Isus učinio presv. euharistiju, glase u svakoga drugačije; natpis je na križu u svakoga drugi. Navode iz staroga zavjeta navode sinoptici obično po Sedamdesetorici, ali imadu navoda, koji se ne slažu doslovno ni sa židovskim sv. pismom, ni sa Sedamdesetoricom, a u sva tri su sinoptika na vlas jednaki.[3] Gdjekad se slažu samo dvojica, dok treći navodi svojim načinom. Osim toga rijetko je naći dva stiha, u kojima sinoptici uzimlju na vlas iste riječi. Usred rečenice evo jedne riječi, koja je razbila potpuno suglasje, a ta je ili kakav sinonim ili drugo vrijeme ili nov prijedlog ili poseban prislov.

§ 59.

Odgovor na sinoptičko pitanje.

1. Sinoptičko pitanje hoće da odgonene razloge čudnovate ove mješavine suglasja i nesklada, sličnosti i različnosti. Lak bi nam odgovor bio, kad bi se sinoptici tek slagali megju sobom; znali bismo onda, da su ih crpli iz jednoga izvora, ili da se jedan poslužio drugim. Ni razlika

[1] Mt. 17 5; Mr. 9 6; Lk. 9 34. — [2] Mt. 14 19; Mr. 6 41; Lk. 9 16. — [3] Mt. 3 3; Mr. 1 3; Lk. 3 4.

njihova ne bi zadavala poteškoća; jasno bi nam bilo, da su pisali posve neovisno jedan od drugoga. No kako sličnost i različnost njihova nije slučajna, pita se, što je uzrok toj stalnoj sličnosti, koja je sad na vlas jednaka, a sad se pretvorila u različnost, koja je gotovo u protuslovlju.

2. Sve su ovo opazili već sveti oci i pitali se, zašto je Bog to dopustio. Kasniji tumači prelazili su preko te pojave jednostavnom bilješkom, da je Duh sv. nadahnuo Mateja, Marka i Luku, neka odaberu iz života Isusova svoje ulomke, a evangjeliste da su ih pisali ne obazirući se ni na koje drugo evangjelje nit upotrebljavajući kakav zajednički izvor. No od sto godina amo nije se učeni svijet zadovoljio ovim odgovorom, već je stvorio nebrojene hipoteze, koje bi imale da riješe taj čvor. Sve te hipoteze dadu se svesti na tri izvora: ili se jedan evangjelista poslužio evangjeljem drugoga, ili je tomu uzrok zajednička usmena predaja, ili su sva trojica crpla iz jednoga ili više zajedničkih vrela. Na sinoptičko pitanje nema do danas odgovora, koji bi zadovoljio sve. Zato ćemo ove tri hipoteze predočiti u krupnim crtama i dodati, što se svakoj od njih prigovara.

A. Jedan je evangjelista upotrijebio drugoga.

1. Čini se, da je najprirodnije riješenje sinoptičkoga pitanja, da je jedan evangjelista upotrijebio drugoga.[1] Ne znači to, da je jedan prepisivao od drugoga, ako baš i imadu iste riječi, već znači, da je skratio ili mimoišao ono, što je u prvoga pripovijedano potanko; što je prvi izostavio, to je drugi dodao; k zajedničkim pak ulomcima primetnuo je bilješke, što su mu se činile zgodne i potrebne. Prema tomu koji je evangjelista upotrijebio drugoga, koje je evangjelje izvorno i prvo, imade i hipoteza ova više oblika. Jedna je od ovih, koju je, kako misle i dokazuju, postavio sam sv. Augustin, da je sv. Marko upotrijebio sv. Mateja, jer veli: Marcus tanquam pedisequus

[1] Vidi Batiffol str. 61 — 71.

et breviator Matthaei videtur.[1] Da potvrde svoje mišljenje, dokazuju, kako se gotovo cijelo evangjelje Matejevo nalazi skraćeno u sv. Marka. Tomu su kasnije dodali, da je Marko upotrijebio i Luku, jer se u Marka nalazi u jezgri sve, što je u Luke šire razvijeno. Za primjer navode, kako je Isus izliječio bjesomučna[2] i gubava.[3]

2. No drugi dokazuju baš protivno, da je Markovo evangjelje prvo i izvorno. Marko je od evangjelista najkraći, ali i najtočniji; piše tako živo i originalno, kao da je sve gledao na svoje oči.

Zašto bi, pitaju, Marko, da je skratio Mateja, ispustio bio ona čudesa, što ih pripovijeda Matej, gdje je glavna sila Markova evangjelja upravo u čudesima? Zašto bi Luka, da je poznavao prijašnja dva evangjelja, mimoišao cijele odlomke Matejeva evangjelja,[4] gdje u uvodu obećaje, da će biti savršen i točan.[5] Tomu može biti jedini razlog to, što nije znao za Mateja. I kad jedan ili drugi evangjelista pripovijeda nove dogagjaje, otkuda ih je, pitaju, uzeo?

Ako se pak ova hipoteza poziva na svjedočanstvo nekih mlagjih otaca, dovelo je, vele, svete oce na tu misao njihovo lično istraživanje, nipošto pak crkvena predaja. Najstariji sveti oci kao Papija,[6] Irenej,[7] vele, da je svaki evangjelista pisao svoje evangjelje neovisno od drugoga.

Danas je ova hipoteza u svim svojim preinakama zapuštena od svih, jer tumači samo sličnost, a ne može da razjasni različnost sinoptika.

B. Usmena predaja.

Hipoteza usmene predaje hoće da riješi sinoptičko pitanje na povjesnom, a ne na filosofijskom osnovu, pa tvrdi ovo:

[1] S. August. de cons. Evang. l. 2 (M. 34,1011). — [2] Mt. 8 16 i Lk. 4 40 = Mr. 1 32. — [3] Mt. 8 3 i Lk. 5 13 = Mr. 1 42. — [4] Mt. 14 22—16 12. — [5] Lk. 1 3. — [6] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20,300). — [7] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7,845).

1. Poučavajući narod u Palestini odmjeriše apostoli nekako one dogagjaje života Isusova, što ih je trebalo puku propovijedati. Ponovnim propovijedanjem uvježbaše se u načinu, kako valja poučavati. Odatle u sinoptika ista sadržina i isti način pripovijedanja.

Prema raznome slušateljstvu nijesu uvijek propovijedali isto. Židovima je trebalo dokazivati, da je Isus obećani Mesija; poganima, da je pravi Bog; a onim općinama, što su bile sastavljene od Židova i pogana, jedno i drugo. Tako se sinoptici razilaze u gragji. No svim vjernicima bez razlike bilo je nužno znati muku i proslavu Isusovu; zato imadu taj odlomak svi.

I prema naobrazbi slušatelja trebalo je birati odlomke nauke Isusove. Nenaobraženu puku nijesu mogli propovijedati učenih rasprava sa Židovima u Jerusolimu, već razumljive odlomke. Jer je Isus propovijedao u Galileji priprostim ljudima, nije čudo, što sva tri sinoptika crtaju djelovanje Isusovo poglavito u Galileji. A opet nam postaje jasno, zašto pripovijedaju gotovo istim riječima. U jednu ruku nijesu bili vješti grčkomu jeziku, kako svjedoče pisma njihova, a u drugu su dozivali sebi višeput u pamet riječi Isusove iz ljubavi spram Spasitelja. Ponavljajući ih češće i za sebe i u propovijedi, priučili su se istim riječima i istim izrazima. Odatle ona jednoličnost u pisanju, koja je veća u crtanju govora, nego u propovijedanju čudesa Isusovih. Nijesu opet propovijedanje svoje naučili ropski naizust, već je jednu usmenu predaju popisao svaki svojim načinom, pazeći samo na to, da što ne izostavi ili krivo ne napiše. Tako su evangjeliste zbilja pravi autori svojih knjiga. Velika njihova jednoličnost polazi odatle, što crpu iz jednoga izvora, a različnosti u propovijedanju razlog je to, što je usmena predaja taj zajednički izvor.

Hipoteza ova potpuno se slaže sa sv. pismom i sa svjedočanstvom svetih otaca. Sv. Luka veli, da piše onako, kako mu predaše oni, koji su isprva sami vidjeli.[1] Za Marka

[1] 1 2.

vele sveti oci, da je pisao po propovijedanju sv. Petra, a za Luku, da je slovima ocrtao propovijedanje Pavlovo. I sv. se Pavao, premda nije mnogo drugovao s apostolima, naučio istom načinu propovijedanja, boraveći dugo vremena s Barnabom; samo je dodao, što je potrebnim smatrao za svoje slušatelje.

Ovaj put za riješenje sinoptičkoga pitanja utro je Nijemac Gieseler,[1] a učeni svijet poprimio ga s velikim oduševljenjem. I danas se drži ove hipoteze većina katoličkih bogoslova.

2. Ipak se ovaj odgovor ne svigja svima, jer ne rješava sviju točaka ovoga pitanja. Ova nam hipoteza lijepo daje ključ k jednoličnosti u sadržini, nipošto pak k jednoličnosti u načinu propovijedanja i rasporedu. Nema sumnje, da se evangjelje počelo širiti usmenom predajom; ali kad dvojica pripovijedaju jedan čin, ma ga vidjeli na svoje oči, ne će se njihovo pripovijedanje nikada potpuno slagati. A u sinoptika vidimo ne samo, da se jezgra čina potpunoma slaže, već su i riječi na vlas iste. Što više, u njih su iste riječi, kojima pripovijedanje počinju i završuju, isti izrazi, kojima prelaze od jednoga čina na drugi, a u tom barem mora usmena predaja da glasi raznoliko.

Ova hipoteza pretpostavlja, da su apostoli propovijedali samo neukim ljudima, pa je po njoj teško predočiti, zašto su sinoptici posve izostavili djelovanje Isusovo u Jerusolimu. Po toj teoriji ne znamo, zaštó jedan sinoptik stavlja isti dogagjaj Isusov ovamo, a drugi onamo; zašto jedan nadovezuje riječi Isusove na ovaj čin, a drugi na onaj. Napokon imademo u Djelima pobilježeno nekoliko primjera, kako su apostoli propovijedali. Sva je sila naviješćanja njihova u uskrsnuću Isusovu, a sinopticima su mnogo važniji Isusovi govori i čudesa. I poslanice podsjećaju jako malo na govore Isusove.

Da izbjegnu ovim prigovorima, dodaše pristaše ove

[1] I C. L. Gieseler, Historisch-kritischer Versuch über die Entstehung schriftlicher Evangelien. Leipzig 1818.

hipoteze, da su neki čini Isusovi pokraj usmena pripovijedanja i pismeno ustaljeni bili, pa da su ih sinoptici uvrstali u svoje evangjelje, nadovezavši ih na razne zgode.

C. Pismeni izvori.

1. Treća hipoteza, koja kao da se nekako svigja modernim tumačima, glasi u glavnomu: Jednolikost i raznolikost sinoptika potječe od jednoga ili od više pismenih izvora.

Prvi oblik ove hipoteze glasio je ovako: Postojalo je jedno praevangjelje, pisano u aramajskom jeziku, i doživjelo više izdanja, a svaki je sinoptik upotrijebio drugo. Što je dakle u sinoptika zajedničko, to su povadili iz praevangjelja; što imadu tek dvojica, to su uzela iz kakova nova izdanja; a što imade samo jedan, to je crpao iz posebnog izdanja, za koje drugi nijesu znali. Ovakav oblik treće hipoteze zabacili su s pravom svi trezniji tumači. Aramajsko praevangjelje ne može da protumači jednoličnost grčkoga teksta u svih sinoptika, poimence u navodima, što ih navode iz Sedamdesetorice. Nijedno sinoptičko evangjelje ne pokazuje ni malo tragova kakova prijevoda. Kako bi se osim toga tolika izdanja evangjelja bila izgubila netragom, da za njih nije znao nijedan stari sveti otac.

Zato se pristaše ove hipoteze utekoše drugom obliku. Nije bilo samo jedno aramajsko evangjelje, već je bilo više pisanih izvora, iz kojih su crpli sinoptici: Proto-Marcus, Proto-Matthaeus i t. d. Prema ovomu bila bi naša evangjelja neka rezultanta raznih elemenata u gragji i jeziku, a toga ne vidi nitko kod onih dijelova, u kojima se jedan sinoptik razlikuje od drugoga. Već to, što su nastojali po ovom obliku ove hipoteze na sto i sto načina riješiti sinoptičko pitanje, dokazuje, da to nije pravi put. Zadovoljila je tako malo tumača, te svaki utire posebnu stazu za sebe.

2. Današnje je stanje sinoptičkoga pitanja u tom, da su sinoptici crpli iz dvostrukoga vrela: iz pisanih izvora i iz usmene predaje. Tu hipotezu nastoje utvrditi iz sv. pisma,

gdje sv. Luka veli, da su mnogi pokušali opisivati djela i riječi Isusove.[1] Postojalo je dakle već za Luke nekoliko pismenih izvora. Za usmenu predaju pozivlju se na iste dokaze kao i pristaše usmene predaje. Pripomenuti nam je samo to, da se poraba pismenih izvora dade lijepo svezati s inspiracijom, jer je upotreba pismenih izvora i izbiranje gragje, što su je poprimili u svoje evangjelje, postojalo pod utjecajem Duha sv. No danas, čini se, da je gotovo nemoguće točno označiti sadržinu, broj i opseg pismenih izvora, iz kojih su crpli sinoptici. Sve to ostaje tek puka hipoteza.

* * *

Sinoptičko je pitanje gotovo najteže u cijelom novom zavjetu. Nebrojeno mnoštvo većih djela, manjih monografija i sitnih članaka bavi se njime. Tek što je jedan pisac zamislio kakovo novo mišljenje, već ga je ugušila bujica prigovora. No toliki trud, što se posvetio tomu pitanju, nije bez svake koristi. Svaka hipoteza imade točaka, koje priznaje gotovo svaki pisac kao pravi ključ za riješenje ovoga neriješena čvora. Gore pomenute hipoteze ne isključuju jedna drugu, i svaka može da imade po koje zrnce istine, pa će konačni rezultat upotrijebiti od svačega po nešto. Možda su sva tri evangjelja ipak ovisna jedno od drugoga; možda mnogo od njihove sadržine potječe iz usmene predaje, a nema sumnje, da su pisci crpli iz pismenih izvora. No koliko će svaka od ovih točaka pomoći konačnome riješenju toga čvora, to je pitanje budućnosti.

Glava šesta. Evangjelje sv. Ivana.

§ 60.

Pisac.

1. Sv. pismo pripovijeda o sv. Ivanu, apostolu i evangjelisti, ovo: Rodio se, kako općeno tumače, u zapadnoj Bethsaidi od imućna ribara Zebedeja[1] i majke Salome, koja je pratila Isusa, pod križem stajala i pripravila mirodije za pomazanje Isusovo.[2] Od roda Ivanova poznajemo samo brata mu Jakova, kojega je Herod Agripa dao pogubiti.[3] U mladosti prijateljevao je prisno sa sv. Petrom, pa ih evangjelje često puta spominje zajedno.[4] Ako ga Djela zovu neknjiževnim i neukim,[5] znači to, da nije bio u višim rabinskim školama, nipošto pak, da nije polazio obične škole u sinagozi, kamo su Židovi slali djecu svoju.

[1] 1 1.

Kad je Ivan Krstitelj počeo propovijedati, pridružio mu se naš Ivan i postao njegov učenik;[6] po njemu se upoznao s Isusom.[7] Poslije prvoga razgovora s Isusom odijelio se od Krstitelja i pošao sa Spasiteljem u Galileju, gdje je pribivao svadbi u Kani.[8] Čudo, što ga je vidio tom prilikom, učinilo je od Ivana učenika Isusova u širem smislu, jer je putovao s Isusom u Jerusolim[9] i preko Samarije natrag u Galileju,[10] gdje se opet bavio neko vrijeme ribarenjem. Na obali genezaretskoj[11] postade na poziv Isusov stalan njegov učenik. Malo iza toga odabra ga Isus za jednoga od dvanaest apostola[12] i odlikova ga pokraj Petra i Jakova osobito. Ova su trojica vidjela, kako je Isus uskrisio kćer Jairovu, kako se preobrazio na gori Tabor, i kako se duševno mučio u vrtu getsemanskom. Vidimo dakle neku gradaciju u životu Ivanovu: ponajprije učenik, zatim apostol, onda jedan od trojice odabranih. Napokon je Ivan postao učenik, „kojega je Isus ljubio".

Pod kraj Isusova života naime često se spominje Ivan. Pripravljao je pashu[13] i na zadnjoj večeri ležao na grudima Isusovim. Stajao je pod križem, i njemu je Isus preporučio majku svoju.[14] Začuvši, da je Isus uskrsnuo, trčao je k grobu,[15] a na jezeru tiberijadskom prvi je prepoznao Isusa,[16] koji mu je prorekao prirodnu smrt.[17] Poslije uza-

[1] Mr. 1 20. — [2] Mt. 27 55, 56. — [3] Dj. 12 2. — [4] Lk. 5 10. — [5] Dj. 4 13. — [6] 1 35 i 36. — [7] 1 35–39. — [8] 2 1. — [9] 2 12, 23. — [10] 4 8. — [11] Lk. 5 1–11. — [12] Mr. 3 14. — [13] Lk. 22 8. — [14] 19 26. — [15] 20 2. — [16] 21 7. — [17] 21 23.

šašća nastanio se Ivan u Jerusolimu i usko prijateljevao sa sv. Petrom. Ivan je bio uz Petra, kad je izliječio hroma,[1] bio je s njime zatvoren[2], i kasnije pošao s prvakom apostolskim, da potvrdi Samarijce.[3] Zadnja je bilješka u sv. pismu o Ivanu, da je pribivao saboru jerusolimskom.[4]

2. Ne zna se, kad je Ivan ostavio Jerusolim. Ako ga Pavao tamo nije našao, kad je zadnji put pohodio Jerusolim,[5] ne slijedi, da je trajno otišao iz Jerusolima, jer se Ivan ne spominje ni za prijašnjih Pavlovih pohoda,[6] izuzevši onaj, kad je bio sabor. Bez sumnje je pak Ivan otišao iz Jerusolima prije, no se počeo židovski rat. Jednodušno svjedočanstvo svetih otaca kaže, da se preselio u Efes i odavle ravnao maloazijskim crkvama. Navest ćemo samo najvažnijega, Ireneja, učenika Polikarpova, koji je opet bio učenik sv. Ivana. On piše, da je crkva u Efesu, osnovana od sv. Pavla, imala stalno u svojoj sredini sv. Ivana sve do Trajana.[7] To nam svjedoči i Ivanovo Otkrivenje, jer je upravljeno sedmerim crkvama Male Azije, kojima je ravnao sv. Ivan, stolujući u Efesu.[8] Treća nam poslanica Ivanova kaže, da je poput metropolite slao ljude u maloazijske gradove, da propovijedaju.[9] Jamačno da sv. Ivan nije došao u Efes prije 63. godine, jer ga Pavao u svojoj poslanici ne pozdravlja. Uzalud poriču racionaliste boravak Ivanov u Efesu, da mogu bolje napadati na njegovo evangjelje.

3. Tertulijan veli, da je Ivan bio u Rimu bačen u kotao vrela ulja, i pošto mu to nije naškodilo, da je bio prognan na otok Patmos.[10] Otkrivenje nam odaje, da je Ivan neko vrijeme boravio na otoku Patmosu.[11] A to nam jednoglasno svjedoče sveti oci i stari pisci. Izmegju ovih piše Eusebije: U to je vrijeme ljubljeni učenik Isusov Ivan, apostol i evangjelista, ravnao crkvama u Aziji, pošto se vratio iz progonstva na otoku.[12] Tako govore i drugi, samo se razilaze,

[1] Dj. 3 1 ss. — [2] Dj. 5 18. — [3] Dj. 8 14 — [4] Gal. 2 9. — [5] Dj. 21 18. — [6] Gal. 1 19. — [7] S. Iren. c. haer. II. 22 (M. 7, 785). — [8] Ot. 1 11. — [9] 3. Iv. 5–8. — [10] Tertull. De praescript. 36 (M. 2, 49). — [11] Ot. 1 9. — [12] Euseb. Hist. ecc. III. 23 (M. 20, 256–257).

za kojega je to cara bilo. Najbolje je zajamčeno vrijeme, da se to zbilo za cara Domicijana, jer nam Eusebije veli, da je Ivanu poslije smrti cara Domicijana bilo dopušteno, da se vrati u Efes, kad je nasljednik Domicijanov Nerva pomilovao sve, koje je predšasnik njegov osudio bio.

Po Ireneju živio je sv. Ivan sve do Trajana.[1] Duša mu se prirodnim načinom odijelila od tijela i vinula u nebesku slavu, koju je tako živo opisao. Biskup efeski Polikrat piše krajem drugoga vijeka, da je Ivan pokopan u Efesu.[2]

Sveti nam oci pripovijedaju, da je sv. Ivan živio u trajnom djevičanstvu,[3] i bilježe o njemu neke zajamčene crtice, tako sastanak s Cerintom,[4] mladić razbojnik,[5] jednaku njegovu opomenu: Sinci ljubite se megju sobom.[6] Zanimljive ove crtice otkrivaju nam dušu Ivanovu.

§. 61.

Autencija.

1. Nema sumnje, da je sv. Ivan pisao četvrto evangjelje. Već poslanica sv. Ignacija Rimljanima podsjeća nas češće na evangjelje sv. Ivana.[7] Sv. Polikarp navodi prvu poslanicu Ivanovu, koja je s četvrtim evangjeljem usko svezana, a to nam je svjedočanstvo s tim važnije, što je Polikarp bio učenik Ivanov.[8] Irenej navodi riječi Ivanove: Mnogi su stanovi u kući oca mojega, i podsjeća na nj preko osamdeset puta. Isti pisac veli izrično: „Postea, inquit, et Joannes, discipulus Domini, qui supra pectus ejus recubuit et ipse edidit evangelium, quum Ephesi in Asia commoraretur“.[9] Mučenik sv. Justin govori jedno dvadeset puta o logosu i tumači riječi Isusove: nisi quis renatus fuerit, non

[1] S. Iren. c. haer. II. 22 (M. 7, 785). — [2] Euseb. Hist. ecc. III. 31 (M. 20, 280). — [3] S. Hieron. ep. 127. ad Princip. (M. 22, 1090). — [4] S. Iren. c. haer. III. 3 (M. 7, 853). — [5] Clem. Alex. Quis dives 42 (M. 9, 648). — [6] S. Hieron. In Galat. VI. 10 (M. 26, 433). — [7] Funk, Opera Pat. apostolic. Tübingen 1887. 2. ed. p. 196. — [8] S. Polycarp. ad Philipp. c. 7. — [9] S. Iren. c. haer. III. 1. (M. 7, 845).

potest introire in regnum Dei.[1] Biskup antiohijski Teofil piše: „Haec nos docent scripturae sanctae et quodquod Spiritu s. afflati erant inter quos Joannes dicit: in principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum“.[2]

Kanon Muratorijev piše: quarti evangeliorum (auctor est) Joannes ex discipulis.[3] Evangjelje Ivanovo sadržaju i najstariji prijevodi, a natpisi svih rukopisa glase: evangelium secundum Joannem.

I najstariji nam krivovjerci svjedoče, da im je četvrto evangjelje bilo poznato. Tacijan piše: Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est; a njegov se Diatesaron počinje riječima: in principio erat Verbum.[4] Cels ga je upotrijebio na više mjesta.[5] Basilid, koji je pisao jedno trideset godina poslije smrti Ivanove, kaže za Isusa, da je bio lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.[6] Gnostik Herakleon napisao je tumač k evangjelju sv. Ivana, iz kojega nam je Origen sačuvao mnoge ulomke.[7]

Iz ovih jasnih svjedočanstava slijedi, da je evangjelje Ivanovo bilo općeno poznato i po svoj crkvi rašireno sredinom drugoga vijeka.

2. Važni su i nutarnji razlozi.

a) Jezik četvrtoga evangjelja pokazuje, da ga je pisao rogjeni Židov. Perioda nema, a hebraizmi probijaju u gradnji i vezanju rečenica; odijelo je grčko, a tijelo židovsko. Pisac dobro poznaje stari zavjet, jer više puta vadi navode iz židovskoga izvornika.[8] Točno je upućen u židovske običaje: znade za sve veće i manje svetkovine; poznati su mu svi židovski obredi kod tih svetkovina, svi običaji kod pomazanja i ukapanja mrtvih. U njegovo vrijeme nijesu imali Židovi vlast nad životom i smrti; rimski je prokurator običavao u Jerusolimu provesti vrijeme pashe itd.

[1] S. Just. Apol. I. 61 (M. 6, 420). — [2] S. Theophil. Ad Autolyc. II. 22 (M. 6, 1088). — [3] Fragm. Murat. red. 9. — [4] Orat. (M. 19, 849). — [5] Orig. c. Cels. II. 31, 36, 59, (M. 11, 852, 857, 889). — [6] Philosophumena VII. 20–27 (M. 16, 3301–3321). — [7] Orig. in Joan. VI. 8, 12, 23. (M. 14, 229 ss). — [8] 12 40; 13 18; 19 37.

Vidi se nadalje, da je pisac palestinski Židov, koji točno poznaje zemljopis svete zemlje. On znade za dvije Kane,[1] za dvije Bethsaide,[2] za dvije Bethanije,[3] a i za neka inače nepoznata mjesta kao: Aenon,[4] Efraim,[5] Salim.[6] Topografija Jerusolima njemu je na dlanu: znan mu je ribnjak Bethsaida,[7] Siloe,[8] pjeneznica u hramu.[9]

b) Četvrto evangjelje pisao je očevidac: Vidjesmo slavu njegovu.[10] I onaj, što vidje, posvjedoči.[11] Točno opisuje vrijeme: sjutradan stajaše Ivan i dvojica od učenika njegovih;[12] oko šestoga sata sjegjaše Isus na izvoru Jakovljevu.[13] Mnoge prizore iz života Isusova opisuje tako živo, kako to može samo onaj, koji ih je glavom doživio: svadbu u Kani, izlječenje slijepca od rogjenja, uskrisenje Lazarovo, pomazanje Isusovo po Mariji iz Bethanije, oprosni govor, propinjanje Isusovo i trčanje dvojice učenika k grobu. „Mašta patvorača ne može nikada da se uzdigne do tako živahna opisa, do takovih sporednih sitnica, kakove čitamo u četvrtom evangjelju.“[14]

c) Premda pisac poznaje točno sve prilike, premda je sve, što pripovijeda, gledao na svoje oči: vidi se ipak, da piše svoje evangjelje izvan svete zemlje, davno poslije, kako su se dogagjaji zbili. Odatle potječu mnogi dodaci i tumačenja. Kajfa je bio veliki svećenik one godine;[15] rabbi znači učitelju;[16] Siloa znači poslan;[17] mjesto lithostrotos zove se židovski Gabbata;[18] košturnica glasi židovski Golgota;[19] Josip i Nikodem prirediše tijelo Isusovo, kako običavaju ukapati Židovi.[20]

Ovi nas znaci upućuju, da je Ivan pisao četvrto evangjelje. On je rogjen Židov, upućen u stari zavjet, on poznaje dobro Palestinu i Jerusolim. Ivan je bio kao apostol uvijek uz Isusa, a pisao je, kako sveti oci kažu, daleko od Jerusolima, nekoliko godina kasnije, no se zbilo, što pri-

[1] 2 1. — [2] 12 21; 5 2. — [3] 1 28; 11 18. — [4] 3 23. — [5] 11 54. — [6] 3 23. — [7] 5 2. — [8] 9 7. — [9] 8 20. — [10] 1 14. — [11] 19 35. [12] 1 35. — [13] 4 6. — [14] Gloag, Joh. Writings str. 119. — [15] 18 13. — [16] 1 38. — [17] 9 7. — [18] 19 13. — [19] 19 17. — [20] 19 40.

povijeda. To nam kaže i samo evangjelje veleći, da ga je pisao učenik, kojega je ljubio Isus.[1] Taj je mogao biti ili Petar ili Jakov stariji ili Ivan, jer po sinopticima voli Isus ovu trojicu, nego druge apostole. Petar to nije, jer ga četvrto evangjelje točno razlikuje od pisca, kojega je ljubio Isus;[2] a nije ni Jakov stariji, jer je taj poginuo davno prije, no je četvrto evangjelje napisano. Pa da uzmemo, da je dvadeset i treći i četvrti stih dvadeset i prve glave ovomu evangjelju dodao drugi pisac, onda bi nam ta glava bila najstarije vanjsko svjedočanstvo, da je četvrto evangjelje napisao sv. Ivan.

§. 62.

Protivnici evangjelja Ivanova.

Na autenciju četvrtog evangjelja žestoko napadaju protivnici poradi dubokoga sadržaja, koji dokazuje božanstvo Isusovo mnogo jače, nego sinoptici.

Epifanije pripovijeda, da su već krajem drugoga vijeka Alogi pripisivali četvrto evangjelje Cerintu, jer da se nije slagalo s njihovom naukom.[3] Bilješka je ta važna zato, što nam svjedoči, da je evangjelje Ivanovo bilo poznato u drugom vijeku, jer je Cerint suvremenik sv. Ivana. Zabacivali su ga i Marcionovci ne zato, što ga ne bi napisao sv. Ivan, već zato, što se protivilo njihovim protužidovskim nazorima.

Izuzevši ove protivnike, priznavao je cio svijet evangjelje Ivanovo do pod konac osamnaestoga vijeka. Prvi ga je počeo pobijati Englez Evanson,[4] jer da se ne slaže sa sinopticima. Početkom devetnaestoga vijeka iznio je Nijemac Bretschneider[5] sve prigovore, koje protivnici natežu i danas, a jezgra im je, da se četvrto evangjelje silno razlikuje od prvih triju i sadržinom i oblikom. Sinoptici pripovijedaju život Isusov jednostavno, a četvrto evangjelje vrvi učenim filosofskim raspravama, kojih nije mogao napisati nenaobraženi Galilejac. Bretschneider je svoje prigovore porekao veleći, da je njima postigao svoju svrhu, jer je sada autencija četvrtog evangjelja mnogo bolje dokazana. Ali pitanje je to uzvitlao nanovo Strauss, uvrstavši četvrto evangjelje megju priče. Poslije njega razdijelili se akatolički bogoslovi u dva tabora: jedni ga pobijaju, a drugi brane. Treći pak pogjoše srednjim putem, pa kazuju, da su čini, što ih Ivan pripovijeda, autentični, ali govori da su ishitreni i kasnije dodani. Zato su nekoć dokazivali, da je Ivanovo evangjelje pisano oko sto sedamdesete godine. Kad su kasnije pronagjena i proučena neka djela najstarijih otaca, moradoše protivnici uzmaknuti pa priznati, da je Ivanovo evangjelje postojalo oko godine stote. No dali ga je napisao sv. Ivan, o tom se živo prepiru megju sobom i danas. Evo njihovih glavnih prigovora:[1]

1. Po sinopticima je pozorište Isusova djelovanja Galileja, i kao da Isus nije išao u Jerusolim do zadnjega vazma, kad je bio propet. Po Ivanu nasuprot kao da je Isus bio samo u Judeji. Prepiranje sa Židovima u Jerusolimu, čudesa, što ih je tvorio za velikih svetkovina, čine pretežni dio četvrtog evangjelja, dok se rijetko u njem štogod spominje iz Galileje. — No jasno je po Ivanovu evangjelju, da se Isus nije stegao na sam Jerusolim. Sišao je u Kafarnaum;[2] hodio je po Galileji i nije htio ići po Judeji, jer su Židovi gledali, da ga ubiju.[3] Sinoptici nam opet kazuju toliko puta, da je Isus djelovao i u Judeji. Tako n. pr. nad Jerusolimom plače Isus, koji je toliko puta htio da skupi čeda jerusolimska, kaošto kvočka skuplja piliće pod krila svoja. Ove nam riječi kažu, da je Isus često propovijedao u tomu gradu.[4] Kako svaki Židov, tako je bez sumnje Isus polazio u Jerusolim svake godine na tri velike svetkovine. Djelovanje dakle u Galileji, kojim se ponajpače

[1] 21 20 i 24. — [2] 13 24 i 21 7. — [3] S. Epiphan. Haer. 51. (M. 41, 892 ss.). — [4] Ed. Evanson, The Dissonance of the Four generally received Gospels. Ipswich 1792. — [5] C. G. Bretschneider, Probabilia de Evangelii et Epistolarum Joannis Apostoli indole et origine. Lipsiae 1820.

[1] Vidi Gloag, Joh. Writings str. 125. — [2] 2 12. — [3] 7 1. — [4] Mt. 23 37.

bave sinoptici, ne isključuje djelovanja u Jerusolimu, koje nam natanko pripovijeda sv. Ivan.

2. Po sinopticima potrajalo je djelovanje Isusovo samo jednu godinu, jer napominju jedan vazam. A po Ivanu propovijedao je Isus preko dvije ili tri godine, jer Ivan napominje najmanje tri pashe.[1] Na to odgovaramo: U sinoptika ne nalazimo podataka, iz kojih bismo mogli izvesti, kako je dugo Isus naučao. No veoma je teško strpati u jednu godinu sve ono, što pripovijedaju sinoptici, kao odgajanje apostola, poslanje najprije dvanaestorice, a onda sedamdeset i dvojice itd. Zato nema protuslovlja izmegju sinoptika i Ivana, kako je dugo Isus javno djelovao.

3. Posve nam druge dogagjaje iz života Isusova pripovijeda Ivan, a druge sinoptici. Na to odgovaramo: Nema sumnje, da je Ivan htio popuniti sinoptike, pa zato ne pripovijeda, što oni pišu. Iznimku čini u tom čudo, kako je Isus nahranio mnoštvo ljudi, koje Ivan nije mogao mimoići, jer mu služi za uvod razgovoru o kruhu života. Sad razumijemo, zašto Ivan ne pripovijeda ništa o krštenju Isusovu, nego tek podsjeća na nj,[2] i zašto šuti o zadnjoj večeri; sve je to lijepo razloženo u sinopticima.

Jednome se čudimo, što sinoptici nijesu naveli „najveće" čudo Isusovo: uskrisenje Lazarovo. Zato ga nijesu naveli, odgovaraju neki, jer bi Židovi bili ubili Lazara, koji je još živio, kad su sinoptici pisali, a umro, kad je izašlo evangjelje Ivanovo. Drugi misle, da previše ističemo važnost toga čuda, čega za apostola nije bilo. Ta i Luka jedini pripovijeda, kako je Isus oživio sina udovice naimske. Više nam se svigja odgovor onih, koji kažu, da sinoptici pripovijedaju tek neka od onih čudesa, što ih je Isus tvorio u Galileji. Bilo kako mu drago, opis Ivanov o uskrisenju Lazarovu tako je točan i živ, sadržaje takovih potankosti, kakovih patvorač nikad izmislio ne bi. „Argumentum ex silentio" preslab je prigovor, da pobije takovo i tako opisano čudo.[3]

[1] 2 13, 6 5, 12 1. — [2] 1 32. — [3] Vidi Gloag, Joh. Writings str. 135. do 139.

4. Slika Isusova, kako je riše Ivan, silno se razlikuje od one, što je crtaju sinoptici. Po Ivanu je Isus utjelovljena riječ božja, koja je postojala od vijeka i za čas došla na ovaj svijet, a po sinopticima je Isus božanski učitelj, koji čini čudesa, jer mu je tu moć podijelio Bog. Veoma je dakle nevjerojatno, da je četvrto evangjelje, koje se počinje logosom, a jednako je visoko pisano i prožeto dubokim filosofijskim promatranjem, mogao napisati ribar s jezera galilejskoga; bit će prije, da ga je napisao kakav učenik Platonov ili barem Filonov. Na sve ovo odgovaramo: Nauci o logosu nalazimo tragova u starom zavjetu, a bila je dobro poznata rabinima Ivanova vremena. Dok se sinoptici više zabavljaju činima Isusovima, Ivan, kojemu je namjera, da ih popuni, riše život Isusov više s kontemplativna gledišta. I krivovjerja, što su se pojavila u to vrijeme protiv Isusa, prisilila su Ivana, da jače naglasi božanstvo njegovo. U drugu ruku lijepo crtaju i sinoptici Isusa kao Boga. Začet je i rogjen čudnovatim načinom, Petar ga priznaje Sinom božjim, doći će da sudi svijetu itd. Naprotiv ne šuti ni Ivan o čovječjoj naravi Isusovoj. Isus plače na grobu Lazarovu,[1] straši se pred mukama,[2] žegja na križu.[3]

5. Velika je razlika izmegju govora Isusovih u sinoptika i Ivana. U Ivana je propovijedanje Isusovo spekulativno, apstraktno, mistično, alegorije o pastiru i ovcama, o čokotu i lozi. Po sinopticima učio je Isus praktično u priprostim parabolama, koje i najprostiji čovjek može da razumije. Isporedimo li govor Isusov na gori[4] s oproštanjem njegovim od apostola,[5] vidjet ćemo, da Isus nije mogao govoriti onako, kako hoće Ivan, ako je propovijedao onako, kako piše Matej. — Razlog je tomu, što je propovijedanje Isusovo u sinoptika upravljeno prostomu narodu, a Ivan pripovijeda razgovore Isusove s učenim Židovima. I sinoptici imadu oduljih mjesta, koja su na vlas nalik na Ivanovo evangjelje.[6] Drugo je pitanje, kako se mogao Ivan

[1] 11 35. — [2] 12 27. — [3] 19 28. — [4] Mt. 5—7. — [5] Iv. 14—18. — [6] Isp. Mt. 11 25—27; Lk. 10 21, 22.

poslije gotovo pol vijeka tako točno sjetiti i napisati duge govore Isusove, osobito one na rastanku. Lijepo, odgovaramo, jer su se ti govori zasjekli duboko u dušu Ivanovu, pa ih je često ponavljao. A ne treba napokon zaboraviti, da je apostolima obećan Duh sv., koji će ih naučiti svemu i sjetiti svega, što im je Isus kazivao.[1]

6. Odlučno se pak protivimo zadnjemu prigovoru, koji kaže, da si sinoptici i Ivan u mnogomu očito protuslove. Od tih prividnih protuslovlja navest ćemo jedno, koje drže za najveće: dan pošljednje večere.

Jasno je, da megju sinopticima i Ivanom postoji razlika o tomu danu. Po sinopticima jeo je Isus pashu i slavio zadnju večeru na prvi dan prijesnih hljebova t. j. četvrtak u veče.[2] A po Ivanu jeli su Židovi pashu onaj dan, kad je Isus trpio t. j. u petak, jer „ne ugjoše u sudnicu, da se ne bi opoganili, nego da bi mogli jesti pashu.“[3] Da riješe ovo protuslovlje, kazaše neki, da Isus nije na zadnjoj večeri jeo vazmeno janje i slavio pashu. Toga se mišljenja drži istočna crkva, i to je razlog, zašto imade kod sv. mise kvasan kruh. No da je Isus na zadnjoj večeri blagovao pashu, to nam jasno kažu sinoptici.[4] Zato uzima zapadna crkva kod sv. mise s potpunim pravom beskvasan kruh.

Od mnogih odgovora na ovu poteškoću najvjerojatniji je onaj, koji veli, da su Židovi pashu, kad je pala na petak, prenijeli na subotu, da ne bi bili prisiljeni dva dana svetkovati i ništa ne raditi. Zastupnici toga mišljenja pozivaju se na Talmud, u kom se jasno čita ova bilješka. Isus pak držao se točno zakona Mojsijeva i jeo pashu, koja je te godine pala na petak, već u četvrtak na večer. To nam jasno odaju sinoptici riječima: „dogje dan prijesnih hljebova, u koji trebaše klati pashu,“[5] i: „kad Židovi običavahu klati pashu.“[6] Tako je Isus umro u isti sat, kad su Židovi klali vazmeno janje, tip njegov. I doista bilo bi veliko čudo, kad se evangjeliste ne bi sjećale dana, u koji je Isus odredio tako važan čin, dotično na koji je umro.[1]

[1] Iv. 14 26. — [2] Mt. 26 17; Mr. 14 12; Lk. 22 7. — [3] 18 28. — [4] Mt. 26 17; Mr. 14 12; Lk. 22 7. — [5] Lk. 22 7. — [6] Mr. 14 12.

7. Nema dakle sumnje o autenciji Ivanova evangjelja. Izvanji dokazi za vjerodostojnost njegovu vrijede, koliko i oni za svaku drugu knjigu novoga zavjeta, jer sežu gotovo u vrijeme, kad je sv. Ivan živio. Nutarnji nas dokazi upućuju na učenika, kojega je Isus ljubio, na sv. Ivana. Nebrojena zakučasta pitanja imade da riješi onaj, koji se ne bi zadovoljio odgovorima na gornje prigovore, jer bi mu najprije trebalo pobiti sva izvanja svjedočanstva. Lijepo zato primjećuje Ebrard: „Otvoreno možemo da rečemo, kako, izuzevši neke Pavlove poslanice, nijedna stara knjiga, bila kršćanska bila poganska, ne može da pokaže tolikih i tako sigurnih svjedočanstava za svoju autenciju, kaošto evangjelje sv. Ivana.“[2]

§ 63.

Cjelovitost.

Tri mjesta u sv. Ivana zabacuju i oni protivnici, koji priznaju autenciju njegova evangjelja. U dva bi se još složili, ali najveće poteškoće stavljaju trećemu: ženi preljubnici.

1. Četvrti stih petoga poglavlja zovu fabulosa glossa, jer ga ne imadu najvažniji rukopisi: vatikanski, sinajski i Efremov. No imadu ga svi drugi rukopisi i prijevodi. Navodi ga Tacijan u svom Diatesaronu, a tumače ga Tertulijan,[3] Hrisostom[4] i drugi. Da ga ispustimo, ne bismo razumjeli odgovora bolesnikova[5] i ne bismo znali protumačiti ime ribnjaka Bethsaida, koje znači locus gratiarum.

2. Evangjelje se Ivanovo, vele protivnici, svršava pošljednjim stihom dvadesete glave, a dvadeset i prvu dodala je kasnija ruka poslije smrti Ivanove. No i vanjski i nutarnji razlozi svjedoče nam, da je i tu glavu napisao Ivan. Pišu je svi rukopisi, prevode svi prijevodi, i

[1] Vidi Gloag, Joh. Writings str. 190—214. — [2] Gloag, Joh. Writings str. 148. — [3] Tertull. De baptism. 5 (M. 1, 1205). — [4] S. Chrys. in Joan. hom. 36, 1 (M. 59, 204). — [5] 5 2.

nijedan sveti otac nije o njoj posumnjao. U njoj se zrcali jezik i stil poznata živa opisivanja Ivanova, kao živahna ćud Petrova, udaljenost čamca od obale, broj riba.[1] Trostruko zatajanje Petrovo, što ga je Ivan prije napisao,[2] ne bi imalo smisla, da nema dvadeset i prve glave. Moguće da je efeska crkva dodala zadnja dva stiha kao svjedočanstvo, da je Ivan napisao ovo evangjelje. No teško da je evangjelista zaključio svoje evangjelje sa „quid ad te". Dodao je pak Ivan ovo poglavlje, da nam priopći važno čudo Isusovo poslije uskrsnuća, da nadopuni svoj izvještaj o trogubom zatajanju Petrovu i da pobije krivo mišljenje efeske crkve, da ne će nikad umrijeti.

3. Pripovijest o ženi preljubnici mimoilaze najvažniji rukopisi: sinajski i vatikanski i mnogi prijevodi, a nije ju protumačio nijedan grčki otac. Naprotiv imade je više uncijalnih rukopisa, sadržaje ju preko trista kursivnih rukopisa, neki prijevodi Itale, svi Vulgate, armenski i egipatski. Grčki je tumači ne imadu, jer tumače odlomke evangjelja, koji su im bili potrebniji. O tom ulomku pripovijedaju već Constitutiones apostolicae,[3] a tumači ga Augustin,[4] Jeronim[5] i Ambrosije.[6] Razlog pak, zašto su ga izostavljali, otkrio nam je već sv. Augustin, jer bi tobože velika blagost, što je Isus pokazuje spram žene preljubnice, mogla biti uzrok, da se zlo upotrebljava milosrgje božje.[7] Zato se taj odlomak nije čitao u crkvi, pa ga codices liturgici ne imadu. No svi priznaju, da živahan opis ovoga dogagjaja odgovara načinu pisanja sv. Ivana, a blagost, što izvire iz toga ulomka, da se potpuno slaže s duhom Isusovim, pa da bi to mogao biti istinit primjer iz života Isusova. Lijepo zaključuje racionalista Hilgenfeld: „Ako ispustimo taj dogagjaj, tad ne možemo protumačiti petnaesti stih osme glave."[8]

---

[1] 21 7, 8, 11. — [2] 13 38. — [3] Constitutiones apostolicae, II. 24 (M. 1, 653 ss). — [4] S. Aug. Tract. XXIII. in Joan. (M. 35, 1647—1651). — [5] S. Hieron. Dial. c. Pelag. II. 17 (M. 23, 579—500). — [6] S. Ambros. Epist. XXVI. (M. 16, 1042—1046). — [7] S. Aug. de conjug. adult. II. 6—7 (M. 40, 474). — [8] Gutjahr str. 138.

Nepojmljivo bi nam bilo, kako bi se taj ulomak ušuljao u tolike rukopise, da ne potječe od sv. Ivana.

§ 64.

Svrha.

1. Glavnu svrhu svoga evangjelja označio je sam Ivan riječima: „I mnoga druga čudesa učini Isus pred učenicima svojim, koja nijesu pisana u knjizi ovoj: haec autem scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Christus filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ejus."[1] Zato je Ivan stavio na čelo svoga evangjelja kao prvu istinu božanstvo Isusovo.[2] Ta se istina vuče kao crvena nit po cijelom evangjelju. Božanstvo svoje ispovijeda Isus otvoreno i ponovno,[3] a okolina ga njegova dobro shvaća.[4] To potvrgjuje Isusovo djelovanje i znanje.[5] Poradi sveznanja Isusova treba da u njega vjerujemo kao u Boga,[6] a u istoj muci kaže Isus, da trpi od svoje volje.[7]

Da je pak Isus Hrist t. j. Spasitelj svijeta, to nam javlja već proslov[8], i svjedoči Ivan Krstitelj, koji zove Isusa janje božje, koje uze na se grijehe svijeta.[9] Prvi učenici uvidješe, da su u Isusu našli obećana Mesiju;[10] u nj vjeruju Samaritanci,[11] to javno ispovijeda Petar.[12]

Videći ovo, zgodno primijetiše sveti oci, da nijedan evangjelista nije tako istakao božanstvo Isusovo, kao Ivan. Tako veli sv. Augustin: „Ceteri tres evangelistae tamquam cum homine Domino in terra ambulabant . . . . istum autem quasi piguerit in terra ambulare; errexit se . . . et de Domini divinitate quomodo nullus alius est locutus."[13] S tim se slažu i svi oni sveti oci, koji vele, da je Ivan pisao duhovno evangjelje, dok su ostali pisali tjelovno.[14]

---

[1] 20 30 i 31. — [2] 1 1—3. — [3] 2 16, 5 17, 8 23, 10 38, 14 1 ss, 16 15. — [4] 1 49, 6 70, 19 7, 20 28. — [5] 1 3, 10, 13 11 i 18, 14 28. — [6] 1 7, 12, 3 15, 5 24 itd. — [7] 18 6. — [8] 1 4 i 5. — [9] 1 29. — [10] 1 41, 45, 49. — [11] 4 42. — [12] 6 69. — [13] S. August. in Joan. tract. 36, 1 (M. 35, 1662). — [14] S. Joan. Chrysost. In Joan. hom. IV. 1 (M. 59, 47).

2. Pokraj ove glavne svrhe imao je Ivan i sporednu: da pobije razna krivovjerja, što su se u njegovo doba pojavila bila o Isusu. To je opazio već Irenej[1] veleći, da je Ivan htio raspršati bludnje, što ih je posijao Cerint i Nikolaite, a sv. Epifanije dodaje ovima još i Ebionite.[2] Cerint je učio, da je Isus sin Josipov i Marijin, na koga je sašao Hrist u obliku goluba za krštenja, a odijelio se od njega prije muke. Ebionite rekoše za Isusa, da je čovjek kao i svaki drugi, no da se spasao vršeći točno zakon Mojsijev, a tako bi i svaki drugi mogao postati Hrist. Nikolaite su začetnici gnostičkih bludnja Pisano je dakle evangjelje Ivanovo na obranu Hrista protiv nauke onih, što su razlikovali Isusa od Hrista i poricali, da je Sin božji u čovječjem tijelu boravio na zemlji. Zato uvodi Ivan s osobitom važnosti Krstitelja, jer taj ispovijeda božanstvo Isusovo prije krštenja. Opisujući muku pokazuje jasno, kako je Isus trpio dobrovoljno, i navodi više proroštava nego sam Matej, da dokaže, kako je Isus i u muci Hrist i Sin božji. Već je i po samom proslovu jasno, da Ivanovo evangjelje ima polemičku crtu, te nišani na krive nauke svoga vremena.

3. A nema sumnje, da je Ivan imao još jednu sporednu svrhu: da upotpuni sinoptike. To je jedini razlog, zašto je Ivan ispustio one važne čine, što ih pripovijedaju sinoptici, a dodao druge, kojih nema u sinoptika. Sve do muke Isusove imade osim čuda, kako je Isus nahranio mnoštvo ljudi, kako je hodao po vodi, jako malo, što je zajedničko Ivanu i sinopticima. U istoj muci napominje dogagjaje, koje su izostavili sinoptici, a šuti o onima, što ih pripovijedaju prva tri evangjelista. Kad bi Ivan bio pisao svoje evangjelje ne znajući, da su i druga pisana, upravo je nepojmljivo, zašto bi se uklanjao svemu, što pišu sinoptici. Velimo zato, da je Ivan, poznajući prva tri evangjelja, htio da nadopuni njihov izvještaj. To se razabire iz samoga evangjelja. Mnogo toga pretpostavlja Ivan

[1] S. Iren. c. haer. III. 11 (M. 7, 879 i 880). — [2] S. Epiph. Haer. 59, 23 (M. 42, 237).

kao poznato, što su čitatelji njegovi mogli saznati samo iz sinoptika. Rogjenje Isusovo jedva da napominje.[1] Isus se jednostavno zove sin Josipov,[2] a majku njegovu uvodi kao poznatu ličnost.[3] Nitko ne bi mogao da shvati, što piše o Ivanu Krstitelju, da mu nije poznato koje od pregjašnjih evangjelja. Za čudo u Kani galilejskoj veli, da je prvo od čudesa Isusovih;[4] i kad je nato ozdravio kraljeva čovjeka u Kafarnaumu, veli, da je to bilo drugo čudo,[5] kako tko ne bi mislio, da je Isus započeo svoj rad onim čudesima, što ih sinoptici stavljaju na prvo mjesto. Govori o dvanaestorici apostola, a ne pripovijeda nigdje, tko su bili, i kako ih je Isus odabrao.[6] Primjećuje, da je Lazar brat Marije i Marte, o kojima pripovijedaju sinoptici. Sve nam to jamči, da Ivan pretpostavlja prva tri evangjelja kao poznata.

§ 65.

Raspored i osobitosti.

1. Ivanovo se evangjelje počinje proslovom,[7] a taj je kratka dogmatska rasprava o logosu i geslo cijeloga evangjelja;[8] završuje se pak zaključkom,[9] koji potvrgjuje istinitost evangjelja. Sadržinu dijele po vremenu na tri dijela. Prvi dio[10] pripovijeda javno djelovanje Isusovo; drugi[11] predočuje Isusa u krugu apostola, a treći[12] crta muku i proslavu Isusovu.

Drugi vide u evangjelju Ivanovu ne samo hronologijski tečaj dogagjaja, već i logički raspored, kojemu je svrha, da pokaže, kako je Bog objavio slavu svoju u Isusu Bogu i čovjeku.[13] Tu misao raspravlja Ivan ponajprije dogmatski u svom proslovu, a zatim historijski tečajem cijelog evangjelja. Historijski se dio dijeli u dva dijela. U prvom[14] objavio je Isus slavu svoju u životu, u drugomu[15] na smrti.

[1] 1 14. — [2] 1 45. — [3] 2 1. — [4] 2 11. — [5] 4 54. — [6] 6 71. — [7] 1 1–18. — [8] 1 14. — [9] 21 24 i 25. — [10] 1 19–12 50. — [11] 13 1 - 17 26. — [12] 18 1 do 20 31. — [13] Cornely str. 252 ss. — [14] 1 19–12 50. — [15] 13 1–21 23.

2. Pored sv. Pavla sv. je Ivan najplodniji pisac novoga zavjeta. Napisao je pet knjiga: evangjelje, tri poslanice i Otkrivenje, a svaka od ovih imade svoje obilježje. U evangjelju piše kao povjesnik, u poslanicama kao pastir i prijatelj, u Otkrivenju kao prorok. U evangjelju riše nam Hrista, kako boravi na ovoj zemlji; u poslanicama, kako vlada u srcu našem, a u Otkrivenju, kako kraljuje na nebu. U evangjelju je opisan historijski, u poslanicama duhovni, a u Otkrivenju proslavljeni Hrist. Kako je Ivan apostol ljubavi, tako se u svim njegovim spisima prepleće ljubav kao zlatna nit na tamnom polju.

3. Stil mu je veoma jednostavan, a rječnik malen. Iste riječi kao ljubav, život, svjetlo, svijet vraćaju se opet i opet. Jednostavne rečenice teku glatko, pa su daleko od zamršaja značajnih po sv. Pavla. Zato se nijedan pisac novoga zavjeta ne čita tako lako kao Ivan. Vidi se u njega čisti židovski duh. Poput psalama ponavlja istu misao uz neku promjenu. Jednu će ideju izraziti sad positivno sad negativno.[1] Uz to voli opreke: ljubav i mržnja, život i smrt, svjetlo i tmina, istina i laž stavljaju se jednako jedna uz drugu. Pa ipak se njegova pisma odlikuju dubinom, koje ne može proniknuti čovječji um. Poradi toga i zovu njegovo evangjelje duhovnim, jer nam otkriva srce utjelovljena Boga i diže zastor, da zagledamo u svetište nad svetištem. Ivanova pisma poregjuju s vrelom bistre vode, kojemu, kako se pričinja, vidimo do dna na prvi pogled; no što ga više promatramo, opažamo, da je dublje, i nitko ga dosada nije mogao promjeriti.[2] Kako su evangjelja najvažnije knjige novoga zavjeta, tako izmegju svih zapada po vrijednosti prvo mjesto evangjelje sv. Ivana.[3]

[1] 1 3. — [2] Gloag, Joh. Writings str. 74. — [3] Orig. Comment. in Joan. tom. I. 8 (M. 14, 32).

§ 66.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Sveti nam oci svjedoče jednoglasno, da je evangjelje Ivanovo pisano poslije prvih triju.[1] Pa i evangjelje samo nosi biljegu kasnijega doba; nije pisano za novorogjene u vjeri, već za one, koji su dulje vremena proživjeli u kršćanstvu, kad su počeli nicati krivovjerski nazori o Isusu. Zato stoji na četvrtom mjestu.

Teže je točnije odrediti vrijeme. Iz riječi: hoc autem dixit significans, qua morte clarificaturus esset Deum,[2] razabiremo, da je pisano poslije smrti Petrove, jer bi u protivnom slučaju bilo ovo proroštvo jedino u cijelom sv. pismu, koje bi onaj, koji ga pripovijeda, protumačio prije, no se zbilo.

Pisano je bez sumnje i poslije razorenja Jerusolima. Za sve naime, što je propalo s Jerusolimom, upotrebljava sv. Ivan postojano prošlo vrijeme, a što je ostalo, crta u sadašnjem.[3] I Židovi nijesu više postojali kao narod, zato je bio prisiljen tumačiti židovske običaje[4] i prevoditi židovska imena.

Kako je napokon evangjelje pisano protiv Cerinta, koji je po predaji otaca došao krajem prvoga vijeka iz Egipta u Efes, i protiv Ebionita, koji su se pojavili poslije osamdesete godine, zaključujemo, da je pisano i poslije osamdesete godine. I stil, kojim odiše četvrto evangjelje, odaje, da ga je pisao starac. Iz svega zaključuju jedni, da je Ivan pisao svoje evangjelje izmegju godine 80. i 100., a drugi postaviše uže granice, pa vele da je evangjelje pisano izmegju 85. i 95. godine, jer da ga Ivan nije pisao neposredno prije smrti.[5]

2. Irenej[6] veli, da je sv. Ivan izdao svoje evangjelje u Efesu, a to ponavlja i Eusebije u svojoj povjesnici.[7]

[1] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7, 845); S. Hieron. de vir. ill. 9. (M. 23, 625). — [2] 21 19. — [3] 11 18; 18 1; 19 41; 5 2. — [4] 2 6. — [5] Vidi Vigouroux, Diction. III. col. 1183. i Gloag, Joh. Writings str. 162. — [6] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7, 845). — [7] Euseb. Hist. ecc. V. 8 (M. 20, 450).

Nasuprot drže drugi, da je Ivan pisao evangjelje svoje na Patmosu. Zato hoće nekolicina da složi oboje, pa kaže, da ga je pisao na Patmosu, a izdao u Efesu. No nema razloga, zašto da sumnjamo o jednodušnom mišljenju sv. otaca, da je evangjelje pisano u Efesu.[1]

Glava sedma. Djela apostolska.

§ 67.

Natpis.

Peta povjesna knjiga novoga zavjeta zove se po rukopisima *πράξεις ἀποστόλων*, actus apostolorum. Natpis je ovaj, ako možda ne potječe od samoga pisca, stariji od svih današnjih rukopisa, jer seže već u drugu polovicu drugoga vijeka. Jednima se čini preširok, a drugima preuzak: preuzak zato, jer nam pripovijeda djela onih, koji nijesu bili apostoli, kao Stjepana i Filipa; a preširok, jer ističe samo Petra i Pavla, a druge apostole tek da pripadom kojiput napominje. Što više, ne pripovijeda svih djela ni od ove dvojice apostola. Do trinaeste naime glave zanima se knjiga pretežno sv. Petrom, a ostalih petnaest glava pripovijeda samo o sv. Pavlu. Djelovanje Petrovo prati samo do njegova odlaska iz Jerusolima,[2] a rad Pavlov do prvoga sužanjstva u Rimu, pa smo prisiljeni i taj popuniti bilješkama iz njegovih poslanica.

Pa ipak odgovara natpis potpunoma sadržini knjige *πράξεις ἀποστόλων* (lat. res gestae); bez člana znači neke čine nekih apostola. Kako naime Luka u svom evangjelju ne pripovijeda potpuna života Isusova, tako je i u Djelima naumio ocrtati one čine nekih apostola, koji su bolje odgovarali cijelji njegovoj. Djela nijesu potpuna povjesnica djelovanja apostola, već povjesnički nacrt, kako se crkva Isusova širila megju Židovima i poganima od početka svoga do prvoga zatvora sv. Pavla u Rimu.

[1] Vigouroux, Diction. III. col. 1183. — [2] 12 18.

§ 68.

Autencija

Djela ne kažu nigdje, tko ih je izdao, no nema sumnje, da ih je napisao sv. Luka, pisac trećega evangjelja. Dokazat ćemo to na osnovu nutarnjih i vanjskih razloga.

1. Nutarnji razlozi. Već u uvodu podsjećaju Djela na evangjelje kao prvu knjigu i upravljena su istomu Teofilu, kojemu je namijenjeno evangjelje.[1]

U daljnjem tečaju Djela imade ulomak, gdje pripovijedanje teče u prvom licu množine,[2] a od dvadesete glave[3] biva to jednako do kraja. To nam kaže, da je pisac glavom doživio, što pripovijeda, da je lično pratio sv. Pavla. Od svih pak nama poznatih drugova Pavlovih može to biti, kako se razabire iz same knjige, samo sv. Luka.

Isporedimo li jezik i način pisanja trećega evangjelja i Djela, opazit ćemo, da su obje knjige djelo jednoga pisca. Dr. Davidson[4] broji četrdeset i sedam izraza, što ih je našao u objema knjigama, a u nijednoj drugoj knjizi novoga zavjeta. To priznaju i racionaliste veleći, da je osobina Lukina stila u objema knjigama ista od početka do kraja.[5]

Treće evangjelje i Djela odaju nam istu cijelj i istu nauku Pavlovu, da se u crkvi Isusovoj može spasti svatko bez razlike, bio Židov ili poganin. Pa kako smo kod evangjelja dokazali, da je u tom pogledu sv. Pavao nadahnuo sv. Luku, tako s pravom zaključujemo, da je i Djela napisao sv. Luka.

Uvažimo li sve ove razloge, sadržinu, svrhu, jezik i stil trećega evangjelja i Djela apostolskih, priključit ćemo se jednodušnoj predaji svetih otaca, da je jedan pisac napisao obje knjige.

2. Izvanji dokazi. Da je sv. Luka, koji je živio u prvo vrijeme crkve, napisao Djela, dokazuje nam neupravno

[1] Dj. 1 1. — [2] Dj. 16 10–17. — [3] 20 5. — [4] 4 Davidson, Introduction. London 1849 II. str. 8. — [5] Gloag, Acts I. str. 5.

i to, što je crkva od početka svoga tu knjigu poznavala, jer sveti oci podsjećaju na nju ili vade iz nje navode. Tako piše Klement Rimski: beatius est magis dare, quam accipere,[1] a Ignacije: Dominus post resurrectionem *συνέφαγεν καὶ συνέπιεν τοῖς ἀποστόλοις*.[2] Sv. Justin veli za Isusa, da je passibilis.[3] Crkva lionska i vienska piše oko g. 170., da su njihovi mučenici molili za krvnike svoje poput Stjepana: Domine, ne statuas illis hoc peccatum.[4] Sve se ovo nalazi samo u Djelima.

Daljnji su nam dokazi svi prijevodi, koji Djela prevode i vrstaju megju novozavjetne knjige. A da su Djela bila opće poznata, svjedoče nam i najstariji krivovjerci, koji su ih zabacivali, jer su se protivila njihovoj nauci, pa ih sveti oci zato kore. Ebionite su zabacivali Djela, jer uče, da se pogani mogu primiti u crkvu i bez obrezanja; Manihejci ih nijesu priznavali, jer sadržaju pripovijest o dolasku Duha sv., a Manes je učio, da je on Duh sv.[5]

Prvi je sveti otac, koji izrično spominje sv. Luku kao pisca Djela apostolskih, Irenej, koji iz dijelova, što se pripovijedaju u prvome licu, dokazuje, da ih je napisao sv. Luka.[6] Fragmentum Murat. piše: Lucam optimo Theophilo omnium apostolorum acta uno libro comprehendisse.[7] Klement Aleksandrijski veli: Kako Luka pripovijeda u Djelima apostolskim, da je Pavao rekao: „Ljudi Atenjani, po svemu vas vidim, da ste veoma pobožni.[8] Tertulijan navodi Djela često, i izrično ih pripisuje sv. Luki,[9] a Eusebije ih broji megju homologumena.[10]

Iz ovih dokaza vidimo, da je već u polovini drugoga vijeka cjelokupna crkva priznavala Luku za pisca Djela, a

[1] S. Clem. Rom. 1. Cor. 2; Dj. 20 35. — [2] S. Ign. Ad Smyrnenses 3; Dj. 10 14. — [3] S. Justin. Apol. I. 50 (M. 6, 404); Dj. 26 23. — [4] Euseb. Hist. ecc. V. 2 (M. 20, 436); Dj. 7 59. — [5] Gloag, Acts I. str. 4. — [6] S. Iren. c. haer. III. 14, 1 (M. 7, 913). — [7] Frag. Murat. red. 34 ss. — [8] Clem. Alex. Stromata V. 12 (M. 9, 124); Dj. 17 22. — [9] Tert. De jejuniis c. 10 (M. 2, 966). — [10] Euseb. Hist. ecc. III. 4 (M. 20, 219).

to jednoglasno suglasje može da nam protumači samo predaja apostolskih otaca.

3. Tek u naše vrijeme nikli su silni prigovori, koji ne poriču toliko, da je Luka napisao Djela, već ne će da priznadu, da je Luka bio drug Pavlov i doživio ono, što pripovijeda. Da vidimo te prigovore.

a) Sv. Pavao običaje u svojim poslanicama pozdravljati od svojih drugova, a Luke ne napominje ni u jednoj poslanici, što ih je pisao za svoga apostolskoga putovanja.[1] — No Luka je došao s Pavlom u Filipe[2] i ostao u tom gradu, pa se poslije sedam godina opet pridružio sv. Pavlu, kad se ovaj vratio u Macedoniju, jer tu uzimlju Djela opet prvo lice množine.[3] Za ovih sedam godina pisane su Pavlove poslanice Solunjanima, Galaćanima, Korinćanima i Rimljanima. U drugoj pak poslanici Korinćanima ne napominje Pavao Luke, jer nije bio poznat Korinćanima. U poslanici opet Filipljanima, koja je pisana u Rimu, ne pozdravlja Pavao od strane Lukine, premda je ovaj bio Filipljanima dobro poznat, jer šalje općeni pozdrav: pozdravljaju vas braća, koja su sa mnom.[4] Koja su to braća, bit će da im je pripovijedao Epafrodita, koji je nosio poslanicu.

b) Poradi prvoga prigovora pripisuju one dijelove Djela apostolskih, koji se pripovijedaju u prvom licu, drugima, a na prvome mjestu Timoteju.[5] Glavni im je razlog, jer da su oni dijelovi Djela, gdje je Timotej uz Pavla, obragjeni točno i potanko. To ne stoji. Buna n. pr. u Efesu opisana je veoma potanko, a ipak nije bilo Timoteja u to vrijeme uz Pavla. I pisac Djela točno luči sebe od Timoteja;[6] a kad bi, kako neki hoće,[7] Luka prepisao bio Timotejeve putne bilješke, ne znamo, zašto bi cijela crkvena predaja pripisavala to djelo Luki, o komu znademo tako malo, a na uštrb Timoteju, „za koga su dobro svjedočila

[1] Isp. Gloag, Acts. str. 6. — [2] Dj. 16 16. — [3] Dj. 20 5. — [4] Filip. 4 21. — [5] Mayerhoff, Einleitung in die petrin. Schriften. Hamburg 1835 str. 11 ss. — [6] Dj. 20 4, 5. — [7] Mayerhoff, Einleitung in die petrin. Schriften str. 21.

braća u Listri i Ikoniju".[1] Htjeli su i za Silu, da je on napisao Djela,[2] no tomu se očito protive riječi, kojima se Sila uvodi u Djela.[3]

c) Očito je, vele, nesuglasje izmegju Djela i poslanica sv. Pavla.[4] Po Djelima[5] otišao je Pavao poslije obraćenja iz Damaska u Jerusolim, a u poslanici Galaćanima[6] veli Pavao, da je otišao u Arabiju i tek se poslije tri godine vratio preko Damaska u Jerusolim. No za dvostruki boravak Pavlov u Damasku znadu i Djela, jer[7] vele, da je Pavao bio u Damasku nekoliko dana, a kad se vratio iz Arabije, da je bio u istom gradu podosta dana.[8] Po Djelima,[9] prigovaraju nadalje, poručio je Pavao, boraveći u Ateni, Timoteju i Sili, da dogju što prije k njemu, a po prvoj poslanici Solunjanima[10] šalje Pavao iz Atene Timoteja i Silu, da učvrste Solunjane u vjeri. Oba se mjesta popunjuju ovako: Pavao je došao u Atenu sam[11] i nadajući se ovdje obilnoj žetvi poručio po Silu i Timoteja.[12] Kad su oni došli i izvijestili Pavla o prilikama macedonskih crkava, volio ih je poslati natrag, pošto se uvjerio o slabom uspjehu vjere u Ateni.

d) Posvema je pak kriv zaključak onih racionalista,[13] koji kažu, da Djela nije napisao niti kakav očevidac nit učenik sv. Pavla, a najmanje sv. Luka, jer bi takav morao sve točnije opisati. Pisac da napominje četvrto putovanje Pavlovo u Jerusolim jednim stihom;[14] riše dvije godine Pavlova tamnovanja u Cesareji veoma mršavo[15] i završuje knjigu, kao da bi je odsjekao.

Prigovarajući ovako zaboravljaju, da Luki nije bila svrha napisati potpuna životopisa sv. Pavla. Nema sumnje, da je čovjek revan i gorljiv za vjeru Isusovu, a takav je bio Pavao, mnogo više doživio i pretrpio, nego što nam pripovijedaju Djela. To se razabire već iz samih Djela. Ne-

[1] Dj. 16 2. — [2] Schwanbeck, Quellen der Apostelgeschichte. Darmstadt 1847. str. 168—186. — [3] Dj. 15 22. — [4] De Wette, Einleitung in das N. T. Berlin 1860 § 114. — [5] Dj. 9 26. — [6] Gal. 1 17—19. — [7] Dj. 9 20. — [8] Dj. 9 23. — [9] Dj. 17 14 i 15. — [10] 3 1, 2. — [11] Dj. 17 14. — [12] Dj. 17 15. — [13] De Wette. — [14] Dj. 18 22. — [15] 24 24.

znamo, što je Pavao radio tri godine u Arabiji, kako se svršilo rimsko tamnovanje itd., a to nam odaju i Pavlove poslanice. U drugoj Korinćanima[1] piše Pavao, da je bio od Židova pet puta batinan, da je bio triput šiban, triput je doživio brodolom itd. Od svega toga znademo po Djelima veoma malo. Od petera batinanja židovskoga ne spominje se ni jedno. Od trojega šibanja rimskoga znademo samo za jedno.[2] Od brodoloma se ne spominje nijedan, jer onaj, što se opisuje na kraju knjige, zbio se mnogo kasnije, no što je Pavao pisao Korinćanima. Životopis se dakle Pavlov popunjuje poslanicama i tradicijom, a za Djela veli lijepo sv. Hrisostom: Treba da budemo zadovoljni i s ovo malo, što imamo.[3]

§ 69.

Vrela.

Zanimljivo je, a i mnogo se danas pretresa pitanje, otkuda je Luka crpao gragju za svoju knjigu. Sa sv. Pavlom sastao se u Troadi,[4] tad se odijelio od njega za nekoliko godina i sastao se opet s njime na zadnjem njegovu putovanju u Jerusolim.[5] Prema tomu morao je Luka saznati od drugih, što pripovijeda do šesnaeste glave, a i ono, što se kazuje od sedamnaeste do dvadesete glave. Većina tumača slaže se u tom, da je Luka crpao iz tri vrela: iz vlastitih doživljaja, iz usmene predaje, a ništa nas ne priječi, da priznamo i treće vrelo, pisane izvore.

1. Najviše toga, što Luka pripovijeda, doživio je sam. Pratio je Pavla, kad je prvi put došao u Filipe, pridružio mu se na zadnjem putovanju u Jerusolim i nije ga ostavio do kraja Djela. Sve dakle, što se zbivalo u to vrijeme, vidio je na svoje oči; pa i zbilja dijelovi ovi pisani su tako potanko, te nema sumnje, da ih je pisac morao doživjeti sam n. pr. putovanje u Rim.

[1] 11 24 ss. — [2] Dj. 16 23. — [3] S. Chrys. in Act. hom. 1, 1 (M. 60, 15). — [4] Dj. 16 10. — [5] Dj. 20 5.

2. Sve, što Djela pripovijedaju o Pavlu, mogao je Luka lako čuti iz njegovih usta. Dok je Pavao čamio dvije godine u zatvoru cesarejskom, bio je Luka s njime. Za to je vrijeme mogao saznati u Jerusolimu za uzašašće Isusovo, za doživljaje Petrove, za mučeništvo Sjepanovo itd.: velik dakle dio onoga, što se pripovijeda od prve do dvanaeste glave. U Cesareji stanovao je Luka u kući djakona Filipa.[1] I taj mu je lijepo znao pripovijedati o počecima crkve, o raširenju vjere u Samariji, o obraćenju eunuha Etiopljanina i satnika Kornelija. Tako je Luka saznao od očevidaca, što nije doživio sam. Pa doista nailaze kritici u prvom dijelu Djela, gdje je Luka bio vezan na izvještaj židovski, na mnogo veći broj hebraizama, nego u drugom dijelu, koji je većinom doživio sam, pa ga opisao slobodno.

3. Ništa nas napokon ne priječi, da priznamo, da je Luka upotrijebio i pisane izvore. Jasno je to za zaključak sabora jerusolimskog, jer je to bila službena isprava;[2] za list pukovnika Klaudija Lisije,[3] jer pokazuje biljeg originalnosti. A nije baš nevjerojatno, da se Luka i za drugi koji ulomak poslužio kakovim pisanim bilješkama.

4. Za govore vele racionaliste krivo, da ih je Luka skovao poput Tacita i drugih starih pisaca, jer da je u svima malo ne ista sadržina i isti stil, gdje svaki govornik govori svojim načinom.[4]

Pita se ponajprije, jesu li svi govori onako izrečeni bili, kako ih navodi sv. Luka. U tomu se tumači ne slažu. Drže, da je govor Atenjanima[5] i obrana pred kraljem Agripom[6] napisana od riječi do riječi, kako ju je Pavao izrekao. A za optužbu Tertulovu[7] i za odgovor Pavlov pred Feliksom[8] vele, da je samo izvadak onoga, što su oba govorila.

Što se tiče sadržine govora, nije ta jedna i ista. Sv. Stjepan pripovijeda povjest židovskoga naroda u Jerusolimu[9],

[1] Dj. 21 8. — [2] Dj. 15 28 ss. — [3] Dj. 23 26. — [4] Eichhorn, Einlt. II. 28 ss; Renan, Les Apôtres. Paris 1866. Introd. str. XXVIII. — [5] Dj. 17 22. — [6] Dj. 26 2 ss. — [7] Dj. 24 2 ss. — [8] Dj. 24 10. — [9] Dj. 7 2 ss.

a i Pavao u Pisidiji,[1] ali je velika razlika megju objema. Stjepan hoće da dokaže, kako su se Židovi uvijek protivili Bogu, a Pavao hoće da pokaže osobitu ljubav, što ju je Bog iskazao Židovima. U ostalom u šest duljih govora Pavlovih[2] nije ni sadržina ni način pripovijedanja uvijek isti. Koje od ovih govora nije Luka čuo na svoje uši, tima je jezgru mogao napisati to laglje, što nijedan ne traje dulje od pet časova.

Što se stila tiče, ne poričemo, da je posvuda isti, jer bilo da su to prijevodi aramajskih govora, bilo da je to jezgra onoga, što se o govorima sačuvalo u tradiciji, stil je uvijek Lukin, jer nam ih priopćuje u grčkom jeziku. No i kraj toga nalaze tumači u Petrovim i Pavlovim govorima njihove omiljele izraze, kako ih poznajemo iz njihovih spisa.[3]

Bilješka. Tumači se čude, kako je Luka u svom pisanju točan. U Djelima se taknuo tadanjih političkih odnošaja Židova, Grka i Rimljana. Dogagjaji, što ih pripovijeda, zbivaju se u Siriji, Maloj Aziji, Macedoniji i Grčkoj. Pa ipak, poredivši Djela sa svjetskom povjesti, ne mogu danas da nagju jedne bilo povjesne bilo zemljopisne pogrješke. Luka pripovijeda, da je Ciprom upravljao prokonsul,[4] a povjesnici dokazivahu, da je tu mogao biti samo propretor, dok nijesu najnovije iskopine iznijele na vidjelo ime prokonsula Pavla. Luka veli, da su se gradski poglavari u Solunu zvali politarsi.[5] Taj su naziv pobijali svi, jer da ga nijedan stari pisac ne pozna; pronagjeni su rukopisi pokazali, da je Luka imao pravo. Nijesu znali, što je onaj scriba,[6] koji je utišao bunu u Efesu, dok iskopine nijesu otkrile, da je to bio prvi glavar u gradu. Za otok Kauda[7] rekoše, da ne zna nijedan stari zemljopisac. U Vatikanu pronagjeni palimpsest pokazao je, da ga spominje Strabon.[8]

§ 70.

Svrha.

1. Djela su apostolska samo nastavak Lukina evangjelja, upravljena istomu Teofilu,[9] pa im je po tomu ista svrha kao i evangjelju.

[1] Dj. 13 16. — [2] Dj. 13 16; 17 22; 20 18; 22 1; 24 10; 26 2. ss. — [3] Alford's Greek Testament. London 1857. II. str. 13—15. — [4] Dj. 13 7. — [5] Dj. 17 6. — [6] Dj. 19 35. — [7] Dj. 27 16. — [8] Isp. Gutjahr, § 76. — [9] Dj. 1 1 i Lk. 1 1.

*

Evangjelju je bila cijelj da dokaže, kako je Isus Spasitelj svih ljudi, Židova i pogana, a Djelima je svrha da pokažu, kako se vjera Isusova širila megju Židovima i poganima od Jerusolima do Rima, pa kako je preobrazila jedne i druge. Mogli bismo stoga staviti na čelo knjige kao geslo zadnje riječi Isusove: „Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos et eritis mihi testes in Jerusalem et in omni Judaea et Samaria et usque ad ultimum terrae.“[1] Da je to doista svrha Djela, uvjerit će se lako svatko, kad knjigu pročita. U tom se smislu izjavio i sv. Hrisostom[2] veleći: „Evangjelje pripovijeda, što je Isus tvorio i govorio, a Djela su povjest onoga, što je Duh sv. činio i učio.“

2. Krivo je dakle mišljenje onih, koji zaslijepljeni predrasudama nastoje Djelima podmetnuti drugu svrhu.

a) Jedni drže, da je svrha Djela opravdati sv. Pavla, što je u crkvu primio i pogane.[3] — Djela nam istina pripovijedaju, kako su i pogani primili vjeru, jer su ravni Židovima, ali da to nije svrha Djela, pokazuje sadržina njihova. Ne znamo, zašto bi onda malo ne cijela prva polovina govorila, kako se vjera širila megju Židovima.

b) Niti je glavna svrha Djela, da obrane Pavla pred sudištem Neronovim i ublaže rimsku vlast, pobivši unaprijed sve točke tužbe protiv Pavla.[4] Rimski naime odvjetnik Tertul[5] tuži Pavla, da je glava nazarenske sekte, koja je državi pogibeljna, i da posvuda diže bunu protiv Židova. Zato da je sv. Luka pribrao dokaze, koji jasno pokazuju, kako su upravo Židovi začetnici svake bune, a Pavao nevin, pa da propovijedanje Pavlovo nije državi rimskoj ni najmanje pogibeljno. Djela naime sadržaju mnogo toga, što se nikako ne odnosi na obranu sv. Pavla, kao n. pr. uzašašće Gospodinovo, izbor Matijin i dolazak Duha sv. Pripovijedaju

[1] Dj. 1 8. — [2] S. Chrys. Hom. in Act. 1, 4 (M. 60, 21). — [3] M. Schneckenburger, Ueber den Zweck der Apostelgesch. Bern 1841. — [4] Aberle, Ueber den Zweck der Apostelgesch. Tüb. Quartalschrift 1855 str. 173—236. — [5] Dj. 24 1 ss.

mnogo toga, česa poganski suci nijesu mogli ni razumjeti, kao na priliku govore Petrove, Stjepanov i Pavlov u Pisidiji.

c) Posvema je pak krivo mišljenje nekih racionalista, da Djela smjeraju obraniti apostolsku čast Pavlovu.[1] Pisac ne bi onda na početku knjige stavio kao uvjet apostolske časti, da apostol bude svjedok Isusov, počevši od krštenja Isusova do dana, kad se uznese,[2] a nigdje nema traga, da je Pavao taj uvjet zadovoljio.

d) Još odlučnije valja nam odbiti onu tvrdnju racionalista, da su Djela puki roman, koji je kasniji pisac ishitrio zato, da izbriše svaki trag sramotnoj borbi izmegju Petrovaca i Pavlovaca. U tu svrhu da je prikazao, kako je Petar Pavlu, a Pavao Petru sličan kao jaje jajetu; zato da je povjesne činjenice iskrivio i ishitrio. Kao dokaz za svoju tvrdnju navode ovo: Djela pokazuju potpuno suglasje izmegju Petra i Pavla, dok se iz poslanice Galaćanima razabire protivno. Pisac je izmislio, da je Petar prvi krstio pogane,[3] i krivo prikazao Pavla kao revna Židova.[4] Kiti Pavla istim čudesima kao i Petra. Iskrivio je posvema povjest sabora jerusolimskoga.[5]

Na ovo nam valja prije svega primijetiti, da Djela ne smjeraju ni najmanje onamo, da ublaže razmirice izmegju pokrštenih Židova i pogana, već baš protivno, pripovijedaju stvari, što vrijegjaju jedne i druge. Petar kori Židove, što su ubili Sina božjega i više voljeli Barabi;[6] Stjepan veli, da su tvrdovrati, neobrezanih srdaca i ušiju, jer se jednako protive sv. Duhu.[7] Ne može napokon nipošto laskati poganima, što se njima propovijeda evangjelje tek onda, kad su ga Židovi odbili.[8]

A sad odgovaramo, da je u prvim počecima crkve bilo istina kršćana, koji su mislili, da im je nužno obdržavati zakon Mojsijev. No poslije zaključka sabora u Jerusolimu nije moglo biti razmirice kakove izmegju Petra i Pavla,

[1] Schneckenburger l. c. — [2] Dj. 1 22. — [3] Dj. 10 47. — [4] Dj. 16 3. 21 26. — [5] F. Ch. Baur, Paulus der Apostel Jesu Christi. Leipzig 1866. — [6] Dj. 3 14. — [7] Dj. 7 51 ss. — [8] Dj. 13 46, 28 28.

ako je i bilo neko časovito nesuglasje u praksi.[1] U poslanicama nabraja nam Pavao židovske povlastice, izrazuje svoju ljubav spram suplemenika.[2] A s punim se pravom sad protivi Židovima, koji su htjeli nametnuti zakon Mojsijev pokrštenim poganima,[3] sad opet prilagogjuje zakonu, da ne sablazni Židova[4] i da utiša bune.[5]

Da racionaliste pokažu, kako je pisac Djela nastojao izjednačiti Petra i Pavla i obrnuto, isporediše jednoga i drugoga. Petru, vele, promijenjeno je ime, mora dakle da se i Savao nazove Pavlom.[6] Jer se Petar čudnim načinom izbavio iz zatvora, nema druge, nego da se isto zbude i s Pavlom.[7] Petar je kaznio Ananiju, treba da isto čini i Pavao.[8] Petar je izliječio hroma, izliječit će takova i Pavao.[9] Kad sjenka Petrova čini čudesa, zašto ne bi rupci i pregače Pavlove.[10] Napokon je Petar uskrisio Tabitu, pa ne preostaje drugo već da i Pavao oživi Eutiha.[11] — Na to prisiljeno poregjivanje primjećujemo, kako je svakomu, tko je pročitao Djela, jasno, da su ovim čudesima razni povodi i posve druge prilike. Kad bi piščeva mašta bila ishitrila čudesa na jednoj ili na drugoj strani, ne bi im bila mogla podmetnuti onako prirodne prilike. Jedna je sličnost u tim dogagjajima, što Petar i Pavao tvore racionalistama tako zazorna čudesa.

Na tomu jaše najviše, što je tobože pisac Djela iskrivio dogagjaje sabora jerusolimskoga. Taj da se drugačije opisuje u Djelima,[12] a protivno u poslanicama.[13] No obje se vijesti lijepo popunjuju. Luka kao historik pripovijeda, što spada na javnost, a Pavao, da se obrani od Židova, otkriva, što je nasamo raspravljao s apostolima. Krivo je napokon, da Pavlu nije poznat zaključak sabora jerusolimskog, jer ga on i naviješta[14] i kao poznat pretpostavlja.[15]

---

[1] Gal. 2 11 ss. — [2] Rim. 9 1 ss. — [3] Gal. 2 5. — [4] Dj. 16 3. — [5] Dj. 21 26. — [6] Iv. 1 42 i Dj. 13 9. — [7] Dj. 12 7 i 16 26. — [8] Dj. 5 4 i 13 11. — [9] Dj. 3 6 i 14 9. — [10] Dj. 5 15 i 19 12. — [11] Dj. 9 40 i 20 9. — [12] Dj. 15 1. — [13] Gal. 2 2. — [14] Dj. 16 4. — [15] 1. Kor. 10 14 ss.

§ 71.

Poredak. Mjesto i vrijeme pisanja.

1. Sadržinu Djela dijele obično u dva dijela. Prvi pripovijeda osnutak i raširenje crkve u Palestini.[1] Drugi dio[2] crta raširenje crkve po drugim zemljama: u zapadnoj Aziji, Macedoniji i Grčkoj. Pod kraj drugoga dijela pripovijeda se zasužnjenje i tamnovanje Pavlovo u Cesareji i Rimu.[3]

Svi pripovijedaju, da se Luka u prvih sedam i pošljednjih šesnaest glava točno drži hronologijskoga reda, a od osme do dvanaeste glave da umeće neke dogagjaje, što su se zbili u isto doba od mučeništva Stjepanova do smrti kralja Agripe.

2. Racionaliste misle, da su Djela pisana poslije razorenja Jerusolima.[4] Kao glavni dokaz služi im to, što je tobože Lukino evangjelje pisano poslije razorenja Jerusolima, a kako nema sumnje, da su Djela izašla poslije evangjelja, mora da su i ona pisana poslije razorenja Jerusolima. Uz ovaj dokaz navode kao sporedan još i riječi iz same knjige, što ih angjeo govori djakonu Filipu, da pogje iz Jerusolima u Gazu putem, koji je pust.[5] Prema tomu, vele, pisana su Djela, ako ne poslije razorenja Jerusolima, a ono barem za vrijeme židovskoga rata, koji je uništio put prema Gazi. No svatko vidi, da se iz riječi „pust“ ne može izvoditi, da su Rimljani taj put uništili. A da su Djela pisana prije razorenja Jerusolima, vidi se po tom, što ga Luka napominje malo ne u svakoj glavi, ali nigdje ni tračka, da bi taj grad bio razoren. Nema napokon sumnje, da su Djela pisana prije smrti Pavlove, jer ne možemo pomisliti, da bi Luka, koji tako točno opisuje Pavlovo zasužnjenje,

---

[1] Dj. 1 1 - 12 25. — [2] Dj. 13 1 - 28 31. — [3] 21 27—28 31. — [4] Schneckenburger l. c. — [5] Dj. 8 26.

putovanje i boravak u Rimu, dodao bio i smrt Pavlovu, da je umro prije, no je knjiga bila napisana.

U prvom sužanjstvu rimskom prosjedio je Pavao dvije godine, od proljeća g. 62. do proljeća 64. Pisana su dakle Djela krajem 63. ili početkom 64. godine. Kako je Luka u to vrijeme boravio uz sv. Pavla,[1] pisana su Djela svakako u Rimu.

Drugi odsjek: Poučne knjige.

A) Poslanice sv. Pavla.

Glava prva. Život sv. Pavla.

§ 72.

Sv. Pavao.

1. Podrijetlo. „Ja sam čovjek Židov, rogjen u Tarsu ciličkome", ispovijeda Pavao.[2] Roditelji Pavlovi pripadali su plemenu Benjaminovu. Zato tvrde sveti oci, da se na Pavlu ispunilo proroštvo patrijare Jakova: Benjamin lupus rapax, mane comedet praedam et vespere dividet spolia,[3] jer je Pavao najprije progonio ovce Hristove, a zatim postao njihov najbolji pastir. Otac je Pavlov pristajao uz sektu farizejsku i gledao u njoj odgojiti sina.[4] Bio je rimski gragjanin, što je Pavlu više puta dobro došlo.[5] Inače mu od roda ne znamo ni za koga, osim za jednoga sestrića, koji se Pavlu pokazao uslužnim.[6] Gotovo jednoglasna predaja svetih otaca tvrdi, da Pavao nije bio nikad oženjen. Kod kamenovanja sv. Stjepana zovu ga Djela *νεανίας*,[7] što znači mladića neoženjena, a poslije obraćenja nije se oženio. To pripovijeda i sam.[8]

Pavao se rodio nekako u isto vrijeme, kad i Isus, ili koju godinu kasnije.[9] Po židovskom običaju obrezaše dijete

[1] Kol. 4 14 Filem. 24. — [2] Dj. 22 3. — [3] Gen. 49 27. — [4] Dj. 26 5, Filip. 3 5. — [5] Dj. 16 37, 22 25, 25 11. — [6] Dj. 23 16. — [7] 7 58. — [8] 1. Kor. 7 8. — [9] Stalker str. 20.

osmi dan i nadješe mu ime po prvom kralju židovskome Saul, a to znači etimologijski desideratus, impetratus. Kao sin rimskoga gragjanina dobio je i rimsko ime Paulus,[1] kako je to u njegovo vrijeme bilo običajno i kod drugih Židova.[2] Nije dakle ime Paulus uzeo kasnije iz poniznosti,[3] niti presretan, što je pokrstio prokonsula Sergija Paula.[4] Jer je sada kao apostol stupio u uži odnošaj s poganima, predočio se prokonsulu kao rimski gragjanin s rimskim imenom. Zato navodi Luka ovom prilikom ime Paulus, koje je odsada posve istisnulo židovsko Saul.

2. Odgoj. Tars, gdje je Pavao rastao, bio je grčki grad, pa je Pavao imao prilike, da nauči grčki od malih nogu.[5] Grčke škole u Tarsu bile su na glasu; natkriljivale su one u Ateni time, što su se u njima učili domaći sinovi. No sv. ih Pavao nije polazio. To je branio njegov odgoj po farizejskim načelima, a dokazuje i njegov grčki jezik, koji daleko zaostaje za klasičnom grštinom. Nije Pavao naučio grčki iz slovnice, već općeći s ljudima i slušajući u sinagozi sv. pismo, koje se tumačilo po Sedamdesetorici. Nailazimo doduše u njegovim poslanicama i govorima na neke tragove klasične naobrazbe, no bit će, da se Pavao, vrativši se u Tars poslije obraćenja, nastojao upoznati s grčkom književnosti, uvjeren, da će mu to u budućem zvanju dobro doći. Tako su riječi: Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri,[6] navod kretskoga pjesnika Epimenida, kojega i Platon navodi. „Ipsius enim et genus sumus"[7] uzeto je iz himna ciličkoga pjesnika Arata bogu Jupiteru. Navod prve poslanice Korinćanima[8] „corrumpunt bonos mores colloquia mala" jampski je trimetar iz jedne komedije atenskoga pjesnika Menandra.[9] I govor Pavlov na areopagu pokazuje, kako je Pavao, kad je trebalo, umio propovijedati poput filosofa.

Sagragjen na obalama rijeke Cidna, udaljen nekoliko

[1] Belser str. 431. bilj. 2. — [2] Dj. 12 12, Kol. 4 11. — [3] S. August. Serm. 315. 5 (M. 38, 1429). — [4] Cornely str. 350. — [5] Baumgartner str. 148. i 149. — [6] Tit. 1 12. — [7] Dj. 17 28. — [8] 15 13. — [9] Cornely str. 353.

milja od mora, bio je Tars važno trgovačko mjesto, gdje su se skupljale plodine Male Azije i brodovima razvozile na sve strane. Vreva i život velikog ovoga grada duboko se utisli u Pavlovu dušu. Zato traži Pavao kao apostol najveće gradove staroga svijeta. I dok Isus uzima poredbe svoje iz mirna života,[1] crpe Pavao slike svoje iz bučne vreve velikih gradova: naoružani borci,[2] utrke,[3] gradnja veličanstvenih hramova.[4] Bio je Tars ujedno središte Baalova poganskoga bogočašća. Tu je Pavao imao prilike da vidi, pa da kasnije onako lijepo oriše duboku moralnu propast pogana.[5]

Po židovskom običaju morao je svaki dječak da nauči kaki zanat, koji će ga hraniti u slučaju potrebe. Tars je bio glasovit sa svoga trajnoga sukna (cilicium), tkanoga od kozjih dlaka, iz kojega su se pravili svakojaki pokrivači i prostirači. Taj je tkalački obrt naučio Pavao u svome rogjenome gradu i hranio se njime kao apostol, pa tako odvratio od sebe svaku sumnju, da širi vjeru poradi kakovih sebičnih razloga.[6]

U dvanaestoj godini poslaše ga u Jerusolim, da se izobrazi. U školi glasovitoga učitelja Gamalijela, kojega Židovi zovu: gloria legis, a sv. Luka: legis doctor honorabilis universae plebi,[7] učio je Pavao sv. pismo. Naizust učile se svete riječi i tumačenje glasovitih učitelja, a u obliku pitanja i odgovora raspravljalo se o slučajevima svakidanjega života. Ovaj način razlaganja sv. pisma i rješavanja praktičnih pitanja, kojemu se priučio u jerusolimskoj školi, zadržao je Pavao za cijeloga života. Njegova uporaba sv. pisma, dokazivanje i način pisanja posvema je rabinski. Što je ovdje naučio, bilo je Pavlu kasnije od velike koristi: u svakom je gradu pohodio ponajprije sinagogu, u kojoj je kao izučeni rabin mogao govoriti.[8] U poslanici Galaćanima[9] odaje Pavao, da je nekoć točnim vršenjem farizejskih predaja i napretkom u naucima natkrilio sve vršnjake svoje.

[1] Stalker str. 22. — [2] Ef. 6 11. — [3] 1. Kor. 9 24. — [4] 1. Kor. 3 12. — [5] Rim. 1 26–31. — [6] 1. Kor. 4 12. — [7] Dj. 5 34. — [8] Dj. 13 15. — [9] 1 14.

Poslanice Pavlove dokazuju, kako lako i vješto navodi i zakon i proroke i psalme, i kako oštroumno dokazuje iz njih, da je Isus obećani Mesija. Tako je Židove pobijao njihovim oružjem, pa je s pravom mogao reći, da ga je Bog odabrao već iz utrobe majke njegove za apostola.[1]

3. Pavao progoni kršćane. Svršivši škole vratio se Pavao u Tars prije, no je Isus započeo javno svoje djelovanje. Kako je naime bio revan Židov, bio bi sudjelovao kod progona i smrti Isusove. No Pavao toga ne spominje nigdje, dok se naprotiv često tuži, da je progonio crkvu Isusovu, što bi ga s tim jače boljelo, da je poznavao njezina začetnika. U Tarsu vršio je možda službu u sinagozi.[2]

Ne dugo iza smrti Isusove vratio se Pavao opet u Jerusolim i čuo o sekti, koja je vjerovala, da je propeti Isus židovski Mesija. Iz početka progonilo je pojedine pristaše Isusove samo veliko vijeće.[3] Ali kad je sv. Stjepan dokazivao, da će hram propasti i zakona Mojsijeva nestati,[4] usplamtjela je mržnja svih tvrdovratih Židova protiv svih članova crkve. Ova je mržnja ražarila i sv. Pavla, koji je bio od naravi vatrene ćudi, a po uzgoju gorljiv Židov. Kod kamenovanja sv. Stjepana nije doduše sudjelovao tvorno, ali je odobravao umorstvo njegovo čuvajući haljine onih, koji su ga kamenovali.[5] Nezadovoljan smrću njegovom stupio je u službu sinagoge s namjerom, da iskorijeni kršćanstvo. Bilo mu je tada oko trideset godina, jer je to propisana dob za židovsku javnu službu.[6] Obilazeći po kućama vukao je muževe i žene i predavao ih u tamnicu;[7] zalazeći u zbornice mučio je kršćane preko mjere i silio ih, da hule Isusa. Okrutnost ova pekla ga za cijeloga života, jer je često oplakuje u svojim poslanicama.[8] Jedina mu je utjeha, da je to činio u neznanju, u nevjerstvu.[9]

4. Obraćenje. Kad se rastepla crkvena općina u Jerusolimu, a članovi njezini pobjegli na sve strane, dobi

[1] Gal. 1 15. — [2] Stalker str. 29. — [3] Dj. 4 1; 5 21. — [4] Dj. 6 14. — [5] Dj. 7 58. — [6] Cornely str. 358. — [7] Dj. 8 3. — [8] 1 Kor. 15 9, Gal. 1 13. — [9] 1. Tim. 1 13.

Pavao od velikoga svećenika, kojemu su i vanjske sinagoge bile pokorne[1] u vjerskim stvarima, punomoć, da pogje u Damask: ako nagje kršćana, dovest će ih svezane u Jerusolim. Kad se oko podne približavao gradu, obasja ga s neba veliko svjetlo, koje je potamnjelo žar sunca.[2] Padnuvši na zemlju čuje glas: „Savle, Savle, zašto me progoniš?" Kad mu se javio Isus, upita ga Pavao, što da učini. Isus mu odgovori, neka pogje u grad, gdje će mu se kazati, što je odregjeno, da čini. Obnevigjela od one svjetlosti vogjahu ga pratioci za ruku u Damask, gdje tri dana nije ni jeo ni pio.[3] Vijest o dolasku Pavlovu i namjeri njegovoj stigla je u Damask prije Pavla, i kršćani ga se unaprijed bojahu.[4] Zato zapovjedi Bog svećeniku Ananiji, da pohodi Pavla. Došavši Ananija javi Pavlu, da ga je poslao Onaj, koji mu se ukazao na putu, i položi na nj ruke, a nato Pavao progleda i pokrsti se.

Obraćenje Pavlovo zadaje racionalistama silne muke. Poricati ga ne mogu, jer se u Djelima tri puta pripovijeda prostrano,[5] a veoma često podsjeća Pavao na nj u svojim poslanicama,[6] jer je kršćanima o njemu mnogo pripovijedao. Priznati ga opet, kako stoji, značilo bi za protivnike odreći se racionalizma. Zato natežu, da ga protumače prirodnim načinom.[7] Blizu Damaska, vele jedni, udarila nenadano strijela, koja je Pavlu zasjenila oči, a u grmljavini pričinilo mu se, da čuje glas Isusov. Prestrašena odvedoše u Damask, gdje ga je silna groznica tresla tri dana. Jer je počeo bulazniti o Ananiji, dovedoše mu ga prijatelji. On je Pavla umirio, izliječio, i pošto se Pavao okrijepio jelom, dao se krstiti. Ovo tumačenje, jer bunca o strijeli, o kojoj u sv. pismu nema ni govora, napustiše i sami racionaliste, pa se latiše drugoga.

Od cijeloga dogagjaja, vele, samo je istina to, da je Pavla pekla savjest, radi li pravo, a sve drugo samo se

[1] Cornely str. 357. — [2] Dj. 26 13. — [3] Dj. 9 9. — [4] Dj. 9 14. — [5] Dj. 9, 22, 26. — [6] 1. Kor. 9 1, 15 8, 2. Kor. 4 6, Gal. 1 13 ss. — [7] Renan, Les Apôtres str. 175–185.

pričinilo Pavlu u silnoj uzrujanosti.[1] No da je Pavla pekla savjest, ne bi poslije smrti Stjepanove još žešće progonio crkvu. Čovjek slabih živaca ne bi nikad podnio onoga napora i muke, što je Pavao pretrpio u kasnijem apostolskom djelovanju. Da to napokon nije bila samo utvora ili obična vizija, kojom se Bog javljao prorocima, vidi se po tomu, što je Pavao doživio više takovih vizija, pa ih točno luči od ovoga stvarnoga ukazanja Isusova. Izjava sv. Pavla kazuje jasno, kako je bio tvrdo uvjeren, da je Isusa vidio upravo tako, kako su ga drugi apostoli vidjeli poslije uskrsnuća.[2] Samo realna prikaza Isusova mogla je uvjeriti Pavla, da je Isus doista uskrsnuo od mrtvih,[3] da je unatoč protivna očekivanja Židova obećani Mesija. To je jedini put, kako možemo protumačiti onu silnu i nenadanu promjenu u Pavla. Zbilo se obraćenje Pavlovo g. 33. ili 34., a crkva ga cijeni toliko, te ga svake godine slavi na 25. siječnja.

5. Poslije obraćenja. Poslije obraćenja postao je Pavao posve drugi čovjek. Na veliko čudo sviju propovijedao je po zbornicama, da je Isus Sin božji. Ipak ostade u Damasku samo nekoliko dana, jer je ćutio potrebu, da se iza tako silne promjene povuče u samoću. Na ovaj dogagjaj jedva da podsjeća Luka u Djelima,[4] jer spada u privatan život Pavlov. Nego sam Pavao pripovijeda,[5] da je sada otišao u Arabiju. Pod tim se imenom razumijeva zemlja od Palmire do crvenoga mora i od Palestine do Eufrata. Dijele je na tri dijela. Arabia deserta pustara je ispod Palmire; Arabia felix čini arapski poluotok, a Arabia petraea zove se sinajski poluotok. Teško je označiti, u kojem je od ovih dijelova boravio Pavao, no jer u poslanici Galaćanima[6] naprosto veli, da je mons Sina u Arabiji, misle neki, da je po primjeru Mojsije i Ilije otišao na brdo Sinaj.[7] U tišini pripravljao se tri godine razmišljanjem i objavom božjom

[1] Baur, Der Apostel Paulus str. 81. — [2] 1. Kor. 9 1. — [3] Hastings, Dictionary III. str. 703. — [4] Dj. 9 19 i 9 23. — [5] Gal. 1 17. — [6] 4 25. — [7] Cornely, Comment. in Gal. str. 410.

za svoje buduće zvanje. Kako su naime drugi apostoli motrili Isusa tri godine tjelesnim očima, baš se tako dugo i Pavao izobražavao duhovnim saobraćajem s Isusom.[1]

Iz Arabije vratio se Pavao natrag u Damask i nastavio svoje propovijedanje dokazujući, da je Isus Hrist. Zato zaključiše Židovi, da ga ubiju, i čuvahu gradska vrata dan i noć, da im ne pobjegne. Ali Pavao umače, spušten preko zida u košari, i pogje u Jerusolim, da vidi Petra.[2] Nekoć je ovdje progonio crkvu, a poslije nije se o njemu čulo ništa tri godine; zato su se bojali vjernici, da ga puste megju sebe. Tek na jamstvo Barnabino upozna se s Petrom i Jakovom. I u Jerusolimu je propovijedao ime Gospodnje i prepirao se s helenističkim Židovima. Kako je prije revnovao za židovstvo, smatrali su ga ovi za odmetnika i naumjeli, da ga ubiju. Kad mu je još i Bog objavio, da izagje iz Jerusolima,[3] jer da će ga daleko poslati megju pogane,[4] ispratiše ga braća već petnaesti dan u Cesareju, odakle morem zaputi u Tars. Taj prvi put u Jerusolim pada u g. 37.

U Tarsu se Pavao pripravljao za apostola naroda, nastojeći, da se usavrši u grčkom. Uz to je i propovijedao. Na drugom naime apostolskom putovanju veli se,[5] da je Pavao utvrgjivao u vjeri crkve u Siriji i Ciliciji. Kako ne znamo, tko je te crkve osnovao, jer Pavao nije na svom prvom putovanju prolazio ovim zemljama, misle, da ih je Pavao zasnovao za svoga boravka u Tarsu, a to s tim prije, što je Cilicija bila njegova rogjena zemlja. U Ciliciji boravio je Pavao od g. 37.—42. Bit će, da je u to vrijeme živio u dobrom odnošaju sa svojima, jer da su se ti poremetili, ne bi bio tako dugo ostao u njihovoj blizini.

6. Pomaže Barnabi. Dok je Pavao boravio u Tarsu, procvala je u Antiohiji od pokrštenih pogana silna crkva, i njezini se članovi prozvaše prvi Christiani t. j. pristaše Isusove. Barnaba, komu apostoli povjeriše upravu te crkve,

[1] Loch und Reischl, Die heiligen Schriften. Regensburg 1885. IV. str. 469. — [2] Gal. 1 16. — [3] Dj. 22 17. — [4] Dj. 22 21. — [5] Dj. 15 41. —

potraži Pavla u Tarsu i dovede ga u Antiohiju, da mu bude u pomoć. Cijelu su godinu dana djelovala njih dvojica, a kad je neki prorok Agab navijestio silan glad po svoj zemlji, sakupiše Antiohijci milodare i poslaše ih po Barnabi i Pavlu u Jerusolim. Ovi ih predadoše starješinama,[1] jer u taj čas ne nagjoše valjada nijednoga od apostola. Za ovoga boravka u Jerusolimu usreći Pavla velika vizija, o kojoj pripovijeda u poslanici Korinćanima.[2] Bio je uznesen do trećega neba i čuo neiskazane riječi, kojih čovjeku nije slobodno govoriti. Njom ga je Bog htio oporaviti i ojačati za muke, što su ga čekale. Vraćajući se iz Jerusolima uzeše sa sobom rogjaka Barnabina sv. Marka. Bilo je to g. 44.

§ 73.

Prvo apostolsko putovanje.[3]

1. U Antiohiji nastaviše djelovanje u crkvi, dok nije došao čas, da Pavao pogje megju pogane. Na zapovijest Duha sv. položiše poslije posta i molitve ruke na Barnabu i Pavla i zarediše ih tako za biskupe. Sad uzeše sa sobom sv. Marka, da im pomaže, ukrcaše se u antiohijskoj luci Seleuciji i zaploviše put otoka Cipra, važna poradi plodnosti svoje i znamenita poradi štovanja Venerina. Iskrcaše se u gradu Salamini i progjoše tu domovinu Barnabinu od istoka do jugozapada propovijedajući posvuda riječ božju. U gradu Pafu pozove ih prokonsul Sergije Paul, da čuje njihovu nauku. Kad je Pavlovu propovijedanju prigovarao vrač Elima, kazni ga Pavao sljepotom, a nato se prokonsul pokrsti.

2. Iz Pafa otploviše put Perge pamfilske, odakle se Marko, ne znamo s koga razloga, vrati u Jerusolim. Sada zaputiše ravno u Antiohiju pisidsku, gdje je Pavao prve subote propovijedao nabrajajući dobročinstva, što ih je Bog iskazao narodu židovskomu; dokazivao je, da je Isus obećani i prorečeni Mesija, pa zaključio, neka prime vjeru. Kad se

[1] Dj. 11 29. — [2] 2. Kor. 12 2. — [3] Dj. 13 1—14 28.

druge subote sabrao gotovo sav grad, da čuje riječ božju, bude Židovima žao, što i pogani mogu da postanu dionici mesijanskoga spasenja, pa prigovarahu. Zato je Pavao od sada propovijedao odijeljenim poganima sve dotle, dok ga zavidni Židovi nijesu protjerali, pobunivši svjetinu. Pavao se i Barnaba upute sada u Ikonij, osnuju i ovdje veliku općinu, pa ih Židovi odluče kamenovati. Nato pobjegoše u Listru, gdje je Pavao izliječio hroma od rogjenja i jedva odgovorio, da im ne žrtvuje narod, koji je držao Pavla za Merkura, a Barnabu za Zeusa. Ne znamo, kako je dugo potrajalo oduševljenje Listrana, no nadošli Židovi iz Antiohije i Ikonija pobuniše svjetinu, koja je Pavla kamenovala do mrtva. Kad se rulja razišla, pomogoše vjernici Pavlu, koji ozdravi pa se vrati u grad, ali već sjutradan otide u Derbe. Osnovavši i ovdje crkvenu općinu, vratiše se natrag u Listru, Ikonij i Antiohiju utvrgjujući posvuda vjerne u vjeri i postavljajući starješine. Prošavši Pisidiju i Pamfiliju, propovijedahu u Pergi, spustiše se u Ataliju, a odavle zaploviše natrag u Antiohiju, odakle su pošli.

3. Za to putovanje trebalo im od prilike tri godine (od 46.—49.). Uspjeh je misionara bio sjajan, jer je malo ne cijela provincija Galacija primila vjeru Isusovu. Ali su i pretrpljene neprilike bile takove, te ih Pavao ističe Timoteju još poslije dvadeset godina: „Kakova progonstva podnesoh u Antiohiji, Ikoniju i Listri!“[1]

§ 74.

Sabor jerusolimski.

U Antiohiji sirskoj ostade Pavao ovaj put dosta dugo.[2] Crkvene ga prilike prisiliše, da pogje u Jerusolim.[3]

1. Antiohijska se crkva bila sastavila od pretežno pokrštenih pogana, koje pokrstiše bez ikakovih obzira na zakon Mojsijev. Nadošla neka braća iz židovske zemlje, uz-

[1] 2. Tim. 3 11. — [2] Dj. 14 27. — [3] Dj. 15 1—31.

buniše kršćane, da se ne mogu spasti, ako se ne obrežu po zakonu Mojsijevu. Kad ih Pavao i Barnaba nijesu mogli uvjeriti, da to nije potrebno, zaključiše po objavi,[1] da upitaju apostole u Jerusolimu, i odabraše za poslanike Pavla, Barnabu i neke druge. U svetom gradu dočekaše ih svečano apostoli Petar, Ivan i Jakov s cijelom crkvom. Pavao i Barnaba izvijestiše braću o svom prvom putovanju pripovijedajući, kako je Bog i poganima otvorio vrata vjere. Unatoč tomu podigoše se neki pokršteni Farizeji, zahtijevajući, da se i pogani imadu obrezati, a megju njima i nazočni Tit. U prijateljskom dogovoru obraniše Pavao i Barnaba svoje mišljenje, i apostoli im pružiše desnice u znak, da se s njima slažu.[2] U javnoj pak sjednici ustade Petar i dokazivaše, kako je Bog jasno pokazao, da ne čini razlike izmegju Židova i pogana, i kako Židovi nijesu mogli potpuno vršiti zakona. Zatim pripovijedahu Pavao i Barnaba, kako je Bog čudesima, što ih je tvorio megju poganima, potvrdio njihov način primanja u crkvu. Napokon razlagaše Jakov, kako su već proroci prorekli, da će pogani unići u crkvu. Zato njima ne treba nametati zakona Mojsijeva, samo neka se čuvaju nekih običaja, koji su sablažnjavali Židove. Složni u načelu, da zakon Mojsijev nije obvezatan, izrekoše za tadanje prilike odluku, da se pokršteni pogani čuvaju mesa poganskih žrtava, krvi zagušenih životinja i bluda.

Sada odabere sabor i svoje ljude Judu i Silu, da s Pavlom i Barnabom oglase tu odluku Antiohijcima, koji je primiše s veseljem, jer je opet zavela mir u crkvi.

2. Zaključak se sabora jerusolimskoga ticao samo pokrštenih pogana; u kakovu odnošaju stoje spram zakona pokršteni Židovi, nije bilo rečeno. To je bio povod novoj raspri.

Za malo vremena dogje u Antiohiju sv. Petar, pa je živio prema saborskom zaključku, jedući sve, bez obzira na zakon Mojsijev. Kad su mu to zamjerili neki iz Jerusolima nadošli Židovi,[3] ustegne se od zajedničkoga stola i

[1] Gal. 2 2. — [2] Gal. 2 9. — [3] Gal. 2 12 ss.

zavede primjerom svojim Barnabu i druge pokrštene Židove. Stoga ga opomene Pavao javno, kako može protiv uvjerenja svoga moralno siliti pogane, da se drže zakona, i razloži, da je smrću Isusovom prestao zakon i za pogane i za Židove.

§ 75.

Drugo apostolsko putovanje.[1]

1. Poslije nekoliko dana predloži Pavao Barnabi, da obigju crkve, što su ih osnovali na prvom putovanju. No kad Pavao nije htio povesti Marka, otplovi Barnaba s njim na Cipar, a Pavao zaputi sa Silom u Siriju i Ciliciju kopnom. U Listri uze za druga i Timoteja, kojega obreže, jer Židovi ne bi bili slušali propovijedi neobrezanikove.

Javljajući posvuda zaključak sabora jerusolimskoga, utvrgjivahu u vjeri kršćane, kojih je svakim danom bivalo sve više. Prošavši Frigiju, branio im je Duh sv., da skrenu na jug u provinciju Aziju. Kad htjedoše na sjever u Bitiniju, odvrati ih i opet Duh sv. Zato krenuše na zapad do grada Troade, gdje im se pridruži sv. Luka.

2. Jedne noći prikaže se Pavlu čovjek iz Macedonije moleći, da prijegje k njima. „Bio je to vapaj cijele Europe, a ponajpače Grčke, koja je na vrhuncu svjetovnoga znanja uvigjala svoju nemoć.“[2] Prebrodiše sada do Neapolisa i uputiše se kopnom u grad Filipi, gdje se prva pokrsti neka prodavačica skrleta Lidija i doskora osnuje općina. Ali kad je Pavao istjerao iz jedne opsjednute djevojke duha nečistoga, išibaše gradski poglavari Pavla i Silu i zatvoriše ih u tamnicu, gdje se iste noći pokrsti tamničar s obitelju svojom. Sjutradan izvedoše ih kao rimske gragjane časno iz zatvora i vjerovjesnici, oprostivši se prije s braćom, ostave u Filipima Luku i krenu put Soluna.

U Solunu je propovijedao Pavao tri subote Židovima. Od ovih povjerovaše samo neki, ali zato veliko mnoštvo

[1] Dj. 15 36— 18 22. — [2] Stalker str. 75.

pogana. Zavidni Židovi optužiše sada Pavla kao buntovnika, i on morade pobjeći sa Silom u Bereju.

Čini se, da su ovdje primili vjeru malo ne svi Židovi i mnogi pogani. Kad to dočuše solunski Židovi, pobuniše narod u Bereji, i braća ispratiše Pavla do Atene. Sila i Timotej ostadoše u Macedoniji.

U Ateni, gradu punu idola, propovijedaše Pavao Židovima u zbornici i filosofima na trgu. Nadajući se ovdje velikoj žetvi, poruči po Silu i Timoteja, no kad su mu se nade izjalovile, pošalje ih natrag. Jednoga dana odvedoše Pavla na areopag, gdje je govorio glasoviti govor, kako pravi Bog, koji je stvorio svijet i ljude, ne stanuje u idolima, i kako će im jednom suditi po svom uskrsnulu Sinu. Ipak je slabo uspio, jer mu povjerova tek nekolicina.

3. Iz Atene pogje Pavao u Korinat i nastani se kod supruga Akvile i Priscile, koji su bili njegova zanata. Učio je isprva u zbornici, a kad su se Židovi protivili, propovijedaše u susjednoj kući nekoga proselite Justa. Već bi iz Korinta otišao bio, da ga nije Bog ohrabrio i zapovjedio mu, da ostane, jer da imade velik narod u ovom gradu. U to stigoše Sila i Timotej i izvijestiše Pavla o prilikama macedonskih crkava. To ga ponuka, da napiše Solunjanima prvu poslanicu, a kad ova nije polučila željene cijelji, napiše i drugu. Odavle ukori poslanicom i galatske općine.

U Korintu ostade Pavao godinu dana i šest mjeseci i osnuje bujnu crkvu od najrazličnijih ljudi. Kad Židovi na njega i ovdje napadoše i dovedoše ga pred sud prokonsula Galiona, otpusti ih ovaj, a narod izbije tužitelja, predsjednika sinagoge Sostena.

Da preprijeći daljnje nemire i očuva vjernike, ukloni se Pavao u Iliriju. Piše naime u poslanici Rimljanima,[1] da je došao do Ilirika. Djela ne govore o tom putovanju ništa, no jer Pavao piše Korinćanima,[2] da je već dva puta došao u Korinat, i jer Luka podsjeća na dvostruki boravak Pavlov u Korintu,[3] mnogo je vjerojatnije, da je Pavao pošao

[1] 15 19. — [2] 2. Kor. 12 14. — [3] Dj. 18 11 i 18 18.

u Iliriju iz Korinta, a ne, kako neki hoće, na trećem putovanju iz Efesa.

Vrativši se iz Ilirije, zadrža se Pavao u Korintu mnogo dana i otplovi s drugovima i s Akvilom i Priscilom u Siriju. Na putu propovijedaše u zbornici u Efesu, gdje ostadoše Avila i Priscila, a Pavao obećavši, da će se vratiti, doplovi do Cesareje, pohodi Jerusolim i vrati se u Antiohiju.

4. Ovo drugo putovanje Pavlovo bilo je najpoduzetnije i najuspješnije. Za njega je Pavao učvrstio stare crkve i proširio vjeru u većoj polovini istočnoga rimskoga carstva. Njegov prijelaz u Europu imao je kud i kamo znatnijih pošljedica, nego prijelaz Aleksandrove vojske u Aziju. Potrajalo je drugo putovanje najmanje tri godine (51.—54.)

§ 76.

Treće apostolsko putovanje.[1]

1. Pavao prezimi u Antiohiji i pogje na proljeće g. 55. Galacijom i Frigijom u Efes. Ovdje je u sinagozi propovijedao tri mjeseca, a onda odveo svoje učenike poradi oporbe Židova u školu nekoga Tiranina, gdje je učio pune dvije godine tako uspješno, te se vjera proširila po svoj provinciji Aziji. Tomu nijesu malo pomogla Pavlova čudesa.

Dok je Pavao još boravio u Antiohiji, dogje u Efes neki Aleksandrinac Apolo, čovjek učen u sv. pismu i vješt govornik. Njega pokrste i pouče u vjeri supruzi Akvila i Priscila i preporuče ga Korinćanima, kod kojih je uspješno pobijao Židove. Ali kad osprama u Korintu nije bilo kraja, vrati se Apolo u Efes. Od njega i od ljudi Hloinih saznade Pavao za žalosne prilike korintske crkve. To ga potakne, da napiše prvu poslanicu Korinćanima, u kojoj ih moli, da se čuvaju bludnika. Poslanicu predade Timoteju i Erastu, koji će se preko Macedonije spustiti u Korinat i urediti prilike crkve. Taj se Pavlov list izgubio, a što su poslanici ovršili, ne znamo.

[1] Dj. 18 23—21 17.

Malo poslije odlaska spomenute dvojice dogje k Pavlu poslanstvo iz Korinta s pismom, u kojem traže razjašnjenje mnogih pitanja. Na ova odgovori Pavao u našoj prvoj poslanici Korinćanima.[1] Da čuje, kako se dojmila vjernika, pošalje za poslanstvom Tita i naloži mu, da ga, pošavši preko Grčke i Macedonije, pričeka u Troadi, kamo je mislio i sam stići poslije Duhova.[2]

2. No Pavao se nagje u Troadi prije, no se nadao. Neki zlatar Demetrije bojeći se, da se kraj uspjeha Pavlova ne će više kupovati njegovi kipovi Diane efeske, podigne bunu protiv Pavla. Buntovnike doduše umiri oblast, no Pavao, da ukloni daljnju nepriliku, pogje u Troadu, kamo Tit još nije bio prispio. Nestrpljiv, pogje mu u susret u Macedoniju i čuvši za nove neprilike u korintskoj crkvi, napiše im i drugu poslanicu, koju pošalje po Titu i dvojici drugova.[3] Cijeloga je ljeta propovijedao Pavao općinama u Macedoniji, a pred zimu sagje u Korinat. Tu je ostao tri mjeseca i napisao poslanicu Rimljanima.

3. U proljeće g. 59. htjede lagjom u Jerusolim. Saznavši, da mu Židovi zasjedaju, krene preko Macedonije i proslavi Uskrs u Filipima, gdje mu se opet pridružio sv. Luka. Na daljnjem putovanju uskrisi u Troadi mladića Eutiha; u Miletu oprosti se srdačno s efeskim starješinama. Odavle prispije u Tir, gdje ga odvraćahu, da ne ide u Jerusolim; što više, u Cesareji mu proreče prorok Agab, da će ga u Jerusolimu Židovi svezati i predati u ruke poganima. Ni to ne odvrati od namišljena puta Pavla, koji je bio spreman ne samo da bude vezan, već da i umre za ime Isusovo.

Treće putovanje Pavlovo traži po našem računu vrijeme od g. 55.—59.

[1] 7 1. — [2] 2. Kor. 2 13. — [3] 2. Kor. 12 18.

§ 77.

Prvo sužanjstvo.[1]

1. Još prije dolaska Pavlova u Jerusolim oklevetaše ga nevjerni Židovi, da brani pokrštenim Zidovima držati se zakona. Zato ga zamoli sv. Jakov, da se pridruži četvorici Nazireja i da plati za njih žrtve. Sedmi dan čišćenja prepoznaše Pavla neki Židovi iz Azije i podigoše bunu protiv njega, jer da je u hram uveo poganina Trofima, s kojim ga vidješe na ulici. Navalivši na Pavla, izvukoše ga iz hrama i bili bi ga ubili, da nije s bližnje tvrgje Antonije priskočio tribun Klaudije Lisija, koji dade Pavla svezati i odvesti u vojnički tabor. Na stubama, što vode u oko, bude Pavlu dopušteno, da progovori narodu. Da se obrani, pripovijedaše sada, kako je nekoć silno progonio kršćane, što ga je navelo, da postane kršćanin, i kako mu je Bog zapovjedio, da širi evangjelje megju poganima. Na zadnje riječi pobjesniše Židovi i tribun naloži, da Pavla odvedu u oko. Da sazna, što je skrivio, htjede ga bičovati, no Pavao se oslobodi te muke svojim rimskim gragjanstvom.

Sjutradan dovedu Pavla pred židovski sud, sastavljen od Farizeja i Saduceja. Ove razdvoji Pavao riječima, da je Farizej i da vjeruje u uskrsnuće mrtvih. Iste noći javi mu Bog, neka se ne boji, jer kako je za njega svjedočio u Jerusolimu, tako će i u Rimu.

Kad mu je drugi dan javio nećak, kako se četrdeset Židova zaklelo, da ne će ni jesti ni piti, dok ne ubiju Pavla, stavi tribun bojeći se bune na noge dvije stotine pješaka, sedamdeset konjanika i dvije stotine strijelaca, da ga po noći odvedu u Cesareju. Došavši do Antipatride, vratiše se pješaci u Jerusolim, a konjanici odvedoše Pavla i predadoše ga prokuratoru Feliksu.

2. Poslije pet dana dobrza u Cesareju veliki svećenik Ananija sa starješinama i odvjetnikom Tertulom, tužeći Pavla, da posvuda diže bunu protiv Židova, da je

[1] Dj. 21 17—28 31.

kolovogja šljedbe nazarenske i da je oskvrnuo hram. Pavao prosvjedova protiv ovih triju točaka zahtijevajući, da dogju oni Židovi, koji su prvi stavili ruku na nj u hramu. Nato odgodi Feliks sud, jer da će prije saslušati tribuna Lisiju, i dopusti, da Pavla pohagjaju u zatvoru.

Iza nekoga vremena pozove Pavla prokurator Feliks, da sa ženom svojom, Židovkom Drusilom, čuje Pavlovu nauku. No kad Pavao govoraše o čistoći i sudnjemu danu, preplaši se Feliks i prekine Pavla pod izlikom, da će ga drugi put pozvati, u istinu se pak nadao, da će ga Pavao podmititi, ne bi li ga pustio na slobodu. Dvije je godine čamio Pavao u tamnici, kad Porcije Fest izmijeni Feliksa, koji ostavi Pavla u zatvoru, hoteći ugoditi Židovima.

Novi prokurator Fest pogje, da vidi Jesusolim, i već ga saletješe Židovi, da Pavla dovede pred njihov sud, namjeravajući ga ubiti na putu. No Fest ih pozva u Cesareju, kamo doskora prispiju za njim. Opet se Pavao branio od teških osvada, koje izniješe protiv njega, i kad ga je Fest upitao, hoće li da ide na sud u Jerusolim, prizva kao rimski gragjanin na carski sud u Rimu.

Dok je Fest čekao na zgodnu priliku, da pošalje Pavla u Rim, nagje se u Cesareji Agripa, kralj Bataneje i Trahonitide, sa sestrom svojom Berenikom, da pozdrave novoga prokuratora. Njima pripovijedaše Fest o Pavlu, i Agripa zaželi, da ga vidi i čuje. Dovedoše ga dakle u sudnicu, gdje se sakupi sav dvor Festa, koji je mislio, da će bar sada saznati, što da piše caru o Pavlu. U govoru svom ispovjedi Pavao svoj život prije obraćenja, i što ga je navelo, da se obrati i propovijeda vjeru poganima. Nije on odmetnik židovski, kad vjeruje u Mesiju, a propovijedanje njegovo odgovara zakonu i prorocima. Kad je napomenuo uskrsnuće mrtvih, prekide ga Fest riječima, da od mnogih knjiga luduje. Pavao odvrati na to, da govori trijeznu istinu, a to mu može potvrditi Agripa, koji poznaje proroke. Razgovarajući se nasamo, primijeti Agripa Festu, kako bi mogao pustiti Pavla, da nije prizvao na cara. Tako su se is-

punile riječi Gospodnje, da će Pavao iznijeti ime njegovo pred kraljeve.[1]

3. S drugim nekim sužnjima otpremiše napokon Pavla, kojemu se pridružio sv. Luka i neki Macedonac Aristarh, put Rima. Drugi dan plovidbe dogjoše do Sidona, gdje Pavao pohodi kršćane. Obišavši Cipar, plovljahu uz obalu Cilicije i Pamfilije sve do Mire lidijske, gdje ih satnik Julije premjesti na drugu lagju, koja je krenula u Italiju. Pošto ih je vjetar zatjerao prema Knidu, krenuše na jug i pristadoše u luci Boniport na otoku Kreti. Tu svjetova Pavao, da ne idu dalje, jer će putovanje biti silno pogibeljno. No satnik Julije posluša radije krmilara, koji je htio, da nagje na Kreti zgodnu luku za zimovanje. Ploveći uz obalu, nastane takova oluja, te su ponajprije izbacili sav tovar, a treći dan isto orugje brodarsko. Nekoliko dana gonila ih bura, te nijesu vidjeli ni sunca ni zvijezda, i već su očajavali, da bi se mogli spasti. Zato ih ohrabri Pavao, neka se ne boje, jer mu je njegov Bog javio, da ne će osim lagje propasti nitko. Četrnaestu noć opaziše mornari, mjereći dubinu morsku, da se približava kopno, pa da ne nasjednu, baciše sidra i čekahu, da svane. U to vrijeme zamoli Pavao sve, da jedu i da se ne boje, jer da nikomu ne će pasti vlas s glave, i svi se umire. Opazivši u zoru kopno, izvuku sidra i rašire jedra, ali ih vjetar zanese, pa nasjednu s prednjim krajem lagje, a stražnji se poče lomiti. Da poštedi Pavla, ne dade satnik poubijati sužanja, već zapovjedi, neka se spase, kako tko zna, i svi, njih 276 na broj, izigjoše živi što plivajući, što na daskama razbijene lagje.

Na otoku Mljetu, kamo prispješe promokli i ozebli, naložiše vatru. I zmija jedna izigje iz panja pa ugrize Pavla za ruku, on je strese u oganj, i na veliko čudo barbara ne bi mu ništa. I oca Publijeva, tako se zvao poglavar otoka, iscijeli Pavao od groznice. Videći ovo otočani pri-

[1] Dj. 9 15.

našahu i druge bolesnike, koje Pavao ozdravi. Poradi toga štovahu sve putnike, i još im na put dadoše potrebno.

Poslije tri mjeseca odvezu se na drugoj lagji preko Sirakuse i Regija do Puteola, gdje ostadoše u braće sedam dana. Kad su dočuli rimski kršćani, da dolazi Pavao, izagju mu u susret do Apijeva trga. U Rimu bude Pavlu dopušteno, da živi u najmljenu stanu pod paskom jednoga vojnika.

4. Već treći dan sazove Pavao starješine židovske i govoraše im, kako nije ništa sagriješio protiv zakona Mojsijeva, a ipak zahtijevahu braća jerusolimska smrt njegovu, zato da je prisiljen bio prizvati na cara. Židovi mu odvrate, da im iz Jerusolima nije ništa javljeno o njemu, ali da bi željeli čuti nauku njegovu. Na urečeni dan dogju dakle k njemu u stan, i Pavao im propovijedaše do samoga mraka. Neki samo povjerovaše, zato im reče Pavao, da će od sada propovijedati poganima, izmegju kojih nagje pristaša i na istom kraljevskom dvoru.[1]

Dvije je godine ostao Pavao ovako u Rimu, a za to vrijeme nije zaboravio starih općina. Pisao je poslanice Filipljanima, Kološanima, Efežanima, Filemonu, a valjada i onu Židovima.

Oko Duhova g. 59. uloviše Pavla. Dvije je godine t. j. do jeseni 61. bio zatvoren u Cesareji. Pod jesen 61. poslaše ga u Rim, kamo je prispio na proljeće 62. i proboravio kao sužanj do g. 64.

§ 78.

Pošljednji dani Pavlovi.

1. O zadnjim Pavlovim danima ne pripovijeda Luka ništa, pa se pita, dali se Pavao oslobodio zatvora i nastavio svoja putovanja, ili je u zatvoru zaglavio. Ovo drugo brane svom žestinom racionaliste, da mogu pobijati Pavlove pastirske poslanice. Ako naime Pavao nije bio pušten

[1] Filip. 4 22.

na slobodu, tad padaju pastirske poslanice, jer ne možemo da protumačimo njihovu sadržinu, i ne znamo, gdje i kada bi ih Pavao pisao bio.

2. No jasno je, da je Pavao bio riješen optužbe i oslobodio se prvoga rimskoga sužanjstva. Ovo nam nagagjaju već Djela apostolska veleći, da je Pavao ostao u zatvoru dvije godine.[1] To znači, da se poslije dvije godine dogodila s Pavlom neka promjena: ili je zaglavio ili je bio pušten. No da je zaglavio, jamačno ne bi Luka, koji se u cijeloj drugoj polovini svoje knjige bavi samo sv. Pavlom, propustio bio dodati i smrt njegovu. Da je Pavao ostao u Rimu ljeti g. 64., bio bi kao glava nazarenske sljedbe[2] jamačno poginuo u Neronovu progonstvu.

Da je Pavao doista bio pušten, dokazuje nam nepobitna crkvena predaja i Pavlove zadnje poslanice.

a) Klement Rimski, koji je živio u vrijeme apostolsko, veli, da je Pavao propovijedao na krajnjemu zapadu,[3] a to može biti za Rimljanina samo Spanija. Fragmentum Muratorii piše: „sed et profectionem Pauli ab urbe ad Hispaniam."[4] Kako su god zakučaste ove riječi, jedno nam kažu jasno, da je Pavao iz Rima otputovao u Spaniju. Povjesnik Eusebije primjećuje: „Kad se Pavao pred sudom obranio, pripovijeda se, da je opet otišao propovijedati evangjelje i došavši drugi put u Rim završio mučeništvom."[5]

b) Pastirske nam poslanice pripovijedaju o Pavlovim putovanjima, koja se ne dadu nikako složiti s onim, što pripovijedaju Djela, već se mogu razumjeti samo onda, ako se Pavao oslobodio zatvora i ponovno putovao po istoku. U prvoj poslanici Timoteju[6] moli ga Pavao, idući u Macedoniju, da ostane u Efesu. Na jedinom putovanju iz Efesa u Macedoniju, što ga pripovijedaju Djela,[7] nije Timotej ostao u Efesu, već je bio s Pavlom, kako se vidi iz

[1] Dj. 28 30. — [2] Dj. 24 5. — [3] S. Clem. Rom. I. Cor. 5. — [4] Frag. Murat. red. 37 i 38. — [5] Euseb. Hist. ecc. II. 22. (M. 20, 193). — [6] 1 3. — [7] 20 1.

natpisa druge poslanice Korinćanima, koja je pisana u Macedoniji. U drugoj poslanici Timoteju napominje Pavao,[1] da je ostavio u Miletu Trofima bolesna. Trofim je pratio Pavla iz Mileta u Jerusolim,[2] a na sužanjskom putovanju u Rim nije se lagja ni taknula Mileta. U poslanici Titu piše Pavao, da je propovijedao na Kreti, gdje je ostavio Tita, i da je naumio zimu probaviti u Nikopolisu.[3] Na putu u Rim pristao je Pavao istina na Kreti,[4] no kao sužanj nije mogao propovijedati, niti je mogao misliti, da će prezimiti u Nikopolisu.

Sve nam ovo dokazuje odlučno, da je Pavao poslije rimskoga sužanjstva putovao po istoku. Zato je mogao pisati Filipljanima,[5] kako se nada, da će doskora doći k njima, a Kološaninu Filemonu pače naložiti, da mu pripravi stan.[6]

Prigovaraju doduše racionaliste, da Pavao nije mogao doći na istok, jer je rekao, opraštajući se s efeskim starješinama u Miletu: „Evo sada znam, da više ne ćete vidjeti lica moga." No Pavao nije rekao tih riječi po objavi, već po slutnji.

Po usmenoj predaji nema sumnje, da je Pavao, pušten iz zatvora, pošao u Spaniju, kako je bio i naumio.[7] Po poslanicama je jasno, da je bio na Kreti, gdje je postavio za biskupa Tita, i u Efesu, gdje je ostavio Timoteja. Ali svako slaganje, kojim je pravcem putovao, puko je nagagjanje.

Iz Macedonije pisao je prvu poslanicu Timoteju, a valjda iz iste zemlje i onu Titu. Zajamčeno je po crkvenoj predaji[8] i sv. pismu,[9] da je Pavao i drugi put bio zasužnjen i zamolio Timoteja, da dogje k njemu u Rim.

3. Umrije u Rimu mučeničkom smrti, osugjen od prefekta Tigelina i Nimfidija:[10] kao rimskom gragjaninu odsjekoše mu glavu. Bilo je to g. 67., kako veli crkvena pre-

[1] 4 21. — [2] Dj. 21 29. — [3] 1 5, 3 12. — [4] Dj. 27 7. — [5] 2 24. — [6] Filem. 22. — [7] Rim. 15 24, 28. — [8] Euseb. vidi gore. — [9] 2. Tim. 4 8. — [10] S. Clem. Rom. ad Cor. 1, 5.

daja na 29. lipnja.[1] Nedaleko stratišta stoji na uspomenu Pavlovu podignuta Basilica s. Pauli, u kojoj počivaju kosti njegove. Još ljepši mu je spomenik cijela crkva, koju je svojim trudom pomogao osnovati.

§. 79.

Pavlov značaj i ličnost.

1. S ljudskoga gledišta govoreći nadilazio je Pavao ostale apostole i rodom i naobrazbom. Oni su bili priprosti Galilejci, u očima svojih neprijatelja neknjiževni i jednostavni.[2] Pavao je bio rimski gragjanin, kojega je izobrazio najslavniji rabinski učitelj onoga doba Gamalijel, upućen u običaje, težnje i životna pitanja židovska svoga vremena.

Značaj Pavlov odaju nam poslanice njegove. Razabiremo iz njih Pavlovu pobožnost i posvemašnju odanost Isusu. Jedina cijelj njegova života bilo je širenje vjere Isusove. Za evangjelje žrtvovao je sve, s veseljem podnosio stradanja i progone. „Mihi vivere Christus est et mori lucrum.“[3] On živi samo za Isusa, i ništa na svijetu ne će ga odijeliti od Spasitelja.[4]

Druga je značajna crta u Pavla njegova odlučnost. Ništa ne može da ga zastraši i odvrati od onoga, što je zamislio i dobrim pronašao. Židovi se bune protiv njega, zatvoraju ga, šibaju, kamenuju, a on polazi u drugi grad dobro znajući, da ga i ondje čeka isto. Ali uz to nije fanatičan, ne izvrgava se smrti bez potrebe. Pavao bježi, kad to zahtijeva spas vjernika, poziva se kao rimski gragjanin na svoja prava, i kad ga je Fest htio izdati Židovima, prizivlje na cara.

Premda je s nekim ponosom mogao gledati uspjeh svoga propovijedanja, nije se nikad uzoholio. „Ego sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quia persecutus sum ecclesiam Dei.“[5] Kori stranku u

[1] Hier. de vir. ill. (M. 23, 617). — [2] Dj. 4 13. — [3] Filip. 1 21. — [4] Rim. 8 35. [5] 1. Kor. 15 9.

Korintu, koja se prozvala po njemu. Kad, braneći se protiv protivnika, navodi što u svoju čast, opravdava se: factus sum insipiens, vos me coëgistis.[1] Spomena je vrijedna i njegova uljudnost. Riječju je učio, a činom pokazao pokornost prama vlasti. Kad je ukorio Ananiju,[2] ne znajući, da je veliki svećenik, opravdava se: „Ne znadoh, braćo, da je poglavar svećenički.“ Kad mu je Fest doviknuo: „Luduješ, Pavle“, odvrati mu uljudno: „Ne ludujem, čestiti Feste, nego kazujem riječi istine i razuma.“[3]

Ističemo napokon Pavlovu ljubežljivost i nježnost. Čas opominje kao dobar otac,[4] a čas moli i zaklinje pa kao majka tetoši djecu svoju.[5] Svojstva prave ljubavi[6] mogao je klasički opisati samo onaj, komu je srce bilo puno ljubavi spram Boga.[7]

2. Ličnost Pavlovu opisuju ovako: Bio je malena, pognuta stasa, bjeloputan, ćelave glave, ljubezna i blaga pogleda, ovelika, malo svinuta nosa, duge guste brade, koja je nešto prosijedjela kao i kosa na glavi. Opis se ovaj slaže sa slikom, koja potječe još iz prije trećega vijeka, a čuva se u Vatikanu.[8]

3. Pa ipak je veliki i heroički taj duh stanovao u bolesnu tijelu. Pavao piše Korinćanima:[9] Et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meae, angelus satanae, qui me colaphizet. U poslanici Galaćanima[10] veli, da im je propovijedao u slabosti tijela, što nije sablaznilo Galaćana, da ga prezru. I protivnici Pavlovi prigovarahu, da su poslanice njegove teške i jake, ali tijelo da mu je slabo. Iz ovih mjesta zaključuju općeno, da je Pavao bolovao od neke bolesti, no kakova je to bolest bila, ne da se točno reći.

Pod „stimulus carnis“ ne mogu se razumijevati putene napasti, jer se njima Pavao nije mogao hvaliti.[11] Nijesu to progoni od njegovih neprijatelja, jer je taj žalac u tijelu njegovu t. j. mora da je neka fizična bolest. Ta bolest nije

[1] 2. Kor. 12 11. — [2] Dj. 23 5. — [3] Dj. 26 25. — [4] Gal. 4 19. — [5] 2. Kor. 6 11. — [6] 1. Kor. 13 4.ss. — [7] Isp. Seeböck str. 223 ss. — [8] Hastings, Dictionary III. str. 700. — [9] 2. Kor. 12 7. — [10] 4 13. [11] 2 Kor. 12 5.

težak njegov govor, bekavost, kako neki misle,[1] jer sermo contemptibilis,[2] ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ne znači onoga, koji teško govori, već onoga, koji ne zna govorničkih pravila.

Većina tumača misli, da je Pavao bolovao od očiju, i nastoji to dokazati iz sv. pisma. Pavao je upro pogled svoj u vrača Elimu[3] i pred sinedrijem u Jerusolimu.[4] Spomenuvši Galaćanima bolest svoju, nadovezuje, da bi i oči svoje izvadili bili i dali njemu. Sve su to slabi dokazi za očinju bolest. Na navedenom mjestu hoće Pavao da kaže Galaćanima, da su ga tako zavoljeli, te bi za njega izvadili bili i zjenicu svojih očiju, a ako je Pavao dobro i dulje gledao vrača Elimu i Židove u skupštini, ne slijedi, da su ga oči boljele; tim je odao ljutinu svoju. Odbiti nam valja i mišljenje najnovijih tumača,[5] da je to bila neka vrsta padavice, koju je Pavao zadobio poradi mnogih vizija. Takav bolesnik ne bi mogao nikad podnijeti onaj napor i polučiti onaj uspjeh, kojim se može podičiti Pavao.

Bilo što mu drago, nekaka je bolest mučila Pavla, a dopustio ju je Bog zato, da pokaže, kako uspjeh evangjelja, što ga je propovijedao Pavao, ne ovisi o ljudima, već o milosti božjoj.[6]

Glava druga. Poslanice sv. Pavla uopće.

§ 80.

Broj, autencija i poredak Pavlovih poslanica.

1. Nije sv. Pavao putovao, da riječ božju raširi, ni općine obilazio, da ih u vjeri utvrdi, već je vjerne, što ih je u Hristu rodio, kao učitelj poučavao, kao otac odgajao svojim poslanicama. U njima odgovara na pitanja, što su mu ih kršćani stavljali; uči istine, kojih nijesu dobro shvatili; odvraća od pogibli, što su im prijetile; sokoli, da ustraju u vjeri, koju su primili, zalijevajući tako pismeno, što je živom riječi zasijao. Neumorna revnost Pavlova po-

[1] Isp. Gloag, Paul. Ep. str. 223. — [2] 2. Kor. 10 10. — [3] Dj. 13 9. — [4] Dj. 23 1. — [5] Hastings, Dictionary III. str. 700 ss. — [6] 1. Kor. 2 5.

lučila je velik uspjeh za života, ali još veći poslije smrti njegove. U prvo vrijeme kršćanstva bili su tek neki ljudi sretni, da ga čuju, ali u poslanicama svojim govori već dvadeset vijekova cjelokupnoj crkvi. Pavao je najplodniji sveti pisac, jer dobru trećinu novoga zavjeta čini njegovih četrnaest poslanica.

2. Koliko je u ostalom poslanica napisao Pavao za svoga tridesetgodišnjega apostolskoga rada, toga mi ne znamo, no svakako mora da ih je bilo više, nego ih imamo danas. Na to ga je silila poznata briga za sve crkve. Kadgod n. pr. putuje u Jerusolim, ne propušta, da se ne navrati u Antiohiju, pa kako da se njenih kršćana ne bi nikad pismom sjetio bio? Sačuvane nam poslanice odaju, da je Pavao dobro poznavao prilike svake crkve, kojoj je pisao, a to nam kaže, da su sa svih strana dolazili k njemu poslanici i listovi, na koje je jamačno i odgovorio. Osvrnemo li se na vrijeme, kad su današnje Pavlove poslanice pisane, morali bismo zaključiti, da je Pavao u kratkom roku pisao mnogo toga, a onda dugo vremena posve ništa. Tako su tri velike poslanice, dvije Korinćanima i jedna Rimljanima, pisane po svoj prilici u roku od godine dana, a za dvogodišnjega tamnovanja u Cesareji, gdje je svatko mogao k njemu dolaziti,[1] da nije nikomu pisao ni slova? Od prijateljskih listova Pavlovih sačuvao nam se samo onaj Filemonu, pa ne možemo pomisliti, da bi to bilo jedino pismo te vrste od čovjeka, koji je bio tako radin i posvuda poznat. Sve nas to utvrgjuje u mišljenju, da je Pavao pisao i više drugih poslanica, koje nijesu do nas došle.

U samom sv. pismu imade jasnih tragova, da su se izgubile najmanje dvije poslanice sv. Pavla. U prvoj Korinćanima[2] piše: „Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis“. Tumači, koji polaze sa stanovišta, da se nijedna sveta knjiga ne može izgubiti, vele, da se tim riječima razumijeva poslanica, koju Pavao sada piše, pa uzimlju „scripsi“ u značenju futura i pozivlju se na član ἐν τῇ

[1] Dj. 24 23. — [2] 5 9.

ἐπιστολῇ, jer da njime Pavao više puta označuje poslanicu, koju baš taj čas piše.[1] No protiv svakoga je pravila izvraćati prošlo vrijeme u došasto, a kad Pavao na navedenim mjestima podsjeća na poslanicu, koju piše, čini to uvijek kod zaključka, dok u ovoj poslanici nije do pete glave ništa govorio o bludnicima. Izgubila se dakle jedna poslanica Korinćanima, u kojoj im je pisao, neka se čuvaju bludnika. I jer su Korinćani ovu njegovu poslanicu krivo razumjeli, bio je Pavao prisiljen, da je razjasni; zato upotrebljava, pozivajući se na tu njima poznatu poslanicu, član ἐν τῇ ἐπιστολῇ. Istim riječima misli u drugoj poslanici Korinćanima[2] na našu prvu.

Na drugu izgubljenu poslanicu podsjeća Pavao pišući Kološanima: „Cum lecta fuerit apud vos epistola haec, facite ut in Laodicensium ecclesia legatur, et eam, quae Laodicensium est, vos legatis“.[3] Iz ovih riječi zaključujemo, da je Pavao pisao jednu poslanicu Laodicejanima, koja se morala izgubiti. Posve je naime, kako ćemo poslije vidjeti, krivo mišljenje nekih tumača, da se pod poslanicom Laodicejanima imade razumijevati poslanica Efežanima.

Osim ovih dviju poslanica, za koje nema sumnje, da su se izgubile, vjerojatno je, da Pavao podsjeća i na druge neke, koje danas ne postoje. Filipljanima, od kojih nam se sačuvala samo jedna poslanica, piše:[4] „Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum vobis autem necessarium.“ Pa i sv. Polikarp primjećuje, da je Pavao pisao više poslanica Filipljanima.[5] U istom smislu tumače neki riječi Pavlovih protivnika:[6] „quoniam quidem epistolae ejus graves sunt et fortes“.

Iz rečenoga slijedi, da su se izgubile dvije Pavlove poslanice, a možda i više njih. Oni, što tvrde, da se nijedna sveta knjiga ne može izgubiti, primjećuju: „Kako je to, te nijedan sveti otac ne navodi tih izgubljenih poslanica; kad su se sačuvale dvije poslanice Korinćanima, kako se ne bi

[1] Rim. 16 22, 1. Sol. 5 27, Kol. 4 16. — [2] 7 8. — [3] Kol. 4 16. — [4] 3 1. [5] S. Polyc. ad Philip. c. 3. — [6] 2. Kor. 10 10.

i treća?[1] No sv. Polikarp doista znade za više poslanica Filipljanima; a kako najstariji sveti oci ne kažu pisca i knjige, iz koje navode svoje vade, možda su kadgod upotrijebili i koju izgubljenu poslanicu; ta i za mnoge navode iz današnjih poslanica ne bismo znali, da ih kasnije nijesmo našli u sv. pismu. Bit će da je izgubljenih poslanica nestalo veoma rano, pa zato nijesu sveti oci za njih znali.[2] Koliko žalimo, što su se te poslanice izgubile, toliko više treba da Bogu hvalimo za one, što su nam se sačuvale.

3. Autenciju svake poslanice dokazat ćemo, kad bude o njoj govor. Ovdje nam je samo nešto spomenuti za vjerodostojnost sviju. Četrnaest je poslanica Pavlovih, ako izuzmemo sumnje pojedinaca o poslanici Židovima, priznavala cjelokupna crkva autentičnima, otkada se kanon ustalio, sve do danas. Pavao je običavao dodati poslanici nekoliko riječi svojom rukom;[3] svaku šalje po pouzdanu drugu, koji je jamčio naslovnicima, da poslanica potječe od Pavla, a za daljnji prijepis jamčila je crkva, kojoj je poslanica bila upravljena. I osim malena lista Filemonu nalazimo već u apostolskim ocima dokaz za autenciju svake pojedine poslanice. Fragmentum Muratorii broji sve, izuzevši onu Židovima. Eusebijeva, klaromontanska i cheltenhamska listina navode sve bez iznimke. I najstariji su ih prijevodi Itala i Pešito preveli, pa tim priznali za autentične.

Isto dokazuju i unutrašnji dokazi. Jezik Pavlovih poslanica odaje, da su pisane u drugoj polovini prvoga vijeka, da ih je napisao kršćanin rodom Židov. Kratko vrijeme poslije smrti Pavlove nestalo je toga jezika, a hebraizmi su veoma rijetki već u najstarijih otaca, pa tih poslanica ne bi ni mogao patvoriti kasniji pisac. U svim poslanicama vlada isti stil, koji je tako osobit, te ga je gotovo nemoguće naśljedovati, jer ne poznaje nikakovih pravila: na svaki način hoće da izrazi misao, pa se ne brine ni za slovnicu ni za skladnju.

[1] Macknight, On the Epistles. London 1843. — [2] Gloag, Paul. Ep. str. 36. — [3] 2. Sol. 3 17, 1. Kor. 16 21, Kol. 4 18.

U staro doba nije nitko poricao tih poslanica Pavlu. Ebionite su priznavali, da ih je napisao Pavao, ali su ih zabacivali zato, što su Pavla držali za odmetnika. Marcion je zabacio pastirske poslanice samo stoga, što se sadržina njihova protivila njegovu gnosticizmu.[1] Osamnaest je dakle vijekova priznavalo sve Pavlove poslanice, dok ih u devetnaestom racionaliste nijesu počeli poricati. No značajno je, što protiv njih ne mogu navesti a ma nijedan historijski dokaz, već se prigovori njihovi osnivaju samo na nutarnjim, subjektivnim razlozima: da je u njima ova ili ona riječ, koje Pavao inače ne upotrebljava, da neke Pavlove nauke nema u drugim poslanicama itd. Na tom osnovu zabaciše ponajprije pastirske,[2] a zatim i druge, pa danas priznaje većina racionalista tek prve četiri poslanice,[3] a neki poriču baš sve.[4] Na prigovore racionalista imali bismo primijetiti ovo. Izvanji dokazi za autenciju Pavlovih poslanica vrijede kud i kamo više nego nutarnji, koji se osnivaju samo na ličnom shvatanju pojedinih riječi. Priznavali su ih autentičnima pisci raznih narodnosti, koji su stanovali daleko jedan od drugoga, a živjeli malo ne u isto vrijeme, kad i sv. Pavao. I već u djelima sv. Ireneja, Klementa Aleksandrijskoga i Tertulijana imade više navoda iz Pavlovih poslanica, nego što su svi pisci svih vijekova navodili Cicerona.[5] Zato je autencija Pavlovih poslanica mnogo jača nego autencija ikoje druge istodobne knjige.

4. Poslanica svojih nije poregjao sv. Pavao. Današnji je poredak već u najstarijim rukopisima najobičniji, a poslije sv. Augustina istisnuo je svaki drugi; zato ga je potvrdio sabor tridentski. Na prvom su mjestu poslanice, što ih je sv. Pavao upravio cijelim općinama, vrstane po dostojanstvu crkava i važnosti sadržine. Ponajprije je poslanica Rimljanima i dvije Korinćanima, jer su to najvažnije crkve

[1] Cornely str. 379.; Euseb. Hist. ecc. IV. 14. — [2] Schleiermacher, Eichhorn, de Wette. — [3] Fr. Chr. Baur, Apostel Paulus. Leipzig 1866, I. str. 276.; Schwegler, Zeller. — [4] Bruno Bauer, Kritik der paulinischen Briefe. Berlin 1850—1852. — [5] Lardners Works. London 1815.

osnovane od prvaka apostolskih Petra i Pavla. Zatim slijedi poradi važnosti sadržine poslanica Galaćanima. Peta je poslanica Efežanima, jer je Efes glavni grad Male Azije, a i sadržina je poslanice od velike vrijednosti. Zadnje su poslanice Solunjanima, jer su opsegom najmanje i jer sadržaju malo dogmatskih nauka. U poretku poslanica pojedinim licima čini se, da je odlučivala samo njihova veličina. Zadnja je, premda je pisana cjelokupnoj općini, poslanica Židovima zato, jer je zadnja u kanon primljena.

5. Obzirom na vrijeme, kad su pisane, dijele se u tri reda: a) poslanice pisane prije prvoga sužanjstva: prva i druga Solunjanima, Galaćanima, obje Korinćanima i poslanica Rimljanima; b) za rimskoga sužanjstva pisane su poslanice Filipljanima, Kološanima, Efežanima, Filemonu i Židovima; c) poslije prvoga sužanjstva pisane su pastirske poslanice Timoteju, Titu i druga Timoteju.

§ 81.

Jezgra poslanica.

1. Pavlove poslanice poregjuje sv. Hrisostom s rudnikom i s vrelom; rudnik su, jer sadržaju blago dragocjenije od zlata; vrelo su, koje ne će presahnuti, već to više ključa, što ga više crpeš.[1] Pod tim se razumijeva bogata sadržina i duboka nauka poslanica. Noviji jedan učenjak veli: „U Pavlovim poslanicama nalaze se zrake vječnoga svjetla, sabrane kao u ognjištu, iz kojega se prelijevaju po djelima svetih otaca i bogoslova.“[2] Pavlove su poslanice najljepši tumač nauke Isusove. To je riznica apologetike, dogmatike, morala, neiscrpno blago propovjednika i duhovnih pastira. U njima će naći apologeta obilje dokaza za božanstvenost nauke Isusove. Pavlove su poslanice savršena škola dogmatike i morala. Uče nas svojstvima božjim, tumače tajnu presv. Trojstva, otkrivaju redove angjela, raspravljaju po-

[1] S. Chrys. De verb. Apost. Hom. 3. 1 (M. 51, 291). — [2] F. X. Reithmayr, Einleitung. Regensburg 1852. str. 514.

*

tanko o padu prvoga čovjeka, o utjelovljenju Sina božjega, o milosti i naravi većine sakramenata. Koji je ikad bogoslov valjano pisao o ovim stvarima, da nije upitao pisma sv. Pavla? Gdje se ljepše razvijaju bogoslovne kreposti, vjera, ufanje i svojstva ljubavi, nego u Pavla? U moralnom životu nema kreposti o kojoj ne govori, ni staleža, komu Pavao ne daje pouke na jednom ili više mjesta. Dubina misli, nepobitno dokazivanje, krepki izrazi, obilje i ljepota Pavlovih slika stavlja ga o bok najslavnijim govornicima, koji umiju potresti čovjeka u duši. Cijelim je svojim životom pokazao činom, a u pastirskim poslanicama orisao riječima uzor požrtvovna dušobrižnika.[1]

2. O svim je ovim pitanjima raspravljao Pavao, kad su to zahtijevale prilike. Osnovna je nauka njegova, koja se provlači kao crvena nit po svim poslanicama njegovim: Isus je Hrist spasitelj svih ljudi. Razvija je ovako: Cijelj svoju, da se opravdaju i Bogu omile, promašili su svi ljudi. Pogani su i bez zasebne objave razumom svojim mogli Boga upoznati po njegovim djelima, po naravi. To slabo svjetlo objave božje ugasli su tako, te su Boga tražili u njegovim stvorovima: ljudima, životinjama i nijemoj prirodi. Pa jer su na Boga zaboravili, pustio ih je, da idu svojim putem, koji ih je doveo do moralne pokvarenosti; zavladala je njima požuda i strast, kojom su se dostali srdžbe božje.

Židovi su dobili od Boga zakon, koji ih je štitio od zabluda razuma. Oholi poradi toga, zaboravili su na svoj moralni život i sramotili ime božje megju poganima, pa time zaslužili još veću kazan pred Bogom. A nijesu mogli životom svojim omiljeti Bogu ni jedni ni drugi, jer su po Adamu svi pali i od njega baštinili čovječju narav, koja je po svojim silama preslaba, da se pridigne. Zato im je Bog poslao Sina svoga, koji je svojom smrti svijet izmirio s Bogom i pribavio mu milost, da ustane. Vjerom u Isusa spast će se svi ljudi, Židovi i pogani: kako su po Adamu

[1] Isp. Guillemon str. 26—32.

svi pali, tako će po Hristu svi oživjeti. Vjera u Isusa čini od svih ljudi jedno tijelo, kojemu je glava Hrist. To je glavna nauka sv. Pavla, koju uči u više navrata, pa je ne pušta s vida ni u jednoj poslanici.

3. Ovu nauku brani Pavao protiv dvije vrste protivnika: protiv t. z. judaizantes, koji su kršćanima htjeli nametnuti zakon Mojsijev, i protiv preteča kasnijih gnostika, koji su namislili evangjelje natrusiti grčkom filosofijom.

a) Jasno je a i često učio Isus apostole, da idu po svem svijetu i krste sve narode. No nigdje nije primetnuo, treba li pogane krstiti posredno t. j. priklopiti ih najprije narodu odabranomu, ili neposredno, oslobodivši ih svake obveze spram zakona Mojsijeva. O onom prvom bili su Židovi tako duboko uvjereni, te je sv. Petru trebalo zasebne objave u Jopi, da propovijeda i poganima. I kad je sv. Petar pokrstio satnika Kornelija bez obrezanja, čudili su se pokršteni Židovi i smatrali to za iznimku. No kad se u Antiohiji osnovala crkva od pokrštenih pogana, koji se nijesu ni u čem držali zakona, uzbuniše ih židovski kršćani, tvrdeći, da se ne mogu spasti, ako se ne obrežu. Tu je raspru morao riješiti sam zbor apostola, koji je izjavio, da pogane ne veže zakon Mojsijev. Ali tim nije pitanje bilo iscrpeno, jer u zaključku nije bilo govora, veže li zakon Mojsijev i pokrštene Židove. U samom naime središtu crkve, u Jerusolimu, bilo je pokrštenih Židova, koji su se držali zakona: obrezavali djecu, pazili na razliku dopuštenih i nedopuštenih jela, u jednu riječ: razlikovali se od nevjernih Židova samo time, što su vjerovali, da je Isus obećani Mesija.[1] U Jerusolimu nije moglo drukčije ni biti, jer bi ih inače braća isključila bila kao odmetnike. Neki revnitelji za židovski zakon, koji su primili krst, htjeli su, da tako bude i u drugim općinama, koje su bile sastavljene od pretežno većega dijela pogana. Vodilo ih u tom krivo mišljenje, da židovski zakon imade vrijediti zauvijek, i hoće li pokršteni pogani, ove pridošlice (proselite), da budu u svemu ravno-

[1] Dj. 21 20.

pravni s djecom Abrahamovom, treba da se obrežu pa time priznadu obvezatnost zakona Mojsijeva. Nije njima išlo u glavu, da kršćanska vjera imade da stupi na mjesto židovske. Pitanje ovo bilo je od nepregledne važnosti. O njemu je ovisilo, hoće li kršćanstvo biti vjera za cio svijet ili puka židovska sekta.

Na zastupnike toga pogubnoga mišljenja napada sv. Pavao najviše, pa uči i piše, da židovski zakon nije ni u kakoj svezi sa spasenjem. Spasenje ovisi samo o živoj vjeri u Isusa. Abraham i druge patrijare spasli su se vjerom davno prije, no je zakon dan. Zakonu je bila svrha, da vjeru u Isusa drži budnu, a kad je Isus došao, prestao je zakon. Uzalud bi Isus bio umro, ako spas dolazi po zakonu. Pokršteni pogani nijesu više „hospites et advenae", već „cives sanctorum et domestici Dei".[1] „Koji se u Hristu krstiste, u Hrista se obukoste, nema tu Židova ni Grka, nema roba ni gospodara, nema muškoga roda ni ženskoga, jer ste svi jedno u Isusu Hristu".[2]

Protiv toga pozivali su se judaizantes na velike apostole, koji su u Jerusolimu jednako držali zakon Mojsijev i ocrnjivali Pavla, da nije pravi apostol, da je nauka njegova krnja. Zato je Pavao bio više puta prisiljen, da obrani svoju apostolsku čast. On je apostol, kako su god i oni, što su zvani prije njega; nauka je njegova prava, jer ju je dobio ravno od Isusa, a priznali su mu je sami stupovi crkve. S toga razloga sadržaje svaka Pavlova poslanica manje više Pavlove samoobrane.

b) Pod kraj života svoga brani Pavao nauku Isusovu protiv druge vrste protivnika, gnostika, kojima počeci sežu već u apostolsko vrijeme, ako su se i razvili u drugom vijeku. Palestinski naime Židovi tražili su savršenstvo u pukom obdržavanju slova i zabacivali duh zakona. Naprotiv su Židovi izvan Palestine, upoznavši se s grčkom filosofijom, prezirali slovo zakona i iskvarili sv. pismo u alegoriju, misleći, da svete knjige imadu pokraj doslovnoga neki viši,

[1] Ef. 2 19. — [2] Gal. 3 27 i 28.

otajni smisao. Tako postadoše učitelji „falsi nominis scientiae".[1] Kad su ovakovi primili vjeru Isusovu, nastojahu, nezadovoljni pravim tumačenjem evangjelja, da u nj upletu kojekakove bajke,[2] a to bi bilo rastrovalo nauku Isusovu, da im se Pavao nije opro u svojim poslanicama.

§ 82.

Spoljašnje lice poslanica.

1. Sve su Pavlove poslanice pisane jezikom grčkim. Pavao doduše veli, da je „imperitus sermone",[3] ali piše bolje nego ikoji pisac novoga zavjeta, izuzevši sv. Luku. „Nije Pavao naučio grčki jezik, da se njime uzmogne tek kukavno izraziti. Od malenih nogu bio mu je poznat, s njime je rastao. Nalazimo u njega obilje riječi, kojima ne može da se nabacuje onaj, koji je naučio tugj jezik. Pavao znade da izrazi najnježnija čuvstva, a služi se pjesničkim slikama, koje bi bile i Pindaru na čast", piše Curtius.[4] Vještinu Pavlova jezika dokazuju njegova sinonima,[5] raznolikost grčkih čestica, okretnost, kojom vlada prijedlozima, da izrazi tančinu misli; obilje glagola, kojima se razmeće po volji; spretnost, kojom se služi participima i nabacuje paronomasijama. Ali običan način govora nije Pavlu dostajao, da izrazi nove pojmove, što mu ih je nametala vjera kršćanska. Zato kuje nove riječi ili dodaje starima nova značenja, a ne žaca se posegnuti ni za provincijalizmima,[6] samo kad odgovaraju njegovoj misli. Uz to se Pavao ne brine mnogo za slovnicu; zaokupljen mišlju, meće krivu konstrukciju (anakolutija) ili nastavlja drugu rečenicu načinom, koji čovjek ne bi očekivao. To je prvi razlog, što su Pavlove poslanice teške za razumijevanje i tumačenje.

2. Drugi je još veći razlog težak stil Pavlov. Kad piše, u isti mu se čas roje u glavi mnoge misli, i sve bi

[1] 1. Tim. 6 20. — [2] 1. Tim. 1 4 — [3] 2. Kor. 11 6. — [4] Isp. Sitzungsberichte der k. preus. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1893. str. 934 ss. — [5] 2. Kor. 6 14. — [6] 1. Kor. 4 3, 2. Kor. 12 13, Kol. 2 18.

htio da izrazi na jedanput. Zato skreće sad na jedan umetak (digresija), iz ovoga na drugi, dok napokon, pošto se daleko udaljio od glavne misli, zaključuje sporednom, a na glavnu se nije vratio. Ako se vraća, čini to bez ikakova prijelaza, ili je ponavlja iznova. Tako mu rečenica izlazi neobično duga; cijela n. pr. prva glava poslanice Efežanima sastavljena je od dvije rečenice.

Odgojen u istočnoj rabinskoj školi, dokazuje načinom, koji je nama, vičnima silogizmu, stran. U obliku pitanja i odgovora navodi dokaze, stavlja prigovore i pobija ih, a zaključak sad izvodi, a sad ga prepušta čitatelju, pa skače bez ikakova prijelaza na drugu misao. S ovoga je razloga veoma teško slijediti tijek njegovih misli, a dubina njegovih izraza i ideja traži veliku napetost duha. Osim sv. Mateja ne navodi nijedan pisac tako često stari zavjet kao Pavao, ali kad ga navodi, premeće, ispušta, dodaje, veže dva navoda u jedan.

3. Uza sve to Pavao je majstor, da čitatelja predobije. Njegovim bi se retoričkim figurama proslavio i Demosten. U drugoj poslanici Korinćanima nalazimo primjera anakolutiji,[1] asindetu,[2] constructio praegnans,[3] oksimoronu,[4] paralelizmu,[5] paranomasiji[6] itd. Njegov govor u Ateni, oproštaj od efeskih starješina, obranu pred Festom i Agripom možemo porediti s djelima najglasovitijih govornika. A opisi kršćanskoga života i nade,[7] personifikacija ljubavi,[8] nauka o uskrsnuću,[9] njegova samoobrana:[10] to su ulomci, koji sadržinom daleko natkriljuju klasike. Nada sve je pak Pavao umjetnik u dialektici: razgovara se s nenazočnima, kao da su uz njega, pogagja im misli, sluša prigovore, da ih pobije, pa tim podaje svojim poslanicama neki dramatski oblik. Zato će i danas svaki čitatelj njegovih poslanica reći, što su priznali davni njegovi protivnici: Epistolae ejus graves sunt et fortes.[11]

---

[1] 1 7, 7 5, 9 10–13. — [2] 8 23, 10 16, 11 20. — [3] 10 5, 12 13. — [4] 6 9, 10, 14; 12 5, 9, 10. — [5] 7 4, 5; 13 4. — [6] 3 2, 4 8, 5 4, 8 22. — [7] Rim. 8. — [8] 1. Kor. 13. — [9] 1. Kor. 15. — [10] 2. Kor. 12. — [11] 2. Kor. 10 10.

4. Jednolična je rasporedba svih Pavlovih poslanica. Počinje pozdravom, što ga šalje od sebe i od kojega druga, što je taj čas uz njega. Zatim hvali Bogu za kreposti, kojima se odlikuju oni, što im piše poslanicu, i prelazi na sam predmet. Na prvo mjesto stavlja dogmatski dio, koji je malo ne u svakoj poslanici zasebna dogmatska rasprava. U drugom dijelu opominje, da vrše kreposti, što su najpotrebnije onima, kojima piše. Završetak sadržaje pozdrav i apostolski blagoslov, koji često dodaje svojom rukom.

Glava treća. Prva poslanica Solunjanima.

§ 83.

Crkva u Solunu.

1. Solun (Θεσσαλονίκη) bio je velik trgovački grad na termejskom zalivu. Sagradio ga (g. 315.) Kasandar, zet Filipa, kralja Macedonskoga, i prozvao ga po imenu žene svoje Tesalonike. Kad je Macedonija g. 146. pala pôd Rimljane, podigao se Solun silno. Pomogla je tomu mnogo trgovačka cesta via Egnatiana, koja je, vodeći iz Dirahija preko Soluna u Traciju, vezala Italiju i Aziju. U provinciji Macedoniji postade Solun glavni grad i sjedište rimskoga prokonsula, a poslije bitke kod Filipa civitas libera, kojom su upravljali domaći πολιτάρχαι.[1] G. 1430. osvojiše ga Turci, pa je i danas drugi grad evropske Turske.

Stanovnici su mu bili većinom Grci, zatim rimski naseljenici i Židovi, koje je primamila trgovina. U moralnoj pokvarenosti natjecahu se Solunjani s Korinćanima.[2]

2. U tom gradu osnovao je sv. Pavao drugu crkvu u Europi. Istisnut iz Filipa, dogje sa Silom i Timotejom u Solun, ugje u sinagogu i propovijedaše tri subote. Od Židova povjerovaše neki, ali zato veliko mnoštvo pobožnih Grka i odličnih žena „ne malo“. Zavidni s toga Židovi,

---

[1] Dj. 17 6. — [2] Strabo VII. frag. 24.

pobune ulićnjake i ovi napadnu na kuću Pavlova domaćine Jasona, a kad Pavla ne nagju, odvedu Jasona k poglavarstvu tužeći ga, da je primio ljude, koji uče, da ima neki drugi kralj, Isus. No Jason umiri poglavare, a braća otprave iste noći Pavla i Silu u Bereju.[1]

3. Po Lukinu izvještaju čini se, da je Pavao propovijedao u Solunu samo tri sedmice. No isporedimo li ga s onim, što pripovijeda poslanica, razabrat ćemo lako, da je Pavao dulje vremena boravio u Solunu. Poslanica pretpostavlja veliku crkvenu općinu, sastavljenu od pokrštenih pogana,[2] a to je zasluga Pavlova.[3] Dok je Pavao boravio u Solunu, poslaše mu Filipljani,[4] udaljeni oko sto šezdeset kilometara, dva puta novčanu pripomoć. Sve nam to kaže, da je Pavao dulje vremena boravio u Solunu. Zato mislimo, da je Pavao propovijedao tri subote u sinagozi, pa se onda poradi nevjernih Židova preselio u kuću Jasonovu, gdje je propovijedao poganima. Velik uspjeh Pavlov megju njima uspalio je zavidne Židove, te su podigli bunu. U drugu ruku ne smijemo da Pavlov boravak u Solunu protegnemo na odviše dugo vrijeme, jer nam poslanica jasno kaže, da je Pavao morao ostaviti Solun prije, no je kršćane potpuno poučio u vjeri.

I po Djelima i po poslanici vidimo, da je u Solunu broj krštenih pogana daleko nadmašio pokrštene Židove. Solunjani se odvratiše od idola,[5] a ni u jednoj poslanici Solunjanima nema cigloga navoda iz staroga zavjeta.

§ 84.

Povod i svrha.

1. Progoni, što su maknuli Pavla iz Soluna, nijesu prestali; i sad su zavidni Židovi uznemirivali vjernike.[6] Kako je sv. Pavao boravio u njih kratko vrijeme, te ih nije mogao potpuno poučiti, bojao se, da ne bi otpali od vjere. Dva je puta htio da ih pohodi, ali je bio zapriječen.[7] Zato

[1] Dj. 17 1–9. — [2] 1 9. — [3] 2 9: — [4] Filip. 4 16. — [5] 1 9. — [6] 2 14. — [7] 2 18.

posla Timoteja, koji je k njemu došao u Atenu, da ih utješi i utvrdi.[1] Vrativši se Timotej sa svoga puta iz Soluna, stiže Pavla u Korintu i izvijesti ga o prilikama crkve solunske.

Izvještaj je glasio povoljno i nepovoljno. Pored progona ostali su Solunjani stalni u vjeri i mislili na svoga duhovnoga oca.[2] Radi toga su se ugledavali u njih svi vjernici u Macedoniji i Ahaji. No nekih Pavlovih nauka nijesu shvatili.[3] Misleći, da će svaki čas doći sudnji dan, ne htjedoše neki da rade,[4] a neke je morila briga, što će biti s onima, koje će sudnji dan naći mrtve, hoće li i oni biti dionici veselja za dolaska Isusova.[5] Bilo je i takovih, koji se nijesu okanili starih pogrješaka, lakomosti i bluda.[6] Uz to su gledali Židovi, da osumnjiče Pavla, kako iz pohlepe i taštine širi krivu nauku, kako je junačina pobjegao, a Solunjane ostavio u škripcu.[7] Ove su vijesti Titove potakle Pavla, da napiše prvu poslanicu Solunjanima.

2. Svrha je poslanici, da utvrdi Solunjane u vjeri. Zato ih tješi u pogiblima, kojima su izvrgnuti, i opominje, neka ne vjeruju krivim glasovima o dolasku Gospodnjem, pa uči o sudbini braće, koja su umrla prije dolaska Isusova. Uz to hoće, da ih odvrati od pogrješaka, kojih se nijesu okanili, a samo kao pripadom nastoji i sebe obraniti od kleveta židovskih.

§ 85.

Sadržina i osobitosti.

1. Sadržina se dijeli pored uvoda[8] i zaključka[9] u dva dijela: historijski i parenetski. Prvi obuhvata tri prve, a drugi dvije zadnje glave.

Iza uvoda hvali Pavao Bogu poradi ustrajnosti njihove u vjeri usred progona, sjeća ih, kako im je propovijedao, a zato nije tražio nikakove nagrade. Zabrinut za njih, više je puta htio, da k njima dogje; jer nije mogao, poslao je Timoteja, koji ga je veoma razveselio svojim izvještajem.

[1] 3 2. — [2] 2 13, 3 6. [3] 3 10. — [4] 4 11. — [5] 4 13. — [6] 4 3–7. — [7] 2 1 ss. — [8] 1 1–10. — [9] 5 23–28.

U drugom dijelu moli Solunjane, da se čuvaju poganskih pogrješaka i ustraju u ljubavi bližnjega i radinosti. Tješi zabrinute o sudbini onih, koji su umrli prije dolaska Hristova, i uči, kako nije stalno, kad će biti sudnji dan, ali kako se zna, da će banuti iznenada; zato neka budu pripravni. Zatim ih opominje, da vrše kršćanske dužnosti, pa završuje apostolskim blagoslovom i nalogom, da se poslanica javno pročita.

2. To je prva Pavlova poslanica, koja je do nas došla. Nema u njoj mnogo dogmatskih nauka, već samo nekoliko riječi o sudnjemu danu na utjehu onih kršćana, koji podnose progone. U jednu nam ruku pokazuje poslanica lijepe prilike macedonskih crkava, jer je solunska uz onu u Filipima bila uzor svih ahajskih crkava u vjeri i ljubavi. U drugu nam ruku otkriva poslanica srce Pavlovo. „U ovoj nam se poslanici ne predočuje Pavao kao bogoslov, već kao pastir, pun ljubavi i zabrinutosti za svoje mlade i neiskusne ovce.“[1]

§ 86.

Autencija.

Za autenciju prve poslanice Solunjanima navest ćemo ponajprije izvanje dokaze, a zatim nutarnje, što ih vadimo iz same poslanice.

1. Irenej piše: „Hoc et apostolus ait: cum dixerint pax et munitio, tunc subitaneus illis superveniet interitus.“[2] Klement Aleksandrijski navodi riječi Pavlove: facti sumus parvuli in medio vestrum, tamquam si nutrix foveat filios suos.[3] Tertulijan misli na našu poslanicu i navodi je nebrojeno puta. Daljnji su nam svjedoci: fragmentum Muratorii,[4] stari latinski i sirski prijevodi, pa i Marcion, koji je ovu poslanicu imao u svom kanonu.

---

[1] Godet po Gutjahr str. 180. — [2] S. Iren. c. haeres. V. 30 (M. 7, 1205); 1. Sol. 5 3; — [3] Clem. Alex. Strom. 1 11 (M. 8, 752); 1. Sol. 2 7. — [4] Frag. Mur. red. 53 ss.

2. Jednako svjedoče za vjerodostojnost ove poslanice i nutarnji dokazi. U njoj se odrazuje značaj Pavlov: briga za novokrštenike,[1] velika nježnost Pavlova,[2] veselje radi stalnosti Solunjana u vjeri.[3] Stil je poslanice nesumnjivo Pavlov: udaljivanje od predmeta i razvlačenje,[4] stupnjevanje,[5] paronomasije.[6] Teško bi kasniji pisac orisao živahnost, ličnost i cijelu sliku Pavlovu onako, kako nam to crta ova poslanica.[7]

Zato su tečajem vijekova priznavali ovu poslanicu za autentičnu, dok nije u prošlom vijeku napao na nju racionalista Baur,[8] ali nije našao odziva ni kod svojih učenika.

3. Prigovori protiv ove poslanice nijesu strašni; osnivaju se lih na nutarnjim razlozima i tek su lično Baurovo mišljenje.

a) Nijedna Pavlova poslanica ne sadržaje tako malo nauke kao ova. To su puke opomene i želje pored male pouke o dolasku Isusovu.[9] — No treba da se sjetimo povoda poslanici. Nijesu je izazvala dogmatska pitanja kao onu Korinćanima, već briga Pavlova za Solunjane. To je tako reći prijatejsko pismo, u kojem učitelj opominje očinskom ljubavi svoju novorogjenu djecu. Ne bi u njoj Pavao govorio ni o dolasku Isusovu, da mu Timotej nije javio, kako njegovu nauku krivo shvaćaju. A u koju bi je svrhu patvorač podmetnuo bio? Valjada ne zato, da se vježba u Pavlovu stilu, koji je, kako priznaju, na vlas pogodio.[10]

b) Vidi se iz poslanice, da je kasnije pisana, jer da pisac riječima, da je gnjev božji sašao na Židove, očito misli na razorenje Jerusolima.[11] — Ne slijedi, da je Pavao pod tim gnjevom božjim mislio na razorenje Jerusolima. No kad bi i bilo tako, nije to bilo teško pogoditi po mržnji, kojom su Židovi odisali protiv Rimljana; a kad jednom plane rat, bilo je svakomu jasno, kako će se svršiti.

c) Poslanica bi imala biti pisana koji mjesec poslije

---

[1] 3 1, 2. — [2] 2 7. — [3] 3 6, 7. — [4] 1 2–6, 5 2–6. — [5] 1 5, 8; 2 8. — [6] 2 4, 4 9. — [7] Gloag, Paul. Ep. str. 81. — [8] Baur, Apostel Paulus. Leipzig 1866. II. str. 94–107. — [9] 4 13–18. — [10] Cornely str. 410. — [11] 2 16.

obraćenja Solunjana. Kako može onda Pavao pisati, da su Solunjani u tako kratkom vremenu postali uzor kršćana po svoj Macedoniji i Ahaji,[1] te se o njihovoj vjeri govori na svakom mjestu; pa čemu uzor kršćanima tolike opomene? — Sve bi to dokazivalo samo to, da je poslanica pisana nešto kasnije, nego se obično uzima. Kako su se jerusolimski kršćani odlikovali već kratko vrijeme poslije uzašašća, zašto ne bi mogli i Solunjani? Riječi „na svakom mjestu" imadu se razložito tumačiti.[2] Opomene bile su nužne, jer krst nije na jedanput uništio zle sklonosti, kojima su Solunjani u poganstvu privikli bili.

Bilješka. Na osnovu ove poslanice navaljuju racionaliste na inspiraciju objave i nepogrješnost sv. Pavla.[3] Riječima: „Mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi, deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aëra",[4] vele, da je Pavao pogrješno učio, da će doživjeti sudnji dan. No krivo je iz ovih riječi izvoditi, da se Pavao nadao, e će dočekati Isusa živa, ili da je to učio. Riječima: nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, ne misli Pavao sebe, već one kršćane, koji će doživjeti sudnji dan. Tješi naime Solunjane poradi onih, koji su umrli prije dolaska Isusova, pa govoreći u množini, meće i sebe megju one, koji su živi, jer je živima pripadao, kad je poslanicu pisao. Hoće da kaže: ne ćemo mi unići u kraljevstvo nebesko prije onih, koji su umrli, već će oni ponajprije ustati, a onda ćemo svi skupa poći Hristu u susret. Ta Pavao je dobro znao, da vrijeme sudnjega dana ne spada u objavu, jer[5] „o danu tomu i času nitko ne zna, ni angjeli nebeski do otac moj sam". Prema tomu sve, što je Pavao mogao reći o sudnjemu danu, jest, da je siguran i da će doći iznenada; pa to i uči Pavao jasno.[6] Da se Pavao nije tako skoro nadao sudnjemu danu, vidi se i po drugoj poslanici Solunjanima, gdje veli izravno, da se prije sudnjega dana imadu zbiti mnogi dogagjaji.[7]

§ 87.

Gdje i kada je pisana.

1. Oslanjajući se na riječi: placuit nobis remanere Athenis[8], bilježi pripis nekih starih rukopisa, da je poslanica pisana u Ateni. To je bez sumnje krivo. Iz Atene je otišao Pavao sam,[9] a Sila i Timotej, došavši drugi put iz Macedonije, stigoše Pavla u Korintu[1] i izvijestiše ga o prilikama macedonskih crkava. Poslanica je dakle pisana u Korintu.

[1] 1 8. — [2] Rim. 1 8. — [3] Isp. Cornely str. 413 i 414. — [4] 4 15. — [5] Mt. 24 36. — [6] 5 2. — [7] 2. Sol. 2 1–3. — [8] 3 1. — [9] Dj. 18 1.

2. Teško je označiti vrijeme, kad je poslanica pisana. Uz Pavla, kad piše, nalaze se Sila i Timotej.[2] Ta su dvojica bila uz apostola samo za prvoga njegova boravka u Korintu, jer se kasnije Sila ne spominje u Pavlovu društvu. Vidi se nadalje, da je poslanica pisana nedugo, iza kako je Pavao ostavio Solun, jer imade pred očima općinu, koja se tek ustrojila, a boravak u Solunu još je Pavlu živo u pameti. Ali je opet proteklo neko vrijeme, otkako je Pavao ostavio Solun. U tom su razmaku neki kršćani u Solunu već umrli,[3] a Pavao je osnovao crkvu u Bereji i Ateni, gdje je dočekao svoje učenike i poslao ih natrag u Macedoniju. Kad su se oni vratili i Pavla izvijestili, sio je Pavao da piše; tomu je trebalo od prilike godina dana ili svakako više mjeseci. Uvaživši sve, općenito drže, da je poslanica pisana 53. godine.

Glava četvrta. Druga poslanica Solunjanima.

§ 88.

Povod i svrha.

1. I poslije prve poslanice nijesu se prilike solunske crkve promijenile. Progoni nijesu prestali, a kriva mišljenja o dolasku Isusovu rodila su zlim pošljedicama po moralni život.

U kršćanskim krepostima napredovali su Solunjani: njihova je vjera porasla, megjusobna se ljubav umnožila, pa su i nadalje strpljivo podnosili progonstva.[4] Pouke Pavlove prve poslanice o dolasku Gospodinovu smirile su ih o pokojnicima, no pomisao na skori dolazak Isusov uznemirila ih nanovo. Prouzročili su taj strah lažni učitelji, koji su krivo tumačili Pavlove riječi, pozivali se na razna

[1] Dj. 18 5. — [2] 1 1. — [3] 4 13. — [4] 1 3, 4.

lažna objavljenja i na tobožnji Pavlov list, pa na osnovu svega toga učili, da će Hrist sad na doći.[1] Poradi toga obuzela je jedne golema bojazan, a drugi se podali lijenosti i neurednu životu.[2] Ove vijesti — otkuda ih Pavao saznao, ne znamo — o uspjehu prve poslanice i o prilikama solunske crkve potakle su Pavla, da im napiše i drugu poslanicu.

2. Glavna joj je svrha, da Solunjane pouči o dolasku Gospodnjem, i da ukloni pogrješke, što su ih rodila kriva mišljenja. Pokraj toga htio ih je Pavao pohvaliti za napredak u vjeri i osokoliti na ustrajnost.

§ 89.

Sadržina i osobitosti.

1. Uz uvod[3] i zaključak[4] dijeli se poslanica u dogmatski i parenetski dio.

U uvodu hvali Pavao Bogu za napredak Solunjana u vjeri i ljubavi, za strpljivost u progonima i hrabri ih, da ustraju poradi nagrade, koju će im dati Hrist.

U dogmatskom dijelu[5] uči Solunjane, neka se ne dadu zavesti, da je dan Gospodnji pred vratima. Najprije treba da se pojavi Antihrist, koji će se dići na sve, što je božje. On ruje doduše već i sada, no Bog ga priječi, te se ne može pojaviti u tijelu. Kad ta, Bogu protivna moć, ustane javno u osobi Antihrista, nastat će veliki otpad od vjere, no napokon će ga svladati Hrist. Što se tiče svega toga, sjeća ih na ono, što im je kazivao, kad je bio kod njih.

U parenetskom dijelu[6] moli ih, neka se drže njegovih usmenih i pismenih pouka, pa nadovezuje važne opomene. Neka se čuvaju neurednosti: tko ne će da radi, neka i ne jede. Ne posluša li koji brat ovih njegovih opomena, neka vjerni prekinu s njim svako općenje, dok se ne popravi.

Zaključak je važan, jer sadržaje vlastoručni pozdrav Pavlov, da čitatelji uzmognu prepoznati svaki njegov list.

[1] 2 2, 3. — [2] 3 10–12. — [3] 1 1–12. — [4] 3 16–18. — [5] 2 1–12. — [6] 2 13–3 16.

2. U dogmatskom dijelu ove poslanice gleda Pavao u budućnost i otkriva, što se imade zbiti. Proročka objava o Antihristu i njegovim prilikama stavlja Pavla o bok Danijelu i sv. Ivanu. No baš ovo mjesto zadaje tumačima velikih poteškoća.

§ 90.

Autencija

Izuzevši poslanicu Efežanima i pastirske nema nijedne Pavlove poslanice, na koju bi racionaliste napadali tako, kao na drugu Solunjanima. A ipak su izvanji dokazi za njenu antenciju mnogo jači nego za prvu.

1. Na nju misli već sv. Justin, kad piše o čovjeku odmetniku, koji govori protiv Najvišega.[1] Doslovno je navodi sv. Irenej riječima: Et iterum in secunda ad Thessalonicenses de Antichristo dicens: et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus Christus interficiet spiritu oris sui.[2] Klement Aleksandrijski navodi Pavlove riječi: orate pro nobis, ut liberemur a malis hominibus, non enim omnium est fides.[3] Tertulijan piše: obsecro autem vos fratres per adventum D. N. J. Christi, ne cito commoveamini animo neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam acsi per nostram, quasi insistat dies Domini.[4] Jamče napokon za nju fragmentum Muratorii,[5] svi prijevodi i svi rukopisi.

2. Izvanjima stoje o bok nutarnji dokazi. Iz poslanice probija značaj Pavlov: živa sućut za novovjernike,[6] Pavlova poniznost.[7] I stil kazuje za Pavla: duge rečenice,[8] paronomasije[9] i mnogi Pavlovi izrazi, kojih patvorač ne bi pogodio. Zato primjećuje Ewald: „Nijedna knjiga novoga zavjeta ne odiše takovom svježosti prvoga doba evangjelja

[1] S. Just. Dial. c. Tryph. 110 (M. 7, 729); 2. Sol. 2 4. — [2] S. Iren. c. haeres. III. 7 (M. 7, 865); 2. Sol. 2 8. — [3] Clem. Alex. Stromata V. 3 (M. 9, 497); 2. Sol. 3 2. — [4] Tert. de resurr. carnis c. 24 (M. 2, 827 ss.); 2. Sol. 2 2. — [5] Frag. Murat. red. 54 i 55. — [6] 1 4. — [7] 3 7–9. — [8] 1 6–10. — [9] 3 11.

i ne riše tako živo nadu prvih vjernika, kao druga poslanica Solunjanima."[1]

3. Pored ovih jakih dokaza poriču racionaliste, počevši od prošloga vijeka, ovu poslanicu ne na osnovu historijskih razloga, već poradi proroštva o Antihristu.[2] Evo jezgre njihovih prigovora:

a) U toj poslanici napominje Pavao Antihrista, koji je nekaka utvora, Pavla nedostojna. Ta je riječ, vele, uzeta iz Otkrivenja ili od gnostika; no bila od kuda mu drago, svakako je mlagja od samoga Pavla, pa nam svjedoči, da je poslanica patvorena poslije smrti Pavlove. — Na to odgovaramo: Ako ova poslanica i Otkrivenje imadu sličnih stvari, to je znak, da su Pavao i Ivan crpli iz istoga vrela, a to je objava božja. Pod Antihristom razumijevaju jedni racionaliste Nerona, koji je kršćane progonio u Rimu;[3] drugi Trajana, koji je počeo progoniti kršćane po cijelome carstvu,[4] pa tvrde na tom tumačenju, da je poslanica skovana kasnije. Što se imade razumjeti pod Antihristom, to je za svakoga tumača zagonetka, jer danas ne znamo, što je Pavao usmeno kazivao Solunjanima o tom Antihristu, i što je pod tom riječi mislio.[5] No jedno je stalno, da taj Antihrist nije nikakova politička već vjerska ličnost. I čudna je stvar poricati autenciju cijele poslanice poradi jedne zakučaste riječi, a još je čudnije tu riječ tumačiti svojevoljno i nasilno, pa na osnovu takova tumačenja zabaciti cijelu poslanicu. Pripadom primjećujemo, da su sveti oci rijetko koje mjesto novoga zavjeta navodili tako često baš kao ovo o Antihristu, i nijedan nije ni iz daleka posumnjao, da toga nije napisao sv. Pavao.

b) Druga se poslanica protivi prvoj. U prvoj se kaže, da je dolazak Isusov blizu, a u drugoj se odgagja sudnji dan, jer se prije imadu ispuniti neki znaci. — No i

[1] Ewald, Sendschreiben des Apostels Paulus. Göttingen 1857 str. 13. — [2] Baur, Apostel Paulus str. 99—107. — [3] Kern, Tübing. Zeitschrift für Theol. 1839. II. str. 145—214. — [4] Hilgenfeld, Zeitschrift für wiss. Theol. Halle 1862. str. 242. ss. — [5] 2 5.

sam Isus riše tako sudnji dan,[1] a i sv. Ivan.[2] U drugoj poslanici pobija Pavao krivo mišljenje, da je sudnji dan već nastao, pa uči, da nije još pred vratima, nego se približava sigurnim korakom. Upravo je ova razlika objema poslanicama u prilog, jer patvorač, koji bi skovao jednu, ne bi jamačno ništa pisao u drugoj, što bi se protivilo prvoj.

c) Na kraju poslanice dodaje Pavao: Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola. Tim je riječima htio patvorač da ovu poslanicu predoči kao Pavlovu, a kad tamo silno se posjekao, jer toga nema ni u jednoj drugoj poslanici Pavlovoj. — Tim je dodatkom htio Pavao da upozori Solunjane, da će odsada svaka njegova, Solunjanima upravljena poslanica, nositi vlastoručan potpis Pavlov, koji će prepoznati po njegovu pismu. A bio je na to prisiljen, jer su se krivi učitelji pozivali na tobožnji njegov list i na osnovu toga podmetnutoga lista uznemirili Solunjane. Kad bi napokon ta poslanica i bila podmetnuta, kako bi se patvorač, koji je izvrsno poznavao sve Pavlove poslanice, jer je jezik i stil Pavlov na vlas pogodio, izdao bio ovako nezgrapnom bilješkom, koje nema ni u jednoj drugoj poslanici Pavlovoj?

§ 91.

Mjesto i vrijeme pisanja.

1. Svi, koji priznaju autenciju poslanice, slažu se u tom, da je druga poslanica pisana kratko vrijeme iza prve. Još su u društvu Pavlovu Timotej i Sila, a otkada je Pavao ostavio Korinat, nikad više nijesu obojica bila uz njega.

Prilike solunske crkve nijesu se promijenile. U objema su poslanicama slične zapovijesti, opomene, pouke i molitve. Samo je ton druge poslanice nešto oštriji. A to nije čudo, otkad je Pavao čuo, da se Solunjani unatoč opomene

[1] Mt. 24 27, 42 — [2] 1 Iv 2 18.

u prvoj poslanici ne će da ostave lijenosti i neuredna života.

Po tomu je poslanica pisana za Pavlova podrugogodišnjega boravka u Korintu.

2. No ni po čem se ne da odrediti, kolik je razmak vremena protekao izmegju prve i druge poslanice.

Stalno je samo to, da je Pavao pisao ovu poslanicu u Korintu krajem 53. ili početkom 54. godine.

Mnogi rukopisi imadu označena razna mjesta (Atena, Laodiceja, Rim), gdje da je poslanica pisana. To su pripisi kasnijih prepisivača, nabačeni bez ikakova osnova, pa su zato nesumnjivo krivi.

Bilješka. Neki priznaju autenciju obiju poslanica Solunjanima ali izvraćaju poredak njihov, misleći, da je prva pisana poslije druge.[1] U drugoj poslanici, vele, sjeća ih Pavao onoga, što im je kazivao, kad je kod njih bio; drugu završuje znakom, po kojem će se njegova pisma poznati. To pokazuje, da je druga pisana prije prve, ali je stavljena u kanon na drugo mjesto zato, što je kraća.

To je krivo. Druga naime poslanica kaže jasno, da je pisana poslije prve, i pretpostavlja prvu cijelom svojom sadržinom.

U drugoj poslanici opominje Pavao Solunjane, da se drže nauka, što su ih od njega naučili ili riječju ili iz poslanice.[2] Po kontekstu se vidi, da time misli sudnji dan, o kojemu je u prvoj poslanici govorio.[3]

Prva poslanica predočuje progone kao nešto novo,[4] a u drugoj, se govori o njima kao o poznatom činu, koji se nastavlja.[5] U prvoj opominje Pavao Solunjane, da se čuvaju bluda, lijenosti i varanja.[6] U drugoj nema više govora o varanju i bludnosti, jer su opomene Pavlove koristile. No jer ona protiv lijenosti nije polučila željene cijelji, napeo je Pavao u drugoj poslanici druge žice, pa odregjuje kazni.[7] U prvoj poslanici nema vlastoručna zaključka Pavlova, ali drugoj ga je morao dodati, jer su se krivi učitelji pozivali na jedan skovani list, koji je tobože pisao Pavao. Ovaj zaključak pretpostavlja dapače prvu poslanicu Pavlovu autentičnom, jer kaže, da će odsada svaka njegova poslanica Solunjanima nositi taj znak, kako ih više ne bi mogli varati podmetnutom poslanicom.

---

[1] Ewald, Sendschreiben des Ap. Paul. str. 17 ss. — [2] 2 15. — [3] 1 Sol. 4. — [4] 3 3. — [5] 1 4. — [6] 4 4. — [7] 4 14.

Glava peta. Poslanica Galaćanima.

§ 92.

Crkva u Galaciji.

1. Tri plemena starih Gala ili Celta[1], pošavši iz Galije, upadoše u Traciju i pozvani od Nikomeda, kralja Bitinije, prebaciše u Aziju. Odavle navaljivahu na razne zemlje Male Azije, dok ih kralj pergamski Atal ne prisili, da se primire u istočnom dijelu stare Frigije, koji je sada po njima dobio ime Galacija (238. pr. I.). G. 189. pokoriše ih Rimljani, jer su podupirali Antioha Velikoga. No Pompej nadari njihova kneza Dejotara kraljevskom časti i novim zemljama, jer mu je pomagao protiv Mitridata. Našljednika Dejotarova Amintu obdari car August Pisidijom i većim dijelom Likaonije. A kad je Aminta bio ubijen, pretvori August kraljevstvo njegovo u rimsku provinciju Galaciju,[2] koja je opsezala dio istočne Frigije, Pisidiju, Likaoniju, Isauriju i Pont. Zato se pod imenom Galacija razumijeva sad prvotna zemlja Galaćana, a sad rimska provincija Galacija.[3]

2. Pita se dakle, dali je Pavao upravio svoju poslanicu užoj ili široj Galaciji. Pošljednje je vjerojatnije, jer se osniva na ovim važnim razlozima: Sv. Pavao zove zemlje po službenom nazivu rimskom,[4] a Rimljani razumijevaju pod Galacijom cijelu rimsku provinciju. Barnaba uživa velik ugled u Galaćana,[5] mora dakle da su ga Galaćani poznali, a kad je Pavao putovao užom Galacijom, nije bilo Barnabe uz njega. Iz poslanice razabiremo, da je Pavao boravio dulje vremena u Galaciji, kojoj piše, dok je na trećem putovanju samo prošao preko uže Galacije.[6] Na jerusolimskomu saboru nije Pavao dao obrezati Tita, da istina evangjelja ostane megju Galaćanima. Kod njih

---

[1] Trocmi, Tolistobogii, Tectosagi. Gloag, Paul. Ep. str. 138. — [2] Liv. XXXVIII. 16, 17.; Dio Cass. XLIX. 32, i LIII. 26. — [3] Isp. Renan, St. Paul. str. 49. i Hastings, Dictionary: Galatia. — [4] 1. Kor. 16 5, 15, 19. — [5] 2 9–13. — [6] Dj. 16 6.

je dakle Pavao bio prije sabora, dok znamo, da je užu Galaciju pohodio davno poslije sabora.[1] Šira je Galacija, kao bliža Palestini, bila više pristupačna židovskim rovarima.

3. Stanovništvo Galacije bilo je pomiješano. Većinu sačinjavali su Galaćani s potomcima starih Frižana; k ovima dogjoše Židovi, koje je već Antioh naselio bio, napokon Rimljani, kako to svjedoče spomenici, iskopani u Galaciji.

4. Djela pripovijedaju opširno, kako je Pavao osnovao te crkve za prvoga apostolskoga putovanja.[2] Unatoč silnih progona židovskih nikoše za malo kršćanske općine u Antiohiji, Ikoniju, Listri i Derbi. Povjest Djela lijepo popunjuje poslanica. Galaćani primiše Pavla kao angjela s neba, kao samoga Hrista. I bili bi izvadili i oči svoje i dali ih Pavlu, jer im je propovijedao s tolikim žarom, te su propetog Isusa gledali kao na svoje oči. Primivši krst i darove Duha sv., napredovahu dobro i hrabro podnašahu progone.[3]

Obratio se bio pretežno veći dio pogana,[4] jer cijela poslanica dokazuje, da im se ne treba obrezati. No bilo je megju pokrštenicima i rogjenih Židova. Jasno se naime razabire iz poslanice, da Galaćani dobro poznaju stari zavjet, kad ga Pavao navodi tako često.

I na drugom apostolskom putovanju pohodio je Pavao galatske crkve, koje su svakim danom brojno rasle, i učio, da drže uredbe, koje odrediše apostoli u Jerusolimu.[5] Čini se naime, da su ih neki Židovi htjeli zavesti na zakon Mojsijev, pa je već tada proklinjao Pavao[6] svakoga, koji bi im propovijedao evangjelje različno od onoga, što ga je on učio.

§ 93.

Povod i svrha.

1. Nedugo iza drugoga Pavlova oproštaja nastade komešanje u galatskim crkvama. Pokršteni Židovi zahtijevahu,

[1] 2 5. — [2] 13 14–14 25. — [3] 4 14; 3 4. — [4] 5 2, 6 12, 4 8. — [5] Dj. 16 4. — [6] 1 9.

da Galaćani prijegju na židovstvo, žele li, da postanu savršeni kršćani.[1] Zakon Mojsijev da je vječan. Hoće li da postanu pravi sinovi Abrahamovi, treba da se barem obrežu i slave židovske svetkovine, ma i ne vršili cio zakon.[2] Tako će uživati sve gragjanske povlastice i izbjeći progonima.[3]

Da laglje poluče svoju cijelj, nastojahu potkopati ugled Pavlov. On da nije apostol, koga je Isus odabrao, pa zato je niži od onih u Jerusolimu.[4] Pavlovo evangjelje da se razlikuje od onoga, što uče drugi apostoli, jer je manjkavo.[5] Učeći, da se ne treba držati zakona Mojsijeva, zabacuje Pavao božja obećanja i pušta proste uzde grijehu, jer sloboda kršćanska, koju uči Pavao, otvora vrata svim opačinama.[6]

Krivi su ovi učitelji u mnogom uspjeli. Galaćani su po prirogjenoj svojoj nestalnosti svetkovali židovske svetkovine i već bili na putu, da se u svemu pokore zakonu;[7] no ipak se nijesu podvrgli obrezavanju.[8] Jednom riječi, sva je galatska provincija bila gotova, da se od kršćanstva odmetne k židovstvu. Ne znamo, tko je Pavla o tom obavijestio, no svakako su mu prilike ove bile dobro poznate, pa im je, ne časeći časa, napisao poslanicu.

2. Svrha je poslanici, da pobije zablude židovskih učitelja i da odvrati Galaćane od otpada na židovstvo. U to je ime bio Pavao prisiljen, da dokaže svoju apostolsku čast i pokaže, kako je jednak drugim apostolima. Zato crta razliku izmegju zakona i evangjelja pa uči, kako se pogani spasavaju samo po vjeri, a Mojsijev zakon da ih ne veže, jer je prolazne vrijednosti. Zapustiti zakon, ne znači podati se zloći, jer je ljubav kršćanska pravilo svih naših čina.

[1] 5 2, 6 12. — [2] 4 10, 5 3. — [3] 5 11. — [4] 1 16–20. — [5] 1 10. — [6] 5 13. — [7] 4 21. — [8] 5 2.

§ 94.

Sadržina i osobitosti.

1. Već u uvodu[1] označio je Pavao sadržinu poslanice: svoju apostolsku čast[2] i spasenje po vjeri.[3]

Poslanica se dijeli u tri dijela: apologetski, dogmatski i parenetski. U apologetskom[4] brani se Pavao, da je pravi apostol; nauku svoju primio je izravno od Boga, pa se ipak slaže s naukom drugih apostola. To su mu priznali apostoli u Jerusolimu i Petar u Antiohiji.

U dogmatskom dijelu[5] dokazuje Pavao u tri odsjeka, da čovjeka spasava vjera u Isusa, jer je zakon nemoćan i poslije Isusa suvišan: a) Bez obrezanja i bez zakona primili su Galaćani Duha sv. i postali sinovi Abrahamovi.[6] b) I Abraham se spasao po vjeri, pa će po njoj i pogani postati dionici mesijanskih obećanja.[7] Obećanje dano Abrahamu, da će se po njemu spasti svi narodi, nije oslabio zakon, koji je kasnije dan. Zakonu je bila svrha, da upućuje na Hrista, a kad je Isus došao, prestala je vrijednost zakona. Neka dakle Galaćani ne padnu u staro ropstvo. c) Nemoć zakona pokazuje alegorija dvaju sinova Abrahamovih.[8]

Parenetski dio[9] izvodi iz dogmatskoga praktične zaključke, na koje Pavao nadovezuje posebne opomene. U završetku,[10] što ga je Pavao napisao svojom rukom, otkriva zle namjere krivih učitelja, ponavlja jezgru dogmatskoga dokaza i završuje apostolskim blagoslovom.

2. Važna je ova poslanica, jer nam otkriva znamenite podatke iz života Pavlova i podaje nacrt nauke, koju je Pavao razvijao u kasnijim poslanicama.

§ 95.

Autencija.

1. Autenciju ove poslanice priznaju gotovo svi. Sv. Justin i sv. Polikarp služe se izrazima, koje su mogli

[1] 1 1–10. — [2] 1 1. — [3] 1 3–5. — [4] 1 11–2 21. — [5] 3 1–4 31. — [6] 3 1–7. — [7] 3 8–14. — [8] 4 21–31. — [9] 5 1–6 10. — [10] 6 11–18.

čitati samo u Pavlovoj poslanici Galaćanima, i navode slobodne navode iz staroga zavjeta točno kao poslanica Galaćanima.[1] Irenej pripisuje prvi ovu poslanicu Pavlu riječima: Et iterum in epistola, quae est ad Galatas, ait Paulus: cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum.[2] Klement Aleksandrijski veli: Propterea et Paulus Galatis scribens dicit: Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.[3] Pavlovom poslanicom priznaju je krivovjerci Tacijan i Valentin.[4] Marcion je stavlja na čelo Pavlovih poslanica svoga kanona. Za kanonski ugled poslanice jamče napokon fragmentum Muratorii i svi stari prijevodi.[5]

2. Nutarnji su dokazi još jači nego izvanji. Nauka, što je brani poslanica, osnovna je nauka Pavlova. Malene one razlike izmegju Djela i naše poslanice pokazuju, da su obje knjige neovisne, jer po Djelima ne bi nitko mogao skovati ove poslanice ni po poslanici ishititi Djela.[6] Poimence se onomu sporu izmegju sv. Petra i Pavla ne bi nijedan kršćanski pisac dosjetio.[7] I stil je izrazito Pavlov: pretrgnute rečenice,[8] razvlačenja.[9] Značaj Pavlov pokazuje njegova odlučnost[10] i nježnost.[11]

3. Na ovu poslanicu nijesu se usudili napadati ni najžešće racionaliste. Baur je drži najautentičnijom knjigom Pavlovom.[12] Istom u najnovije vrijeme prigovaraju joj neki, što nigdje ne spominje zaključka sabora jerusolimskoga,[13] i osim toga, da je skovana po poslanici Rimljanima u drugom vijeku. Na to odgovaramo:

a) Kad je Pavao drugi put prolazio Galacijom, razglasio je po gradovima zaključak sabora jerusolimskoga.[14]

[1] S. Justin. Cohort. ad Graec. 5 (M. 6, 237). — [2] S. Iren. c. haeres. III. 16 (M. 7, 887); Gal. 4 4 i 5. — [3] Clem. Alex. Strom. III. 15 (M. 8. 1200); Gal. 4 19. — [4] Tertul. c. Marc. V. 2—4 (M. 2, 470). — [5] Frag. Murat. red. 52. — [6] Gloag, Paul. Ep. str. 137. — [7] 2 11–21. — [8] 2 3, 4. — [9] 2 2–8. — [10] 1 9, 6 14. — [11] 4 19. — [12] Baur, Paulus I. str. 280—287. — [13] Bruno Bauer, Kritik der paulinischen Briefe. Berlin 1852. — [14] Dj. 16 4.

Pa kad su se Galaćani unatoč nauke Pavlove i zaključka sabora uzbunili, nije bilo Pavlu od koristi pozivati se ponovno na odluku apostolsku.

b) Za dokaz, da je poslanica skovana po onoj Rimljanima, nagjoše u objema dvadeset i četiri slična mjesta.[1] Istina je, da su poslanice Rimljanima i Galaćanima jedna na drugu nalik, ali je megju njima i velika razlika. U poslanici Galaćanima dokazuje Pavao, da obrezavanje nije potrebno za spasenje, a u poslanici Rimljanima zauzima obrezavanje tek malen prostor. Nije stoga čudo, što Pavao, razvijajući istu nauku, upotrebljava slične riječi i izraze. U jednoj i drugoj poslanici poziva se Pavao na stari zavjet, pa tko bi skovao poslanicu Galaćanima, bio bi doslovno prepisao navode staroga zavjeta iz poslanice Rimljanima, a ne bi ih u posve različitu obliku upleo u poslanicu Galaćanima. Komu bi napokon palo na pamet, da patvori poslanicu u drugom vijeku? U to vrijeme nije nitko više ni sanjao, da bi obrezavanje bilo za spas potrebno.

§. 96.

Gdje i kada je pisana.

Kada je pisana poslanica Galaćanima, u tomu se nijesu slagali ni sveti oci, pa nije čudo, što i danas postoje o tom pitanju najrazličitija mišljenja. Jedni je drže za prvu Pavlovu, a drugi za zadnju.

Stalno je, da je poslanica pisana poslije sabora jerusolimskoga, jer na taj sastanak podsjeća Pavao u poslanici.[2] Nema nadalje sumnje, da je Pavao dva puta pohodio Galaćane prije, no im je pisao. Riječi naime: „sicut praediximus et nunc iterum dico, si quis vobis evangelizaverit praeter id, quod accepistis, anathema sit,“[3] nije mogao Pavao reći za svoga prvoga pohoda, gdje su Galaćani onako oduševljeno primili evangjelje. Tada još nijesu mogli krivi učitelji da pobune Galaćane. — Po riječima pak: „miror,

[1] Vigouroux, Diction. III. col. 67. — [2] 2 2. — [3] 1 9.

quod tam cito transferimini in aliud evangelium“, razabiremo, da je Pavao bio kod njih kratko vrijeme prije.[1]

Na osnovu svega toga mislili su neki, da je poslanica pisana u Troadi, pa bi to bila prva Pavlova poslanica.[2] No tomu se protivi jednoglasna tvrdnja svetih otaca, da su poslanice Solunjanima prvijenci Pavlovi. Pristajemo zato uz one, koji tvrde, da je Pavao sastavio ovu poslanicu za svoga boravka u Korintu godine 53.

Pripis nekih rukopisa, da je poslanica pisana u Efesu, isto je tako neispravan kao i onaj drugih rukopisa, koji vele, da je pisana u Rimu. Zadnja je bilješka pisara zavela neke tumače do bludnje, da je to posljednja Pavlova poslanica.

Glava šesta. Prva poslanica Korinćanima.

§. 97.

Crkva u Korintu.

1. Na ruševinama staroga Korinta podigao je g. 44. Julije Cezar novi grad: Colonia Julia Corinthus. Sretan položaj pomože novomu Korintu, te se dovinu stare slave i postade g. 27. glavni grad provincije Ahaje.[3] Na prijedžbi, koja veže Pelopones s ostalom Grčkom, a dijeli jonsko more od Arhipelaga, bio je Korinat sredina izmegju istoka i zapada te obično pristanište brodova i putnika. Tako mu je žiteljstvo naraslo do sedam stotina tisuća duša, a bilo je sastavljeno od starih Grka, naseljenih Rimljana i Židova, koji su došli poradi trgovine. Uz bogatstvo razvilo se u gradu silno raskošje i umjetnost, ali i tolika pokvarenost, te je riječ κορινθιάζειν, živjeti na korintsku, označivala najveću raskalašnost. Toj je mnogo pripomoglo štovanje božice Venere, po kojemu je Korinat bio „najraspušteniji grad, što ga je ikad bilo.“[4]

2. U taj grad dopade Pavao prvi put na drugom apo-

[1] 1 6; Vigouroux, Diction. III. col. 65. — [2] Gloag, Paul. Ep. str. 147. — [3] Dio Cassius XLIII. 50. — [4] S. Chrys. in 1. Cor. hom. 1 (M. 61, 9).

stolskom putovanju, spustivši se iz Atene. Nastanio se kao radnik kod Židova Akvile i njegove žene Priscile, koji su nedavno prispjeli iz Rima.[1] Nekoliko je subota sam propovijedao u sinagozi Židovima i proselitama. Kad mu dogjoše u pomoć Sila i Timotej, uzbuniše se nevjerni Židovi huleći i psujući, zato se Pavao preseli u susjednu kuću proselite Justa,[2] gdje je ohrabren objavom božjom[3] propovijedao godinu i po s najvećim uspjehom.[4] I nije propovijedao samo u Korintu, već je po svoj Ahaji osnovao crkve, kojima je bila matica crkvena općina u Korintu.[5]

Vjeru primiše najrazličniji slojevi: nešto odličnika, predsjednik sinagoge Krisp, gradski blagajnik Erast; nekoliko filosofa i bogataša[6] i sva sila nižih slojeva, robova[7] i ljudi odanih raznim opačinama.[8] Razumijeva se, da je većina ovih pripadala poganstvu prije krsta. No kakogod je šarena bila crkva u Korintu, obilno su se javljale u njoj milosti božje upravo vidljivim načinom.[9]

3. Uspjehu Pavlovu zavigjahu nevjerni Židovi. Kad je došao novi prokonsul Galion, dovedoše Pavla na sud. Tužbu njihovu odbije Galion, jer da ne spada pred njegovo sudište, a tužitelja izbiše kršćani pred njegovim očima.[10] Odsada se Židovi nijesu usudili javno napadati na Pavla, no on se ipak povuče za čas u Iliriju, pa vrativši se u Korinat,[11] otplovi preko Efesa u Jerusolim.

§ 98.

Povod i svrha.

1. Bujno stanje korintske crkve nije dugo potrajalo. Već na povratku iz Ilirije morao se Pavao rastužiti.[12] Došavši na trećem putovanju u Efes bio je dočuo, da megju Korinćanima vlada blud, pa im napiše prvu poslanicu, koja se izgubila.

[1] Dj. 18 2. — [2] Dj. 18 7. — [3] Dj. 18 9. — [4] Dj. 18 11. — [5] 2. Kor. 1 1. — [6] 1 26. — [7] 7 21. — [8] 6 9–11. — [9] 1. Kor. 12. — [10] Dj. 18 12. — [11] Dj. 18 18. — [12] 2. Kor. 12 14.

Kasnije saznade od ljudi neke Hloe,[1] da su se u korintskoj crkvi stvarale razne stranke: Pavlova, Apolova, Petrova i Hristova. Po odlasku naime Pavlovu bio je kratko vrijeme u Korintu poznati Apolo, koga poučiše i pokrstiše Akvila i Priscila u Efesu. Poznajući dobro sv. pismo utvrdi Korinćane u vjeri pobijajući Židove i dokazivajući, da je Isus Hrist. Nauka se njegova nije ni u čem razlikovala od Pavlove, samo je način propovijedanja bio drugačiji. Pavao je propovijedao Korinćanima jednostavnim načinom dogagjaje Hristove, a Apolo je naučao biranim riječima, lijepim slogom; propovijedi su njegove bile sastavljene po svim pravilima govorništva. Taj se način svidio nekim Korinćanima mnogo bolje od Pavlova, pa je tako Apolo i nehotice bio povodom, te su jedni kazivali: ja sam Apolov, a drugi: ja sam Pavlov.

Dogjoše u Korinat i neki pokršteni Židovi, upozoriše Korinćane na glavu apostola sv. Petra, nastojeći tako poniziti ugled Pavlov. I ovi su našli pristaša megju pokrštenim Židovima, koji su sada govorili: mi smo Petrovi.

Napokon su neki, videći da ovo strančarenje ne vodi dobru, isticali svoju pripadnost Hristu govoreći: ja sam Hristov. Time su i sami izazvali četvrtu stranku, koja je lako mogla dovesti do preziranja glavara u korintskoj crkvi.

Pavao je nadalje dočuo, ne znamo od koga, da megju Korinćanima vladaju razne opačine. Izgubljenu njegovu poslanicu, da se čuvaju bludnika, krivo su shvatili,[2] pa su u svojoj sredini trpjeli javnoga rodoskvrnitelja,[3] a blud držali za indiferentnu stvar pozivajući se na krivo shvaćenu kršćansku slobodu, o kojoj im je Pavao propovijedao.[4] Megju kršćanima bilo je i pravda, koje su iznosili pred poganske suce.

Napokon stigoše u Efes tri poslanika: Stefanas, Fortunat i Ahaik[5] s listom od općine, u kojem Korinćani stavljaju Pavlu razna pitanja: o ženidbi i djevojaštvu, i smiju li kršćani jesti meso poganskih žrtava.[6] Ovi poslanici iz-

[1] 1 11. — [2] 5 9. — [3] 5 1 ss. — [4] 6 12. — [5] 16 15–17. — [6] 7 1 ss.

vijestiše Pavla i o drugim neurednostima, koje su se dogagjale u korintskoj crkvi. Žene su dolazile na bogoslužje bez koprene;[1] agape se nijesu obdržavale, kako bi trebalo; neki su sumnjali o uskrsnuću; za siromašne se kršćane u Jerusolimu sabiralo slabo.

Znajući sve ovo nije Pavao htio za sada poći u Korinat, da ne bude prema nekim odviše strog, već naumi Korinćanima pisati.[2] Tako je postala prva poslanica Korinćanima.

2. Svrha je poslanice prema onomu, što je dosada rečeno, ponajprije da odvrati od strančarenja i ukloni neurednosti, a zatim da odgovori na stavljena pitanja. Kao sporednu svrhu navode neki marljivije sabiranje za siromahe u Jerusolimu.

§ 99.

Sadržina i osobitosti.

Sadržina je prve poslanice Korinćanima obilata. Uz uvod i zaključak raspravlja ponajprije o neurednostima korintske crkve, a zatim odgovara na stavljena pitanja.

1. U uvodu[3] pozdravlja Pavao Korinćane i hvali Bogu za darove, što im je iskazao. U prvom dijelu[4] pobija strančarenje i otkriva, zašto im je propovijedao jednostavnim načinom.[5] Zapovijeda im, da isključe rodoskvrnitelja,[6] i žigoše ih, što tuže braću pred poganskim sudovima,[7] pa odvraća od nečistoće.[8] U drugom dijelu[9] odgovara na stavljena pitanja: o ženidbi,[10] o blagovanju poganskih žrtava i o kršćanskoj slobodi.[11] Raspravlja nadalje o nekim neurednostima, što su se pokazale kod javnoga bogoslužja: o nošnji žena,[12] o nedostojnom vršenju zadnje večere,[13] o zlom upotrebljavanju darova Duha sv., poimence proricanja i govorenja u tugjim jezicima, slaveći ljubav kao najveću iz-

[1] 11 3 ss. — [2] 4 21. — [3] 1 1–10. — [4] 1 11–6 20. — [5] 1 11–4 21. — [6] 5 1–13. — [7] 6 1–8. — [8] 6 9–20. — [9] 7 1–16 4. — [10] 7 1–40. — [11] 8 1–11 1. — [12] 11 2–16. — [13] 11 17–34.

megju svih duhovnih darova.[1] Dokazuje napokon uskrsnuće[2] i zaključuje sabiranjem milodara za siromašne u Jerusolimu.[3] U zaključku[4] obećaje, da će ih doskora pohoditi, i šalje pozdrave od braće, koja su s njime.

2. Poslanica je ova poprijeko praktična. Njom je Pavao udario nepokolebne osnove dogmatici, moralu i crkvenom pravu, pa pokazuje, kako treba rješavati pojedine slučajeve. Važna je ova poslanica i zato, što po njoj možemo zagledati u dušu prvih kršćanskih općina. Premda je u Korintu djelovalo više vjesnika vjere, nije ipak život vjernika bio uzoran. No obazremo li se na opačine, u koje su Korinćani ugrezli kao pogani, razumjet ćemo, da su se tek po malo mogli okaniti starih grijeha. Ova nam poslanica ujedno odaje veliku dušu apostola naroda. Svaku zabludu kori Pavao oštro, ali mu je srce meko spram ljudske slaboće; zato se ovdje prepleće strogost s blagošću nad palim ovcama. I s literarnoga je gledišta znamenita ova poslanica. Jezik joj je klasičan, stil odabran, slike lijepe. U njoj piše Pavao sad nježno, sad ironično, a za čas se opet zgraža. Razlika izmegju evangjelja i grčke filosofije,[5] personifikacija ljubavi,[6] dokaživanje uskrsnuća:[7] to su ulomci, kojima bi se podičio svaki klasik.

§ 100.

Autencija.

Autencija prve poslanice Korinćanima tako je zajamčena, te joj do danas nitko nije ozbiljno prigovorio.

1. Već Klement Rimski piše Korinćanima, neka uzmu u ruke poslanicu, koju im je napisao Pavao, nadahnut Duhom sv.[8] Navode je izrično i pripisuju Pavlu svi sveti oci: Irenej više od šezdeset puta, Klement Aleksandrijski preko stotinu pedeset puta.

2. Racionalista Baur veli, da ova poslanica nosi sama

[1] 12 1–14 40. — [2] 15 1–58. — [3] 16 1–4. — [4] 16 5–24 — [5] 1 18–25. — [6] 13 — [7] 15. — [8] S. Clem. Ep. ad Corinth. c. 47.

u sebi biljegu svoje autencije.[1] U njoj se zrcali značaj Pavlov. Oštrina protiv grijeha i nježnost spram grješnika, da se popravi; poniznost, kad govori o sebi; mir i trijeznost, kojom rješava pitanja: sve su to značajne crte Pavlove, kojih patvorač ne bi mogao ishitriti. U ovoj se poslanici pozivlje Pavao na petnaest knjiga staroga zavjeta, navodeći ih jedanput po židovskom izvorniku, drugi put po Sedamdesetorici, a najviše ni po jednom ni po drugom.[2] I jezik nas upućuje na Pavla. Anakoluti, antiteze, asindeti, paralelizmi i paronomasije regjaju se u njoj pokraj Pavlovih običnih gramatičkih i stilističkih osobitosti.

§ 101.

Gdje i kada je pisana.

1. Sama nam poslanica ispovijeda jasno, da je pisana u Efesu,[3] a nalaze se u njoj pozdravi od crkve u Aziji.[4] Iz ovoga se vidi, koliko vrijedi pripis nekih rukopisa, da je poslanica pisana u Filipima.

2. Pisao ju je Pavao za svoga drugoga boravka u Efesu, jer je po poslanici Apolo već propovijedao u Korintu, a kad je Pavao prvi put pristao u Efesu,[5] nije Apola još bilo ondje. U proljeće g. 55. krenuo je Pavao na treće apostolsko putovanje i stigao u Efes negdje pod jesen. Ostao je u Efesu dvije godine i nekoliko mjeseci[6] i mislio proslaviti Duhove, no u tome ga spriječila buna srebrnara Demetrija. Pisana je pak poslanica pod kraj Pavlova boravka u Efesu, jer se Pavao već spremao na odlazak u Macedoniju i poslao pred sobom Timoteja i Erasta.[7] Sastavio ju je dakle godine 58. prije Duhova, a po svoj prilici i prije Uskrsa, jer ga je valjada bližnji Uskrs potakao, da podsjeti na beskvasan kruh,[8] na pashu[9] i na uskrsnuće Isusovo.[10]

---

[1] Baur, Apostel Paulus str. 260. — [2] Vigouroux, Diction. col. 990. — [3] 16 8. — [4] 16 19. — [5] Dj. 18 26. — [6] Dj. 19 8 i 10. — [7] Dj. 19 22. — [8] 5 6. — [9] 15 20. — [10] 15 4 ss.

Glava sedma. Druga poslanica Korinćanima.

§ 102.

Povod i svrha.

1. Odaslavši poslanicu, bio je Pavao silno zabrinut.[1] Korintsku je crkvu osnovao sam; poslanicom je namjeravao, da je učvrsti i ukloni neurednosti, pa jer ju je sastavio nešto oštrije, bio je radoznao, kako se dojmila Korinćana i koji je uspjeh polučila. Zato pošalje Tita u Korinat, da izvidi prilike, i naloži mu, da ga, prošavši preko Ahaje i Macedonije, dočeka u Troadi, kamo je i sam mislio stići poslije Duhova. Poradi efeske bune prispio je Pavao u Troadu prije, no je mislio. Prebaci zato u Macedoniju, gdje sastade Tita, koji ga utješi.[2]

Bilo je Korinćanima žao,[3] što su Pavla uvrijedili; isključili su rodoskvrnitelja[4] i silno željeli, da Pavla vide, ali se ipak nijesu posve okanili službenih poganskih gozba.[5]

Pokraj veselih dočuje Pavao i žalosne glasove. Pokršteni Židovi, zavedeni nekom nadošlom braćom, koja se iskazaše preporučnim listovima,[6] ustadoše otvoreno protiv Pavla. — Klevetahu ga, da je čovjek nestalan; jedanput veli, da će k njima doći, a drugi put, da ne će doći.[7] Listovi njegovi da su smioni i strogi, a kad dogje pred čovjeka, da je tijelom slab i riječi da mu ne valjaju ništa.[8] On da nije apostol, jer nema preporučnih listova,[9] već se preporuča sam.[10] Dok druge apostole hrane vjernici, on da živi od svojih ruku iz taštine.[11] A pun je ovejanosti i podmuklosti, ne traži od Korinćana za sebe ništa, ali ih zato globi, tražeći milodare.[12] Oholica je, jer se hvasta objavama i vizijama, kojih nikada nije imao.[13] Da je luda,[14] koja iz slavičnosti hoće da vlada njihovom vjerom samo zato, da se može Korinćanima ponositi.[15] Sve su ove kle-

---

[1] 2 13. — [2] 2 14 i 7 6. — [3] 7 8–16. — [4] 2 5–11. — [5] 6 1 ss. — [6] 3 1. — [7] 1 16–18. — [8] 10 10. — [9] 3 2. — [10] 3 1. — [11] 11 16–21. — [12] 12 16. — [13] 12 1–10. — [14] 11 1. — [15] 1 23.

vete išle za tim, da potkopaju ugled Pavlov, pa da ga omraze pred Korinćanima.

Ove su vijesti Titove potakle Pavla, da napiše i drugu poslanicu. Prije no dogje u Korinat, htio je da pobije sve klevete, ne bi li stekao ljubav i odanost Korinćana, da uzmogne mirno djelovati, kad bude megju njima.[1] Kao prividan povod dobro je došlo Pavlu već započeto sabiranje milodara, za koje je htio, da se što prije dovrši.[2]

2. Pavao je dakle namjeravao ovom poslanicom, da ocrta svoje apostolsko djelovanje, da raspрši kriva mišljenja o sebi i steče potpuno povjerenje Korinćana. Zato mu je trebalo razoružati klevetnike, pokazati neosnovanost njihovih tužaba i odvratiti vjernike od ovih krivih učitelja. Svoju će mu ljubav pokazati Korinćani, ako završe započeto sabiranje za siromahe u Jerusolimu.

3. I čini se, da je Pavao ovom poslanicom potpuno uspio.[3] Tri je mjeseca boravio u Korintu, a mir duše njegove svjedoči nam i sadržinom i oblikom svojim poslanica Rimljanima, koju je pisao za to vrijeme. I po zasjedama, što su ih Židovi kovali protiv Pavla, kad je odlazio iz Korinta, zaključuju neki, da su ga kršćani lijepo pazili, a ljutiti Židovi još jače na nj zamrzili.[4]

§ 103.

Sadržina i osobitosti.

1. Poslanica se dijeli u tri dijela. Prvi, apologetski, namijenjen je pokornim vjernicima u Korintu. Drugi je upravljen svim crkvama u Ahaji i daje upute o sabiranju milodara. U trećemu, polemičkomu, žigoše Pavao svoje zlobne protivnike.

Uvod[5] se počinje pozdravom i zahvalom Bogu, što ga je spasao iz velike pogibli, kad je odlazio iz Efesa.

[1] 13 10. — [2] 8 6 ss. — [3] Gloag, Paul. Ep. str. 212. — [4] Belser str. 495. — [5] 1 1–11.

U prvom dijelu[1] piše, kako nije došao u Korinat zato, da ne rastuži Korinćana i da se ne ljuti. Hvali im, što su isključili rodoskvrnitelja, i opominje ih, da ga okajana natrag prime. Opisuje svoje evangjelje prema zakonu Mojsijevu. Moli ih, da se čuvaju svakoga nepotrebna druženja s poganima. Odaje, kako je bio silno zabrinut za njih, i kako su ga Titove vijesti razveselile.

U drugom dijelu[2] stavlja im za uzor velikodušje Macedonjana i moli ih, neka sakupe milodare prije, no prispije k njima.

U trećem dijelu[3] obratio se naglo strogim glasom protiv svojih protivnika i njihovih pristaša. Odbija klevete i pripovijeda, što je sve pretrpio za evangjelje i kolikim ga je vizijama Bog obdario. Naviješta svoj dolazak i grozi se, da će, bude li potrebno, upotrijebiti proti njima svoju apostolsku vlast.

Opomenom, neka napreduju u kršćanskoj ljubavi, i apostolskim blagoslovom završuje poslanicu.[4]

2. I ova nam poslanica riše prilike crkve u Korintu, ali još više Pavlov značaj. Nijedna naime od Pavlovih poslanica ne pruža tako jasan pogled u njegovo plemenito i nježno srce, ne odaje Pavlovo veselje i tjeskobe, borbu i stradanje za dobrobit crkve. Stil je Pavlov u ovoj poslanici tako zakučast, te čovjek ne bi vjerovao, da je piše isti pisac. „Sad je kao čisto vrelo, koje izvire malo po malo, sad kao bujica, koja bučeći povlači sa sobom sve, što joj je na putu. Čas teče mirno, zatim se razlije kao veliko jezero, a onda se opet skupi, pa iščezne, da se iznenada pojavi drugdje“.[5] Jezik ove poslanice zaostaje za prvom poslanicom, misli nijesu tako točno izvedene, ali se kod svake riječi vidi, da potječe iz dubine srca, u kojemu su upisani Korinćani.

[1] 1–7. — [2] 8 1–9 15. — [3] 10 1–13 10. — [4] 13 11–13. — [5] Isp. Vigouroux, Dictionnaire II. col. 1001.

§ 104.

Autencija.

1. U pismima najstarijih crkvenih otaca ozvanja druga poslanica Korinćanima tek slabo. No počevši od polovine drugoga vijeka postaju dokazi za autenciju ove poslanice upravo obilni.

Sv. Polikarp navodi Pavlove riječi: qui suscitavit Jesum a mortuis, etiam nos suscitabit, si fecerimus voluntatem ejus.[1] Irenej piše: nam et apostolus ait in epistola secunda ad Corinthios: quoniam Christi suavis odor sumus Deo.[2] Klement je Aleksandrijski navodi više od četrdeset puta, a Tertulijan se poziva na nju još češće.

2. Tko pozorno pročita poslanice Korinćanima, mora doći do uvjerenja, da je obje pisao jedan i isti pisac; u objema se naime prepleće strogost s blagošću. Jedanput piše Pavao suznih očiju kao otac, koji duboko žali pogrješke djece svoje,[3] a drugi se put grozi, da ih ne će štedjeti.[4] Iz ove poslanice sijeva Pavlova beskrajnja ljubav spram Hrista, zabrinutost za vjernike, ali i žestoka ćud i ugrižljiva ironija njegova.[5] U svakom se poglavlju vidi način Pavlova dokazivanja, uz glavnu misao veže sporednosti. Sabiranje milodara pruža mu priliku, da uči o utjelovljenju Isusovu,[6] o dobroti i darežljivosti božjoj.[7] I stil je Pavlov. Od dvadeset i pet navoda iz staroga zavjeta slaže se samo jedan sa židovskim izvornikom, a mnogi se pozivlju na više knjiga u jedan mah.[8] Sve nas to upućuje na sv. Pavla.

3. Zato i ne navaljuju na autenciju ove poslanice, već samo na njezinu cjelovitost. Glavni im je razlog, što se ton u prvoj polovini poslanice bitno razlikuje od onoga u drugoj polovini. U prvom se naime dijelu Pavao brani umiljato, a u drugomu piše žestoko.

[1] Ad Philipp. c. 2; 2. Kor. 4 14. — [2] S. Iren. c. haeres. IV, 28, 3 (M. 7, 1059); 2. Kor. 2 15. — [3] 2 4. — [4] 13 2. — [5] 12 13. — [6] 8 9. — [7] 9 8 12. — [8] Vigouroux, Dictionnaire II. col. 1002.

Jedni vele,[1] da je ta poslanica sastavljena od tri Pavlova lista.[2] Drugi misle, da četiri zadnje glave čine zaseban list Pavlov.[3] Treći hoće, da riješe ovu poteškoću tvrdeći, da je prvi dio poslanice[4] napisao Pavao po vijestima, što mu ih je iz Korinta donio Timotej, a drugi dio da je napisao saznavši izvještaj Titov.[5]

To su puka nagagjanja. U svim se rukopisima nalazi druga poslanica Korinćanima u današnjem cjelovitom obliku. No sasvijem je prirodno, da se ton drugoga dijela razlikuje od prvoga. Prvi dio ide za tim, da pobije kriva mišljenja u onih Korinćana, koji su Pavlu ostali vjerni, a u drugom se dijelu oborio na svoje protivnike. S istoga bi se razloga moralo reći, da je Demostenov govor περὶ στεφάνου sastavljen od raznih govora, jer se Demosten u prvoj poli brani mirno, a u drugoj napada na protivnike žestoko i ugrižljivo. Jedinstvenost se poslanice vidi i po tom, što se drugi njezin dio često poziva na prvi,[6] a zadnji stihovi trinaeste glave upravljeni su samo onim čitateljima, kojima je namijenjen prvi dio poslanice.

§ 105.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Pred Duhove g. 58. pošao je Pavao iz Efesa preko Troade u Macedoniju,[7] gdje se sastao s Titom. Boravio je još u Macedoniji, kad je pisao poslanicu,[8] a zimu je proveo u Korintu. Poslanica je dakle pisana u jeseni godine 58. pa je izmegju sastavka prve i druge poslanice proteklo tek nekoliko mjeseci.

2. Mjesto, gdje je pisana, ne da se označiti pobliže. Pripis na kraju poslanice u rukopisu vatikanskomu i u prijevodu Pešito veli, da je poslanica pisana u Filipima. To

[1] Semler, De duplici appendice epistolae ad Romanos. Halle 1767. — [2] 1–8; 9; 10–13. — [3] Hausrath, Der Vier-Capitelbrief. Isp. Gutjahr str. 207. — [4] 1–7. — [5] Wieseler, Chronologie des ap. Zeitalters. Göttingen 1848. str. 356–358. i Fouard str. 388. — [6] 1 15 i 10 14, 2 2 i 13 10, 3 1 i 10 10. — [7] 2 12. — [8] 9 2.

se jednima čini vjerojatno, a drugima zato ne, što su Filipi prvi grad Macedonije, u koji je Pavao prispio iz Troade, a Pavao hvali u poslanici[1] darežljivost svih macedonskih crkava.[2] Mora dakle, da je već ostavio bio Filipe. Stalno je samo to, da je pisana u Macedoniji.

Glava osma. Poslanica Rimljanima.

§ 106.

Crkva u Rimu.

1. Djela[3] pripovijedaju, da je Petar, oslobodivši se čudnovatim načinom zatvora u Jerusolimu, otišao na drugo mjesto. Po jednoglasnoj, neprekidnoj predaji svetih otaca bio je to Rim, kamo je Petar došao za carevanja Klaudijeva g. 42. Ovdje je pokraj carskoga prijestola osnovao biskupsku stolicu, ravnao njome dvadeset i pet godina i umro kao mučenik. Rimsku je dakle crkvu osnovao sv. Petar.

S poznatih razloga pobijaju protestanti i racionaliste zajamčenu ovu predaju iz petnih žila.[4] Ne mogu poreći, da je Petar došao u Rim i ovdje umro mučeničkom smrti, ali tvrde, da je to bilo mnogo kasnije, nego mi to uzimamo. Povjesna ova činjenica tiče se nas, koliko je nastoje pobiti iz sv. pisma. Evo njihovih prigovora iz svetih knjiga: a) Petra, vele, nalazimo oko g. 50. na saboru u Jerusolimu, a malo vremena iza toga ukorio ga Pavao u Antiohiji. Na to odgovaramo: Nije Petar neprekidno boravio u Rimu, već se djelujući po raznim stranama svijeta svraćao u Rim onako od prilike, kako Pavao u Antiohiju. b) Da je Petar osnovao rimsku crkvu, ne bi toga Pavao bio prešutio. — No Pavao piše, da je rimsku crkvu osnovao netko drugi;[5] ne kaže, da je taj drugi bio Petar, jer je to svakomu članu rimske crkve bilo dobro poznato. c) Kako

[1] 8 1. — [2] Gloag, Paul. Ep. str. 215. — [3] 12 17. — [4] Isp. Gloag, Cath. Ep. str. 150. — [5] 15 20.

je to, pitaju, da Pavao ne pozdravlja Petra ni u poslanici Rimljanima, niti šalje pozdrave od Petra u onima, koje je kasnije pisao iz Rima? — U našoj poslanici ne pozdravlja Pavao Petra, jer ga valjada u to vrijeme nije bilo u Rimu. U drugim ga poslanicama ne spominje, jer nije bio običaj apostola, da se u listovima pozdravljaju ili dapače da jedan drugomu kadi.

Oslanjajući se na ove prigovore, tvrde akatolici,[1] da su rimsku crkvu osnovali oni Rimljani, koji su na Duhove slušali Petra u Jerusolimu.[2] Moguće je, velimo, da su ovi prenijeli prvo sjeme kršćanstva u Rim, ali nije moguće, da su te ovce ostale bez pastira. Kako Pavao silno hvali rimsku crkvu, nije ona bila bez uzorna vogja, a taj je, kako tvrdi cjelokupna predaja, bio Petar. Na glas, da se u Samariji i Antiohiji osnovala crkva, polaze apostoli sami ili šalju onamo prokušana čovjeka, da njome ravna.[3] Tako je i sv. Petar pohrlio u srce tadanjega svijeta, da središte poganstva učini ognjištem kršćanstva. Petar je naime poznavao važnost kršćanske crkve u Rimu. Iz Rima je polazilo u provincije materijalno i duševno blago, pa kad vjera Isusova uhvati čvrst korijen u Rimu, svijetlit će kao sunce i utjecati blagosovno na cio svijet.

2. I danas nijesu tumači na čistu, dali je u rimskoj crkvi bilo više pokrštenih Židova ili pogana. Pristajemo uz onu većinu, koja tvrdi, da je rimska crkva bila sastavljena od pretežite većine pokrštenih pogana. Došavši u Rim, propovijedao je sv. Petar ponajprije Židovima. No, kako oni nijesu vjerovali nekoliko godina kasnije Pavlu,[4] tako se dogodilo i Petru. Prvi kršćani rimski bili su tek neki Židovi, a većina ih pogani, proselite. Zato je Markovo evangjelje, pisano u Rimu za Rimljane, upravljeno poganima. Većinu pokrštenih pogana pretpostavlja i naša poslanica, jer vrsta rimske kršćane megju pogane.[5] Njome želi Pavao, da i megju Rimljanima polučí neki plod, kako i megju

[1] Isp. Gloag, Paul. Ep. str. 235. — [2] Dj. 2 10. — [3] Dj. 8 14. — [4] Dj. 28 25. — [5] 1 6.

ostalim neznabošcima;[1] govori im kao poganima, budući da je apostol pogana;[2] upravio im je poslanicu poradi milosti, koja mu je dana od Boga, da bude sluga Isusov megju poganima.[3] Naprotiv tuži se Pavao na zaslijepljenost Židova. Kad spominje rogjene Židove, govori u trećemu licu,[4] jer piše rogjenim poganima. Ako dakle Pavao primjećuje,[5] da govori onima, koji znadu zakon, i ako se u ovoj poslanici poziva na stari zavjet više nego u ikojoj drugoj, bit će, da je veliki dio ovih pokrštenih pogana prije primljena krsta pripadao proselitizmu, koji je po svjedočanstvu svjetskih pisaca bujno cvao u Rimu.

§ 107.

Povod i svrha.

1. Sv. Augustin i Jeronim držali su, da su poslanicu Rimljanima izazvale raspre izmegju pokrštenih Židova i pogana.[6] Što ih je Bog pozvao, da prime vjeru, držali su, da su Židovi pripisivali djelima zakona, a pogani svojoj filosofiji. Jednima i drugima da je Pavao htio predočiti, kako je milost evangjelja nezasluženi dar božji, zato neka žive u slozi. Ovaj nazor o povodu poslanice Rimljanima vladao je sve do osamnaestoga vijeka. No u poslanici nema traga kakovoj raspri izmegju Židova i pogana; nigdje opomene, da se izmire i slože, već protivno. Pavao hvali njihovu vjeru, koja je poznata po cijelome svijetu;[7] oni su puni svakoga znanja tako, te mogu i druge naučati.[8] To pretpostavlja u rimskoj crkvi posve druge prilike, nego su bile u Galaciji i Korintu.

Krivo misle, da je Pavao ovom poslanicom namjeravao pobiti i ukloniti židovske bludnje, koje da su ostale još od sv. Petra ili da su ih unijeli neki nadošli Židovi.[9] Ovo mišljenje ne odgovara sadržini poslanice, koja pretpostavlja

[1] 1 13. — [2] 11 12, 13. — [3] 15 15 i 16. — [4] 10 2. — [5] 7 1. — [6] S. Aug. Expos. inchoat. ep. ad Rom. 1 (M. 35, 2088). S. Hieron. in Gal. 5 2. (M. 26, 422). — [7] 1 8. — [8] 15 14. — [9] Eichhorn, Einleit. III. Leipzig 1804 str. 217.

većinu pokrštenih pogana. Upravo zato, što se vjerovanje crkve rimske potpunoma slaže s naučanjem Pavlovim, veseli se Pavao i vruće želi, da ih vidi, a nigdje ne upozoruje na pogibao od Židova.

Povod dakle ovoj poslanici treba da potražimo ne u prilikama rimske crkve, već u samoga sv. Pavla. Raširivši vjeru po istoku, bacio je oko na zapad i naumio poći u Spaniju. Uz to je davno želio, da pogje u Rim, ali je uvijek bio zapriječen. Ne mogući usmeno, želio je, da bar pismeno pomogne štogod učvršćenju rimske crkve. Ovom je poslanicom namislio, da se tako reći predoči Rimljanima, pa da im uzmogne što uspješnije propovijedati usmeno. Kratko će vrijeme boraviti u Rimu, a Rimljani će ga pratiti u Spaniju.[1] S ovim se mišljenjem potpunoma slaže sadržina poslanice, kaja ne raspravlja mjesnih pitanja, već načelne dijelove Pavlove nauke o milosti, o zakonu i slobodi.

2. Glavna je dakle svrha poslanice, da Rimljanima javi dolazak Pavlov, da ih pripravi na usmeno propovijedanje, kako bi sa što većim uspjehom djelovao megju njima za kratko vrijeme boravka svoga.

Pored toga misle neki, da je Pavao imao i sporednu svrhu, da upozori Rimljane na židovske bludnje.[2] Upravo u ono vrijeme, kad je Pavao pisao poslanicu, imao je da bije težak boj s pristašama židovskoga zakona u Korintu. Možda se bojao, da ga oni ne preteku u Rimu, kako su iz Galacije već prispjeli do Korinta. Zato je razvio nacrt svoje nauke, pa se pripadom taknuo obrezavanja, koje da je od male važnosti;[3] zato veli, da se čovjek opravdava po vjeri, a bez djela zakona.[4]

§ 108.

Sadržina i osobitosti.

1. Poslanica se dijeli u dva točno rastavljena dijela: dogmatski[5] i parenetski.[6] U njoj je Pavao razvio načelnu svoju nauku; zato valja, da je pobliže ogledamo.

[1] 15 23 i 24. — [2] Belser str. 522 ss. — [3] 2 25. — [4] 3 28. [5] 1—11. — [6] 12–16.

Jer piše općini, koje lično ne poznaje, prisiljen je, da se opravda poduljim uvodom.[1] Piše im, jer je pozvan od Boga za apostola pogana, da naviješta evangjelje Sina božjega, koji je postao čovjek. Hvali Bogu poradi vjere Rimljana, koja je poznata cijelome svijetu. Dugo je vremena želio, da k njima dogje. Priječilo ga u tom propovijedanje po istoku, a ne, što bi se sramio, da naviješta evangjelje u glavnome gradu. Ne treba njemu propovijedati poganske mudrosti, već evangjelje, koje je „virtus in salutem omni credenti, Judaeo primum et Graeco."

Postavivši tako temu, tumači je u dogmatskom dijelu u tri odsjeka.

U prvom[2] raspravlja, kako je spasenje svima nužno, jer su pogriješili pogani i Židovi. Prvi su ugrezli u razne opačine, a drugi se nijesu držali zakona. Spast će se pak jedni i drugi po vjeri, jer su se po njoj spasavali već u starom zavjetu. Posrednik je opravdanja Isus Hrist, koji nas je smrću svojom pomirio s Bogom. Kako smo po prvom Adamu svi postali grješnici, tako po drugom Adamu dolazi spasenje svima.

U drugom odsjeku[3] raspravlja o učincima opravdanja. Ti su mir s Bogom i nada u vječno blaženstvo. Isus nas nije samo oslobodio od istočnoga grijeha, već nam je zaslužio obilje milosti. Kršćani, koji s Isusom u krstu umiru i na novi se život ragjaju, prosti su od ropstva grijeha i zakona. Ali opravdanje po vjeri ne uključuje u sebi slobodu griješenja, jer kršćanin treba da je po krstu umro grijesima. Blaženi pravednici, kojima je dan Duh sveti, jer po njemu postaju djeca božja i subaštinici Isusovi.

U trećem odsjeku[4] crta Pavao odnošaj Židova i pogana spram kršćanske vjere. Pretežan je dio Židova isključen iz kraljevstva mesijanskoga unatoč danih obećanja; pogani pak, kojima nije ništa obećano, ulaze u crkvu. To se ne protivi božjim obećanjima, jer se ona tiču duhovnih, a ne tjelesnih potomaka Abrahamovih. Jer Židovi ne će da pri-

[1] 1 1–17. — [2] 1 17–4. — [3] 5–8. — [4] 9–11.

znaju evangjelja, propovijeda se vjera poganima, koji se ucjepljuju kao mladice na polomljene grane. Kad pogani ugju u crkvu, tad će se spasiti i svi Židovi, pa tako ujediniti svi u jednoj općenoj crkvi Isusovoj.

U parenetskom dijelu nalaze se praktične pouke za crkveni život: neka Bogu vjerno služe, i svaki kršćanin neka vrši svoju dužnost.[1] U privatnom životu neka paze na megjusobnu ljuvav, strpljivost, molitvu, poniznost; neka čine dobra djela i ljube neprijatelje.[2] U gragjanskom životu neka se pokoravaju od Boga postavljenoj vlasti, a prema sugragjanima neka budu pravedni.[3] Na sve to neka ih bodri dolazak Isusov. Sad se regjaju posebne opomene. Slabi i jaki u vjeri neka se ljubežljivo susretaju, jer će svima suditi Gospodin; jaki neka ne sablažnjuju slabih, već neka slabost njihovu strpljivo podnose, jer se Isus zauzeo za sve.

U zaključku[4] ponavlja, da im piše kao apostol pogana; nada se, da će skoro k njima doći, i pripovijeda, kamo je nakanio sada. Preporuke, pozdravi, opomene, da se čuvaju lažnih učitelja, apostolski blagoslov i doksologija završuju poslanicu.

2. Ova se Pavlova poslanica razlikuje od svih drugih svojim dogmatskim značajem. U njoj se upravo znanstvenim načinom raspravlja o našemu spasu u Hristu. Nema zato nijedne knjige novoga zavjeta, na koju bi se tako često pozivali zastupnici najrazličitijih šljedba. S toga su razloga poslanicu Rimljanima sveti oci najradije tumačili i drugima preporučali. Duboke misli ove poslanice zadaju tumaču silnih poteškoća.

§ 109.

Autencija.

1. Poslanica se Rimljanima priznaje općeno. Poznavao ju je Klement Rimski, jer po Pavlu navodi silne one grijehe, u koje su pali pogani.[5] Polikarp veli: „Omnes sta-

[1] 12 1–8. — [2] 12 9–21. — [3] 13 1–10. — [4] 15 14–16 27. — [5] S. Clem. Rom. 1. Cor. 35; Rim 1 29–32.

bimus ante tribunal Christi et unusquisque pro se reddet rationem Deo.“[1] U poslanici crkve vienske i lionske piše se: „Non sunt condignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis.“[2] Svi stari krivovjerci kao n. pr. Marcion, Basilid, Valentinijan priznaju poslanicu Pavlovu i potvrgjuju njome svoje bludnje. Imadu je svi rukopisi i svi prijevodi.

2 Jamče za nju i nutarnji razlozi. Predmet, koji raspravlja, osnovna je nauka Pavlova; način dokazivanja, izrazi i stil, kojim se pisac služi, Pavlovi su. „Ozbiljnost, trijeznost i svetost, koja se zrcali u svakomu stihu, kao da izrično kaže, da je ovu poslanicu mogao napisati samo Pavao.“[3] I s onim, što pripovijedaju Djela, podudara se poslanica na vlas.[4]

3. Istom u najnovije vrijeme htjeli su poreći ovu poslanicu Pavlu Englez Ewanson,[5] racionalista Bauer[6] i neki drugi, ali nijesu našli odziva. Drugovi im dobacuju, da su prigovori njihovi protiv ove poslanice neosnovani, pa se ne dadu dokazati.

4. Naprotiv navaljuju protivnici žestoko i često na cjelovitost poslanice. Za zadnje dvije glave tvrde neki, da ih nije pisao sv. Pavao, a drugi misle, da potječu doduše od sv. Pavla, ali su prikrpane poslanici Rimljanima. No od koje su poslanice otrgnuti, i zašto su rimskoj prilijepljeni, toga ne mogu da dokažu. Jedni i drugi natežu poimence doksologiju na svoju ruku.

a) Baur,[7] koji tvrdi, da zadnje dvije glave nije napisao Pavao, poziva se ponajprije na Marciona, koji ih je zabacio. To nas ne smeta, odgovaramo, jer znamo, da je Marcion samovoljno haračio po sv. pismu. Baur zatim

[1] S. Polycarp. ad Philip. 6; Rim. 14 12. — [2] Euseb. Hist. ecc. V. 1 (M. 20, 410); Rim. 8 18. — [3] Belser str. 526. — [4] 15 25, 26 i Dj. 24 17; 15 23, 24 i Dj. 19 21. — [5] Evanson, The dissonance of the four Evangelist Ipswich 1792 str. 529. — [6] Bruno Bauer, Kritik der Paulinischen Briefe. III. str. 47 ss. — [7] Baur, Apostel Paulus. Leipzig 1866 I. str. 394 - 401.

prebacuje, da je patvorač u zadnjim dvjema glavama[1] htio prikazati Pavla kao osobita prijatelja židovstvu. No to je lično mišljenje Baurovo, koji jednako sanja o Petrovcima i Pavlovcima. U ostalom, priznaju iste racionaliste, te ova poslanica ne može da se završi četrnaestom glavom, jer ne mogu pojmiti, kako bi dodaci tugje ruke dospjeli u Pavlovu poslanicu već u najstarijim rukopisima i prijevodima.[2]

b) Mnogim se akatoličkim tumačima svigja danas mišljenje, da je šesnaesta glava otražak neke poslanice, koja je bila upravljena Efežanima.[3] Nije moguće, vele, da bi Pavao, koga nije bilo nikad u Rimu, mogao poznavati i pozdravljati onolika lica, koja nabraja u poslanici Rimljanima. Rim je, dodajemo mi, bio stjecište cijeloga svijeta, i Pavao, koji je nekoliko godina propovijedao na istoku, mogao se lako upoznati s jedno desetak ljudi, koji su u Rimu stanovali ili se kasnije onamo preselili. U poslanici se napominje dvadeset i pet imena, od kojih je samo šest latinskih, jedno židovsko, a sva ostala grčka. Da potvrde svoju zabludu, pozivlju se racionaliste s osobitom ljubavi još na Akvilu i Priscilu. Ti su, vele, došli iz Rima u Korinat.[4] S Pavlom su otputovali u Efes;[5] po poslanici Rimljanima opet su u Rimu,[6] a po drugoj poslanici Timoteju[7] bili bi opet u Efesu. Ti bi se dakle ljudi selili kao cigani.[8] Na to odgovaramo: Akvila i Priscila preselišе se u Korinat, jer ih je kao Židove prognao car Klaudije. Pavlu za volju, ili jer im obrt nije uspijevao, pogjoše u Efes, gdje su boravili dulje vremena. Izmegju prve poslanice Korinćanima, u kojoj se spominju, i izmegju naše proteklo je od prilike godinu dana, a to je dovoljan razmak vremena, da se presele u Rim, gdje su otprije poznati bili. Ako ih druga poslanica Timoteju opet pozdravlja u Efesu, bit će, da ih je onamo otisnuo progon Neronov. Za to je opet vrijeme prošlo najmanje osam godina.

[1] 15 8, 15 27. — [2] Renan, St. Paul. Introd. str. LXXI. — [3] Vidi Gloag, Paul. Ep. str. 231. bilj. 4. — [4] Dj. 18 2. — [5] Dj. 18 18. — [6] 16 3. — [7] 4 19. — [8] Renan l. c.

U Rim, a ne u Efes upućuje nas Ruf i majka njegova,[1] koje Pavao pozdravlja u poslanici. Taj je naime Ruf sin Simona iz Cirene, koji je pomogao Isusu nositi križ, pa se po svjedočanstvu Markovu preselio sa svojim bratom Aleksandrom u Rim.[2] Kad bi napokon ove dvije glave bile upravljene Efežanima, bio bi napisao Pavao: pozdravljaju vas crkve u Ahaji, a ne: pozdravljaju vas sve crkve Hristove, jer se pod tim razumijevaju sve crkve u Ahaji i Aziji. Tako nam točnije promatranje šesnaeste glave svjedoči, da ona doista pripada poslanici Rimljanima, a ne nekoj izgubljenoj Efežanima.

c) Doksologija[3] mijenja u mnogim rukopisima svoje mjesto. Sinajski, vatikanski, Efremov, sirski i latinski prijevodi pa komentari svetih otaca imadu je na kraju poslanice. U kodeksu aleksandrijskom, i u dvije stotine kursivnih rukopisa nalazi se na koncu četrnaeste glave. Poradi toga vele jedni, da ju je primetnula tugja ruka, a drugi misle, da pripada nekoj drugoj Pavlovoj poslanici.[4] U istinu varaju se i jedni i drugi.

Doksologija mijenja doduše svoje mjesto, ali potječe bez sumnje od Pavla. Nijedan je rukopis ne ispušta, a u Pavlovim pismima nema stihova, koji bi više od ove doksologije odavali Pavla. Evo, zašto je neki rukopisi stavljaju pod konac četrnaeste glave. Šesnaesta glava sadržaje niz pozdrava, koji jako malo pomaže poučavanju i nazidavanju; zato su je u javnom čitanju izostavljali. Pa jer četrnaesta glava nema obična Pavlova zaključka, priklapali su joj doksologiju. To je razlog, zašto je mnogi po lekcionarima sastavljeni rukopisi ne imadu na kraju poslanice. Najbolji kritici Lachmann, Tischendorf, meću je pod kraj šesnaeste glave, kamo ju je stavio i Origen, premda je znao, da se nalazi i na drugom mjestu. Kako je dakle autencija doksologije jasna, tako joj pripada mjesto na kraju poslanice.

Neki primjećuju još ovo: U zadnjim dvjema glavama

[1] Rim 16 13. — [2] Mr. 15 21. — [3] 16 25—27. — [4] Vidi Cornely str. 479.

nalaze se četiri doksologije;[1] toliko zaključaka nije mogao napisati Pavao. Primijetiti nam je, da je treća doksologija[2] prema mnogim rukopisima umetnuta. Što se ostalih triju tiče, nalaze se slični zaključci po više puta i u drugim Pavlovim poslanicama. A moguće je, da je Pavao već dovršenoj poslanici što pridodao, pa dodatku svome pripisao novu doksologiju.[3]

§ 110.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. U vremenu, kad je poslanica pisana, slažu se svi. Razabiremo iz poslanice,[4] da je napisana, kad je Pavao poslije svršena sabiranja milodara htio da otputuje u Jerusolim. Djela i prva poslanica Korinćanima uče nas, da je Pavao ostavio Efes u proljeće g. 58.; ljeti je sabirao milodare po Macedoniji, prezimio u Korintu i na proljeće g. 59. pošao u Jerusolim. Prema tomu pisana je poslanica krajem 58. ili početkom 59. godine.

2. I to u Korintu. Šalje je Pavao po Febi, djakonisi u Kenhreji, istočnoj luci korintskoj.[5] U poslanici pozdravlja Pavao od gradskoga blagajnika Erasta, koji prebiva u Korintu,[6] i od Gaja, Pavlova domaćine u Korintu.[7] U poslanici se spominje Timotej i Sosipater,[8] koji su bili uz Pavla u Korintu.[9]

Kod ove je dakle poslanice ispravan pripis većine rukopisa: pisana u Korintu.

Glava deveta. Poslanica Filipljanima.

§. 111.

Crkva u Filipima.

1. Stari grad Macedonije *Κρηνῖδες* učvrstio je kralj Filip i prozvao ga Filipi. G. 168. osvojiše ga Rimljani,

[1] 15 33, 16 20, 16 24, 16 25—27. — [2] 16 24. — [3] Gloag, Paul. Ep. str. 234. — [4] 15 25 i 26. — [5] 16 1. — [6] 2. Tim. 4 21. — [7] 1. Kor. 1 14. — [8] 16 21. — [9] Dj. 20 4.

a poslije pobjede na filipskim poljanama naselio ga August i podijelio mu prava italskih gradova. Stanovali su u njemu stari Macedonjani, naseljeni rimski veterani[1] i tako malo Židova, te nijesu imali sinagoge, već su se skupljali izvan grada na obali rijeke Angites.[2] U povjesti kršćanstva znamenit je grad Filipi, jer su Filipljani prvi u Europi primili vjeru Isusovu. Danas je pao na kukavno selo, koje se zove Filibi.

2. Crkvu u Filipima osnovao je sv. Pavao na drugom apostolskom putovanju. Iskrcavši se u Neapolisu, pogje sa Silom, Timotejem i Lukom ravno u Filipe. Prve subote potraži Židove i nagje nekoliko žena i proselitkinja, od kojih se prva pokrsti Lidija. Ali kad je Pavao poslije nekoliko dana istjerao vraga iz opsjednute djevojke, prošibaše ga i zatvoriše. Pušten drugi dan na slobodu, oprosti se s braćom i ostavi grad.[3] Na trećem apostolskom putovanju pohodio je Pavao Filipe, kad se spuštao u Korinat,[4] a na povratku iz Korinta zadrža se kod njih za vrijeme prijesnih hljebova.[5] Poslije se rijetko spominju Filipi u povjesti: „crkva ova živjela je bez povjesti i umrla bez spomenara“.[6]

3. Premda je Pavao razmjerno kratko vrijeme boravio u Filipima narastao je broj vjernika prilično i pomnožao se brigom sv. Luke, kojega je Pavao ostavio u gradu. Prilike crkve bile su veoma lijepe. Pavao hvali njihovu vjeru, pokornost i ustrajnost.[7] Sred progona ostadoše kršćani stalni u vjeri. Osim nekih malenkosti[8] nema megju njima nereda, a Pavlove su opomene upravljene protiv zabluda, koje im tek prijete. U nijednoj poslanici ne kori Pavao tako malo kao u ovoj; nijedna nije pisana tako srdačno: zove ih „radost moja i slava moja“[9], i nosi ih u srcu.[10]

Uz to nije nijedna crkva pokazala toliko djelotvorne ljubavi spram Pavla, šiljajući učitelju svojemu novčanu pripomoć po nekoliko puta. Filipljani smatraju to svojom

[1] Hastings, Dictionary III. str. 837. — [2] Zahn, I. str. 377. — [3] Dj. 16 39 i 40. — [4] Dj. 20 1. — [5] Dj. 20 6. — [6] Lightfoot, On the Philippians. London 1869. str. 64. — [7] 1 29. — [8] 4 2. — [9] 4 1. — [10] 1 7.

ugodnom dužnosti, a Pavao kao da samo od njih prima takove darove.

§ 112.

Povod i svrha.

1. Filipljani su pritekli Pavlu u pomoć više puta. Već na drugom apostolskom putovanju poslaše mu ponovno novaca u Solun za potrebu njegovu.[1] Filipljani su bez sumnje ona braća, koja su pomogla, što je Pavlu trebalo u Korintu.[2] A kad začuše, da je Pavao zasužnjen u Rimu, poslaše Epafrodita s novčanom pripomoći.[3]

Od Epafrodita saznao je Pavao za prilike crkve filipljanske. Bile su povoljne, osim što su u crkvi vladale neke razmirice i što je vjernima prijetila pogibao od Židova, koji nijesu doduše bili u općini, ali su se svaki čas mogli ušuljati i crkvu razrovati.[4]

2. Novi dokaz djelotvorne ljubavi Filipljana duboko se dojmio Pavla, pa kad se Epafrodit, oporavljen od teške bolesti, vraćao u Filipe, upotrijebi Pavao priliku, da mu preda poslanicu, u kojoj zahvaljuje Filipljanima za njihovu ljubav, opominje ih na slogu i upozoruje na pogibao, što im prijeti od Židova.

§. 113.

Poredak i osobitosti.

1. Poslanica ova ne da se točno razdijeliti, jer se u njoj Pavao ne drži logičnoga reda onako strogo, kao u drugima. Dogmatski se dio prepleće s parenetskim, a dogmata kao da se Pavao taknuo samo zato, da istakne opomene.

Pored uvoda[5] i zaključka[6] dijele poslanicu u dva dijela. U prvom[7] riše svoje prilike i opominje ih na slogu i poniznost; u drugom[8] ih upozoruje na pogibli, što im prijete od Židova, i dodaje neke opomene.

[1] 4 16. — [2] 2. Kor. 11 9. — [3] 4 18. — [4] 3 1—4 1. — [5] 1 1—11. — [6] 4 8—23. — [7] 1 12—3 1. — [8] 3 1—4 7.

2. U ovoj nam je poslanici Pavao razgalio srce svoje. Kako nam prva poslanica Korinćanima crta nutrašnje prilike korintske crkve, tako nam ova Filipljanima odaje značaj velikoga apostola. U njoj je iznio Pavao obilje čuvstva svoga spram crkve u Filipima. Dok u drugim poslanicama uči kao apostol, vidimo ga ovdje, kako kao otac ljubazno opominje djecu svoju. Cijela je poslanica izljev ljubavi i veselja: ljubavi spram svojih učenika, veselja s njihova napretka.

U drugu ruku sadržaje poslanica veoma malo dogmatskih nauka, jer u filipljanskoj crkvi nije trebalo pobijati nikakova krivovjerja. Tu nam se pokazuje utjecaj kršćanstva na život čovječji, uspjeh evangjelja u svojim plodovima. Važno je mjesto,[1] gdje krasno dokazuje sjedinjenje božanske i čovječje naravi Isusove u jednomu licu. Uz to nam pruža poslanica historijskih podataka, kako se širila vjera za Pavlova boravka u Rimu,[2] i kako su bile ustrojene tadanje crkvene općine.

§ 114.

Autencija.

Autenciju nam poslanice dokazuju spoljašnji i nutrašnji dokazi.

1. Sv. Polikarp uči Filipljane, pa se opravdava, što ne može doseći mudrosti sv. Pavla, koji im je pisao poslanicu. Još ih izrijekom upućuje na Pavlovu poslanicu, koja se nalazi u arhivu njihove crkve.[3] Tertulijan piše: kako veli (Pavao), pišući Filipljanima: da bih kako dostigao u uskrsnuće mrtvih.[4] Lionska i vienska crkva pišući o svojim mučenicima vele, da su nastojali našljedovati Hrista: qui cum in forma Dei esset etc.[5]

Krajem drugoga vijeka imale su je sve crkve u svom

[1] 2 5–11. — [2] 1 12 ss. — [3] S. Polyc. ad Filip. 3. — [4] Tertull. De resurrect. carnis c. 23 (M. 2, 873); Filip. 3 11. — [5] Euseb. Hist. ecc. V. 2. (M. 20, 433); Filip. 2 5.

kanonu. Nalazimo je u najstarijim prijevodima Pešitu i Itali, a i u Marcionovoj zbirci.

2. Poslanica nam jasno odaje značaj Pavlov, kako ga poznajemo od druguda. Žarka pobožnost spram Isusa,[1] vruća ljubav spram vjernika,[2] velika nježnost,[3] nebriga za zemaljštinu,[4] poniznost pokraj apostolske časti:[5] sve su to poznate crte Pavlova značaja.

I Pavlov način pisanja vidi se ovdje jasno. Prekinuti započetu rečenicu, umetnuti parentesu, pa se i od nje za čas udaljiti, poznata je osobina Pavlova stila. Kako pak poslanica ne ide za tim, da pobije kakovu krivu nauku, odiše živom svježosti i jednostavnosti.

3. Pa ipak nije tübinška škola poštedjela ni ove poslanice. No prigovori njeni nijesu vrijedni, da ih pobijamo, jer su zlobno izmišljeni, pa ih zdrava eksegeza riješava bez muke. Kad na priliku Baur[6] prebacuje, da se protivi Pavlovu značaju primati darove od svojih vjernika,[7] zaboravlja, da je drugo primati plaću od slušatelja evangjelja, a posve drugo primati dobrovoljne milodare, da može nastaviti putovanje i lakše širiti evangjelje. I kad opet kaže, da je poslanica skovana, jer imade nepavlovskih riječi i izraza[8], odgovaraju mu dobro: Imade li koja poslanica Pavlovih riječi i izraza, navest će ih kao dokaz, da je po drugoj skovana; ne imade li ih, zaključit će iz toga, da je od tugje ruke pisana.[9]

4. Ista škola napala je i na cjelovitost poslanice.[10] Veli, da je sastavljena od dviju Pavlovih poslanica. Prva da seže do treće glave, a pripadaju joj još i tri zadnja stiha;[11] a druga da se počinje trećom glavom i teče do pod kraj četvrte; prva da je upravljena cijeloj crkvi, a druga biskupima i djakonima. Kao dokaz za završetak prve poslanice služe im riječi: u ostalom, braćo moja, radujte se

[1] 1 21. — [2] 1 7, 8. — [3] 3 10. — [4] 4 12. — [5] 3 4–11. — [6] Baur, Der Apostel Paulus II. str. 50. ss. — [7] 2. Kor. 11 9. — [8] 3 2. — [9] Gloag, Paul. Ep. str. 341. — [10] Vidi Gloag, Paul. Ep. str. 341 i 342. — [11] 4 21–23.

u Gospodinu.[1] No riječi *τὸ λοιπόν* slab su dokaz za završetak prve poslanice, jer se isti izraz nalazi i u drugim poslanicama,[2] gdje nitko ne nazrijeva kakova završetka.

Bilješka. Po riječima: eadem vobis scribere mihi non pigrum, vobis autem necessarium,[3] sudimo, da je Pavao prije ove poslanice pisao i neku drugu, koja se izgubila. Kako je naime Pavao tu crkvu ljubio, a Filipljani mu više puta poslali pripomoć, bit će, da im se više puta zahvalio. Utvrgjuje nas u tom mišljenju to, što Pavao u ovoj poslanici ne piše o sebi nikakovih vijesti, već pretpostavlja kao jasno, što im je otprije poznato,[4] dok naprotiv u poslanici Efežanima[5] i Kološanima[6] opisuje svoje prilike.

§ 115.

Gdje i kada je pisana.

1. Nekoliko puta spominje Pavao, pišući poslanicu, da se nalazi u zatvoru.[7] To se lijepo slaže s opisom Pavlova boravka u Rimu. Da nije, kako misle neki,[8] pisana u Cesareji, vidi se po tomu, što se u Cesareji Pavao nije mogao nadati, da će skoro doći k Filipljanima,[9] jer je prizvao na cara, niti mu se u taj čas bilo bojati smrti.[10]

2. Sužanjstvo to bilo je Pavlovo prvo, jer u drugomu nije mogao ništa pomoći širenju vjere. Teže je pobliže odrediti vrijeme, kad je pisana poslanica. No svakako je morao Pavao biti dulje vremena zatvoren prije, no je pisao ovu poslanicu. Filipljani su naime dobili glas, da je Pavao u Rimu zasužnjen, pa šalju k njemu Epafrodita s darovima. Ovaj je, došavši u Rim, teško obolio, a Filipljani su saznali i za to. Epafrodit je opet dočuo, da se njegova bolest bolno dojmila Filipljana, i sad ga tek šalje Pavao s poslanicom.[11] To doglašivanje tražilo je bez sumnje dosta vremena. U drugu ruku raširilo se evangjelje Pavlovim propovijedanjem dobrano i doprlo megju iste careve službenike.[12] Stoga sude, da je poslanica pisana u ljetu godine 63.

[1] 3 1. — [2] Ef. 6 10; 1. Sol. 4 1. — [3] 3 1. — [4] 1 12–26. — [5] 6 21. — [6] 4 7. — [7] 1 7, 13, 14, 17. — [8] Paulus, Böttger, Thiersch. Vidi Gloag, Paul. Ep. str. 350. — [9] 2 24. — [10] 2 17. — [11] 2 26 i 27. — [12] 4 22.

Bilješka. Iz istoga sužanjstva pisao je Pavao u isto doba i poslanice Efežanima, Kološanima i Filemonu. Ali kako se Pavao u poslanici Filipljanima boji smrti,[1] a u poslanici je Filemonu tako siguran za svoju slobodu, te moli Filemona, da mu priredi stan,[2] držimo, da je naša poslanica pisana prije triju pomenutih.

Glava deseta. Poslanica Efežanima.

§. 116.

Crkva u Efesu.

1. Efes, glavni grad Jonije i od g. 133. prokonsularne Azije, bio je bogat, ali i pokvaren. Geografijski položaj učinio ga stjecištem kopnenih i morskih putova, a još je više pomoglo slavi njegovoj svetište Dianino, jedno od sedam svjetskih čudesa. Poradi trgovine doseliše se u grad mnogi Židovi i osnovaše sinagogu. G. 1403. razoriše ga Turci. Danas je malo selo pod imenom Ajasoluk.

2. Prvi slabi tračak kršćanstva doniješe u Efes Židovi, koji su bili u živom saobraćaju sa svetom zemljom.[3] Crkvu je osnovao Pavao. Već na početku drugoga svoga putovanja htio je da se navrati u Efes, no branio mu Duh sv.[4] Brodeći iz Korinta u Jerusolim pristade u Efesu i raspravljaše u sinagozi.[5] Zamoljen, da ostane, obeća, da će se domala vratiti, a dotle su širili kršćanstvo Priscila i Akvila sa svojim učenikom Apolom.[6] Na trećem apostolskom putovanju pade Pavao kopnenim putem u Efes. Tri je mjeseca poučavao u sinagozi, a poslije se preseli poradi tvrdoglavosti Židova u bližnju školu nekakoga Tiranina, gdje je naučao dvije godine. Unatoč velikih protivština[7] proširio je kršćanstvo naukom i čudesima[8] ne samo u gradu, već i po svoj Aziji tako, te je srebrnar Demetrije podigao bunu protiv kršćana, poradi koje se Pavao ukloni iz grada. Na zadnjemu putovanju u Jerusolim pozove svećenike efeske u Milet i srdačno se oprosti s njima.[9]

[1] 2 17. — [2] Filem. 22. — [3] Dj. 19 3. — [4] Dj. 16 6. — [5] Dj. 18 19. — [6] Dj. 18 24. — [7] 1. Kor. 15 32. — [8] Dj. 19 12. — [9] Dj. 20 17 ss.

3. Članovi crkve bili su pokršteni pogani i Židovi. U poslanici svojoj misli Pavao na jedne i druge i preporuča slogu, koju je kršćanstvo megju njih uvelo. No u broju pokrštenika pretegao je poganski elemenat, te crkva kao da je bila sastavljena samo od pokrštenih pogana.[1] To se vidi i po tom, što je Pavao u sinagozi kratko vrijeme propovijedao, što su silne one vračarske knjige spalili pokršteni pogani; upravo poradi ovih podigao je Demetrije bunu.[2]

§ 117.

Povod i svrha.

1. Mučno je odrediti povod i svrhu ove poslanice. O obojem šuti usmena predaja; sadržina tumači neke glavnije crte Pavlova evangjelja, a i moralne su opomene više općenite naravi.

Nagagjamo samo, da je povod poslanice bio ovaj. Pavao je slao u Aziju Tihika[3] i predao mu list na Kološane.[4] Dočuvši neke vijesti o crkvi efeskoj,[5] upotrijebio je priliku, da i Efežanima napiše poslanicu. Sudimo dakle, da je na pisanje ove poslanice, koja je veoma slična onoj Kološanima, potakla Pavla samo briga, kojom se zanimao za sve crkve.

2. Samo po sadržini poslanice zaključuju na njezinu svrhu. Kad se Pavao opraštao od predstojnika efeskih u Miletu,[6] vele jedni,[7] naprijed je vidio, da će u crkvu ući grabežljivi vuci, a izmegju njih samih da će se naći krivi učitelji, koji će nastojati, da zavedu učenike.[8] Da se Pavlova slutnja ispunila, pokazuju njegovi zadnji listovi i knjige sv. Ivana.[9] Protiv te pogibli htio je Pavao oboružati Efežane, pa se u brzini taknuo nekih dogmatskih nauka;[10] opomenuo ih, da budu čvrsti u vjeri, upozorio na jedinstvo i božanstvo crkve i ocrtao pravi kršćanski život.

[1] 3 1. — [2] Dj. 19 19. — [3] 6 21. — [4] Kol. 4 7. — [5] 1 15. — [6] Dj. 20 18. — [7] Gutjahr str. 227. — [8] Dj. 20 29. — [9] Ot. 2 1–17; 1. Iv. 2 18 ss. — [10] 1 21, 3 10, 6 12.

Drugi nagagjaju, da su pokršteni Židovi počeli prezirati pokrštene pogane, koji su svojim neumjerenim životom izazivali tu neslogu, pa zato da ih Pavao opominje na jedinstvo crkve, kojoj je Hrist glava.[1]

Bit će ipak najvjerojatnije, da je Pavao ovom poslanicom išao samo za tim, da učvrsti Efežane u vjeri. Nema tu tragova ni gnostičkim bludnjama ni kakovu krivovjerju, koje bi Pavao pobijao, kako ono u sličnoj poslanici Kološanima. To je razlog, što poslanica sadržaje općenitu pouku i obične opomene.[2]

§ 118.

Sadržina i osobitosti.

1. Uz uvod[3] i zaključak[4] dijeli se poslanica u dva dijela. Prvi je poglavito poučan,[5] a drugi sadržaje pretežno opomene.[6] U prvom raspravlja dobročinstva, što ih vjera iskazuje svima, a osobito poganima; u drugom crta dužnosti kršćana kao članova tijela Isusova[7] u privatnomu[8] i obiteljskomu[9] životu, pa u borbi protiv neprijatelja spasenja.[10]

Osobito se ističu u ovoj poslanici mjesta o crkvenom jedinstvu,[11] gdje raspravlja, kako megju članovima crkve nema nikakove razlike; zatim o braku,[12] koji je slika onoga veza, što postoji megju Hristom i crkvom njegovom; napokon nauka o angjelima.[13]

2. Prva je osobitost ove poslanice, što ju je neobično teško tumačiti. Slog je zapleten, dokazivanje manje jasno, periodi dugi i zamršeni. To potječe odatle, što je poslanica pisana na brzu ruku, pa se čini, da je apostolu bilo teško odabrati zgodan izraz za uzvišene misli.

Druga je značajna crta poslanice njena uzvišenost. Govori se u njoj o nedokučivim tajnama kršćanske vjere, o neprocijenjenim blagodatima, kojima je Isus obdario rod

[1] Cornely str. 501. — [2] Gloag, Paul. Ep str. 324. — [3] 1 1 i 2. — [4] 6 21–24. — [5] 1–3. — [6] 4–6. — [7] 4 1–16. — [8] 4 17–5 20. — [9] 5 21 do 6 9. — [10] 6 10–20. — [11] 2 19–22. — [12] 5 22–33. — [13] 1 21 i 3 10.

ljudski. „Uzvišene misli izrazuje uzvišenim izrazima, kakovima se nije nikad služio rod ljudski.“[1]

§ 119.

Naslovnici.

Izuzevši pastoralne poslanice nijesu racionaliste ni na jednu Pavlovu poslanicu navalili tako žestoko, nijednoj toliko prigovarali kao ovoj. Razlog je tomu općenita narav poslanice, a i to, što joj se ne da točno odrediti povod i svrha.

Prije svega valja nam odvratiti na pitanje, komu je upravljena ova poslanica, jer u tome nijesu ni katolički bogoslovi jednoga mišljenja. Dok jedni drže, da je to okružnica, namijenjena svim crkvama u Maloj Aziji,[2] misle drugi, da je poslanica pisana za Efežane i one kršćane, koji su zalazili u taj veliki grad.

Da dokažu svoje mišljenje, pozivlju se prvi na ove razloge:

a) Riječi prvoga stiha ἐν Ἐφέσῳ ne imadu kodeks vatikanski i sinajski, a ni sv. ih Basilije[3] nije našao u najstarijim rukopisima. No osim pomenutih navode te riječi svi drugi rukopisi, svi prijevodi; a sveti oci, pa i Basilije, bili su uvjereni, da je poslanica upravljena Efežanima. Kad riječi ἐν Ἐφέσῳ ne bi bile originalne, bila bi ova Pavlova poslanica jedina bez natpisa, jer su sve druge njime označene. Bez ovih riječi ne da se protumačiti prvi stih poslanice. Bit će dakle, da je općenita narav poslanice zavela prepisivače, te su izostavili natpis.

b) Osim riječi ἐν Ἐφέσῳ nema ni jedne oznake, koja bi odavala, da je poslanica namijenjena Efežanima. U njih je Pavao boravio tri godine, pa ipak ne pozdravlja nijednoga člana te crkve. Što više, ne šalje pozdrav od Timoteja, koji je bio Efežanima dobro poznat, dok to čini u istodobnoj poslanici Kološanima. Na to odgovaramo, da Pavao u pozdravima nije dosljedan. U poslanici Solunjanima,

[1] Grotius. Vidi Gloag str. 327. — [2] Cornely str. 496. bilj. 5. — [3] S. Basil. c. Eunom. II. 19 (M. 29, 612).

Galaćanima i drugoj Korinćanima ne pozdravlja nikoga imenom. Čudno je doista, što ne napominje Timoteja; no to još nije dokaz, da poslanica nije upravljena Efežanima. Istim se pravom pitamo za razlog, zašto Pavao ne šalje pozdrava od Timoteja, ako je poslanica namijenjena drugoj kojoj crkvi Male Azije.

Prema tomu krivo je mišljenje onih, koji drže, da je ta poslanica upravljena Laodicejanima, pa da su prepisivači riječi ἐν Λαοδικείᾳ zamijenili sa ἐν Ἐφέσῳ.[1] U dvjema rukopisima nema doduše riječi ἐν Ἐφέσῳ, ali nema ni cigloga rukopisa ove poslanice s riječima ἐν Λαοδικείᾳ. Tu promjenu imade samo Marcion, ali ga zato tuži Tertulijan, da je natpis poslanice Efežanima iskrivio u Laodicejanima.[2]

Prije pomenuti prigovori zaveli su neke na krivu misao, da je ova poslanica okružnica, koju je Pavao predao Tihiku, da je odnese u Aziju i da za natpis umetne ime grada, u koji je prispio.[3]

Nema ni jednoga rukopisa, u kome bi se nalazilo drugo ime osim Efesa. Kad bi Pavao bio namijenio tu poslanicu svim crkvama, bio bi jamačno stavio naslov ἐν Ἀσίᾳ ili što slično, kako je to učinio kod poslanice Galaćanima i druge Korinćanima. Naprotiv razabiremo iz poslanice, da je pisana posebnoj crkvi: Pavao je čuo za njihovu vjeru i uzajamnu ljubav;[4] moli, da ih ne smetu njegove patnje.

S punim dakle pravom stoje na čelu poslanice riječi: ἐν Ἐφέσῳ, kako ih navode gotovo svi rukopisi. Izvanji su dokazi odlučno za taj natpis, a nutrašnji prigovori ne mogu ih pobiti. Toga su uvjerenja i svi sveti oci, pa uza nj pristaju i najznatniji katolički i akatolički bogoslovi.

§ 120.

Autencija.

1. Za autenciju poslanice jamče nam već najstariji sveti oci. Iz nje vadi sv. Polikarp riječi, što ih piše

[1] Vidi Gloag Paul. Ep. str. 31 i 32. — [2] Tertul. Adv. Marc. V. 17. (M. 2, 512). — [3] Vidi Gloag, str. 323. — [4] 1 15.

Filipljanima: Irascimini et nolite peccare: sol non occidat super iracundiam vestram.[1] Irenej primjećuje, kako sv. Pavao piše Efežanima: quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus et de ossibus ejus.[2]

Od krivovjeraca upotrijebio ju je Valentin za svoje gnostičke bludnje, a za Marciona veli Tertulijan, da je imade u svom kanonu, ali joj je izvrnuo natpis u „Laodicejanima."

Dodajmo ovim dokazima fragmentum Muratorii i sve prijevode.

2. Vanjskim dokazima lijepo se pridružuju nutarnji, jer se u njoj nalaze osobitosti Pavlova stila: duge rečenice, u kojima gomila misao za mišlju bez oduška.[3] Žestoku Pavlovu ćud odaju superlativi i riječi složene sa ὑπέρ. Omiljela Pavlova fraza „divitiae" u prenesenu smislu ponavlja se češće, a susretamo i obljubljenu Pavlovu poredbu o borcima.[4]

3. Ipak zabacuju racionaliste ovu poslanicu veleći, da je pisana za gnostika i Maniheja.

a) Poslanica Efežanima da je kukavan plagijat poslanice Kološanima. No dok jedni drže, da je poslanica naša kopija poslanice Kološanima, vele drugi, da je poslanica Efežanima proširena poslanica Kološanima, bogata riječima, a siromašna mislima, te je Pavao nije mogao napisati. Za dokaz staviše uporedo mjesta iz jedne i druge.[5]

Istina je samo to, da nema dviju Pavlovih poslanica, koje bi bile tako nalik jedna na drugu, kao ove dvije; no ipak je megju njima velika razlika. U objema je isti jezik i iste opomene, ali druga im je svrha i različno dokazivanje. Ona Kološanima polemična je i pobija krivovjerja, a ova Efežanima dogmatična i hoće, da ojača vjeru; prva je posebne, a druga općene naravi. Velika njihova sličnost potječe odatle, što ih je Pavao pisao u

[1] S. Polyc. Ad Philip. c. 12; Ef. 4 26. — [2] S. Iren. c. haer. V. 2 (M. 7, 1126); Ef. 5 30. — [3] 2 1–7, 3 1–7. — [4] 6 10–17; isp. 2. Kor. 6 7 i 10 4. — [5] De Wette, Einleit. Berlin 1860. str. 312. ss.

isto vrijeme, pa se nije mogao otresti istih izraza pišući crkvama, koje su blizu jedna drugoj i u sličnim prilikama. I u poslanici Galaćanima i Rimljanima, gdje se raspravlja isti predmet, nalaze se slični izrazi. Velika sličnost izmegju poslanice Kološanima i Efežanima dokazuje, da obje stoje ili padaju zajedno. Jer kad bi tko htio patvoriti jednu ili drugu, poslužio bi se riječima ne samo jedne, već i drugih Pavlovih poslanica.

b) Poslanicu zabacuju, jer sadržaje misli i riječi, koje da su Pavlu nepoznate.[1] — Što se tiče riječi, koje Pavao upotrebljava u ovoj poslanici samo jedanput, to imade tih mnogo manje, nego u poslanici Kološanima; a i druge Pavlove poslanice imadu ovakovih osobitosti. Jedinstvo crkve, kojoj je Hrist glava, nije Pavlu nepoznata misao, jer se nalazi i drugdje.[2] Nije napokon čudno, što Pavao govori protiv kragje, kad takovih opomena treba svaki čas.[3] Zadaća je eksegeze, da riješi druge manje prigovore.

c) Što se stila tiče, vele, da ova poslanica zaostaje daleko za drugim Pavlovim poslanicama.[4] — To je subjektivno mišljenje. Luter kaže, da je to najljepša knjiga novoga zavjeta, koja nas je naučila svemu, što nam je potrebito znati, ma nikad druge knjige ne vidjeli ni druge nauke čuli.[5] A Englez Alford kliče: „To je najveće i najbožanstvenije djelo čovjeka, kojemu je um uronio u nebeske tajne, a mašta se vinula u božanske vizije."[6]

Glava jedanaesta. Poslanica Kološanima.

§ 121.

Crkva u Kolosi.

1. Kolosa u Frigiji bila je u persijsko vrijeme velik grad izmegju Laodiceje i Hieropolisa. Što se Laodiceja više

[1] Davidson, Introduction. London 1849. I. str. 384 ss. — [2] 1. Kor. 12 12 i Rim. 12 5. — [3] 4 28. — [4] Davidson l. c. — [5] Meyer, Epheserbrief. Göttingen 1867. str. 29. — [6] Alford, Greek Testament. III. str. 42.

dizala, to je Kolosa više padala, te je u Pavlovo vrijeme pala na malen gradić. U osmom je vijeku nestade, a danas joj označuje mjesto selo Kone.

2. Ne zna se točno, kada je i tko je unio evangjelje u Kolosu. Premda je Pavao prošao Frigijom dva puta, ipak se nije takao Kolose, jer piše Kološanima, da nijesu vidjeli njegova lica u tijelu.[1] Bit će dakle, da su crkvu u Kolosi osnovali Pavlovi učenici za boravka njegova u Efesu. Efes je naime bio središte, iz kojega se širila vjera Isusova po svoj Aziji.[2] Zato viče srebrnar Demetrije, da je Pavao odvratio od Diane efeske ne samo Efežane, već i narod gotovo po svoj Aziji.[3] Kološani, Filemon, a po svoj prilici i Epafra, pokršteni u Efesu, posijaše prvo sjeme kršćanstva u svom rogjenom gradu.[4]

3. Crkva se sastavila od nekadašnjih pogana i nešto pokrštenih Židova. Apostol im naroda piše, da nijesu bili obrezani tjelesno, već duševno,[5] da su bili mrtvi u grijesima i u neobrezanosti tijela svoga.[6] Da je u crkvi bilo i Židova, zaključujemo po pogibli, koja je prijetila općini od židovskih učitelja, jer su samo pokršteni Židovi mogli napastovati crkvu. Ako se pak u ovoj poslanici Pavao ne poziva na stari zavjet, dolazi to odatle, što su se nauke krivih učitelja u Kolosi razlikovale od prijašnjih zabluda židovskih.

§ 122.

Povod i svrha.

1. Povod ovoj poslanici bile su vijesti, što ih je Pavlu priopćio Epafra. Prilike crkve u Kolosi bile su povoljne, članovi se ljubili megju sobom,[7] no vjeri je zaprijetila pogibao od pogubna krivovjerja, što su ga širili krivi učitelji.[8] Da su ti učitelji bili Židovi, vidi se po tom, što su zahtijevali obrezanje,[9] svetkovanje subote i židovskih svetkovina te izbor jela;[10] a da su primili krst, razabiremo jasno iz načina,

[1] 2 1. — [2] Dj. 19 10. — [3] Dj. 19 26. — [4] 1 7, 4 12. — [5] 2 11. — [6] 2 13. — [7] 1 4. — [8] 2 4 ss. — [9] 2 11. — [10] 2 16.

kojim Pavao o njima govori.[1] Razlikovali su se pak od onih galatskih judaizantes, što nijesu tako mnogo držali do zakona Mojsijeva, i što su u vjersku nauku unosili pogansku filosofiju. No kakova im je zapravo bila nauka, ne da se točno odrediti. Po onomu, što Pavao govori u poslanici, čini se, da su sijali krivu nauku o angjelima i širili štovanje angjela,[2] a brojili su i samoga Spasitelja megju angjele, jer Pavao naglasuje božanstvo Isusovo.[3] Valjada su i materiju smatrali za zlu, jer su branili ženidbu držeći, da je tijelo sijelo grijeha.[4] Po svemu tomu bila im je nauka neka mješavina judaizma, misticizma i ascetizma.

2. Da pobije ovu krivu nauku, koja je potkapala čisto evangjelje u korijenu, napisao je Pavao poslanicu Kološanima. U njoj raspravlja o uzvišenoj slavi Hrista, koji je nada sve angjele, i odvraća Kološane od svake primjese poganske filosofije. Napada pak na krivovjerce neupravno, razlažući čast Isusovu i veliko djelo spasenja.

§ 123.

Sadržina.

1. Pored obična uvoda[5] i zaključka[6] dijeli se poslanica u tri dijela: didaktički,[7] polemički[8] i parenetski.[9]

U uvodu hvali Pavao Bogu za vjeru i ljubav Kološana, što je sve plod Epafrin; želi, da napreduju u spoznanju volje božje i da obiluju dobrim djelima. U prvom dijelu raspravlja o uzvišenoj ličnosti i neprocijenjenim zaslugama Isusa, koji je stvorio sve vidljivo i nevidljivo, i krvi svojom pomirio nebo sa zemljom. U drugom nadovezuje, neka se ne dadu zavesti lažnom mudrosti, koja je ljudska prevara, jer nam je po Isusu spas i oslobogjenje od grijeha, zakona i zlih duhova. Zato neka ih ne zavode krivi običaji, svetkovanje subote, štovanje angjela. Treći dio čine općenite i posebne opomene za razne staleže. U zaključku preporuča Tihika i

[1] 2 19 ss. — [2] 2 18. — [3] 2 9. — [4] 2 20—23. — [5] 1 1—14. — [6] 4 7—18. — [7] 1 15—29. — [8] 2 1–3 4. — [9] 3 5—4 6.

Onesima, šalje pozdrave, daje naloge i završuje svojim potpisom i apostolskim blagoslovom.

2. Osobito je lijep hvalospjev na Isusa,[1] koji zovu uzvišenom himnom.

Bilješka. Sve tri poslanice, što ih je Pavao pisao u rimskom sužanjstvu, razlikuju se bitno od prijašnjih. U prvima je raspravljao Pavao o otkupljenju, o pomirenju roda ljudskoga s Bogom, a u ovim ga zanima značaj i ličnost Isusova. U prijašnjima se ističe soterologija, u ovima hristologija. Razliku su tu izazvale prilike crkava, kojima piše, i nova krivovjerja, koja pobija.

§ 124.

Autencija.

1. Za vjerodostojnost poslanice jamče nam sveti oci prvih vijekova. Sv. se Justin služi često izrazom: „primogenitus omnis creaturae[2]“, i drugima, koje bez sumnje uzima iz naše poslanice. Klement Aleksandrijski veli: U poslanici Kološanima piše sv. Pavao: docentes omnes hominem in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Jesu.[3] Tertulijan piše: Sv. nas Pavao izrično odvraća od filosofije riječima: videte, ne quis vos decipiat per philosophiam aut inanem fallaciam.[4]

Od krivovjeraca imao ju je Marcion u svom kanonu, a Valentin se njome služi, da potkrijepi svoje bludnje. Docete su je iskrivili.

Napokon svjedoče nam za nju fragmentum Muratorii i svi prijevodi.

2. S vanjskim dokazima slažu se i nutarnji. U cijeloj poslanici probija značaj Pavlov: briga za duševni napredak vjernika,[5] ravnodušnost Pavlova u izboru jela[6] itd. I način pisanja odaje velikog apostola: duge rečenice[7], krepki dokazi,[8] duboke misli.[9]

[1] 1 12–26. — [2] S. Just. M. c. Tryph. 84 (M. 6, 673); Kol. 1 15. — [3] Clem. Alex. Strom. I. (M. 8, 705); Kol. 1 28. — [4] Tertul. De praescript. VII. (M. 2, 20); Kol. 2 8. — [5] 1 9, 2 5. — [6] 2 16. — [7] 1 3–8, 9–20; 2 9–15. — [8] 1 6, 2 3. — [9] 2 9–11.

3. U osamnaest vijekova nije nikomu palo na um, da prigovara ovoj poslanici. Tek u devetnaestom vijeku zabacio ju je Mayerhoff,[1] jer da je to plitka pokrata poslanice Efežanima. Za njim se poveo Baur[2] prebacujući, da te poslanice nije nikad mogao pisati Pavao, jer da vrvi gnostičkim izrazima (*σοφία, γνῶσις, αἰών, πλήρωμα* itd.); da je skovana, kako bi pomirila Petrovce i Pavlovce; to i ništa drugo da je po ovoj poslanici svrha smrti Isusove.

Evo, što prigovara prvi: a) U poslanici se nalazi sva sila *ἅπαξ λεγόμενα*; gentilis et Judaeus nije nikada izraz Pavlov, već obrnuto; osim toga sadržaje poslanica izraza, kojih Pavao nikad ne upotrebljava, a i samo predočivanje kršćanske vjere nekako je novo. Na to odgovaramo: *ἅπαξ λεγόμενα* zahtijeva predmet, što ga ovdje raspravlja Pavao, koji nije mehaničan pisar, vezan na stereotipan poredak riječi. Nove izraze izazvalo je novo krivovjerje, što ga je trebalo pobiti, a upravo ovo prisililo je Pavla, da vjeru Isusovu prikaže s drugoga, novoga gledišta.

b) Čudno je, da Pavla nije nikad bilo u Kolosi, gdje je dva puta prošao Frigijom. — Na drugom putovanju prošao je Pavao sjevernim dijelom Frigije; na trećem je udario preko južne Frigije cestom, koja vodi ravno u Efes. I ako je, kako se pripovijeda, Frigija brojila šezdeset i dva grada,[3] nije čudo, što Pavao nije u svaki dospio.

c) Baurove prigovore rodila je mašta. Silom hoće, da nagje u kršćanskoj starini Petrovce i Pavlovce, pa nateže riječi poslanice na svoju. Izrazi, što ih navodi, nalaze se po Renanu[4] u klici svojoj već u starijim Pavlovim poslanicama. A kako je gnosticizam procvao u drugom vijeku, vjerojatnije je, da su gnostici poprimili Pavlove izraze, a ne Pavao njihove. Da je svrha poslanici pomiriti Petrovce i Pavlovce, nije prije Baura nitko ni iz daleka nazrijevao. Lijepa je zato riječ protestanta Meyera: „Skovati takav

[1] Mayerhoff, Der Brief an die Kolosser. Berlin 1838. — [2] Baur, Apostel Paulus II. str. 3–49. — [3] Gloag, Paul. Ep. str. 271. [4] Renan, St. Paul. Introd. str. VII. ss.

list, kakova je poslanica Kološanima, bilo bi mnogo teže, nego napisati ga izvorno.«[1]

Glava dvanaesta. Poslanica Filemonu.

§ 125.

Naslovnik, povod, svrha i sadržina.

1. Filemon je bio imućan gragjanin u Kolosi.[2] Pokršten od sv. Pavla u Efesu[3] uveo je kršćanstvo u Kolosu; zato ga sv. Pavao zove pomagačem svojim.[4]

2. Rob njegov Onesim odbjegao je gospodara i utekao u Rim, gdje ga je sv. Pavao pokrstio.[5] Premda mu je bio od velike koristi[6] i Pavao ga htio zadržati kod sebe,[7] ne usudi se ipak toga učiniti bez dopuštenja Filemonova,[8] već odluči, da ga pošalje nazad gospodaru. Kad je Tihik polazio u Aziju,[9] posla s njim i Onesima, te mu predade preporučno pismo, u kojem moli Filemona, da ga ljubazno natrag primi.

Moli, da ga primi ne kao roba, već kao brata,[10] jer možda je Bog dopustio, da Onesim uteče zato, da ga Filemon uzmogne primiti kao mila brata u Gospodinu.[11] Neka ga zato primi, kako bi Pavla dočekao; ako mu je što skrivio ili ako mu je što dužan, neka to upiše Pavlu; on će sve platiti.[12] Pavao se nada, da će s veseljem učiniti i više, nego što ga moli.[13] Na kraju moli Pavao, da i njemu pripravi stan; šalje pozdrave od svojih drugova i apostolski blagoslov.[14]

3. List ovaj, jedini što ga je Pavao pisao privatniku, smatraju svi za remek djelo, kojemu nema ravna u svoj klasičnoj literaturi. „Jedini Pavao mogao je napisati tako kratko, lijepo, srdačno i dostojanstveno pismo“.[15]

---

[1] Meyer, Brief an die Kolosser str. 177. — [2] Kol. 4 9. — [3] 19. — [4] 1. — [5] 10. — [6] Kol. 4 9. — [7] 13. — [8] 14. — [9] Kol. 4 7. — [10] 17. — [11] 16. — [12] 17, 18. — [13] 21. — [14] 22—24. — [15] Renan, St. Paul. Introd. str. XI.

Maleno ovo pisamce, pisano od okovana sužnja, bilo je od veće važnosti po rod ljudski, nego ikoji edikat silnoga cara rimskog: pokazalo je svijetu, kako kršćanska ljubav treba da dokine sramotno ropstvo, jer po Hristu svi su ljubljena braća u Isusu. Evangjelje je, krsteći gospodare, oslobagjalo robove.[1]

§ 126.

Autencija.

1. Nije čudo, što sveti oci malo navode ovaj list; kratak je, a spram drugih Pavlovih poslanica sadržaje veoma malo pouke; broji ciglih dvadeset i pet stihova, a pisan je privatniku u stvari posve privatnoj. Prvi ga napominje Tertulijan, veleći, da je ovomu listu pomogla samo kratkoća, te ga nije okljaštrila ruka Marcionova, koja je krivotvorila sve.[2] Origen kaže: „kako sv. Pavao piše u poslanici Filemonu: ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium“, i navodi ga često.[3] Broji ga fragmentum Muratorii;[4] Eusebije ga vrsta u homologumena.[5] Nalazi se u kanonu Marcionovu. Prevode ga Pešito i latinski prijevodi.

I nutarnji dokazi govore za Pavla. U listu susretamo Pavlovo dostojanstvo uz duboku poniznost i nježnu ljubav, očinsku brigu i za zadnjega od vjernika svojih. Uz to je taj list usko vezan s poslanicom Kološanima.[6]

2. Već sv. Jeronim veli, da su u njegovo vrijeme neki o tom listu sumnjali, a neki ga i zabacivali, držeći, da je ispod dostojanstva jednog apostola, da se zauzima za odbjegla roba; pa kad bi ga sv. Pavao i pisao bio, da kao privatno pismo nije namijenjeno za javno nazidavanje. Poslije ovih zabacio ga Baur poradi romantične sadržine. Veli nadalje, da u klici hoće da uči, e će čovjek dobiti zauvijek

---

[1] Wordsworth, Greek Testament. St. Paul. Ep. London 1871. str. 336. — [2] Tertull. Adv. Marc. V. 21 (M. 2, 524). — [3] Origen. Homilia in Jerem. 19 (M. 13, 502); Fil. 14. — [4] Frag. Murat. red. 59. — [5] Euseb. Hist. ecc. III. 3 (M. 20, 217). — [6] Isp. Kol. 4 9 i Fil. 10–12; Kol. 4 3 i Fil. 10.

u kršćanstvu, što je vremenita izgubio u svijetu. Koliko vrijede Baurovi prigovori, vidi se odatle, što sam priznaje, da se tomu listu ne bi moglo prigovoriti ništa, kad bi se moglo dokazati, da je Pavao pisao koju poslanicu u sužanjstvu.[1]

Lijepo primjećuje sv. Jeronim[2]: „Taj list ne bi jamačno primile sve crkve u kanon, da nijesu bile uvjerene o njegovu apostolskom podrijetlu“. A koga bi patvorač i mislio njime prevariti, kad ne brani nikakove dogme? Uščuvao nam se ipak, jer je bio poslan zajedno s poslanicom Kološanima, kojoj služi kao neki dodatak.

§ 127.

Kada i gdje je pisana.

1. Poslanice Kološanima, Efežanima i Filemonu pisane su iz istoga mjesta i u isto vrijeme. To priznaje svatko.

Poslanice Kološanima i Filemonu pisane su od Pavla i Timoteja.[3] U objema šalje Pavao pozdrav od istih drugova svojih: Aristarha, Marka, Luke, Demasa i Epafre.[4] Obadvije nosi Onesim.[5]

Ali i poslanica Efežanima pisana je u isto vrijeme, kad i poslanica Kološanima. To se vidi po velikoj njihovoj sličnosti, koju tumačimo tako, što je jedna pisana kratko vrijeme iza druge. Obje šalje po Tihiku, koji će pripovijedati naslovnicima, kako je Pavlu.[6]

U svim trima veli Pavao, da je zasužnjen.[7]

Protestanti[8] misle, da se pod tim sužanjstvom ima razumijevati zatvor u Cesareji na osnovu ovih dokaza:

a) Onesim je mogao iz Kolose lakše umaći u Cesareju nego u Rim. — Ali u Rimu, općem utjecištu svih narodnosti, mogao se rob Onesim lakše sakriti, nego u malenoj Cesareji.

[1] Baur, Apostel Paulus II. str. 88—94. — [2] S. Hieron. Comment. in Philem. (M. 26, 601). — [3] Kol. 1 1, Fil. 1. — [4] Kol. 4 10, 12, 14; Fil. 23. — [5] Kol. 4 9; Fil. 10. — [6] Ef. 6 21 ss; Kol. 4 7. — [7] Kol. 4 18; Ef. 4 1; Fil. 1. — [8] Meyer, Epheserbrief. Göttingen 1867. str. 17—19.

b) U poslanici Efežanima ne spominje se Onesim, suputnik Tihikov. To je znak, da ovi ljudi putuju iz Cesareje kopnom. Došavši u Kolosu, ostao je Onesim kod Filemona, a Tihik se spustio do Efežana. Kad bi putovali iz Rima, došli bi najprije u Efes, a onda u Kolosu. — U poslanici Efežanima, odgovaramo, šuti Pavao o Onesimu, jer im taj rob nije bio poznat.

Da su pak te poslanice pisane u Rimu, svjedoči nam to, što je Pavao bio u Rimu u slobodnom zatvoru, gdje ga je mogao pohoditi svatko, pa i Onesim.[1] U Cesareji prizvao je Pavao na cara, pa je znao, da mora poći u Rim.[2] Kako će se dugo njegova parnica vući i kako će se svršiti, nije mogao Pavao znati. Gdje bi dakle mogao pisati iz Cesareje, da mu Filemon priredi stan?[3]

2. Sve su dakle ove poslanice pisane u **Rimu** pod kraj Pavlova sužanjstva **godine** 63.

Bilješka. U dva gotovo jednaka tabora stoje tumači, kad se pita, koja je poslanica pisana prije: Kološanima ili Efežanima. Pitanje to nije od velike važnosti i ne da se odlučno riješiti. Držimo ipak, da je Pavao pisao najprije onu Kološanima, jer su je izazvali krivi učitelji, a zatim Efežanima, jer je ta općene naravi i jer jasno odaje, da je pisana naglo.

Glava trinaesta. Poslanica Židovima.

§ 128.

Autencija.

Tko je napisao poslanicu Židovima, u tomu se nijesu slagali ni sveti oci, a i današnji su pisci raznoga mišljenja. Jedni poriču, da bi sv. Pavao stajao bilo u kakovu odnosu s tom poslanicom, a drugi vele, da poslanica doduše potječe od sv. Pavla, ali ju je napisao netko drugi.

Da riješimo historijsko ovo pitanje, valja nam tragove te poslanice potražiti u povjesti i ogledati njenu sadržinu. U istočnoj i zapadnoj crkvi razvijala se tradicija o posla-

[1] Dj. 28 30. — [2] Dj. 25 10. — [3] Filem. 22.

nici Židovima za sebe. Stoga nam je poći ponajprije po istočnim crkvama, a onda po zapadnima, da vidimo, što je koja pola o njoj sudila.

A. Istočne crkve.

Najstariji je svjedok za poslanicu Židovima sv. Panten, ravnatelj katehetske škole u Aleksandriji, koji veli, da je Pavao pisao Židovima „ex abundantia", jer je bio poglavito apostol pogana.[1] Klement Aleksandrijski kaže, da je Pavao napisao poslanicu Židovima židovski, a sv. Luka da ju je preveo na grčki, i navodi je više puta.[2] Origen je upotrijebio poslanicu preko dvjesta puta i primjećuje: „Misli jesu Pavlove, i nijesu nam pregji naši bez razloga predali to djelo kao Pavlovo, ali tko ju je napisao, to znade sam Bog".[3] I svi drugi aleksandrijski pisci, kao Dionisije Veliki,[4] sv. Atanasije,[5] bili su uvjereni, da poslanica potječe od sv. Pavla.

Za palestinsku crkvu svjedoči nam sv. Ciril Jerusolimski,[6] koji poslanicu često navodi i izrično pripisuje sv. Pavlu. Epifanije[7] nalazi je u svakom rukopisu, a Eusebije Cesarejski vrsta je megju homologumena.[8]

Tri velika učitelja Kapadocije, Basilije,[9] Grgur Nazijanski[10] i Nisenski[11] regjaju je bez ikakove sumnje megju četrnaest Pavlovih poslanica, a tako i sv. Hrisostom[12].

Cjelokupna dakle istočna crkva bila je jednodušno uvjerena, da poslanica Židovima potječe od sv. Pavla, ali tko ju je napisao ili preveo, tu se svjedoci razilaze.

---

[1] Euseb. Hist. ecc. VI. 14 (M. 20, 549 i 552). — [2] Clem. Alex. Hypot. fragm. (M. 9, 748). — [3] Euseb. Hist. ecc. VI. 25 (M. 20, 584). — [4] S. Dionys. M. Ep. ad Fab. 2 (M. 10, 1297). — [5] S. Athan. Ep. fest. 39 (M. 26, 1437). — [6] S. Cyril. Cat. (M. 33, 684). — [7] S. Epiphan. Haer. 42, 12 (M. 41, 812). — [8] Euseb. Hist. ecc. III. 3 (M. 20, 217). — [9] S. Basil. M. adv. Eunom. I. 14 (M. 29, 345). — [10] S. Gregor. Naz. Carm. de ver. Script. 35 (M. 37, 474). — [11] S. Gregor. Nyss. adv. Eunom. I. (M. 45, 364). — [12] S. Chrysost. in Heb. (M. 63, 10).

B. Zapadne crkve.

1. U rimskoj crkvi ne navodi apostolski otac Klement nijedne knjige novoga zavjeta tako često i tako točno, kao što poslanicu Židovima.[1] Dvadeset i šest mjesta njegove kratke poslanice Korinćanima odaje nam više manje poslanicu Židovima. Njegovi navodi pokazuju nam i drevninu i ugled ove poslanice. Mučenik sv. Justin priznavao ju je bez sumnje, jer veli za Isusa, da je angjeo i apostol, a apostol se zove Isus samo u poslanici Židovima.[2] Što pak ne navodi pisca imenom, nije čudo, jer toga ne čini ni kod koje knjige novoga zavjeta.

2. Ali odsada preokrenula se stvar. Kanon je Muratorijev ne broji, već veli, da je Pavao pisao sedmerim crkvama, a po tome nema mjesta poslanici Židovima.

Irenej (galska crkva) je ne navodi, premda ju je lijepo mogao upotrijebiti protiv heretika.

Afrička crkva ne poznaje nego trinaest Pavlovih poslanica. No Tertulijan znade i za poslanicu Židovima, ali je pripisuje Barnabi.[3] Sv. Ciprijan ne navodi je nikada.

Razlog, zašto se ta poslanica u ovo vrijeme ne navodi, nazrijevaju mnogi u heresi Montanista i Novacijana, koji su poricali, da se mogu u crkvu ponovno primiti kršćani, što su od vjere otpali, i u to se ime pozivali na šesto poglavlje poslanice Židovima. Ne može se dakle reći, da je poslanicu našu zabacila ikoja crkva na zapadu, sve ako u ovo vrijeme i nema pozitivnih dokaza za nju. Ta i u petom vijeku ne navodi je nijedan papa, premda je već od četvrtoga u kanonu.

3. Od četvrtoga vijeka počela ju je priznavati cjelokupna crkva i na zapadu. To je zasluga svetih otaca Jeronima i Augustina te crkvenih sabora.

Sv. Jeronim primjećuje, da mnogi Latini sumnjaju o toj poslanici, ali on je priznaje za kanonsku: nequaquam

---

[1] Euseb. Hist. ecc. III. 38 (M. 20, 293). — [2] S. Just. Apol. 1 (M. 6, 424); Žid. 3 1. — [3] Tertull. de pudic. 20 (M. 2, 1021).

huius temporis consuetudinem sed veterum scriptorum auctoritatem sequens.[1] Sv. je Augustin znao dobro, da je mnogi mimoilaze, ali je on ipak prima, jer „magis me movet auctoritas ecclesiarum orientalium, quae hanc epistolam etiam in canonicis habent".[2]

Mišljenje njegovih suvremenika izraženo je u saboru hiponskomu g. 393. i kartaškomu g. 397., gdje su kanoske knjige: Pauli epistolae tredecim; ejusdem ad Hebraeos una; i još kasnije u drugom saboru kartaškom g. 419., koji kaže bez ikakove primjedbe: Pauli apostoli epistolae quatuordecim.[3]

Papa Inocent I. broji Exsuperiusu, biskupu u Tolosi, četrnaest Pavlovih poslanica.[4] Isto kaže dekret pape Gelasija.[5]

Kad se dakle polovinom četvrtoga vijeka bolje upoznala predaja istoka na zapadu, slaže se zapadna crkva potpuno s istočnom, što se tiče poslanice Židovima.

U svim rukopisima (א, *B*, *A*, *C*.) nalazimo poslanicu Židovima. Od prijevoda imadu je Itala, Vulgata, Pešito i egipatski.

4. Od petoga do šesnaestoga vijeka nije o toj poslanici posumnjao nitko. No u šesnaestomu vijeku ustvrdio je Kajetan, navedavši kolebanja nekih starih pisaca, da je ova poslanica sumnjiva, i ako je nije pisao sv. Pavao, onda nije ni kanonska, pa se samo po njoj ne može riješiti nikakovo vjersko pitanje.[6] To su poprimili protestanti za golu istinu, i premda su malo kasnije priznavali i ovu poslanicu, zabacuju je općenito, otkako se porodio racionalizam.

Za katolika je mjerodavan sabor tridentski, koji je i ovu knjigu proglasio kanonskom; a da nije stvorio odluke svoje naprečac i nasilno, vidi se dobro iz svega, što je dosad rečeno.

[1] S. Hieron. Ep. 129. ad Dard. (M. 22, 1103). — [2] S. Aug. de peccat. merit. et remiss. I. 27 (M. 41, 500). — [3] Mansi, Concil. III. p. 891. i IV. p. 430. — [4] S. Innoc. I. ad Exsup. (M. 20, 502). — [5] Gelas. de recip. libr. (M. 49. 158). — [6] Cajetan, Commentar. in ep. Pauli ad Hebraeos. Lugduni 1639. V. str. 349.

Bilješka. Sabor je tridentski proglasio poslanicu Židovima svetom i kanonskom, a to bi mogla biti, da je i nije napisao sv. Pavao, jer imade i drugih kanonskih knjiga, kojima ne znamo za pisca (n. pr. Job). Kad bi se dakle i dokazalo, da je poslanicu Židovima napisao tko drugi, ne bi to govorilo ništa protiv svetosti njezine. I ako sabor izrijekom kaže: Pauli epistolae quatuordecim . . . ad Hebraeos, ne slijedi iz toga, da je Pavao napisao ovu poslanicu kao i ostale. Time kaže sabor, da joj je autor sv. Pavao, a autor knjige može biti i onaj, čije su misli izražene u knjizi, ma da je i nije pisao. Jer i sabor se obazirao na povjest, a povjest je poslanicu ovu držala podrijetlom za Pavlovu, ali tko ju je napisao, kako danas stoji, o tomu nije bila jednoga mišljenja.[1]

5. Da poslanica u istinu potječe od sv. Pavla, dokazuje nam u njoj izražen nauk Pavlov, koji se potpunoma slaže s onim, što Pavao uči po drugim svojim poslanicama. Hristologija poslanice Židovima veli, da je Isus „splendor gloriae et figura substantiae ejus", a isto kaže i poslanica Kološanima.[2] Isporedi nadalje: gustavit mortem pro omnibus[3], s poslanicom Efežanima:[4] propter passionem mortis gloria et honore coronatus est,[5] i s poslanicom Filipljanima[6] itd.; a i dokazivanje je Pavlovo: mlijeko za nejake, a jaka hrana za odrasle;[7] spectaculum mundi itd.[8] Poredbe svoje uzima Pavao od grčkih igara, kuće, ratarstva, a iste poredbe čitamo nebrojeno puta i u poslanici Židovima.

6. Pored svega toga vele protivnici,[9] da poslanice Židovima nikad nije mogao sv. Pavao ni napisati ni potaknuti, jer:

a) Svima poslanicama stavlja Pavao na čelo ime svoje, pa ga ne bi bio izostavio ni u ovoj. Na ovo odgovaraju Jeronim i Augustin, da je Pavao ime svoje izostavio zato, jer je bio Židovima omražen; drugi vele, da je Pavao to učinio zato, što je bio apostol pogana, a ne Židova; a noviji pisci kažu, da poslanica nema natpisa, jer je više rasprava, homilija, nego poslanica.

b) Pavao veli, da je vjeru Isusovu naučio od drugih,[10]

[1] Isp. Cornely str. 529. i 530. — [2] 1 3, Kol. 1 16, 17. — [3] 2 9. — [4] 1 10. — [5] 2 9. — [6] 2 8, 9. — [7] 5 12; 1. Kor. 3 2. — [8] 10 33 i 1. Kor. 4 9. — [9] Vidi Cornely str. 537. bilj. 1. — [10] 2 3.

dok u drugim poslanicama dokazuje, da ju je primio izravno od Isusa po objavi. — No Pavao nije svojim očima vidio čudesa, što ih je Isus tvorio, pa je iz života i rada Isusova mnogo toga čuo od drugih.

c) Nauka izražena u poslanici nije Pavlova. U njoj se nigdje ne napominje zvanje pogana. — Sasvim prirodno, velimo, jer piše općini, sastavljenoj lih od Židova. Pavao, prebacuju nadalje, ne ljubi alegorijskoga tumačenja sv. pisma, čega ovdje ima mnogo. — Na to odgovaramo s poslanicama Korinćanima i Galaćanima.[1] Omiljele svoje dogme o uskrsnuću Isusovu, primjećuju napokon protivnici, ne napominje Pavao nigdje. — A što to znači, pitamo, sjede s desne strane prijestola na visini?[2]

d) Pisac poslanice Židovima pokazao je potpuno nepoznavanje židovskoga hrama: piše, da je kadioni oltar u svetištu nad svetištem, a u škrinji zavjetnoj da je zlatna žara s manom, Aronov procvali štap i ploča s deset zapovijesti.[3] Tako što nije mogao napisati Pavao. — No Pavao ne misli hram Salamonov, već šator, a riječ θυμιατήριον nije oltar, već kadionica, koju je veliki svećenik na dan očišćenja stavio u svetište nad svetištem.

§ 129.

Pisac i jezik.

1. Svi ovi prigovori ne dokazuju, da Pavao nije mogao biti autor poslanice u širem smislu. Ali da se stil poslanice silno razlikuje od Pavlova, opazio je već Origen, a i danas priznaju to svi. Poradi toga dopuštamo, da Pavao nije napisao ove poslanice, već da ju je po Pavlovu naputku i pouci sastavio i napisao netko drugi. Tko je bio taj drugi, to se pouzdano ne da riješiti. „Poslije šesnaest stotina godina nalazimo se na istom mjestu, gdje je bio Origen

[1] 1. Kor. 10 1 ss. i Gal. 4,21 ss. — [2] 1 3. — [3] 9 1—5.

veleći: „Tko je bio taj drugi, to samo Bog zna“.[1] Razni pisci navode razne ličnosti na osnovu subjektivnih razloga.[2]

a) Već je Eusebije rekao, da je Klement Rimski preveo poslanicu Židovima na grčki. Današnji pak pisci misle, da ju je i napisao.[3] Sude to po silnim navodima, što se nalaze u poslanici sv. Klementa na Korinćane, a uzeti su iz poslanice sv. Pavla Židovima. No obje poslanice nije mogao napisati isti pisac, jer se razlikuju i u dokazivanju i u dubini misli. Osim toga bio je Klement po svoj prilici pokršteni poganin, koji nije mogao tako točno poznavati uredaba židovskih.

b) Drugi, povodeći se za Klementom Aleksandrijskim i Origenom, misle na sv. Luku, jer je njegov stil u Djelima apostolskim mnogo nalik na stil poslanice Židovima. No malo ih je, kojima se to mišljenje svigja, jer je sv. Luka bio pokršteni poganin, a i slog mu daleko zaostaje za stilom aleksandrijske škole.

c) Treći s Tertulijanom nazrijevaju Barnabu; on je bio Židov, a njegova poslanica odaje stil poslanice Židovima. No tako zvanu poslanicu Barnabinu nije napisao Barnaba, a mi nemamo drugoga pisma, po kojem bismo mogli prosuditi Barnabin način pisanja.

d) Četvrti opet tvrde, da je to bio Apolo. Za njega veli sv. pismo, da je bio čovjek rječit i silan u knjigama;[4] on je rogjen Židov, učenik aleksandrijske škole, koja je gajila alegorijsko tumačenje sv. pisma. No ovo mišljenje nema za sebe nikakova historijskoga dokaza, a čudno bi bilo, da za to ne zna nijedan Aleksandrinac. I tako je upravo nemoguće pouzdano pronaći pisca poslanice Židovima.

2. Od manje je važnosti, a i mnogo je lakše riješiti pitanje, kojim je jezikom bila poslanica prvotno pisana. Jezik ove poslanice pisan je najčišćom grštinom novozavjetnih knjiga. Nigdje nema traga kakovu hebraizmu, kao

[1] Orig. Homil. in ep. ad Hebr. (M. 14, 1309); Vigouroux, Dictionnaire III. col. 524. — [2] Vidi Vigouroux, Dictionnaire III. col. 544.—546. — [3] Cornely str. 534. — [4] Dj. 18 24.

kod evangjelja Matejeva; što više, iz grčkih riječi izvodi pisac svoje dokaze.[1] Svi su najstariji prijevodi načinjeni po grčkom, a nigdje nema spomena o kakovom židovskom originalu. Zato većina pisaca s pravom tvrdi, da je orginalan jezik poslanice grčki, protiv mišljenja Klementa Aleksandrijskoga, koji kaže, da je Pavao ovu poslanicu napisao židovski. Ako poslanica i glasi na Židove, koji govore židovski, ne slijedi, da nijesu znali grčki, kad je to bio općeni jezik onoga doba.

§ 130.

Naslovnici.

1. Kako poslanica nema natpisa, teško je neoborivo odrediti, komu je upravljena. Premda natpis poslanice πρὸς Ἑβραίους u najvažnijim rukopisima sinajskom, vatikanskom i aleksandrijskom potječe od prepisivača, kaže nam ipak, kako je sva starina držala, da je poslanica namijenjena Židovima. Da nije pisana za pokrštene pogane,[2] vidi se po tom, što pretpostavlja veliko poznavanje staroga zavjeta, židovskih uredaba i običaja,[3] i što tako često podsjeća na židovsku povjest. Svega toga ne mogu razumjeti pokršteni pogani. Poslanica imade dakle pred očima kršćansku općinu, kojoj su članovi samo pokršteni Židovi. No da to nijesu pokršteni Židovi uopće, slijedi iz obećanja Pavlova, da će ih doskora pohoditi.[4] Pokrštenim Židovima cijeloga svijeta nije mogao Pavao toga obećati. Ali u kojem se mjestu nalazi ta općina, mučno je odrediti, jer se poslanica nije nigdje taknula ni mjesta nit ikakove prilike onih, kojima je namijenjena. Nema važnijega grada, na koji nijesu već mislili.[5] Rim to ne može biti, jer je rimska crkva bila sastavljena pretežno od pokrštenih pogana. Premda pisac silno alegoriše, i premda su mu i riječi i način pisanja aleksandrijski, ne može to biti ni Aleksandrija, jer onda ne

[1] 5 8, 7 23. — [2] Vidi Cornely str. 541. bilj. 3. [3] 10 22. — [4] 13 23. — [5] Cornely 541. bilj. 2.

bi naglasivali sami aleksandrijski pisci, da je poslanica pisana Židovima u Palestini, u Jerusolimu.

2. To može da bude samo crkva u Jerusolimu i Palestini. Na nju nas upućuje gotovo jednoglasna predaja otaca i crkvenih pisaca, a prilike, u kojima se desila crkva jerusolimska, lijepo se slažu s onim, što piše poslanica. Ta je crkvena općina primila vjeru iz usta samoga Gospodina, a apostoli, prvi njihovi učitelji,[1] umrli su mučeničkom smrću;[2] oni poznaju vjeru tako dugo, te bi drugima mogli biti učitelji.[3] Njima prijeti pogibao, da se odmetnu od vjere poradi hrama i veličajna bogoslužja, što ga svaki dan gledaju.[4] U tomu nas potkrepljuje i običan način govora, jer sa ἅγιοι bez ikakove oznake, — a tako se obično zovu vjernici u poslanici, — misli sv. pismo novoga zavjeta uvijek kršćane u Jerusolimu.

§ 131.

Povod i svrha.

Što je potaklo Pavla, da napiše ovu poslanicu, i što je njome htio postići, o tom nam ne kazuju stari pisci ništa. Upućeni smo stoga na poslanicu samu i na suvremenu povjest crkve u Jerusolimu.

1. Po poslanici nalaze se vjernici u velikoj pogibli, da otpadnu od kršćanstva k židovstvu. Na to ih zavodi veličajno levitsko bogoslužje i sjajne židovske svetkovine,[5] dok oni pribivaju misi potajno u siromaškim kućama.[6] Židovi, braća njihova, mrze na njih, a farizejska sekta brani im u hram i izopćuje ih. Sve je to bilo razlogom, te su kršćani ohladnjeli i u vjeri i u vršenju vjerskih dužnosti.[7]

K tomu je, kako pripovijeda Eusebije, pridošla nova nevolja.[8] Poslije smrti Jakova mlagjega, kojega je dao kamenovati veliki svećenik Anan prije, nego je novi prokurator Albin prispio u Palestinu, izabraše jerusolimski

[1] 2 3. — [2] 13 7. — [3] 5 12. — [4] 9 9–13 i 10 1 ss. — [5] 3 2; 9 2 ss.; 5 1. itd. — [6] Gutjahr § 138. — [7] 13 9, 4 14, 10 23, 3 1. — [8] Euseb. Hist. ecc. IV. 22 (M. 20, 379).

kršćani za biskupa Simeona, sina Klopina. Thebutis, začetnik sekte Ebionita, žaleći, što nijesu izabrali njega, stavio se kao protubiskup i tražio od pristaša svojih obdržavanje zakona Mojsijeva. Tako je prijetila pogibao, da se crkva jerusolimska posve odmetne.

2. Zato je svrha poslanice, da odvrati općinu od otpada pokazujući, kako je novi zavjet uzvišen nad starim. Stoga nadovezuje na dogmatske nauke moralne opomene i naglasuje vjernost i ustrajnost. Cijela je dakle poslanica utješljiva i puna opomena, pravi λόγος παρακλήσεως.[1]

§ 132.

Sadržina i osobitosti.

1. Poslanica ova nema uvoda. Dijeli se u dogmatski dio[2] i parenetski,[3] koji se završuje zaključkom.[4] U dogmatskom je dijelu glavna misao, koliko je novi zavjet vredniji i uzvišeniji od staroga: potječe od Isusa, koji je daleko nad vjesnicima staroga zavjeta;[5] posrednik mu je Isus, koji visoko natkriljuje posrednika staroga zavjeta Mojsiju;[6] a kolika je tek razlika izmegju svećenika staroga i novoga zavjeta, Arona i Isusa te njihovih žrtava.[7] U parenetskom ih dijelu opominje na čvrstu vjeru i bogoljuban život.[8] No pripomenuti nam je, da i u dogmatskom dijelu nadovezuje na svaki odio dulje ili kraće praktične opomene.[9] U zaključku obećaje, da će ih s Timotejom naskoro pohoditi, pozdravlja ih i šalje im apostolski blagoslov.[10]

2. U nijednoj se knjizi novoga zavjeta ne raspravlja o odnošaju staroga spram novoga zavjeta tako duboko i svestrano, nijedna ne raspreda uzvišenost Hristovu tako temeljito i sustavno, nijedna ne dokazuje veliku cijenu žrtve Isusove tako sjajno, kao poslanica Židovima.

---

[1] 13 22. — [2] 1 1–10 18. — [3] 10 19–13 21. — [4] 13 22–25. — [5] 1 1–2 18. — [6] 3 1–4 13. — [7] 4 14–10 18. — [8] 10 18–13 22. — [9] 2 5–18, 3 7–4 13 i 4 14–16. — [10] 13 22–25.

§ 133.

Gdje i kada je pisana.

1. Jedina bilješka, koja nam odaje zemlju, u kojoj je poslanica pisana, jest: Pozdravljaju vas braća iz Italije.[1] Nijesu to braća, koja su došla iz Italije, već braća, koja stanuju u Italiji. Kako piše Pavao boraveći u Efesu Korinćanima:[2] pozdravljaju vas braća iz Azije, tako piše i ovdje. To nam kaže, da je poslanica pisana u Italiji. Za točniju oznaku mjesta vjerojatna je bilješka mnogih rukopisa i prijevoda Pešita: pisao iz Rima.

2. Vrijeme, kad je poslanica pisana, ne da se točno označiti. Pouzdano je samo to, da je poslanica pisana prije razorenja Jerusolima. Poslanici je naime svrha, da pokrštene Židove odvrati, kako ne bi opet pali u židovstvo. A kako bi za tu svrhu bio silan dokaz Pavlu, da je hram razoren, a bogoslužje prestalo! No Pavao toga ne napominje, već naprotiv cijela poslanica pretpostavlja, da još postoji bogoslužje, svećenici i hram. Nema dapače nigdje u poslanici tragova o prijetećem ratu židovskom, koji se već od 67. g. kuhao. A opet bi Pavlu dobro došlo u prilog, da im natukne, kako svi znaci pokazuju, da će židovskoga bogoslužja nestati. Poslanica dakle nije pisana poslije 70. g., a vjerojatno ni poslije 67.

Kako je pak po svoj prilici pisana u Rimu, pada joj sastavak u vrijeme prvoga Pavlova boravka u Rimu. Povodeći se za Hrisostomom,[3] koji i za ovu poslanicu veli, da je pisana u sužanjstvu, drže mnogi, da je pisana 63. godine.

Glava četrnaesta. Pastirske poslanice.

§ 134.

Autencija pastirskih poslanica.

1. Dvije poslanice Timoteju i poslanica Titu zovu se pastirske, jer raspravljaju o dužnostima crkvenih pastira.

---

[1] 13 24. — [2] 1. Kor. 16 19. — [3] S. Chrysost. ad Rom. (M. 60, 393).

Razlikuju se od ostalih Pavlovih poslanica oblikom i predmetom. Ove su upravljene cijelim općinama, a pastirske jednoj ličnosti. Od pregjašnjih Pavlovih poslanica svaka je veća ili manja bogoslovna rasprava, a ona Filemonu privatan list; pastirske poslanice stoje izmegju prvih i zadnjega, jer su upravljene službenim licima, ali su pisane više prijateljskim načinom.

Gledamo li na naslovnike ovih poslanica, na predmet, o kojem raspravljalju, na vrijeme, kad su pisane, na stil i jezik, kojim zbore, opazit ćemo, da su sve tri svezane tako usko, te stoje i padaju zajedno. Dokazat ćemo stoga najprije autenciju svih triju i pobiti iste prigovore, što ih stavljaju protiv sviju.

2. Premda protivnici najžešće napadaju baš na ove poslanice, ne zaostaje autencija njihova ni najmanje za autencijom drugih Pavlovih poslanica. Irenej piše: Lina spominje Pavao u poslanicama Timoteju i navodi: kako Pavao piše, krivovjeraca se poslije prve i druge opomene kloni.[1] Klement je Aleksandrijski upotrijebio sve tri.[2] Origen ih je protumačio,[3] a Tertulijan se čudi, što ih Marcion zabacuje.[4] Sve tri sadržaje nadalje kanon Muratorijev,[5] a Eusebije ih stavlja megju homologumena.[6] Znademo, da ih je od krivovjeraca zabacio Marcion, dok Tacijan priznaje samo poslanicu Titu. Prevode ih Itala, Pešito i koptski prijevodi.

Ogledamo li pastirske poslanice pobliže, vidjet ćemo, kako se u svima zrcali značaj Pavlov, poniznost, želja za duhovnim napretkom. Parentese i digresije svjedoče za Pavlov stil. Osim toga imade u njih takovih sitnica, kojih patvorač nikad ne bi bio napomenuo: očinska briga Pa-

[1] S. Iren. c. haeres. I. 1 (M. 7, 457); 1. Tim. 1 4; 2. Tim. 4 21; Tit. 3 10. — [2] Clem. Alex. Cohort. ad gentes. 1 (M. 8, 61; 197); Tit 2 11–13, 1. Tim. 2 4, 2. Tim. 3 13–17. — [3] Orig. in Tit. (M. 14, 1303 ss.); in Matth. Comment. ser. 117 (M. 13, 1769). — [4] Tertull. c. Marc. V. 21 (M. 2, 524). — [5] Fragment. Murat. red. 60. — [6] Euseb. Hist. ecc. III. 3, 25 (M. 20, 217; 368).

vlova za Timotejevo zdravlje;[1] molba, da mu donese njegovu kabanicu i knjige.[2]

3. Silni napadaji protivnika[3] na ove poslanice dadu se svesti na tri razreda:

a) Najglavniji je ovaj: Riječi, fraze, stil, a i nauka ovih poslanica nije Pavlova. Pastirske poslanice broje do 140 ἅπαξ λεγόμενα. No bez njih nijesu ni druge. Tako na priliku poslanica Rimljanima broji 113, prva Korinćanima 110, druga 99 itd.[4] Prilike, u kojima su te poslanice pisane, krivovjerja, koja pobijaju, dužnosti crkvenih pastira, o kojima raspravljaju, traže izraze, kojih u drugim poslanicama nije trebalo. Pisca, kaki je Pavao, ne možemo stegnuti na odregjen broj riječi i na iste fraze. Uz to dopuštaju poslanice, upravljene Pavlovim prijateljima, veću slobodu stila, a ne treba zaboraviti ni to, da je više godina proteklo, otkad je Pavao pisao prvašnje svoje poslanice. U prijašnjim poslanicama, dodaju protivnici, stavlja Pavao glavnu silu spasenja u vjeru, a ovdje u dobra djela, svet život. Sasvim prirodno, velimo, jer kad je crkva jednom uhvatila korijen, trebalo je gledati, da rodi dobrim rodom.

b) Uregjenje crkve, kako ga rišu poslanice, pada u vrijeme, kad već davno nije bilo apostola. — Ali istomu uregjenju nalazimo tragova i u Djelima. Znamo, kako je postao djakonat,[5] a i svećenici se spominju u Djelima više puta. Pavao je postavljao starješine po crkvama;[6] iz Mileta poslao u Efes i pozvao starješine crkvene.[7] Poslanica Filipljanima upravljena je biskupima i djakonima.[8] A što Pavao piše o izboru udovica,[9] bile su to ili udovice, što su dobivale potporu od crkve, ili one, što su se brinule za siromahe i bolesnike.

c) Krivovjerci su u pastirskim poslanicama gnostici drugoga vijeka, jer se tu napominju beskrajnja rodo-

[1] 1. Tim. 5 23. — [2] 2. Tim. 4 13. — [3] Isp. Cornely str. 556. bilj. 1–5. —[4] Vigouroux, Dictionnaire III. col. 533. — [5] Dj. 6 1 ss. — [6] Dj. 14 22. — [7] Dj. 20 17. — [8] 1 1. — [9] 1. Tim. 5 3. ss.

slovlja i aeoni; zapovijest čuvati se nekih jela i ne ženiti se podsjeća na načelo gnostika, da je tijelo sijelo grijeha. To je krivo, odgovaramo, jer su to bili židovski krivovjerci, koji su zahtijevali obdržavanje zakona[1] i u kršćansku vjeru unosili židovske bajke.[2] A imade li u tih krivovjeraca tragova kasnijemu gnosticizmu, ne slijedi, da su poslanice pisane tek u drugom vijeku, jer ni gnosticizam nije planuo iznebuha, već je dugo vremena tinjao, dok se pojavio u izrazitu obliku.

d) Osim ovih prigovora imade još jedan glavni: Ako je Pavao, kako tvrde racionaliste, zaglavio u prvomu sužanjstvu, onda te poslanice padaju same po sebi. No taj smo prigovor riješili dokazavši, da se Pavao oslobodio prvoga sužanjstva.

To je, što se prebacuje svim poslanicama zajedno, a što se povrh toga prigovara pojedinoj, pobit ćemo, kad bude o njoj govor.

4. Važnost pastirskih poslanica vidi se po tomu, što su baš one rodile posebnu granu znanosti bogoslovne, koja se zove pastirsko bogoslovlje.

Glava petnaesta. Poslanica Titu.

§ 135.

Crkva na Kreti.

1. Kreta (danas Kandija), jedan od većih otoka u sredozemnom moru, više se spominje u mitologiji nego u povjesti. Rimljani ga osvojiše g. 67. prije H.[3] Osim domaćega stanovništva naselilo se na taj otok mnogo Židova; tako pripovijedaju Tacit, Josip Flavije i Filon.[4] Značaj Krećana ne riše Pavao po pjesniku Epimenidu (600. g. pr. H.) ni najmanje laskavo, a njegovu nam izjavu potvrgjuju i stariji pisci.[5]

[1] 1. Tim. 1 7. — [2] Tit. 1 10–14. — [3] Gloag, Paul. Ep. str. 414. — [4] Tacit. Hist. V. 2; Joseph. Antiqu. XVII. 12; Philo, Leg. ad Gaium. 36. — [5] Vidi Gloag, Paul. Ep. str. 415. bilj. 4.

2. Iz poslanice razabiremo, da je kršćanstvo, premda neuregjeno, bilo na otoku davno rašireno, jer tu rovare krivovjerci; ali nema vijesti, da ga je uveo koji apostolski učenik. Pristao je doduše Pavao na Kreti, kad je putovao u Rim, no njegov boravak bio je veoma kratak, jer je lagja čekala samo na povoljan vjetar,[1] a kao sužanj nije ni mogao propovijedati. Zato držimo, da su vjeru Isusovu donijeli na Kretu Židovi, koji su na Duhove bili u Jerusolimu, jer se tu spominju i Krećani.[2] Tako nam postaje jasno, da prilike crkve još nijesu bile uregjene, a već su rovarila krivovjerja.

§ 136.

Tit.

Tit se u Djelima nigdje ne spominje imenom. Pokršten od sv. Pavla[3] bio je jedan od onih neobrezanika, koje je Pavao sa sobom poveo na sabor jerusolimski,[4] i kad su Židovi tražili, da se obreže, protivio se tomu odlučno sv. Pavao.[5] Kasnije postao je drug i pomagač sv. Pavlu,[6] koji ga je upotrijebio za razna poslanstva. Tako ga šalje iz Efesa u Korinat, da ispita prilike crkve i započne sabiranjem milodara.[7] Mjesto u Troadi, kako je dogovoreno bilo, srete ga Pavao tek u Macedoniji[8] i utješi se s njegovih vijesti. Odavle ga pošalje natrag u Korinat, da odnese drugu poslanicu i dovrši započeto skupljanje milodara.[9] Od toga časa ne znamo o Titu ništa, sve dok nije pratio Pavla na otok Kretu. Ovdje je ostao, da dovrši, što je Pavao započeo, i da postavi svećenike po gradovima.[10] Boravak Titov na Kreti nije bio dugotrajan, jer ga je Pavao pozvao u Nikopolis.[11] Zadnja vijest o njemu u sv. pismu glasi, da je otišao u Dalmaciju.[12] Tradicija veli, da je umro kao biskup na Kreti, koja ga štuje kao svoga zaštitnika. Rimska crkva slavi mu uspomenu na 4. siječnja.

[1] Dj. 27 12. — [2] Dj. 2 11. — [3] Tit 1 4. — [4] Dj. 15 2. — [5] Gal. 2 1–5. — [6] 2. Kor. 8 23. — [7] 2. Kor. 7 6. — [8] 2. Kor. 2 13. — [9] 2. Kor. 8 6. — [10] 1 5. — [11] 3 12. — [12] 2. Tim. 4 10.

§ 137.

Povod i svrha.

Poslanicom ovom htio je Pavao da točnije u p u t i T i t a, kako će urediti crkvu, i da ga ujedno p o z o v e u N i k o p o l i s.

Svrha je dakle poslanice dvostruka; prva i glavna kazuje naputke, koga će postaviti za svećenika, daljnja pak, kako će postupati s krivim učiteljima. Nema naime sumnje, da je Tit naišao na poteškoće: neki su ga slabo cijenili, a neki otvoreno na nj navaljivali. Zato ga je Pavao ovom poslanicom oboružao svojim apostolskim ugledom, zapovjedio mu, da opomene i pobije protivnike, da ukori krive učitelje i da ih izopći, ako se ne bi primirili poslije ponovne opomene.

Ovi k r i v i u č i t e l j i slični su onima, na koje Pavao navaljuje u prvoj poslanici Timoteju, samo što su ovi jače isticali židovstvo. Pavao ih riše kao obrezanike,[1] prepiru se o zakonu,[2] nauke su njihove židovske bajke,[3] kojima cjepkaju crkvu poradi pogana dobitka. To su dakle židovski gnostici, kojima je nauka bila neka mješavina židovstva i poganske filosofije.[4] Druga, sporedna svrha poslanice jest poziv Pavlov, da Tit dogje u Nikopolis.

§ 138.

Sadržina i raspored.

Ova je poslanica pastoralna rasprava, koja se poslije duljega uvoda[5] i zaključka[6] dijeli u tri dijela.

U uvodu spominje Pavao, kako je ostavio Tita, da započeto djelo dovrši i postavi crkvene poglavare po gradovima. Pri tom ga moli u p r v o m dijelu[7], da pazi na njihovo vladanje i na njihovo znanje, kako će biti vrsni, da pobiju protivnike. U d r u g o m dijelu[8] nabraja dužnosti potrebne pojedinim staležima, kao na priliku starcima, ženama, mla-

[1] 1_{10}. — [2] 3_{9}. — [3] 1_{14}. — [4] 3_{9}. — [5] 1_{1-4}. — [6] 3_{12-15}. — [7] 1_{5-16}. — [8] 2_{1-15}.

dićima, robovima. Vršeći ove kreposti, spast će se općina. U t r e ć e m u dijelu[1] daje neke općene opomene, a zaključak sadržaje neke lične bilješke.

§. 139.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Da se uzmognemo snaći u silnim hipotezama, kada i gdje je ta poslanica pisana, valja nam držati na umu tri važna podatka poslanice: a) Pavao i Tit bili su na Kreti; Pavao je otišao, a Tit ostao;[2] b) Pavao je namislio zimovati u Nikopolisu;[3] c) U poslanici se napominju pomoćnici Pavlovi Tihik i Apolo.[4] Primijetiti nam je uz to, da je poslanica pisana kratko vrijeme poslije Pavlova boravka na Kreti, jer s ovakovim poukama nije Pavao dugo čekao. Na sve ovo, čini se, da su zaboravili, koji misle, da je poslanica pisana prije, za ili neposredno poslije Pavlova boravka u Efesu.[5]

Neki naime drže, da je Pavao pohodio Kretu za svoga osamnaestmjesečnoga boravka u Korintu; odavle da je za čas skočio na Kretu; kad se vraćao, zanijela ga bura, te je bio prisiljen zimovati u Nikopolisu. Drugi misle, da je Pavao prispio na Kretu, kad je putovao iz Korinta u Efes.[6] Obje hipoteze ne vrijede već zato, što Pavao onda još nije poznavao Apola.

Treći opet kažu, da je Pavao bio na Kreti za svoga dugoga boravka u Efesu. No tomu se protive Djela,[7] koja kažu, da je Pavao bio neprestano u Efesu. One, koji nastoje umetnuti boravak Pavlov na Kreti u zadnje putovanje Pavlovo u Jerusolim, pobija dovoljno Lukino točno nabrajanje mjesta, kojih se Pavao taknuo na tom putu. Da se pak pod Pavlovim boravkom na Kreti ne može misliti onaj pohod, kad je putovao u Rim,[8] vidi se po tom, što je Pavao taj čas bio sužanj i što kratko vrijeme poslije toga nije mogao pisati Titu, da će zimovati u Nikopolisu.

[1] 3_{1-11}. — [2] 1_{5}. — [3] 3_{12}. — [4] 3_{13}. — [5] Vidi Gloag, Paul. Ep. str. 421.- 423. — [6] Dj. 18_{18}. — [7] 19_{9} i 20_{31}. — [8] Dj. 27_{7}.

*

Nijedna dakle od navedenih hipoteza ne može da stoji, pa je jedino vjerojatno mišljenje onih, koji kažu, da je Pavao pisao poslanicu Titu, kad se oslobodio rimskoga sužanjstva. Iz Rima je otputovao Pavao u Spaniju i odatle pošao kratko vrijeme na Kretu. Jer se žuri, da pogleda ostale crkve u Aziji i Macedoniji, ostavio je Tita na otoku i pozvao ga, da dogje k njemu u Nikopolis. Prema tomu pisana je poslanica godine 65.

2. No gdje je pisana, to se ne da odrediti ni iz daleka; u Nikopolisu svakako ne, jer Pavao veli, da će ondje zimovati. I premda je najvjerojatnije, da od osam[1] gradova zvanih Nikopolis Pavao misli onaj u Epiru, ne da se ipak odrediti, iz kojega je mjesta poslanica pisana, jer je Pavao mogao biti od toga mjesta daleko, ali i blizu.

Glava šesnaesta. Prva poslanica Timoteju.

§ 140.

Timotej.

Listranin Timotej potekao je iz mješovite ženidbe; majka mu Eunika bila je pokrštena Židovka, a otac Grk.[2] Pokrstio ga Pavao, kad je došao prvi put u Listru, jer ga zove sinom svojim.[3] Boraveći u Listri na drugom svom putovanju uze ga Pavao za pomagača i obreže, jer je opće poznato bilo, da je otac njegov bio poganin.[4] Od toga časa bio je Timotej nerazdruživ drug Pavlov. Pratio ga u Filipe, Solun, Bereju i Atenu, odakle ga je Pavao poslao natrag u Solun, da učvrsti crkvu u vjeri.[5] U Korintu se sastade opet s Pavlom,[6] jer Pavao u objema poslanicama Solunjanima pozdravlja od Timoteja. Iz Korinta pratio je Pavla na putu u Jerusolim i bio uz njega na cijelom trećem putovanju. I za dvogodišnjega boravka Pavlova u Efesu bio je s njime, dok ga ne posla u Macedoniju[7] s nalogom, da

[1] Tri u Europi, četiri u Aziji, jedan u Egiptu. — [2] Dj. 16 1. — [3] 1. Tim. 1 2. — [4] Dj. 16 3. — [5] 1. Sol. 3 1 ss. — [6] Dj. 18 6. — [7] Dj. 19 22.

se spusti u Korinat.[1] Kad je Pavao ostavio Efes, sastade se s Timotejom u Macedoniji[2]. I na zadnjem putovanju u Jerusolim nije se Timotej odijelio od Pavla.[3] Ne znamo, dali je bio uz Pavla, kad je ovaj bio zasužnjen u Cesareji i putovao u Rim, jer ga Luka ne spominje; no pouzdano je to, da je Pavla tješio u prvom sužanjstvu rimskom, jer ga spominju sve tri poslanice pisane u to vrijeme.

Iz prve poslanice Timoteju razabiremo, da je Pavao, oslobodivši se sužanjstva rimskoga, ostavio Timoteja u Efesu, da uredi crkvu.[4] A kad je Pavao zapao u drugo rimsko sužanjstvo, zaklinje Timoteja, da dogje što prije k njemu.[5] Predaja pripovijeda, da je Timotej bio biskup u Efesu, a rimska ga crkva slavi kao biskupa i mučenika na 24. siječnja.

§ 141.

Povod i svrha poslanice.

1. Povod prve poslanice Timoteju bio je ovaj. Pogibli, što ih je Pavao navijestio, opraštajući se s efeskim crkvenim poglavarima u Miletu,[6] doista su se ispunile: u Efesu pojavili se krivi učitelji. Nema sumnje, da su ovi podrijetla židovskoga, jer uče zakon,[7] no uz to je nauka njihova sadržavala neke primjese poganske filosofije, lažno zvanoga razuma.[8] Zanimaju se beskonačnim rodoslovljem, praznovjerjem, babjim naklapanjima, ludim pitanjima i ispraznim brbljanjem.[9] Moral njihov brani ženidbu i zapovijeda čuvati se nekih jela,[10] a čini se, da su pobijali uskrsnuće, tumačeći ga duhovno.

U ono kratko vrijeme, što ga je Pavao proveo sada u Efesu, nije mogao da iskorijeni krive nauke, pa je ostavio svoga najmilijega učenika Timoteja, da u tom pravcu nastavi posao. A kako je on još bio mlad, i kako dosad nije ravnao nijednom crkvom, htio je Pavao, da svoje usmene naputke nadopuni poslanicom.

[1] 1. Kor. 4 17, 16 10, 11. — [2] 2. Kor. 1 1. — [3] Dj. 20 4. — [4] 1. Tim. 1 3. — [5] 2. Tim. 4 9. — [6] Dj. 20 29 i 30. — [7] 4 3. — [8] 6 20. — [9] 1 4. — [10] 4 3.

2. Svrha je dakle poslanici, da uputi Timoteja, kako će uzdržati na pravoj stazi efesku crkvu, u kojoj je prvi žar bio ohladio. Uz to daje i samomu mladomu Timoteju neke spasonosne naputke i opomene.

§ 142.

Posebni prigovori protiv autencije.

Autenciji ove poslanice, koju smo već sprijeda dokazali, dodati nam je još ovo. Imade pisaca,[1] koji priznaju poslanicu Titu i drugu poslanicu Timoteju, ali zabacuju prvu poslanicu Timoteju s ovih razloga:

a) Da poslanica sadržaje mnogo toga, što pišu druge dvije pastirske poslanice, a uz to ipak daleko zaostaje za njima. — Prvu polovinu prigovara priznajemo, no tomu je razlog taj, što je poslanicama Titu i drugoj Timoteju sličan povod i svrha, i što su pisane u kratkom razdoblju. Ali da ova poslanica zaostaje za drugima, to je subjektivno mišljenje.

b) Po prvoj Timoteju[2] izopćio je Pavao Himeneja, a u drugoj Timoteju[3] veli, da Himenej još uči krivo u Efesu. — Ne vidimo u tomu nikakova prigovora. Pavao je lijepo mogao izopćiti Himeneja, a on je mogao i nadalje širiti svoje krivovjerje po Efesu, ali izvan crkve.

c) Po prvoj Timoteju[4] bio je Timotej mlad čovjek, a ipak je od onoga vremena, kad ga je Pavao uzeo za pomagača, do časa, kad bi Pavao pisao tu poslanicu, moralo proteći oko petnaest godina. Dakle nije više bio mlad. — Da je Timotej bio mlad čovjek, saznajemo iz prve poslanice Korinćanima.[5] Pretpostavivši, da se Timotej pridružio Pavlu u osamnaestoj godini, bilo mu je u ovo vrijeme, kad Pavao piše poslanicu, oko 35 godina. A to je kod starih još mlad čovjek, a i za nas, kad pomislimo na Timotejevu čast i službu: bio je biskup u Efesu, a imao je da pročisti crkvu od krivih nauka.

[1] Vidi Cornely str. 576. bilj. 1. — [2] 1 20. — [3] 2 17. — [4] 4 12. — [5] 16 10 i 11.

d) U prvoj Timoteju[1] nalazi se kriva nauka, da će se žena spasti ragjajući djecu. Teško je, istina, protumačiti to mjesto. Gdjeki misle, da je Pavao htio tim reći, da će se žena spasti, ako bude djecu svoju, koju je rodila, kršćanski odgajala. No ako pazimo na kontekst i član *τῆς τεκνογονίας*, tad je smisao mjesta ovo: kako je po ženi došao grijeh, tako je po ženi došao i spas.

§ 143.

Raspored.

Prva poslanica Timoteju pastoralna je rasprava, koja se poslije kratkoga uvoda[2] i zaključka[3] dijeli prema glavama u šest manjih odjela. Prvi sadržaje pouku o valjanom propovijedanju riječi božje, drugi propise o javnoj molitvi, treći svojstva crkvenih zvaničnika, a četvrti upućuje Timoteja, kako će se vladati spram nevjernika. Peti odio[4] nabraja dužnosti pojedinih staleža, a šesti se[5] završuje posebnim poukama za Timoteja. U zaključku zaklinje Pavao svoga učenika, da očuva vjeru i da se čuva krive, tako zvane znanosti.

§ 144.

Gdje i kada je pisana.

1. Jedina bilješka za pobliže označenje vremena, kad je poslanica pisana, jest: na svom putu u Macedoniju ostavio je Pavao Timoteja u Efesu,[6] pa se nada, da će se skoro k njemu vratiti.[7]

I to je sve, ali ujedno dovoljno, da nam dokaže neispravnost mnogih mišljenja, kada da je poslanica pisana. Ne može biti poslanica pisana kratko vrijeme, iza kako je Pavao prvi put pohodio Efes,[8] jer onda crkva u Efesu još nije bila osnovana, i Pavao je tada putovao u Jerusolim, a ne u Macedoniju. Nije poslanica pisana, kad je Pavao

[1] 2 14 i 15. — [2] 1 1–2. — [3] 6 20 i 21. — [4] 5 1–6 2. — [5] 6 3–19. — [6] 1 3. — [7] 3 14. — [8] Dj. 18 19.

pobjegao iz Efesa poslije svoga dugoga boravka.[1] Jest doduše tada zaputio u Macedoniju, ali nije Timoteja ostavio u Efesu, već je taj otišao u Macedoniju pred njim[2] i bio s njime, kad je pisao drugu poslanicu Korinćanima.[3] Neispravno je i mišljenje onih, koji misle, da je Pavao za svoga boravka u Efesu ostavio na čas Efes, jer o takvim izletima iz Efesa ne znadu Djela ništa. A kako bi Pavao kad se kasnije opraštao s poglavarima efeskim u Miletu, mogao ovima proricati o krivovjerju, za koje veli poslanica, da već postoji?

Bezuspješni su dakle svi pokusi staviti ovu poslanicu u vrijeme prije Pavlova sužanjstva, pa je jedini pravi ovaj: Oslobodivši se Pavao rimskoga sužanjstva, došao je s Krete u Efes, ostavio ovdje Timoteja, i otišao dalje sam, da pregleda crkve u Macedoniji i Ahaji. Prema tomu držimo, da je poslanica pisana g o d i n e 65. U tom nas utvrgjuje i mišljenje svih tumača, da su sve pastirske poslanice pisane u isto vrijeme, jer to pokazuje njihova sadržina i način pisanja.

2. Mjesto, gdje je pisana, ne da se označiti pobliže. Poslanica kaže, da je Pavao ostavio Timoteja, kad je otišao u Macedoniju.[4] Po tom sude općenito, da je pisana u M a c e d o n i j i. Neki rukopisi imadu očito krivi potpis *ἔγραψεν ἀπὸ Λαοδικείας*, jer put iz Efesa u Macedoniju ne vodi preko Laodiceje. Drugi rukopisi primjećuju, da je poslanica pisana u Ateni, ali zato nema nikakovih dokaza.

Glava sedamnaesta. Druga poslanica Timoteju.

§ 145.

P o v o d.

1. Po drugi je put upao Pavao u sužanjstvo. Ne znamo, gdje su ga uhitili, i nagagjamo, da mu se upisuje u krivnju, što je kršćanin i što propovijeda vjeru Isusovu. Zato čami

[1] Dj. 20 1. — [2] Dj. 19 22. — [3] 2. Kor. 1 1. — [4] 1 3.

u tamnici u Rimu;[1] prijatelji su ga ostavili i veoma je pogibeljno k njemu doći.[2] Već je i na sud pozvan bio i branio se,[3] ali dobro uvigja, da mu nema spasa, i kao da već gleda smrt.[4] Ž e l j a, d a v i d i još jedanput svoga miloga učenika T i m o t e j a, potakla ga, da napiše ovu poslanicu, pa ga zove, neka k njemu dogje, što prije može. I jer ne zna, hoće li ga živ dočekati, moli ga, da bude vjeran svojoj službi i da se čuva krivih učitelja.[5]

Poslanica ova nije pisana onim službenim tonom, kojim su druge pastirske, i ne nabraja svojstava i dužnosti crkvenih zvaničnika, već naginje više na prijateljski list, koji sadržaje mnogo privatnih bilježaka.

2. Opće je mišljenje, da je Timotej, kojemu je upravljena ova poslanica, bio u to vrijeme još u Efesu. U prvoj naime poslanici, koja je bez sumnje poslana u Efes, spominje Pavao Himeneja,[6] kojega je izopćio, a i u drugoj poslanici napominje i opet isto lice.[7] Dali je i Aleksandar[8], kojega je takogjer imenovao u objema poslanicama, ista ličnost, ne da se dokazati nepobitno, jer je to ime u Grka veoma često. Što neki sude po riječima: Tihika sam poslao u Efes,[9] da Timoteja nije bilo u Efesu, krivo je. Iz ovih riječi ne slijedi nužno, da je Tihik došao u Efes prije, nego je stigla poslanica.

§ 146.

Sadržina i osobitosti.

1. Srdačan ovaj list pisan je slobodno, pa se u njemu prepleću službene opomene s prijateljskim vijestima. Dijele ga pored uvoda i zaključka u dva dijela. U uvodu[10] očituje Pavao vruću svoju želju, da vidi Timoteja. U p r v o m dijelu[11] sokoli Timoteja, da savjesno vrši svoje dužnosti pored svih nevolja, kojima je izvrgnut propovjedač riječi božje. U d r u g o m u[12] razlaže dužnosti, koje ga čekaju

[1] 1 16, 17. — [2] 1 17. — [3] 4 16. — [4] 4 6–8. — [5] 4 3. — [6] 1. Tim. 1 20. — [7] 2. Tim. 2 17. — [8] 1. Tim. 1 20; 2. Tim. 4 14. — [9] 2. Tim. 4 12. — [10] 1 1–5. — [11] 1 6–2 13. — [12] 2 14–4 18.

protiv krivih učitelja. U zaključku[1] govori Pavao o svom teškom stanju, dodaje neke lične bilješke i šalje blagoslov Timoteju i cijeloj općini.

2. Ovo je po svoj prilici **zadnja poslanica**, što ju je Pavao pisao, a jamačno zadnja, koja je do nas došla, pa je zato smatramo Pavlovom oporukom. Sadržina poslanice otvora nam srce Pavlovo, njegovu ljubav spram Timoteja i revnost za širenje vjere; odaje mir, kojim gleda u svoj grob, i pouzdanje, kojim je upro pogled spram neba. Tuga, što su ga prijatelji ostavili, kazuje, kakova mu je bol pritisla srce, pa želi, da vidi barem Timoteja: premda stoji na pragu nebeskom, ipak ćuti svu težinu ljudskoga srca.

§ 147.

Gdje i kada je pisana.

1. Poslanica nam podaje dosta hronologijskih bilježaka, kada je pisana. Pavao piše poslanicu u tamnici u Rimu;[2] putovao je preko Mileta, gdje je ostavio Trofima, i po svoj prilici preko Korinta, gdje je ostao Erast.[3] Moli Timoteja, da mu donese kabanicu i knjige, što ih je ostavio u Troadi.[4] Sve su nam ove sitnice od dragocjene vrijednosti, da označimo mjesto, gdje je poslanica pisana.

2. Jasno je, da je Pavao zasužnjen u Rimu, a lijepo se dade dokazati, da to nije prvo rimsko sužanjstvo, kako neki hoće. U prvom rimskom sužanjstvu bio je Pavao u najmljenoj kući, i svatko je slobodno došao k njemu;[5] u ovom je sužanjstvu veoma pogibeljno pohoditi Pavla.[6] Za prvoga je sužanjstva bio sjeguran, da ga čeka sloboda,[7] dok ovdje ne sumnja, da će umrijeti mučeničkom smrti.[8] Za prvoga je sužanjstva Timotej jednako uz njega, jer ga spominje u svim poslanicama, što ih je pisao u to vrijeme. Sad su ga prijatelji ili ostavili, ili ih je razaslao, da šire vjeru; a lica, što ih navodi, posve su druga od onih prijašnjih.[1] U našem nas mišljenju utvrgjuje i ovaj nepobitan dokaz. Pavao je prispio u Rim preko Mileta i Korinta,[2] a kad je putovao u prvo rimsko sužanjstvo, nije se taknuo ni Mileta ni Korinta. Zato velimo, da je Pavao pisao ovu poslanicu **u Rimu** za svoga drugoga sužanjstva **kratko vrijeme prije smrti svoje.**

[1] 4 19—22. — [2] 1 16, 17. — [3] 4 20. — [4] 4 13. — [5] Dj. 28 30. — [6] 1 17. — [7] Filem. 22. — [8] 4 6.

Bilješka. Nitko ne pobija, da su sve tri pastirske poslanice pisane nekako u isto vrijeme, a svakomu je opet jasno, da je druga Timoteju pisana zadnja, za drugoga Pavlova sužanjstva. Poslanice Titu i prva Timoteju pisane su izmegju prvoga i drugoga sužanjstva, no upravo je nemoguće reći, koja je od ovih zadnjih pisana prije, jer za to nema nikakovih podataka ni u poslanicama ni u crkvenoj povjesti.

B) Katoličke poslanice.

Glava prva. Katoličke poslanice uopće.

§ 148.

Uvod.

1. Poslanica sv. Jakova, dvije Petrove, tri Ivanove i jedna sv. Jude zovu se jednim imenom katoličke poslanice. Natpis taj sastavljen je od *κατά* i *ὅλος* (*καθολικός*) i znači etimologijski općenit, sveopći.

Za razliku od Pavlovih poslanica, koje su upravljene bile pojedinim općinama ili licima, označiše riječju „**katoličke**“ one poslanice, što su namijenjene bile širemu općinstvu. U tom smislu zove već Klement Aleksandrijski odluku sabora jerusolimskoga upravljenu: his, qui sunt Antiochiae et Syriae et Ciliciae fratribus ex gentibus, katoličkom poslanicom.[3] Fragmentum Muratorianum[4] zove tako Judinu poslanicu, upravljenu svim kršćanima,[5] a Origen poslanicu Petrovu, odaslanu kršćanima male Azije.[6] Kasnije se protegnuo taj natpis i na druge poslanice. Tako govori

[1] 4 11 ss. — [2] 4 20. — [3] Clem. Alex. Strom. IV. 15 (M. 7, 1304). — [4] Fragm. Murat. red. 68. — [5] Jud. 1 1. — [6] Euseb. Hist. ecc. VI. 25 (M. 20, 581); Pet. 1 1.

Eusebije[1] i Jeronim:[2] de septem epistolis catholicis. Općenitim naime poslanicama pripojiše i manje Ivanove, premda su namijenjene užemu krugu, a to zato, da budu sve tri zajedno, a i zato, što i ove dvije raspravljaju općenita pitanja. Napokon je riječ „catholicus" postala terminus technicus, kojim se označuje ovih sedam poslanica za razliku od ostalih skupina novozavjetnih knjiga, kao evangjelja, Djela, Pavlovih poslanica i Otkrivenja. Kad je poslije nekoga vremena cijela crkva primila svih sedam poslanica, uzimahu neki pisci[3] riječ catholicus u istom značenju kao canonicus. Pavlovu poslanicu Židovima nikad nijesu zvali katoličkom, jer je upravljena samo crkvi u Jerusolimu ili Palestini.

2. Prva poslanica Petrova i prva Ivanova mogu da se iskažu istim važnim dokazima za svoju autenciju, kakovima i Pavlove poslanice; već od početka crkve Hristove poznavale su ih sve općine na istoku i zapadu. Zato ih Eusebije broji megju homologumena.[4] Za ostale katoličke poslanice ne jamče nam toliki i tako važni svjedoci, pa ih Eusebije vrsta megju antilegomena. Razlog je tomu, što su za ove poslanice jamčile tek neke crkve. No kad se poslije progona saobraćaj megju pojedinim crkvama olakotio, priznale su sve općine i ostale katoličke poslanice autentičnima i uvrstale ih u kanon. Za vjerodostojnost njihovu jamče nam najstariji sveti oci, koji podsjećaju na katoličke poslanice, ili ih navode. Imade ih svekolike najstariji latinski prijevod Itala, a za sirski Pešito još se prepiru, dali je prvotno sadržavao sve katoličke poslanice. Podsjećaju na njih i najstariji katolički spisi, kao na priliku poslanica Barnabina, Klementa Rimskoga, poslanice Ignacijeve i Pastor Hermae. Poradi toga uvrstali su ih mlagji sveti oci, kao Atanasije, Augustin, Jeronim, bez ikakve sumnje u listinu svetih knjiga.

[1] Euseb. Hist. ecc. II. 23 (M. 20, 205). — [2] S. Hieron. de vir. ill. 2, 4 (M. 23, 639). — [3] Cassiod. Institut. div. lit. 8 (M. 70, 1126); Ven. Beda, Prolog. super septem ep. canonicas (M. 93, 9). — [4] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 269).

3. Latinska i grčka crkva broji sedam katoličkih poslanica. Mjesto im je u većini rukopisa izmegju Djela i Pavlovih poslanica, pa ih i mnoga grčka izdanja[1] stavljaju pred Pavlove poslanice. U kodeksu sinajskom nalaze se katoličke poslanice poslije Pavlovih, a pred Otkrivenjem. To im je mjesto doznačila i Vulgata.

4. Najstariji rukopisi i prijevodi regjaju katoličke poslanice onako, kako stoje u današnjem sv. pismu. Toga se poretka drže i istočni sveti oci, a u zapadnu ga je crkvu uveo sv. Jeronim. Istočna se crkva obazirala u tom pogledu na onaj poredak, kojim sv. Pavao vrsta stupove crkve u poslanici Galaćanima.[2] Neki latinski rukopisi, držeći se dostojanstva apostola, stavljaju Petrove poslanice na prvo, Ivanove na drugo mjesto, a zatim Jakovljevu i Judinu.

Po hronologijskom redu treba ih vrstati ovako: Jakovljeva, prva Petrova, Judina, druga Petrova, prva, druga i treća Ivanova.

5. Velika je vrijednost katoličkih poslanica; bez njih, čini se, bio bi novi zavjet nepotpun. Katoličke poslanice popunjuju Pavlove od prilike onako, kako Ivanovo evangjelje sinoptike. Pavao nam riše objektivnu stranu vjere Isusove; sa subjektivne strane nadopunju je poslanice sv. Ivana. Pavao traži osobito vjeru, Petar ufanje, Ivan ljubav, a Jakov dobra djela. Tako je praktična strana kršćanske nauke, koje se Pavao taknuo tek mimogred, prostranije obragjena u katoličkim poslanicama.

Glava druga. Poslanica sv. Jakova.

§. 149.

Pisac.

1. Po prvom stihu napisao je poslanicu: Jacobus Dei et Domini nostri Jesu Christi servus. Sv. pismo novoga

[1] Tischendorf. Westcott i Hort. — [2] 2 9.

zavjeta poznaje više Jakova: Jakova, sina Zebedejeva, brata sv. Ivana apostola;[1] Jakova, sina Alfejeva;[2] a neki hoće, da imade i treći Jakov, kojega sv. pismo zove brat Gospodinov,[3] i koji je indentičan s Jakovom, biskupom jerusolimskim. Pisac ove poslanice može da bude jedan od ove trojice, jer poslanicu kakova nepoznata Jakova ne bi vjernici nikad uvrstali u kanon.

Pita se sada, koji je od ovih Jakova napisao našu poslanicu? Danas priznaju svi, da je nije napisao Jakov stariji, sin Zebedejev i brat Ivanov, jer je toga dao pogubiti Irud Agripa g. 44.,[4] a naša poslanica podsjeća na poslanicu Rimljanima, koja je pisana mnogo kasnije. Dobro je zato primijetio sv. Jeronim, da se silno varaju, koji misle, da je ovu poslanicu napisao Jakov,[5] brat Ivanov.

Stoga drže jedni, da je pisac poslanice Jakov mlagji, sin Alfejev, a drugi misle na Jakova, brata Gospodinova, biskupa jerusolimskoga.[6] Mi ćemo dokazati, da je Jakov, sin Alfejev, i Jakov, brat Gospodinov, jedno i isto lice. Sv. Pavao veli jasno, da je Jakov, brat Gospodinov, bio apostol,[7] a u popisu apostolskom poznaje sv. Luka[8] dva apostola pod imenom Jakova, i pošto je u Djelima[9] spomenuo mučeničku smrt Jakova starijega, sina Zebedejeva i brata Ivanova, pripovijeda u daljnjem tečaju Djela o drugom Jakovu bez ikakove oznake. Toga bi morao bio pobliže označiti, da su u to vrijeme živjela još dva Jakova. Taj je Jakov uživao velik ugled megju apostolima. Njemu javlja Petar, da se oslobodio zatvora;[10] zaključak sabora jerusolimskoga njegov je prijedlog;[11] Pavao ga zove stupom crkve.[12] Svega toga ne bi bilo, da taj Jakov nije bio apostol, jer je Isus apostolima ostavio vlast u crkvi. S ovih su razloga gotovo svi sveti oci držali Jakova apostola za pisca poslanice i za isto lice s Jakovom, bratom Gospo-

[1] Mt. 10 3. — [2] Mt. 10 3. — [3] Mt. 13 55; Mr. 6 3. — [4] Dj. 12 2. — [5] S. Hier. Comm. in ep. ad Galat. I. 19 (M. 26, 354). — [6] Vidi Cornely, str. 593. bilj. 4. i 5. — [7] Gal. 1 19. — [8] 6 14. — [9] 12 2. — [10] Dj. 12 17. — [11] Dj. 15 13 ss. — [12] Gal. 2 9.

dinovim. Ovu identičnost priznaje i sabor trindentski veleći, da je Jakovljevu poslanicu napisao Jakov apostol t. j. sin Alfejev.[1]

2. Pisac poslanice bio je dakle Jakov, sin Alfeja ili Klope, koji je bio po svoj prilici brat sv. Josipa, pa se zato Jakov zove brat Isusov. Sv. ga Marko zove: Jacobus minor,[2] za razliku od Jakova, sina Zebedejeva, jer je od ovoga bio ili mlagji ili manji. Poslije uskrsnuća ukazao mu se Isus nasamo,[3] a Djela ga spominju više puta.[4] Sv. Jeronim tvrdi, da su ga apostoli postavili za biskupa u Jerusolimu,[5] a Eusebije pripovijeda, da se zvao justus poradi velikih svojih kreposti.[6] Jednoglasna crkvena predaja kazuje, da je provodio strog život: ni mesa jeo, ni vina pio, a od klečanja otvrdnula mu koža na koljenima kao u deve.[7] Iz svega, što o smrti njegovoj navodi usmena predaja, probija ova historijska jezgra. Svetošću života obratio je mnoge Židove na kršćanstvo. Pored svih prijetnja Farizeja ostade Jakov čvrst u vjeri. Da ga ustraše, dovedoše ga na hram zahtijevajući, da odavle progovori narodu o Isusu propetomu. A kad je i ovdje utvrgjivao sakupljene u vjeri, baciše ga s hrama i počeše kamenovati, dok ga jedan valjar ne utuče batinom.

§ 150.

Naslovnici.

1. Poslanica je upravljena: duodecim tribubus, quae sunt in dispersione.[8] Pod tim se mogu razumijevati samo Židovi, koji su poslije babilonskoga sužanjstva bili rasijani po cijelome svijetu. Zato se u poslanici zove Abraham naš otac,[9] a čitatelji poslanice sakupljaju se u sinagozi.[10] Jasno je nadalje, da je poslanica namijenjena samo pokrštenim Židovima. Sebe zove pisac slugom Hri-

[1] Sess. XIV. de extrema unctione can. 1, 3. — [2] Mr. 15 40. — [3] 1. Kor. 15 7. — [4] 12 17, 15 13, 21 18. — [5] S. Hier. de vir. ill. 2 (M. 23, 609). — [6] Euseb. Hist. ecc. II. 1 (M. 20, 136). — [7] Euseb. Hist. ecc. II. 23 (M. 20, 197. 204). — [8] 1 1. — [9] 2 21. — [10] 2 2.

stovim,[1] a za čitatelje kaže, da ih je rodila riječ istine,[2] da vjeruju u našega slavnoga Isukrsta[3] i čekaju dolazak njegov.[4]

2. Kako nigdje izvan Palestine nije bilo čistih židovsko-kršćanskih općina, s pravom dodaju mnogi, da je Jakov namijenio poslanicu i *pokrštenim poganima*.[5] Poput Isusa[6] smatra i Jakov dvanaest plemena izraelskih za stablo ili podrijetlo, iz kojega je poteklo duhovno potomstvo Abrahamovo.[7] Jakovljevi su čitatelji „in dispersione", a to znači, da su rasijani megju grješnicima po cijelom svijetu, kako su nekoć Židovi bili rastepeni po cijelome kraljevstvu babilonskom. Kao biskup u Jerusolimu, kamo su u prvo vrijeme hodočastili pokršteni Židovi i pogani, uživao je Jakov veliki ugled kod svih vjernika, pa je od njih mogao saznati za općenito stanje crkve, i po njima se poslanica njegova mogla daleko raširiti. Zato velimo, da je poslanica u prvom redu namijenjena pokrštenim Židovima, ali ne isključuje ni pokrštenih pogana.

§ 151.

Povod i svrha.

1. Čini se, da su poslanicu ovu izazvale *krive nauke antinomista*, koji su učili, da je za spasenje dovoljno vjerovati, a nije potrebno činiti dobra djela.[1] Primivši naime vjeru Isusovu držali se pokršteni Židovi iz početka strogo zakona Mojsijeva. No tumačeći kasnije krivo neka mjesta Pavlovih poslanica mislili su, da je za spasenje potrebna jedino vjera u onoga Mesiju, koji je došao na svijet, a ne i u onoga, koji će još jednom doći, da sudi. Držeći, da su prosti od svakoga zakona, upadoše u različite grijehe.

Kako kod pogana, tako je i kod Židova primilo vjeru veoma malo bogataša, a mnogo više siromaha. Ovakove su kršćane smatrali Židovi za odmetnike, pozivali ih na

[1] 1 1. — [2] 1 18. — [3] 2 1. — [4] 5 7. — [5] Cornely str. 602. ss. — [6] Mt. 19 28. — [7] Rim. 4 12.

svoje sudove i zatvorali. Odatle velika pogibao, da se pokršteni ne vrate k židovstvu. Pokršteni pak siromašni Židovi iskazivali su u sastancima svojima veliku čast bogatašima, a to se bolno doimalo mnogih članova crkve.

2. Zato je glavna svrha poslanice, na koju se pisac ponovno vraća, kako *nije moguće, da se spasemo bez dobrih djela*. Ujedno nastoji Jakov, da *vjerne utješi u nevoljama*, kojima su izvrgnuti, i da ih odvrati od pogrješaka, u koje su upali.

Poslanica pretpostavlja glavne istine kršćanske kao poznate i gradi na njima praktičan život. Raspravlja, kako nema koristi od vjere, koja ne vrši dobrih djela, od ljubavi, koja se gubi u dobrim željama, pa naglasuje moralni život, koji stoji u tome, da činimo dobra djela i da se kanimo pogrješaka, kojima se rado podaju ljudi na ovome svijetu.

§ 152.

Raspored i osobitosti.

1. Sadržina ove poslanice veoma je raznolika. Pokraj natpisa[1] dijele je u tri dijela. *Prvi*[2] opominje na ustrajnost i strpljivost u vjeri. U *drugome*[3] se obara pisac na neke vjerske zablude. U *trećemu*[4] odvraća od pogrješaka i upućuje na kreposti.

2. Knjiga se ova razlikuje od običnih poslanica. Počinje se doduše pozdravom, ali se ne završuje kao poslanica. Ne dokazuje i ne razglaba tâjnâ vjere, već je puna moralnih nauka, što se prelijevaju u jedrim rečenicama. U tom je smislu nalik na sinoptička evangjelja. Misli joj teku slobodno, pa nam je teško naći megju njima vez.

Stil je živahan. Podsjeća na pjesničke izraze i obiluje slikama. Jezik je čist, a riječi birane, da zgodno izraze misao.

Velika je *praktična vrijednost* ove poslanice. Odvraća od raznih pogrješaka: zla ovoga svijeta ne treba

[1] 1 1. — [2] 1 2–2. — [3] 2–4 6. — [4] 4 7–5.

pripisivati Bogu, siromahe ne valja prezirati, jezik treba da držimo na uzdi i t. d. Upućuje nas, da vršimo razne kreposti: ustrpljivost u kušnjama, poniznost uz pouzdanje u Boga; napastima se valja okoristiti, a grješnike obraćati na pravi put.

§ 153.

Autencija.

1. U prvo crkveno doba sumnjalo se malo o ovoj poslanici. Fragmentum Muratorianum ne navodi je; ali kako je to samo ulomak, ne može da nam svjedoči protiv autencije poslanice. Zato misle učenjaci, da u potpunom tekstu ove listine nije manjkala. Eusebije vrsta je megju antilegomena, ali dodaje, da je čita većina crkava, a sam je više puta upotrebljava.[1] Jeronim primjećuje, da je i Jakov pisao jednu katoličku poslanicu, za koju vele, da ju je izdao netko drugi pod njegovim imenom, pa se tijekom vremena dovinula kanonskoga ugleda.[2] Ove su sumnje potekle odatle, što u prvo vrijeme nije bilo stalno, tko je napisao poslanicu, pa se nije znalo, dali joj je pisac bio nadahnut.

2. Ipak nam za vjerodostojnost ove poslanice jamče mnogi vanjski razlozi. Neki nazrijevaju, da nam za nju svjedoči već sv. Petar, jer ju je u svojoj poslanici često upotrijebio.[3] Pastor Hermae prepisao je iz naše poslanice pet stihova doslovno, a na drugih deset podsjeća.[4] Irenej vadi iz nje svoje dokaze protiv gnostika.[5] Klement Rimski zove Abrahama prijateljem božjim.[6] Prvi je Origen izrično pripisuje sv. Jakovu.[7] Imade je Itala, a i sirski Pešito, koji nema četiriju manjih poslanica. Megju svete knjige broji je već koncil kartaški g. 397.

3. Još su jači nutarnji dokazi. Već natpis: Jacobus Dei et Domini nostri Jesu Christi servus, jamči za autenciju poslanice. Da je skovana, jamačno bi glasio natpis: Jakov apostol ili biskup jerusolimski ili brat Gospodinov. I nikad ne bi crkva primila bila poslanicu kakova nepoznata Jakova, niti bi patvorač bio pisao onom odlučnošću, kojom odiše poslanica.

Cijela sadržina poslanice odgovara pobožnomu Jakovu i njegovu vremenu. „Uzvišenom sadržinom, koja je prožeta jednostavnom, ali dubokom naukom Hristovom, diže se poslanica daleko nad sve kasnije neapostolske spise“[1]

4. Kardinal Kajetan i Erazmo sumnjali su više o piscu, nego o apostolskom podrijetlu ove poslanice. Luter ju je zabacio, jer jasno uči, da vjera ništa ne koristi bez dobrih djela. Racionaliste je poriču iz ništetnih razloga. Dok Rénan misli, da Jakov kao Židov nije nikada mogao pisati tako čistom grštinom, veli Schleiermacher, da umjetan jezik poslanice dokazuje, da pisac nije znao grčki. Ako drugi misle, da se Jakovljeva poslanica protivi Pavlovima, jer one traže vjeru, a ova dobra djela, odgovaramo, da je Jakov htio ispraviti kriva mišljenja onih, koji su zlo shvatili poslanice sv. Pavla.[2]

§ 154.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Dva su kriva mišljenja o vremenu, kad da je pisana poslanica Jakovljeva. Jedno veli, da je napisana prije sabora jerusolimskoga, jer da u njoj nema govora o pokrštenim poganima.[3] Ali prije sabora apostolskoga nije se vjera mogla raširiti tako daleko, kako to pretpostavlja poslanica, niti se moglo megju prve kršćane ušuljati onoliko zloporaba, koliko ih pisac kori. Svakomu je napokon jasno, da poslanica pobija neka krivo shvaćena mjesta Pavlove poslanice Rimljanima[4] i Galaćanima,[5] koje su pisane poslije sabora jerusolimskoga. Zabaciti nam valja i drugo mi-

[1] Euseb. Hist. ecc. III. 25; II. 23 (M. 20, 269; 205). — [2] S. Hier. de vir. ill. 2 (M. 23, 609). — [3] Gutjahr str. 272. Isp. 1. Pet. 1 6, 7. i Jak. 1 2, 3 itd. — [4] Cornely str. 612. bilj. 6. — [5] S. Iren. c. haer. IV. 13, 16 (M. 7, 1009; 1016). — [6] S. Clem. Rom. 1. Cor. 10, 17; Jak. 2 23. — [7] Orig. Comment. in Joan. (M. 14, 569).

[1] Gloag, Cath. Ep. str. 27. — [2] Vidi Cornely str. 614 ss. — [3] Vidi Vigouroux, Diction. III. col. 190. — [4] 4 3. — [5] 3 22.

šljenje, da je poslanica pisana poslije razorenja Jerusolima, jer je Jakov, pišući poslanicu, bio biskup u Jerusolimu, a o kakvoj buni židovskoj nema u njoj ni spomena.

Jakov je umro g. 62. i podsjeća na poslanicu Rimljanima, koja je pisana g. 59. Naša je dakle poslanica pisana bez sumnje *oko godine* 60.

2. U Jerusolimu bio je sv. Jakov biskup, i nije svoje stolice nikad ostavio.[1] Zato priznaju svi, da je poslanica pisana u *Jerusolimu*. I poredbe, kojima potkrepljuje nauke svoje, uzete su iz palestinskoga podneblja.[2] Pisati okružnicu svima pokrštenim Židovima mogao je samo biskup svetoga grada, kamo su se svraćale uspomene i misli Židova.

Glava treća. Prva poslanica sv. Petra.

§ 155.

Pisac.

1. Sv. pismo poznaje samo jednoga *Petra*, poglavicu apostola, pa nema sumnje, da je taj napisao našu poslanicu. Rodio se u Bethsaidi na jezeru genesaretskom.[3] Zvao se Simon[4] i po ocu dobio pridjevak sin Jonin ili Ivanov.[5] Bavio se ribarenjem[6] i poslije ženidbe preselio u Kafarnaum.[7] Brat ga Andrija dovede k Isusu,[8] koji mu je kasnije promijenio ime u Petar,[9] stijena, pećina, u znak velike službe i časti, koja ga je čekala. Petar je pratio Isusa u Kanu, zatim u Jerusolim i natrag u Galileju, gdje se opet latio ribarenja. Poslije obilnoga ribolova ostavi sve svoje i življaše samo za Isusa.[10]

Kad je Isus sebi odabrao apostole, postavi Petra na čelo apostolskoga zbora. U listini naime apostolskoj stoji Petar uvijek na prvom mjestu, a Matej ga izrično zove prvakom.[11] Trajno se spominje na prvom mjestu izmegju one trojice,

[1] Isp. Dj. 15 13, 21 18—23, Gal. 1 19. — [2] Isp. 1 6, 3 4, 3 12, 5 14, 5 17, 5 7 itd. — [3] Iv. 1 44. — [4] Iv. 1 41, Dj. 15 14. — [5] Iv. 21 15. — [6] Mt. 4 18. — [7] Mt. 8 14. — [8] Iv. 1 42. — [9] Mt. 16 18. — [10] Lk. 5 1 ss. — [11] Mt. 10 2, Dj. 1 13.

koju je Isus osobito odlikovao. Pribivao je uskrisenju kćeri Jairove,[1] vidio Isusovo preobraženje[2] i bio svjedok duševne muke njegove u vrtu Gethsemani.[3]

Svoju ljubav spram Isusa očitovao je u više navrata. Kad neki učenici ostaviše Isusa poslije govora o kruhu života, odgovori Petar: „Gospodine, komu ćemo ići, ti imaš riječi vječnoga života“.[4] Kod Cesareje Filipove očitova Gospodinu svečano: „Ti si Hrist, sin Boga živoga“; na što mu odvrati Isus: „Ti si stijena, na kojoj ću sazdati crkvu svoju“.[5] Pouzdavajući se odviše u sile svoje, bio je pripravan, da umre s Isusom;[6] i u vrtu Gethsemani htjede obraniti Isusa mačem.[7] Jedini je on s Ivanom pošao u predvorje velikoga svećenika,[8] ali je ovdje tri puta zatajao Gospodina; no već na pogled Isusov gorko je oplakao grijeh svoj.[9]

Poslije uskrsnuća ukaza se Isus Petru megju prvima,[10] i postavi ga na jezeru genesaretskom vrhovnim pastirom svoga stada.[11] Kao takav vršio je Petar savjesno službu svoju. Ravna izborom Matije[12], govori mnoštvu naroda na Duhove,[13] kao prvak brani vjeru Isusovu pred sinedrijem.[14] Pregledava crkve u Samariji i isključuje Simona Maga;[15] prvi krsti pogane.[16].

Pogubivši Jakova starijega, dao je Herod Agripa zatvoriti Petra, no angjeo ga oslobodi zatvora, i on ode na drugo mjesto.[17] To je po svjedočanstvu svih otaca bio Rim, kamo je Petar bio prispio za carovanja Klaudijeva, biskupovao ondje dvadeset i pet godina i umro kao mučenik g. 67. po svoj prilici na 29. lipnja.

2. Ma kako pobijali protestanti Petrov boravak u Rimu, nema o njemu nikakove sumnje. Poslanice Klementa Rimskoga označuju jasno, da je Petar umro kao mučenik u Rimu.[18] Ignacije Antiohijski piše Rimljanima, da im ne može

[1] Mr. 5 37. — [2] Mt. 17 1 ss. — [3] Mt. 26 37. — [4] Iv. 6 68. — [5] Mt. 16 18. — [6] Mt. 26 35, — [7] Iv. 18 10. — [8] Iv. 18 16. — [9] Mt. 26 75. — [10] Lk. 24 34. — [11] Iv. 21 15—18. — [12] Dj. 1 15. — [13] Dj. 2 14 ss. — [14] Dj. 5 29. — [15] Dj. 8 14. — [16] Dj. 10 1 ss. — [17] Dj. 12 17. — [18] S. Clem. Ep. c. 5 i 6.

zapovijedati kao Petar i Pavao.[1] Eusebije veli, da je sv. Marko napisao svoje evangjelje po propovijedanju sv. Petra u Rimu.[2] Irenej kaže, da je Matej izdao svoje evangjelje, kad su Petar i Pavao propovijedali u Rimu i osnovali crkvu.[3] Zato dobro primjećuje Döllinger: Nepobitna je povjesna činjenica, da je Petar djelovao u Rimu; ako je to izmišljotina, onda je cijela stara povjest izmišljotina.[4]

§ 156.

Naslovnici.

Odaslana je poslanica: electis advenis dispersionis (*διασποϱᾶς*) Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae.[5]

Natpis je ovaj zaveo mnoge, da je Petar propovijedao u maloj Aziji. Oslanjajući se na izjavu Origena, koji kaže, da se čini, te je Petar bio u maloj Aziji,[6] tvrde Eusebije[7] i Jeronim[8], da je Petar širio vjeru u tim zemljama. No i riječi i poredak pokrajina male Azije odaju, da se izjave ovih pisaca oslanjaju samo na našu poslanicu. Nema naime sumnje, da je crkve u maloj Aziji osnovao sv. Pavao i njegovi učenici. Zato radije pristajemo uz one, koji tvrde, da je sv. Petar djelovao na zapadu, ako i jest kojiput prošao malom Azijom. Nijednom naime riječi ne napominje Petar u našoj poslanici, da je propovijedao evangjelje naslovnicima poslanice, već govori o vjesnicima vjere u trećem licu.[9]

Po riječi *διασποϱά* drže jedni, da je poslanica namijenjena pokrštenim Židovima.[10] Pozivaju se u to ime na mnoge navode iz staroga zavjeta, kojima obiluje poslanica. Ali i poslanica Galaćanima, pa Rimljanima vrvi navodima iz staroga zavjeta, a ipak je namijenjena crkvama, u kojima su pokršteni pogani brojem daleko nadmašili pokrštene Židove.

[1] S. Ignat. M. ad Rom. 4. — [2] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20, 300). — [3] S. Iren. c. haer. III. 1 (M. 7, 844). — [4] Döllinger, Christenthum und Kirche. Regensburg 1860. str. 313. — [5] 1 1. — [6] Origen. in Genes. III. (M. 12, 92). — [7] Euseb. Hist. ecc. III. 4 (M. 20, 220). — [8] S. Hieron. de vir ill. 1 (M. 23, 638). — [9] 1 12. — [10] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 127 i 128.

Većim pravom tvrde drugi, da je poslanica upravljena kršćanima uopće t. j. pokrštenim poganima i Židovima.[1] U mnogu naime od pomenutih pokrajina uveo je luč svete vjere sv. Pavao, a u provincijama Pontus, Cappadocia i Bithynia čini se, da su propovijedali učenici Pavlovi. Poznato nam je iz Djela, da su crkve u Galaciji i Aziji bile sastavljene od nerazmjerno većega dijela pokrštenih pogana. Nekolicina Židova, što je ovdje povjerovala, nije sačinjavala posebne crkve, već su svi kršćani bili jedno tijelo. I u samoj poslanici imade jasnih tragova o pretežnosti pokrštenih pogana. Naslovnici su živjeli u vjerskom neznanju;[2] nekad ne bijahu narod, a sad su narod božji;[3] prije krsta proveli su vrijeme života u grijesima i bogumrskom neznaboštvu.[4] Sve to ne može da se tiče Židova. Zove pak Petar čitatelje svoje electi, jer ih je Bog izmegju ostalih ljudi odabrao i na vjeru pozvao. Kaže im advenae, došljaci, stranci, jer im ovaj svijet nije prava domovina. Cijela naime poslanica hoće da ih pouči, kako im valja težiti za nebom i u to ime podnositi progone.[5] Ti se božji odabranici nalaze u diaspori, jer su rasijani po pokrajinama, kojima je poslanica namijenjena.

Držimo dakle, da je poslanica pisana za crkvene općine, u kojima je bilo tek nešto Židova, a golema većina pokrštenih pogana.

§ 157.

Povod i svrha.

1. Sadržina poslanice odaje nam, da su je izazvale kušnje i nevolje, što su snašle kršćane u maloj Aziji. Tu je kršćanstvo uhvatilo bilo duboki korijen. Vjernici se ustezali od poganskih svečanosti i naslada, koje su bile s ovima skopčane.[6] Taj novi način života ljutio je pogane, pa su kršćane gledali prijekim okom. I postupanje kršćana sa ženama i robovima bilo je poganima veoma zazorno.[7] Počeli

[1] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 129. — [2] 1 14. — [3] 2 10. — [4] 4 1–3. — [5] 1 4. — [6] 4 3. — [7] 2 18 ss.

su zato na kršćane mrziti, huliti na sve, što im je bilo sveto,[1] bijediti ih s kojekakovih zločina. Ovomu pridružila se stara mržnja Židova, pa su i jedni i drugi kršćane tlačili i progonili. Nijesu to bili službeni progoni, koje da je Neron započeo u Rimu i naložio po svem carstvu, jer se iz poslanice[2] ne dadu izvesti zapljene dobara i mučenja; bio je to samo prijezir, pogrda i klevetanje protivnika.

Misle mnogi, da je o tomu stanju maloazijskih crkava obavijestio sv. Petra Sila, koji je došao u Rim, da potraži Pavla.[3] Jer je taj u to vrijeme bio u Spaniji, utješio je vjernike sv. Petar kao glava crkve. Prijetila je naime pogibao, da će kršćani usred ovakovih prilika klonuti duhom i ponoviti prijašnje svoje općenje s poganima. A bilo se bojati, da će neki, mimoišavši zakon kršćanske ljubavi, vratiti poganima milo za drago.[4]

2. Svrha je dakle poslanice, da kršćane poznatih pokrajina utješi i u vjeri učvrsti. U to ih ime uči, da je vjera Isusova velika milost božja, premda su vjernici izvrgnuti nevoljama i progonima.[5] Neka samo točno vrše svoje dužnosti spram pogana i žive pobožno, pa će najbolje pobiti klevete pogana. Stradanja i nevolje ojačat će ih u vjeri; po njima smo dionici muke Isusove; nad onima, što ih podnose, znak je, da lebdi Duh božji.[6]

§ 158.

Sadržina i osobitosti.

1. Pored uvoda i zaključka obično dijele poslanicu u tri dijela.

U uvodu[7] hvali Petar Bogu za veliku milost, što ju je udijelio kršćanima, te mogu vjerovati i po crkvi se spasti.

U prvom dijelu[8] opominje vjernike, da živu sveto, jer je Bog, koji ih je otkupio dragocjenom krvi svojom, svet i pravedan. Neka napreduju u duhovnom životu, vršeći

[1] 4 3–5. — [2] 4 14–16, 5 8. — [3] Cornely str. 624. — [4] 4 15. — [5] 4 13. — [6] 4 12–14. — [7] 1 1–12. — [8] 1 13–2 10.

djela kršćanske ljubavi kao članovi crkve, kojoj je Hrist ugalni kamen.

U drugomu dijelu[1] slijede napuci, kako da se vladaju prema poganskoj vlasti; kako treba da se ponašaju robovi prema gospodarima, muževi i žene megjusobno, te prema drugim vjernicima i svijetu. U svemu neka ne zaborave na primjer Isusov i neka se sjete, kako je spasonosno trpjeti uvrede i nevolje.

Treći dio[2] upućuje na molitvu i kršćansku ljubav, ustrajnost u nevoljama, što je značajno obilježje kršćana i uvjet nebeske slave. Svećenici neka točno vrše svoje pastirske dužnosti, a svjetovnjaci neka se pokoravaju. Svi neka se mirno podvrgnu volji božjoj, čvrsto se pouzdavajući u Boga.

Zaključak[3] se završuje doksologijom; preporuča Silvana, koji će im donijeti poslanicu; šalje pozdrave i apostolski blagoslov.

2. Poslanica je sastavljena gotovo od samih opomena i uputa; zato je pisana trijezno i srdačno. Nada u bolju budućnost i vječnu nagradu vuče se poslanicom kao crvena nit. Nestat će stradanja, a nagrada nas čeka za bijede na ovome svijetu, gdje smo stranci i putnici. Sadašnjost je mrka i tamna, ali budućnost puna svake dobre nade. To neka nas sokoli usred stradanja; nije daleko vrijeme, kad će Isus doći i nagraditi nas vječnom slavom.

Druga je značajna crta, što se poslanica ova silno poziva na stari zavjet. Ne samo što ga navodi veoma često, već i govori starozavjetnim jezikom. Kršćani su baštinici povlastica, što ih je Bog obećao Židovima, izabrani rod, kraljevsko svećenstvo, sveti božji narod.[4]

Bilješka. Poradi zadnje ove osobitosti držali su neki, da je poslanica pisana jezikom aramajskim, a Marko ili Silvan da ju je preveo na grčki.[5] To je mišljenje danas napušteno. U Galileji govorilo se mnogo grčki, pa je Petar mogao lako naučiti taj jezik. Svi su navodi povrh toga uzeti iz Sedamdesetorice, a ne iz židovskog izvornika.

[1] 2 11–4 6. — [2] 4 7–5 11. — [3] 5 12–14. — [4] 2 9. — [5] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 137.

§ 159.

Autencija.

1. Za autenciju poslanice jamči nam neprekidan niz svjedoka, počevši od apostolskih vremena. U Polikarpovoj poslanici Filipljanima nalazi se osam malo ne doslovnih navoda iz prve poslanice Petrove.[1] Eusebije pripovijeda, da je Papija upotrebljavao poslanicu sv. Petra.[2] Irenej izrično pripisuje našu poslanicu sv. Petru;[3] isto tako i Klement Aleksandrijski, koji je često navodi.[4] Imadu je Itala i Pešito. Ne navodi je doduše fragmentum Muratorianum, ali to je samo ulomak, koji je po mišljenju mnogih tumača govorio o Petrovoj poslanici već kod Markova evangjelja.[5]

2. Ne smijemo da mimoigjemo važne nutarnje dokaze. Pisac podsjeća više puta na govore, čine i doživljaje Isusove, te se vidi, da im je bio svjedokom. Isporedimo li nadalje poslanicu s Petrovim govorima u Djelima, opazit ćemo u obojem isti način dokazivanja i iste izraze. Tako kazuje Petar Židovima,[6] da su odbacili Isusa, koji je ugalni kamen, a ista se misao nalazi i u našoj poslanici.[7] U obojem se pripovijeda, da je Isus trpio na drvu,[8] da će doći suditi živima i mrtvima.[9]

3. Pa ipak nije ova polanica izmakla prigovorima racionalista.[10] Zabacuju je s ovih tobožnjih razloga:

a) Petrova je poslanica skovana po Pavlovima. Izrazi i jezgra nauke, što je zastupa poslanica, u glavnom je Pavlova. Da to dokažu, staviše uporedo mnoga mjesta iz poslanica Pavlovih i ove Petrove.[11] — No ogledamo li tu listinu, opazit ćemo, da su ta tobože identična mjesta navodi iz Sedamdesetorice, kojima se služi i Pavao i Petar; mnogima je tek jedna riječ zajednička; a ako imade ne-

[1] Vidi Cornely str. 632. bilj. 2. — [2] Euseb. Hist. ecc. III. 29 (M. 20, 278). — [3] S. Iren. c. haer. IV. 9 (M. 7, 998). — [4] Clem. Alex. Strom. IV. 12 (M. 8, 1292). — [5] Cornely str. 632. — [6] Dj. 4 11. — [7] 1. Pet. 2 7, 8. — [8] Dj. 5 30 i 1. Pet. 2 24. — [9] Dj. 10 42 i 1. Pet. 4 5. — [10] Vidi imena u Gloag, Cath. ep. str. 116—121. — [11] Gloag, Cath. Ep. str. 117. bilj. 1.

koliko u istinu sličnih mjesta, dolazi to odatle, što oba raspravljaju o istom predmetu. Čudno je i to, što racionalista Weiss tvrdi obrnuto, da je naime Pavao crpao iz Petrove prve poslanice.[1]

b) Drugi vele, da ovu poslanicu valja zabaciti, jer joj ne znamo pravi povod i svrhu; poslanica da je sastavljena od nekoliko opomena i pouka, nanizanih bez svakoga veza. — Koji tako govore, ne će da vide, da poslanica imade lijepu i važnu svrhu, kako bi ohrabrila vjernike u patnjama i osokolila ih u ustrajnosti. Glavna je svrha poslanice, ne da uči, već da opominje, pa nije čudo, što u njoj nema onoga veza, koji postoji u kakovoj dogmatskoj raspravi.

Kad bi dakle ovi subjektivni razlozi i stajali, nikad ne mogu da pobiju neoborivih vanjskih dokaza za vjerodostojnost poslanice. Zato je Rénan bio prisiljen priznati, da ovu novozavjetnu knjigu priznaje autentičnom jednoglasna predaja najstarijih crkvenih otaca i pisaca.[2]

§ 160.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Jedni drže ovu poslanicu za najstariju knjigu novoga zavjeta, pisanu oko g. 53.[3] Racionaliste misle nasuprot, da je pisana tek oko g. 112.[4] Oba ova kriva mišljenja nije nam sila pobijati. Poslanica je pisana općinama male Azije, što ih je Pavao osnovao na drugom i trećem putovanju. Iz poslanice razabiremo, da su pomenute crkve tako ojačale, te su ih zavidni pogani počeli progoniti.[5] Dokazano je napokon, da se u knjizi nalaze mnogi izrazi, što ih je Petar čitao u Pavlovoj poslanici Efežanima.[6] Kako je ova pisana g. 63., sastavio je Petar svoju prvu poslanicu oko godine 64.

[1] Weiss, Der petrinische Lehrbegriff. Berlin 1855 str. 406—425. — [2] Rénan, Antichrist str. 7. — [3] Weiss, Einleitung in das N. T. Berlin 1881. str. 434. — [4] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 139. bilj. 1. — [5] 4 13. — [6] 1. Pet. 1 1 i Ef. 1 4—7; 1. Pet. 2 18 i Ef. 6 5; 1. Pet. 3 1 i Ef. 5 22.

2. Još je žešća prepirka o mjestu, gdje je poslanica pisana. Iz poslanice razabiremo, da je pisana u Babilonu,[1] pa se pita, imade li se pod tom riječi razumijevati grad Babilon u Mesopotamiji, ili je to slikovni izraz za Rim.

Svih je šesnaest vijekova prvog opstanka crkve jednoglasno priznavalo, da se pod tim Babilonom imade razumijevati Rim. Tako se zove Rim u Otkrivenju.[2] Papija kaže, da se pod Babilonom imade razumijevati Rim,[3] a Jeronim primjećuje, da Petar tom riječi slikovno označuje Rim.[4] S tim se tumačenjem slažu i potpisi starih rukopisa: ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης. I nijedan stari crkveni pisac nema pojma, da je Petar ikada stolovao u Babilonu, ili da je ovdje bila u to vrijeme kakova crkvena općina, već se nasuprot znade iz povjesti, da je Babilon bio u to vrijeme puka razvalina.[5]

I poslanica nam sama odaje, da je p i s a n a u R i m u. U njoj šalje Petar pozdrave od Marka.[6] Pod tim se imenom može razumijevati samo evangjelista Marko, a nigdje nema traga, da je taj ikada putovao u Babilon. Nego nasuprot znademo iz Pavlovih poslanica, da je Marko bio u Rimu kratko vrijeme prije, no je Petar pisao svoju poslanicu. Zgodno se pak Rim zove Babilonom poradi nebrojena mnoštva svojih idola i poradi moralne pokvarenosti svoje. Zato je cio svijet pod Babilonom razumijevao Rim, dok to nijesu počeli poricati protestanti, ne bi li lakše pobili primat rimskoga biskupa.

Glava četvrta. Poslanica sv. Jude.

§ 161.

P i s a c.

1. Po natpisu napisao je poslanicu ovu: Judas Jesu Christi servus, frater autem Jacobi.[7] Ime J u d a bilo je u Židova

[1] 5 13. — [2] Ot. 14 8, 17 5. — [3] Euseb. Hist. ecc. II. 15 (M. 20, 173). — [4] S. Hier. de vir. ill. 8 (M. 20, 173). — [5] Josephus, Ant. XVIII. 9. 9. — [6] 5 13. — [7] 1 1.

općenito; u samom novom zavjetu spominje ih se petorica.[1] Izmegju ovih napisao je poslanicu po jednoglasnom mišljenju svih otaca apostol Juda, brat Jakova mlagjega. Apostol naime Juda zove se u listini apostolskoj brat Jakovljev,[2] a to nam izrično kaže i Matej.[3]

1. Neki protestanti i racionaliste[4] ne će da priznadu za pisca apostola Judu s ovih razloga:

a) Da je poslanicu napisao apostol Juda, ne bi se zvao s e r v u s C h r i s t i, već apostolus. — No i brat njegov Jakov počinje poslanicu svoju istim riječima.[5] Kao daljnji primjer čednosti apostolske navodimo sv. Pavla. U poslanici Filipljanima[6] zove se servus Christi, u poslanici Filemonu vinctus Christi,[7] a ni u jednoj poslanici Solunjanima ne kaže, da je apostol.

b) Po duhu grčkoga jezika znači Ἰούδας Ἰακώβου Juda sin Jakovljev, a ne brat Jakovljev. — Istina je, da genitiv Jacobi znači obično sin Jakovljev, ali ne uvijek. Taj genitiv služi, da označi svako srodstvo. Tako n. pr. označuje Maria Jacobi[8] ne kćer, već majku Jakovljevu; ἡ τοῦ Οὐρίου[9] znači žena Urijina. Kad bi pak Judas Jacobi značilo sin Jakovljev, morao bi pisac toga Jakova pobliže označiti, jer ih sv. pismo poznaje više. Jedino kao brat Jakovljev, koji je bio biskup u Jerusolimu i općenito znana ličnost, mogao je pisac pisati jednostavno Judas Jacobi.

c) Prigovaraju napokon, da se pisac poslanice jasno i s k l j u č u j e iz z b o r a a p o s t o l s k o g a, kad piše: vos autem carissimi memores estote verborum, quae praedicta sunt ab apostolis Domini nostri Jesu Christi.[10] — Ne veli pisac time, da nije apostol. I Pavao ne isključuje iz izbora apostolskoga Petra, kad veli: deinde visus est (Christus) Cephae deinde apostolis omnibus.[11]

[1] Juda Iškariot Mt. 10 4; Juda apostol s pridjevom Tadej Mt. 10 2, brat Jakovljev Lk. 6 16; Juda Barsabas Dj. 15 22; Juda Galilejac Dj. 5 37; Juda u Damasku Dj. 9 11. — [2] Lk. 6 16 i Dj. 1 13. — [3] 13 55. — [4] Vidi Cornely str. 651. bilj. 4. — [5] Jak. 1 1. — [6] 1 1. — [7] 1. [8] Lk. 24 10. — [9] Mt. 1 6. — [10] 17, 18. — [11] 1. Kor. 15 5.

Nema dakle sumnje, da je apostol Juda napisao ovu knjigu, jer poslanicu kakova nepoznata Jude ne bi crkva bila primila, ni u kanon uvrstala. Sve do racionalista nije o tome nitko posumnjao.

2. Otac se Judin zvao Alfej ili Klopa, mati Marija, a brat mu bio poznati Jakov mlagji.[1] Da ga razluče od Jude Iškariota, zovu ga Matej[2] i Marko[3] drugim njegovim imenom Tadej. O životu njegovu ne znamo iz sv. pisma ništa više od onoga, što se pripovijeda o svim apostolima.

Teško je u sklad dovesti sve, što o njemu pripovijeda usmena predaja. Po knjizi Constitutiones apostolicae bio je treći biskup u Jerusolimu.[4] Sirska vrela vele, da je propovijedao u Edesi,[5] a rimski brevijar, da je širio vjeru po Mesopotamiji i Perziji.[6]

Crkva ga slavi kao mučenika na 28. listopada.

§ 162.

Naslovnici, povod i svrha.

1. Poslanica je upravljena: his, qui sunt in Deo Patre dilectis, et Christo Jesu conservatis: onima, koje Bog otac ljubi, a Isus ih je Hrist očuvao.[7] Prema ovim riječima hoće mnogi, da je poslanica upravljena svim vjernicima bez razlike mjesta i narodnosti. No premda je natpis širok, što samo biti može, označeni su čitatelji pobliže sadržinom poslanice. Pisac navodi primjere iz staroga zavjeta i nišani samo na židovsku povjest i književnost.[8] Iz toga zaključujemo, da je poslanica svakako namijenjena židovskim crkvama u stalnoj nekoj pokrajini. U kojoj su zemlji bile te crkve, o tom se učenjaci prepiru. Jedni misle na Palestinu, gdje je većina kršćana bila židovskoga podrijetla; drugi drže, da su to bile crkve male Azije, koje su krivim tumačenjem Pavlove nauke o kršćanskoj slobodi bile iza-

[1] Lk. 6 16. — [2] 10 3. — [3] 3 17. — [4] Constit. Apost. VII. 46 (M. 1, 1046). — [5] Niceph. Call. Hist. ecc. II. 40 (M. 145, 864). — [6] Brev. Rom. 28. octob. II. Noct. — [7] 1. — [8] 7, 9, 11.

zvale ovu poslanicu.[1] Prilike, u kojima se našla kršćanska crkva u Palestini poslije smrti Jakovljeve, govore više za palestinske crkve, koje su Jakova uvelike cijenile.[2]

2. Izazvali su poslanicu neki zavodnici, koje Juda riše crnim bojama. Dva put su umrli,[3] jer su poslije sv. krsta upali u stare grijehe i podali se osobito opačini bluda;[4] ušuljali se u crkvu i pribivaju agapama.[5] To su nezadovoljni vikači, koji živu po svojim željama,[6] ne priznaju poglavarstva[7] i hule na ono, što ne znadu,[8] pa pretvoraju milost Boga našega u nečistoću.[9] Nemoralan svoj život nastojali su potkrijepiti teoretičkim naukama, poričući čast jedinoga Gospodina našega Isusa Hrista.[10] Ovu su nauku propovijedali za plaću i nastojali na nju i druge zavesti.[11]

Krivovjerci ovi bili su praktične antinomiste, začetnici kasnijega gnosticizma, protiv kojega se bore i Petar i Ivan i Jakov, samo što se u Judino vrijeme razvratnost njihova isticala više u nemoralnom životu, nego u širenju krivovjerja, jer se ove točke sv. Juda taknuo tek mimogred.[12]

3. Svrha je dakle poslanice, da upozori vjernike na te bezbožne zavodnike, i da ih ohrabri u borbi za čistu vjeru Isusovu i pravi kršćanski život.

§ 163.

Sadržina i osobitosti.

1. Pored uvoda[13] i zaključka[14] dijeli se poslanica u dva dijela. Uvod sadržaje natpis, povod i svrhu poslanice, a zaključak prekrasnu doksologiju.

U prvom dijelu[15] opisuje krivovjerce i odvraća od njihovih krivih pouka; sjeća ih, kako je Bog u starom zavjetu kaznio Židove, koji nijesu vjerovali, angjele poradi njihove oholosti i Sodomljane poradi bluda.[16] Oholosti krivovjeraca, koji hule, što ne znadu, a na zlo upotre-

[1] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 364. — [2] Belser str. 682. — [3] 12. — [4] 4, 7. — [5] 12. — [6] 16. — [7] 8. — [8] 10. — [9] 4. — [10] 4. — [11] 11. — [12] 15. — [13] 1—4. — [14] 24 i 25. — [15] 5—16. — [16] 5—8.

bljavaju, što znadu, stavlja nasuprot čednost arangjela Mihajla, koji nije proklinjao ni istoga gjavla.[1] Naviješta im kaznu, što je stigla Kajna, Baalama i sinove Korine, koju je već Enoh prorekao protivnicima božjim.[2]

U drugom dijelu[3] opominje vjernike, neka budu stalni u vjeri i ljubavi božjoj, pa će dočekati nagradu vječnoga života. Upućuje ih zatim, kako da postupaju s krivovjercima. Tvrdokornih neka se kane, zavedene neka pouče, okajane neka milosrdno prime u svoju zajednicu.

2. Poslanica je prvotno pisana jezikom grčkim, koji nam odaje, da ga pisac nije dobro poznavao, jer upotrebljava mnoge riječi, kojih novi zavjet ne poznaje. Izrazi su krepki, a pisanje oštro, podsjećajući na starozavjetne proroke Joela i Hoseju.

Značajna je crta poslanice, što razmjerno nijedna novozavjetna knjiga ne navodi toliko stari zavjet: svi su primjeri uzeti iz židovske povjesti i rabinske predaje.

§ 164.

Autencija.

1. Premda je poslanica ova veoma kratka, ipak joj za autenciju dovoljno jamče vanjski razlozi. Sv. ju je Petar upotrijebio u drugoj glavi svoje druge poslanice gotovo doslovno, pa time posvjedočio i starinu i kanonski ugled njezin. Fragmentum Muratorianum piše odlučno: Epistola sane Judae in catholica habetur[4]. Klement Aleksandrijski podsjeća na nju u mnogima od svojih djela pa ju je i protumačio.[5] Origen ju je visoko cijenio, jer veli, da je Juda napisao poslanicu od nekoliko redaka, ali punu božanske milosti izražene krepkim izrazima.[6] Imade je Itala; i premda današnji prijevod naše poslanice u Pešiti potječe iz kasnijega vremena, nema sumnje, da je

[1] 9 i 10. — [2] 10–16. — [3] 17–23. — [4] Frag. Mur. red. 68 i 69. — [5] Clem. Alex. Paedag. III. 8; Strom. III. 2 (M. 8, 616; 1113); Adumb. in Judae ep. (M. 9, 731). — [6] Orig. Comment. in Matth. 13 55 (M. 13, 877).

davno prije bila prevedena na sirski, jer je dobro poznaje sv. Efrem, koji nije znao grčki.[1] Noviji sveti oci kao Ambrosije,[2] Augustin,[3] Atanasije[4] i Epifanije[5] izrično je pripisuju Judi i navode kao riječ božju.

Eusebije vrsta našu poslanicu megju antilegomena, ali primjećuje, da je dobro poznata i daleko raširena.[6] I sv. je Jeronim primijetio, da mnogi zabacuju ovu poslanicu, jer se poziva na apokrifnu knjigu Enohovu, ali da je starinom i porabom stekla ugled kanonski, pa se broji u sv. pismo.[7] Na to nam valja odvratiti, da je nikad nijedan pisac nije pobijao. Samo su se neke crkve ustručavale primiti je u zbirku svetih knjiga, jer nijesu bile sigurne, dali ju je doista pisao apostol Juda, a i poradi tobožnje uporabe knjige Enohove. U trećem vijeku nestalo je svake sumnje o autenciji Judine poslanice.

2. Kao nutarnje dokaze možemo navesti ovo. Kad bi naša poslanica bila skovana, bili bi je kao sva apokrifa podmetnuli kakovoj odličnoj ličnosti, a ne Judi, o komu pobliže ne znamo gotovo ništa. Niti se možemo domisliti, zašto bi poslanica bila patvorena, kad ne vojuje protiv nikakove izrazite nauke.

3. Do šesnaestoga vijeka nije ovoj poslanici nitko prigovorio. Kardinal je Kajetan tek primijetio, da vrijedi mnogo manje, nego ostalo sv. pismo.[8] Luter ju je zabacio, jer da je sastavljena po drugoj poslanici sv. Petra, pa nije dostojna, da se uvrsta megju svete knjige.[9] Ipak je priznaju danas mnogi protestanti i racionaliste,[10] a neki je zabacuju s ovih razloga:

a) Poslanica ova, kakogod je kratka, crpe iz apokrifa više, nego sve ostale knjige novoga zavjeta zajedno.

[1] Vidi Cornely str. 656. bilj. 5. — [2] S. Ambros. Expos. Evang. S. Luc. VI. 43 (M. 15, 1679). — [3] S. August. Doctrin. christ. II. 8 (M. 34, 41). — [4] S. Athan. ep. fest. 39 (M. 26, 1176). — [5] S. Epiph. Haer. 26, 11 (M. 41, 348). — [6] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 269). — [7] S. Hieron. de vir. ill. 4 (M. 23, 645). — [8] Caietan. Comment. in s. script. Lugd. 1639. V. str. 398. — [9] Vidi Hilgenfeld, Einleit. Leipzig 1878 str. 177. — [10] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 355.

Borba izmegju arangjela Mihajla i gjavla za tijelo Mojsijino uzeta je iz apokrifa Assumptio Moysis, a proroštvo Enohovo iz knjige Enohove. Ovi se navodi protive inspiraciji sv. pisma. Ako je naime naša poslanica nadahnuta, pa crpe iz apokrifa, tada jamči ili bar diže ugled ovim knjigama.

Na to odgovaramo: Još nitko nije dokazao, da su ovi navodi uzeti iz apokrifnih knjiga, već je stalno, da su i u našu poslanicu i u apokrifa preneseni iz stare židovske predaje. I ako sv. Pavao može da navodi i poganske pisce,[1] i ako može da uzima iz židovske usmene predaje, da su se neki Jannes i Mambre, kojih stari zavjet ne poznaje, oprli Mojsiji:[2] tad je isto mogao učiniti i Juda.

b) Krivovjerci, vele racionaliste, koje pobija Juda, jesu gnostici drugoga vijeka. Poslanica je dakle pisana tek u drugom vijeku. — No krivovjerje, što ga žigoše Juda, označeno je tako općenitim riječima, te u njemu nitko ne može da vidi kakovu izrazitu sektu, osim onoga, koji već u sjemenu vidi razgranjeno drvo s lišćem i plodom.

Zaključujemo stoga sa žestokim racionalistom de Wetteom: Protiv autencije ove poslanice ne može nitko da stavi kaki ozbiljan prigovor.[3]

§ 165.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Poslanica je svakako pisana prije razorenja Jerusolima. Kad bi, kako neki hoće, bila pisana poslije, ne bi Juda mogao toga prešutjeti. Taj bi mu dogagjaj bio najživlji i najsvježiji primjer srdžbe božje protiv onih, koji poriču božanstvo Isusovo.[4] Tumači se slažu u tom, da je sv. Petar crpao iz Judine poslanice, a ne obrnuto. Naša je dakle poslanica pisana i prije smrti sv. Petra t. j. g. 67.

Iz riječi: „Neka se opominju, što im unaprijed kazaše apostoli,“[5] izvode mnogi, da su apostoli prestali djelovati megju naslovnicima, ali im je njihovo propovijedanje živo

[1] Dj. 17 28, 1. Kor. 15 33, Tit. 1 12. — [2] 2. Tim. 3 8. — [3] De Wette, Einleit. Berlin 1860 str. 409. — [4] 4. — [5] 17.

u pameti. Po tomu, što se Juda poziva na ugled brata svoga Jakova,[1] sude drugi, da je Jakov već umro. Prema tomu bila bi poslanica pisana izmegju 62. i 67. godine. Kao točniju oznaku uzimlju općenito, da je pisana g. 65.

2. Mučno je označiti mjesto, gdje je poslanica pisana, ali je vjerojatno, da je pisana u Jerusolimu, gdje je po Constitutiones apostolicae Juda biskupovao.[2]

Glava peta. Druga poslanica sv. Petra.

§. 166.

Naslovnici, povod i svrha.

1. Iz riječi: „Evo vam, ljubazni, već pišem drugu poposlanicu,“[3] razabiremo, da je druga Petrova poslanica namijenjena istim općinama male Azije, kojima je i prva bila odaslana. Vidi se to i po sadržini poslanice, koja pobija iste pogrješke kao i prva, samo što su sada k onim starima pridošle neke nove. Prestale su doduše tegobe, kojima su vjernici prije izvrgnuti bili, ali je kršćanima zaprijetila još veća pogibao od nekih krivovjeraca, koji nijesu nastojali, da zavedu vjernike silom, već opsjenom.[4]

2. Krivi ovi učitelji bili su po svoj prilici isti oni, o kojima govori i Judina poslanica. Nijesu vjerovali u božju providnost i vječnu plaću.[5] Poricali su, da ih je Isus otkupio zabacujući njegovo božanstvo,[6] i podsmijevali se drugom dolasku Sina božjega te zadnjemu sudu.[7] Teoretičke ove nauke urodile su gadnim plodom po moralni život. Bezobrazni, samovoljni učitelji nijesu marili za poglavarstvo.[8] Izrabljujući požrtvovnost vjernika častili su se svaki dan i podali nečistoći, u koju su nastojali i druge zavesti.[9]

Ti su praktični antinomiste gazili svaki zakon. S pravom nazrijevaju u njima početke gnosticizma, jer je svim gno-

[1] 3 1. — [2] Constit. ap. VII. 46 (M. 1, 1046). — [3] 3 1. — [4] 1 16, 2 19. — [5] 3 4, 9. — [6] 2 1. — [7] 3 10. — [8] 2 10. — [9] 2 13.

*

stičkim sektama značajna crta poricati božanstvo Isusovo i podavati se strastima.

Ne znamo, tko je o svemu tomu obavijestio sv. Petra. Kako mu je Bog objavio, da će doskora umrijeti,[1] htio je, zabrinut za dobro vjernika, da ih opomene prije smrti i da im ostavi ovu poslanicu kao oporuku.

3. Svrha je poslanici ponajprije, da odvrati vjernike od krivih učitelja. U to ime opisuje njihovu gadnu narav, proriče im prokletstvo i opominje vjernike, da ih se čuvaju. Kao mimogred naglasuje božansku narav Isusovu[2] i velike blagodati, što su ih primili u Hristu.[3] U drugu ruku želi apostol, da vjernici napreduju u svetosti.[4] Treba da se opru opačinama zavodnika, da se vježbaju u kršćanskim krepostima i da se pokažu dostojni svoga zvanja, da ih dolazak Hristov nagje bez ljage i prikora.[5] Ovako će napredovati u milosti i poznavanju Gospodina našega.

§ 167.

Sadržina i osobitosti.

1. Prema trima glavama dijele poslanicu u tri dijela. Prvi je pobuda, da napreduju u duhovnom životu, drugi opomena protiv krivih učitelja, a treći pouka o svršetku svijeta i poticanje, da budu pripravni na taj veliki dogagjaj.

Iza pozdrava[6] opominje pisac čitatelje, da hvale Bogu, što ih je pozvao na vjeru, pa da živu kršćanski, nastojeći, kako bi polučili savršenstvo u krepostima. Na to ih može putiti pisac, jer je vidio preobraženje Isusovo. U drugom odsjeku odvraća od krivih učitelja, koji hoće da ih zavedu. Te čeka strašna kazan, jer su se pohlepom i nečistoćom vratili u život, koji su provodili prije krsta. Treći odsjek govori o danu Gospodnjem. Zaključak[7] puti, da živu pravedno i pobožno, kako ih uči Pavao, i da napreduju u vjeri.

---

[1] 1 14. — [2] 1 17. — [3] 1 2 ss. — [4] 1 5 ss. — [5] 1 10, 11. — [6] 1 1–2. — [7] 3 14–18.

2. Značajna je crta ove poslanice, što preporuča poznavanje Gospodina našega Isusa Hrista.[1] To će im donijeti milost i mir, učvrstiti ih u vjeri i otresti od praha ovoga svijeta.[2] To poznavanje ne sastoji u znanju, već u vršenju upoznatih istina vjere i u svetosti života.[3]

§ 168.

Autencija.

1. Priznajemo, da su izvanji dokazi za autenciju ove knjige malobrojni u razmjerju spram drugih novozavjetnih. Razlog je tome, što je cjelokupna crkva saznala za nju dosta kasno. Ipak nema nigdje traga, da ju je ikad ikoji pisac zabacio. A koncem trećega vijeka priznaju je svi. Poznavao ju je bez sumnje već Klement Rimski, kad govori, da Bog pobožne izbavlja od napasti, a nepravedne čuva za sudnji dan, pa kao naša poslanica, navodi za primjer Noa i Lota.[4] Po njoj veli Justin mučenik, da je jedan dan pred Gospodinom kao tisuća godina, a tisuća godina kao jedan dan.[5]

Za Klementa Aleksandrijskoga veli Eusebije, da je napisao kratku sadržinu naše poslanice.[6]

Ako dakle Origen kaže, da se sumnja o drugoj poslanici Petrovoj,[7] znači to, da je sve crkve još nijesu poprimile; svoje lično mišljenje izrazio je riječima: Petar je zatrubio trubom svojih dviju poslanica.[8] Eusebije vrsta je megju antilegomena, ali primjećuje, da se čita po crkvama s ostalim svetim knjigama.[9] Jeronim znade, da mnogi poriču drugu Petrovu poslanicu, jer da joj se stil razlikuje od prve, ali je navodi kao kanonsku knjigu.[10] Šuti o njoj fragmentum Muratorianum, nema je Pešito, ali se Sirac

---

[1] 1 2. — [2] 2 20. — [3] 1 10. — [4] S. Clem. Rom. I. Cor. 11; 2. Pet. 2 7–9. — [5] S. Just. M. Dial. c. Tryph. 81 (M. 6, 670); 2. Pet. 3 8. — [6] Euseb. Hist. ecc. VI. 14 (M. 20, 549). — [7] Orig. in Joann. tom. V. Prol. (M. 14, 188). — [8] Orig. in Jos. hom. 7, 1 (M. 12, 857). — [9] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 268). — [10] S. Hier. de vir. ill. 1 (M. 23, 638).

Efrem služi njome kao svetom knjigom.[1] Poslije Eusebija priznala ju je cjelokupna crkva, pa se nalazi u kanonu laodicejskom (g. 363.) i kartaškom (g. 397.).

2. Jači su nutarnji razlozi. Piše je Simon Petar i poziva se na svoju pregjašnju poslanicu.[2] Pisac je poslanice bio svjedok preobraženja Isusova.[3] Isti se klasični izrazi nalaze u našoj poslanici i u Petrovim govorima, kako ih crtaju Djela. Judina plaća i Baalamovo podmićenje zove se merces iniquitatis.[4] U objema je ime sudnjemu danu dan Gospodnji;[5] u objema se zove Bog δεσπότης mjesto κύριος.[6] Nepobitnu sličnost izmegju prve i druge Petrove poslanice u mislima i izrazima priznaju općenito svi.

3. Prihvativši bilješke Eusebijeve i Jeronimove za golu istinu, sumnjao je o našoj poslanici Erazmo, Kalvin i kardinal Kajetan. Racionaliste[7] je jednoglasno zabacuju poradi slijedećih klimavih razloga:

a) Stil i jezik druge poslanice razlikuje se silno od prve. U prvoj je jezik hrapav i odiše hebraizmima, druga je pisana mnogo boljom grštinom i uglagjenim stilom. — Kako nekoć sv. Jeronim, tako misle i danas gdjekoji katolički tumači, da razlika ova potječe odatle, što je svaku pisao drugi pisar, komu da je Petar razložio misli svoje. Nije nama sila pristati uz to mišljenje. Obje su poslanice tako kratke, te po jeziku i stilu njihovu ne smijemo zaključivati na posebna pisca. Jezična sličnost u objema knjigama mnogo je veća, nego njihova razlika, koju zahtijeva različita svrha poslanice: u prvoj tješi Petar vjernike, a u drugoj se obara na krive učitelje.

b) Na svu silu hoće pisac poslanice, da prevari čitatelje, kako je on sv. Petar. Već na početku veli, da se zove Simon Petar.[8] Bog mu je objavio, da će skoro umrijeti;[9] bio je svjedok preobraženja Isusova;[10] zove Pavla

[1] S. Ephraem. Opp. Syr. II. 342. — [2] 3 1. — [3] 1 17. — [4] Dj. 1 18 i 2. Pet. 2 15. — [5] Dj. 2 20 i 2. Pet. 3 10. — [6] Dj. 4 24 i 2. Pet. 2 1. — [7] Vidi imena u Gloag, Cath. Ep. str. 213. i 214. — [8] 1 1. — [9] 1 14. — [10] 1 17.

svojim ljubaznim bratom.[1] Petrova čednost ne bi svega toga nikad isticala, da je u istinu pisao ovu poslanicu. Na to odgovaramo: Petar je imao dovoljno razloga, da tako piše. Nastojeći pobiti krivovjerce, koji su htjeli rastrovati crkvu, morao se pozvati na svoju apostolsku čast, da mu poslanica poluči što veći uspjeh. Ta i Pavao brani svoju apostolsku čast toliko puta protiv svojih protivnika. Pozivajući se na preobraženje hoće da pokaže, kako kršćani nijesu povjerovali u vješto smišljene bajke.[2] Pavlove poslanice spominje zato, jer su ih krivovjerci krivo tumačili.

c) Ova je poslanica skovana, tvrde racionaliste, u tu svrhu, da pomiri Petrovce i Pavlovce; u njoj hvali Petar Pavla,[3] govori o svim njegovim poslanicama, kao da su te već onda sabrane bile u jednu knjigu, i podmeće im istu vrijednost sa sv. pismom. — No riječi ἐν πάσαις ἐπιστολαῖς[4] ne označuju zbirke svih Pavlovih poslanica, već nišane jedino na one, koje su čitateljima bile poznate. To su najmanje tri, što ih je Pavao pisao crkvama u Galaciji i maloj Aziji.

d) Druga glava ove Petrove poslanice gotovo je do slova prepisana iz poslanice Judine, a to je nedostojno sv. Petra, poglavice apostolskoga i nadahnuta pisca. — Istina je, da je megju ovom glavom i Judinom poslanicom velika sličnost, ali svatko vidi, da to nije doslovno prepisivanje ili kakova literarna kragja. Ako je sv. Pavao mogao upotrijebiti i poganske pisce i rabinsku literaturu, zašto se ne bi smio i sv. Petar poslužiti mislima apostola Jude, kad ovaj pobija iste krivovjerce.

4. S ovoga su zadnjega razloga napadali mnogi i na cjelovitost Petrove poslanice govoreći, da je Petar pisao prvu i treću glavu, a druga da je umetnuta.[5] To je krivo. U nijednom rukopisu i prijevodu nema traga kakovu umetku, a cijela bi se poslanica raspala na nesuvisle komade, da joj izlučimo drugu glavu.

[1] 3 15. — [2] 1 16. — [3] 3 15. — [4] 3 16. — [5] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 222. i 223.

§ 169.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Tumači, koji priznaju autenciju poslanice, govore jednoglasno, da je pisana kratko vrijeme prije smrti Petrove. No kako se ne slažu u godini, kad je Petar umro, stavljaju i poslanicu u razno vrijeme.

Oni, što poriču, da je Petar pisao ovu poslanicu, hoće da joj vrijeme sastavka odrede po krivovjercima, koje poslanica pobija. Jer svaki vidi u tom opisu druge krivovjerce, rivaju postanak poslanice i pod konac drugoga vijeka.[1]

Stalno je, da je poslanica pisana nešto prije smrti Petrove, jer mu je Bog objavio, da će naskoro umrijeti.[2] A opet je proteklo neko vrijeme izmegju prve i druge poslanice. U tom se razdoblju razvilo krivovjerje i ona zla, što ih poslanica pobija. Kako je Petar umro g. 67., pisana je poslanica krajem 66. ili početkom 67. godine.

2. Gotovo svi tumači tvrde, da je i ova poslanica pisana u Rimu.

Glava šesta. Prva poslanica sv. Ivana.

§ 170.

Autencija.

Pored evangjelja napisao je sv. Ivan i tri poslanice. Zabavit ćemo se ponajprije prvom. Ta je doduše bezimena, ali ne znamo, dali vanjski ili nutarnji razlozi više svjedoče, da ju je napisao sv. Ivan.

1. Početkom drugoga vijeka očevidno nišani na nju učenik sv. Ivana sv. Polikarp riječima: omnis enim, qui non confessus fuerit Jesum Christum in carne venisse, anathema sit.[3] Prijatelj Polikarpov i takogjer učenik Ivanov sv. Irenej piše: propterea iterum dicit (Joannes) in sua

[1] Vidi Gloag, Cath. Ep. str. 234. i 235. — [2] 1 14. — [3] S. Polyc. ad Philip. 7; 1. Iv. 4 2, 3.

epistola: omnis, qui credit, quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est.[1] Muratorijev kanon pripisuje jasnim riječima našu poslanicu piscu četvrtog evangjelja.[2] Eusebije vrsta je megju homologumena i primjećuje, da je ova poslanica pokraj evangjelja poprimljena bez prigovora i u naše dane i od starih.[3]

2. Isto su tako važni nutarnji dokazi. Pročitamo li četvrto evangjelje i našu poslanicu, treba da zaključimo, da su obje knjige potekle iz jednoga pera. Obje su pisane istim jezikom i stilom. Jednoj i drugoj ista je svrha, da dokaže, kako je Isus Sin božji.

Ali nije poslanica naša patvorena po četvrtom evangjelju. Pored sve sličnosti imade u objema knjigama razlika, kojih bi se patvorač klonio bio. Ova sličnost i raznolikost potječe odatle, što jedno lice piše dvije knjige, u kojima raspravlja raznolik predmet. Evangjelje je historički izvještaj o životu Isusovu, a poslanica je praktična opomena vjernicima, da prigrle kršćansku vjeru.

3. U staro vrijeme prigovarali su ovoj poslanici Alogi, jer nišani na nauku o Logosu, koju su oni zabacili. Nijesu je priznavali ni Marcionovci iz mržnje protiv Židova. Od toga vremena sve do osamnaestoga vijeka nije prigovorio poslanici nitko, dok na nju ne napadoše racionaliste, jer da pisac odaje svojim ponavljanjem staračku slabost, i da je upravljena protiv docetizma, koji se razvio tek u drugomu vijeku.[4] Na ove prigovore nije vrijedno, da se obaziremo, jer im se oglušio cio svijet.

§. 171.

Naslovnici.

1. Neki drže, da naša knjiga nije poslanica, već raspravica o kršćanskom životu.[5] Nema naime nikakova znaka

[1] Iren. c. haer. III. 16 (M. 7, 927); 1 Iv. 5 1. — [2] Frag. Murat. red. 26 ss. — [3] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 300). — [4] Baur, Tüb. Theol. Jahrhuch 1848: Die Joh. Briefe. Hilgenfeld. Einl. in das N. T. Leipzig 1878 str. 681. ss. — [5] Bengel, Reuss, Westcott itd.

poslanice: ni natpisa, komu je upravljena na početku, ni pozdrava od pisca na koncu, nit ikakovih ličnih bilježaka. Ipak su je sveti oci smatrali za poslanicu i uvrstali megju katoličke. Ako i nije upravljena posebnoj crkvi, nišani na krivovjerje, u koje bi mogli pasti oni, kojima je namijenjena.

Da je pisac poslanice imao stalne čitatelje pred očima, vidi se po riječi „vi", koja teče diljem knjige. Ti su čitatelji pokršteni pogani,[1] koji su dulje vremena živjeli u kršćanstvu,[2] a pokrstili se prije, no je Ivan stupio s njima u uži odnošaj. Piscu je poznata njihova vjera i doživljaji, ali i pogibao, što im prijeti.[3] Jer je pisac odmakao u dobi, zove čitatelje svoje dječicom,[4] mladićima.[5] On je njihov pastir, učitelj, vogj, koji ih ravna i po službi i po staračkom iskustvu.

Iz svega se ovoga razabire, da je Ivan u ovoj poslanici napisao okružnicu crkvama prokonsularne Azije. Stolujući u Efesu, stajao je s čitateljima u posebnom odnošaju kao nadzornik njihov. Zato im piše ne kao stranac strancima, već kao otac duhovnoj djeci svojoj.

2. Već fragmentum Muratorii veže prvu poslanicu Ivanovu uz njegovo evangjelje.[6] Poslije uvodnih riječi poslanice: quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, očekivali bismo kakov izvještaj o Isusovoj nauci i životu, ali toga nema. Zato je fragmentum Muratorianum punim pravom shvatio te riječi tako, da nas Ivan njima upućuje na svoje evangjelje; da je ova poslanica popratnica četvrtomu evangjelju. Jasan su nam za to dokaz riječi: pisah vam,[7] što ih je Ivan tri puta ponovio, pošto je tri puta napisao: pišem vam.[8] To će reći: pisah vam u evangjelju, a sad vam pišem u poslanici. Ovom dakle poslanicom popratio je Ivan evangjelje svoje. Značajno je, što su u kodeksu D stajale Ivanove poslanice neposredno iza njegova evangjelja.

[1] 5 21. — [2] 2 7 ss. — [3] 2 12, 3 13, 4 1. — [4] 2 1. — [5] 2 14 — [6] Frag. Murat. red. 26. — [7] 2 14. — [8] 2 12, 13.

Bilješka. Sv. Augustin krivo navodi našu poslanicu pod natpisom: epistola Joannis ad Parthos.[1] Nijedan je naime sveti otac tako ne zove. Ivan je dobro poznavao čitatelje, kojima piše. A da je kada djelovao megju Partima, o tome nema u povjesti traga. Jedni misle, da je toj pogrješci Augustinovoj razlog, što druga poslanica Ivanova ima u nekim rukopisima natpis: *πρὸς παρθένους*; odatle da je postalo *πρὸς Πάρθους*. Drugi opet drže, da je poslanica kao katolička imala natpis *πρὸς τοὺς διασπαρσαμένους*, koji u latinskom prijevodu glasi: ad sparsos, pa jer je to nejasan pojam, da ga je Augustin promijenio u riječi: ad Parthos.[2]

§ 172.

Povod i svrha.

1. Crkvu u prokonsularnoj Aziji, kojoj je poslanica namijenjena, bio je osnovao sv. Pavao. I čini se, da su se ove crkve lijepo razvijale. Neronov progon, koji se stegao na Rim, nije do njih došao, a Domicijanov je već bio prestao. Pogibao, koja je crkvi zaprijetila, nije bila izvanja, već unutrašnja, krivovjerje. Prokonsularna Azija sa svojom prijestolnicom Efesom bila je naime glavno sijelo hereza, jer je ovdje kršćanstvo dolazilo u doticaj s grčkom i istočnom filosofijom. Te krive nauke, što ih je već sv. Pavao naslućivao,[3] počele su domala crkvi u Aziji biti sve više pogibeljne. Da ih pobije, napisao je Ivan ovu poslanicu. Na njih nišani i Otkrivenje.

2. Evangjeljem naumio je Ivan pokazati, da je Isus Hrist Sin Boga živoga, a poslanici nije svrha, da obrati koga, već da vjerne ojača u vjeri. U njoj polazi Ivan s gledišta, da su čitatelji uvjereni o božanskoj naravi Isusovoj, pa hoće da učvrsti njihovu zajednicu s Ocem i Sinom, da uvjeri kršćane, da imadu vječni život, pa treba da hodaju u svjetlu, kako je i Hrist svjetlo.

Pored ove glavne svrhe imao je Ivan i sporednu, da upozori čitatelje na zablude o ličnosti Isusovoj, koje su kolale po azijskim crkvama.[4] Bio je to docetizam, koji

[1] S. August. Quaest. evang. II. 39 (M. 35, 1353). — [2] Gloag, Joh. Writings str. 221. i 222. — [3] Dj. 20 30. — [4] 4 1.

je učio, da je Isus došao u prividnom, a ne u čovječjem tijelu.

Iz obiju pomenutih svrha slijedi praktičan zaključak, koji je i Ivan imao na pameti: pobuditi mržnju protiv grijeha i svijeta, a ljubav za svetošću.

§ 173.

Sadržina i osobitosti.

1. Poslanicu dijele pored uvoda i zaključka na tri dijela. U uvodu[1] nišani Ivan na svoje evangjelje, naglasujući, da im javlja, što je vidio i čuo. U prvom dijelu[2] tumači istinu, da je Bog svjetlo. Svet život vodi do zajednice s Bogom. Idemo li u svjetlu, tad smo u zajednici s Bogom, i krv nas Hristova čisti od svakoga grijeha. Treba da se čuvamo grijeha; no je li tko sagriješio, imademo posrednika kod Boga, Isusa Hrista, koji je pomirenje za naše grijehe. Vršimo li zapovijesti božje, poimence ljubimo li bližnjega svoga, tad znamo, da ljubimo Boga. Treba se čuvati svijeta i krivovjeraca, koji poriču božanstvo Isusovo. To su antihristi.

Drugi dio[3] uči, hoćemo li, da budemo djeca božja, treba da težimo za svetošću. Tko griješi, taj je od gjavla. Treba nadalje, da se ljubimo. Ljubav je znak, da smo djeca božja, a mržnja je obilježje djece gjavlove. Ljubav treba da iskazujemo ne riječima i jezikom, već činom, kako je Isus radio. Prava nam ljubav ulijeva pouzdanje u Boga i uslišanje naše molitve. Treba napokon da vjerujemo u Isusa. Ne valja da vjerujemo svakomu duhu. Ono je pravi božji duh, koji priznaje božanstvo Isusovo. Tko ga poriče, taj je antihrist.

U trećemu dijelu[4] tumači poslanica, da je Bog ljubav. Bog nam je pokazao ljubav svoju, kad je poslao svoga jedinorogjena Sina, da nas očisti od grijeha. Odatle slijedi, da i mi moramo ljubiti Boga i bližnjega svoga. Korijen je ljubavi vjera, koja svladava svijet i koja se

[1] 1 1–4. — [2] 1 5–2 29. — [3] 3 1–4 6. — [4] 4 7–5 12.

oslanja na svjedočanstvo božje. U zaključku[1] veli pisac, da je pisao zato, da čitatelji znadu, kako će po vjeri u Sina božjega polučiti vječni život

2. Glavna misao, koja se u ovoj poslanici prepleće u raznim slikama, jest ljubav, i to ljubav spram bližnjega, koja izvire iz ljubavi spram Boga, koji je opet nas prije ljubio. No ta ljubav nije sentimentalna, već treba da je vezana s mržnjom na grijeh.

I ova nam poslanica očito odaje značajnost Ivanova stila. Jezik joj je grčki, a način pisanja židovski. Pisao ju je Židov, koji dobro poznaje stari zavjet. Uza svu jednostavnost izražaja odaje duboku dubinu misli. „Malo je knjiga novoga zavjeta, koje u prividno jednostavnim riječima sadržaju tako uzvišene misli, pa traže naporno proučavanje, da uzmognemo uroniti u duboke nauke, koje nam se predočuju u priprostim izrazima.“[2]

§ 174.

Vrijeme i mjesto pisanja.

1. Iz poslanice razabiremo jasno, da je pisana pod konac prvoga vijeka, zadnjih dana Ivanova života. U crkvama, koje su se lijepo razvile, prestali su progoni, pojavile se nove prepirke o ličnosti Isusovoj. To nam odaje, da su dulje vremena morali proživjeti u kršćanstvu oni, koji su je izazvali. Prvu je kršćansku generaciju zamijenila nova, koju Ivan, već odmakao u godinama, može da zove dječicom. Kako je poslanica popratnica evangjelju, nije proteklo veliko razdoblje izmegju evangjelja i nje. Zato vele općenito, da je pisana za carovanja Nervina (96.—98.).

2. I u tom se slažu danas svi, da je pisana u Efesu. Tu je Ivan stolovao kakovih trideset godina i odavle ravnao crkvama male Azije. Taj je grad bio središte poganske filosofije, koja je izazvala krivovjerja, što ih pobija naša poslanica.

[1] 5 13–21. — [2] Gloag, Joh. Writings str. 232.

§ 175.

Dodatak.

Sedmi stih pete glave naše poslanice zove se u introdukciji „Comma Joanneum“ i glasi: tres sunt, qui testimonium dant in coelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus et hi tres unum sunt. Mnogo se prepiralo, spada li taj stih u sv. pismo.

Tih riječi nema nijedan grčki kodeks, pisan prije petnaestoga vijeka. Sadržaje ga codex Dubliensis, u koji se nesumnjivo ušuljao iz Vulgate, zatim codex Otobonianus, koji se sada nalazi u Vatikanu, i napokon codex Neapolitanus regius, ali je u njemu taj stih pribilježen s kraja od kasnije ruke. Nema ga nijedan sirski, egipatski, etiopski prijevod. Naprotiv imade ga Vulgata Sixtina i Clementina, ali ga nema nijedan od starijih rukopisa Vulgate, a izmegju ovih ni codex Amiatinus ni Fuldensis; i u onim rukopisima, koji ga imadu, glasi stih različito.

Ne zna za njega nijedan grčki sveti otac, pa ni latinski prije petoga vijeka. Da se to mjesto u njihovo vrijeme našlo u sv. pismu, bili bi ga jamačno upotrijebili protiv Antitrinitarija, Arija, Macedonija i njihovih pristaša. Od petoga do devetoga vijeka navodi se to mjesto slabo, ali zato s tim jače od toga vremena.

Na osnovu svega toga zaključujemo, da taj stih nije stajao od početka u sv. pismu, već je glossa marginalis, koja se tijekom vremena uvukla u sv. pismo, pa su je počevši od devetoga vijeka krivo držali za svete riječi. — Svi su važniji kritici to mjesto izostavili,[1] i danas nema nijednoga znatnijega katoličkoga bogoslova, koji bi ga branio.

Oni, što ga brane, pozivaju se na sabor tridentski, koji zapovijeda, da se prime „libri integri cum omnibus suis partibus“. No taj je kanon stegnut riječima „prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in vetere vulgata latina editione habentur.[1] A to mjesto niti se nalazilo u staroj Vulgati, niti se u staro vrijeme u crkvi čitalo.[2]

[1] Griesbach, Lachmann, Tischendorf, Westcott and Hort itd.

Glava sedma. Druga i treća poslanica sv. Ivana.

§ 176.

Autencija.

1. Nije čudo, što sveti oci malo podsjećaju na ove poslanice, jer su kratke; druga broji trinaest stihova, a treća četrnaest. Za apostolsko podrijetlo njihovo prvi nam je izrični svjedok fragmentum Muratorijev. Pošto je o prvoj poslanici govorio gore kod evangjelja, kaže niže: et suprascripti (= supradicti) Joannis duae (epistolae) in catholica habentur.[3] Irenej pripisuje drugu poslanicu Ivanu, učeniku Gospodinovu, i navodi doslovno: Multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur, Jesum Christum venisse in carne.[4] Klement Aleksandrijski zove prvu Ivanovu poslanicu većom; znade dakle najmanje i za jednu manju.[5] Origen[6] i sv. Jeronim nabrajaju tri Ivanove poslanice.[7] Iz druge i treće poslanice Ivanove htio je izvesti Dionisije Veliki, da Otkrivenje nije napisao sv. Ivan.[8] Obje se nalaze u staroj Itali.

Eusebije vrsta obje poslanice megju antilegomena, a na to ga je zavelo samo to, što ih sveti oci slabo navode.[9]

2. Inutarnji razlozi dokazuju jasno, da je obje poslanice napisao sv. Ivan. Obje se slažu i s četvrtim evangjeljem i s prvom Ivanovom poslanicom i megjusobno. Posvuda su isti izrazi: manere in veritate, in luce, in tenebris.

[1] Concil. Trid. ses. 4 de can. scripturis. — [2] Vidi Cornely str. 668–682, i Gloag, Cath. Ep. The heavenly Witnesses. str. 289—305. — [3] Frag. Murat. red. 68 i 69. — [4] S. Iren. c. haer. I. 16 (M. 7, 633); 2. Iv. 7, 8. — [5] Clem. Alex. Strom. II. 15 (M. 8, 1004). — [6] Orig. in Joan. tom. V. 3 (M. 14, 188). — [7] S. Hieron. de vir. ill. 9, 18 (M. 23, 655). — [8] Euseb. Hist. ecc. VII. 25 (M. 20, 700). — [9] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 269).

Najmanje sedam stihova druge poslanice nalazi se u prvoj.[1] Isti je uvod drugoj i trećoj poslanici. Piše ih senior, qui diligit in veritate.[2] Isti je zaključak: plura habens vobis scribere i multa habui tibi scribere.[3] Sve to podsjeća toliko na završetak Ivanova evangjelja.[4] Da su te poslanice patvorene, metnuo bi im pisac kakav zvučniji natpis, a ne *πρεσβύτερος*.[5] Napokon nema ni razloga kakovu patvoranju, jer nijedna poslanica ne imade nikakovih novih misli ni posebnih nauka.

Bilješka. Po nekim tumačima pripisuje već fragmentum Muratorianum ove dvije poslanice nekomu Ivanu prezbiteru, a ne apostolu i evangjelisti Ivanu.[6] Isto kaže jasno Eusebije, primjećujući, da je ovu poslanicu napisao svećenik Ivan, koji je živio u vrijeme apostolsko, i koga on razlikuje od Ivana apostola.[7] Eusebije se pri tom poziva na Papiju, koji da poznaje Ivana apostola i Ivana svećenika, pa veli, da je svećenik Ivan bio njegov učitelj.[8] Za Eusebijem se poveo i Jeronim, pa veli: „Ivan je napisao jednu poslanicu, koju priznaje sav svijet. Za druge dvije, koje nose natpis *πρεσβύτερος*, kaže se, da ih je napisao svećenik Ivan".[9]

No prije Eusebija nema ni u jednoga svetoga ni crkvenoga pisca ikakova traga kakovim dvjema Ivanima. Irenej nam jasno svjedoči, da je Papija slušao Ivana apostola, a ne Ivana svećenika.[10] Riječju *πρεσβύτερος* nije pobliže označena nikakova ličnost, jer je u efeskoj crkvi bilo više svećenika. Njom se pak lijepo označuje sv. Ivan i poradi starosti svoje i zato, što je pod tim imenom bio općenito poznat. Pisac naših poslanica ne bi se nikad mogao nazvati neizvjesnim imenom prezbitera, da čitatelji nijesu u prvi mah znali, tko je, tko im piše i zašto se tako zove.

§ 177.

Naslovnici, svrha i sadržina druge poslanice Ivanove.

1. Druga je poslanica upravljena: *τῇ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς*. Mnogi su mislili, da se pod tim riječima imade razumijevati neka gospogja i njezina djeca. No kad bi *ἐκλεκτῇ* (Vulgata: Electa) bilo ime vlastito, tad bi se po trinaestom stihu i sestra njezina zvala istim imenom; a po duhu grčkoga jezika morao bi natpis glasiti ne *ἐκλεκτῇ κυρίᾳ*,

[1] De Wette, Einleit. Berlin: 1860 str. 404. — [2] 2. Iv. 1; 3. Iv. 1. — [3] 2. Iv. 12; 3. Iv. 13. — [4] 21 29. — [5] 2. Iv. 1; 3. Iv. 1. — [6] Frag. Murat. red. 68 ss. — [7] Demonst. evang. III. 5 (M. 22, 216). — [8] Euseb. Hist. ecc. III. 39 (M. 20, 296). — [9] S. Hieron. de vir. ill. 18 (M. 23, 670). — [10] S. Iren. c. haer. V. 33 (M. 7, 1214).

već *κυρίᾳ τῇ ἐκλεκτῇ*. Sv. Ivan ne bi napokon nikad mogao onako pisati kršćanskoj gospogji.[1] S ovih se razloga imade razumijevati pod Elektom ne žena, već crkva, koju pozdravlja Ivan od druge crkve. I u Otkrivenju[2] zove se crkva zaručnica, žena Isusova, a kao zaručnici Gospodinovoj (*κύριος*) lijepo joj pristaje ime *κυρία*. Dapače zgodno personifikuje sv. Ivan crkvu kao ženu s djecom, koju je ona rodila Hristu.

Ni sveti oci ni crkvena predaja ne znadu, gdje je bila ta crkva, kojoj je Ivan namijenio svoju drugu poslanicu. No jer pobija iste krivovjerce, koje i četvrto evangjelje, vidimo, da se nalazila u maloj Aziji.

Apostol opominje crkvu i njezine vjernike, da se vjerno drže Isusove vjere, da se čuvaju krivovjeraca i njihovih nauka, da vrše zapovijedi Gospodinove, osobito onu bratske ljubavi.

3. U uvodu očituje pisac, da ima rado svoje čitatelje, jer su primili istinu i jer ostaju u njoj.[3] Veseli ga, što su ustrajni u vjeri, i sjeća ih na zapovijest ljubavi.[4] Opominje kršćane, neka se ne izvrgavaju pogibli, da izgube vječni život, slušajući zavodnike, koji poriču utjelovljenje Riječi božje; neka se čuvaju svakoga saobraćaja s njima.[5] Pismo je njegovo kratko, jer će ih doskora pohoditi. Pozdravlja ih u ime svoje crkve.[6]

§ 178.

Naslovnici, svrha i sadržina treće poslanice.

1. Treću poslanicu piše Ivan nekomu Gaju, za koga znademo po sadržini poslanice samo to, da je bio kršćanin u maloj Aziji. Više ne pripovijeda o njemu ni sv. pismo ni crkvena predaja.

2. Svrha je poslanici, da pohvali gostoljubnost Gajevu, što je primio kršćane, koji propovijedaju evangjelje. Ujedno hoće da pokudi Diotrefa, poglavicu crkve, kojoj je pripadao Gaj. Diotref bi morao bio primiti vjesnike vjere, ali nije toga učinio, već je dapače i drugima branio,

[1] 5. — [2] 21 9. — [3] 1—3. — [4] 4—6. — [5] 7—11. — [6] 11—13.

da ih prime. Čini se dakle, da nije bio krivovjerac, samo nije poznavao pokornosti spram poglavara i gostoljubnosti spram njihovih glasnika.

3. Poslije pozdrava očituje Ivan svoje veselje, što je Gaj dobar kršćanin i uz to gostoljuban čovjek.[1] Moli ga, da i u buduće primi vjesnike evangjelja.[2] Kudi Diotrefa ne samo, što sam nije gostoljuban, već i tjera iz crkve one, koji primaju učitelje vjere. Kad dogje, ukorit će ga.[3] Završuje poslanicu opomenom, da valja uvijek činiti dobro. Preporuča Demetrija, koji je po svoj prilici nosio poslanicu, i pozdravlja sve.[4]

§ 179.

Gdje i kada su pisane.

1. Obje su poslanice sastavljene bez sumnje u Efesu, gdje je Ivan biskupovao i odakle je kao metropolita ravnao i pohagjao maloazijske crkve.

2. Vrijeme, kad ih je Ivan pisao, ne da se točno označiti. Općenito drže, da je druga poslanica pisana poslije prve, jer druga nišani na prvu. Ni to ne možemo utvrditi, dali su poslanice pisane prije, no je Ivan bio prognan, ili ih je pisao, vrativši se s Patmosa; no kako u objema obećaje, da će čitatelje doskora pohoditi, drže mnogi, da nijesu pisane baš u zadnje dane života Ivanova. Zato se općenito kaže, da su obje poslanice pisane u zadnjim decenijima prvoga vijeka.

Treći odsjek. Proročka knjiga novoga zavjeta.

Otkrivenje sv. Ivana.

§ 180.

Natpis.

Posljednja i jedina proročka knjiga novoga zavjeta nosi po starim rukopisima natpis *ἀποκάλυψις Ἰωάννου*. Noviji

[1] 1 i 2. — [2] 3–8. — [3] 9 i 10. — [4] 11–14.

rukopisi označiše Ivana pobliže riječima: *τοῦ θεολόγου καὶ εὐαγγελίστου*, ili: *τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελίστου*.

Riječ *ἀποκάλυψις* znači etimologijski otkrivenje, objava, očitovanje. U novomu zavjetu znači objavu tajnih, nepoznatih istina kršćanske vjere, što nam ih je priopćio Bog.[1] Zato zove pisac knjigu svoju *ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ* t. j. popis ili nacrt o tajnama kraljevstva božjega, što mu ih je objavio Isus Hrist.[2]

§ 181.

Autencija.

Otkrivenje je napisao sv. Ivan apostol i evangjelista. To nam svjedoče nebrojeni dokazi svetih otaca i pisaca, koji su živjeli prije trećega vijeka.

1. Propala su djela sv. Papije, učenika sv. Ivana i biskupa u Hierapolisu. No po svjedočanstvu biskupa Andrije iz Cesareje priznavao je Papija Otkrivenje za svetu knjigu.[3] To je s tim vjerojatnije, jer je Papija bio začetnik hilijazma, a ta je nauka osnovana na doslovnom tumačenju Otkrivenja[4]. Mučenik sv. Justin piše u prepirci s Trifonom: „Apud nos vir nomine Joannes, unus ex Christi apostolis in apocalypsi ipsi data fideles annos mille Hierosolymis transacturos esse asserit".[5] Značajno je, što se Justin prepirao sa Židovom Trifonom u Efesu oko g. 140., gdje je sv. Ivan živio i prije pol vijeka umro. Učenik sv. Polikarpa, koji je opet bio Ivanov učenik, sv. Irenej piše: „I Ivan, učenik Gospodinov, govori u Otkrivenju"; poziva se na one, koji su Ivana gledali licem u lice, i kazuje nam vrijeme, kad je Ivan imao to vigjenje.[6] Melito, biskup crkve u Sardesu, kojoj je bilo upravljeno Otkrivenje, pisao je tumač našoj knjizi, kako pripovijeda sv. Jeronim.[7] Efeski svećenik Apolonije, da pobije Montaniste, koji su na Otkrivenju

[1] Mt. 11 25, 27; 1. Kor. 2 10. — [2] Ot. 1 1. — [3] Andr. Caes. in Apoc. Prol. (M. 106, 220). — [4] 20 4–7. — [5] Euseb. Hist. ecc. IV. 18 (M. 20, 376). — [6] S. Iren. c. haer. IV. 20; V. 30 (M. 7, 1040; 1203). — [7] S. Hier. de vir. ill. 24. (M. 23, 675).

*

osnivali svoje bludnje, vadi dokaze svoje iz iste knjige.[1] Poslanica crkve vienske i lionske navodi Otkrivenje više puta,[2] a nema gotovo jedne glave u Otkrivenju, koje ne bi upotrijebio Tertulijan u svojim djelima.[3] Jasno je dakle, da je cjelokupna stara crkva priznavala Otkrivenje za knjigu nadahnutu i pripisivala je sv. Ivanu, apostolu i evangjelisti.

2. Inutarnji dokazi upućuju nas na istoga pisca. Pisac knjige zove sebe više puta Ivan[4], a da je taj bio apostol i evangjelista, razabiremo odatle, što kaže, da je za svjedočanstvo Isusovo prognan na ostrvo Patmos.[5] Jednoglasna naime crkvena predaja pripovijeda, da je apostol i evangjelista Ivan bio prognan na Patmos. Pisac knjige dobro je znana ličnost u maloazijskim općinama, za koje je Otkrivenje pisano. Poznaje prilike tih crkava, koje su podložene njemu kao metropoliti i natpastiru.[6] To je, kako nas uči povjest zadnjega decenija prvoga vijeka, bio sam sv. Ivan, jer je u to vrijeme u maloj Aziji živio samo jedan čovjek toga imena, Ivan apostol i biskup u Efesu. Kakav nepoznati Ivan ne bi mogao bio zapovijedati sedmerim crkvama u ime Isusa Hrista i Duha sv. I nije ni najmanje čudno vata stvar, što se pisac knjige ne zove apostol, već jednostavno Ivan; nikomu nije palo na pamet, da posumnja o njegovoj apostolskoj časti.

Zaključujemo dakle riječima racionaliste Davidsona: Ako zabacimo autenciju Otkrivenja, bilo bi nam teško dokazati autenciju ikoje knjige novoga zavjeta.[7]

3. Ipak je već u staro vrijeme bilo protivnika Otkrivenju. Sumnjali su o njemu Marcionovci, jer da prija Židovima. Alogi, koji su poricali božanstvo Logosa, pripisivali su ga Cerintu. No prigovori ovih ljudi ne vrijede mnogo; zabacivali su knjigu samo zato, što se protivi

[1] Euseb. Hist. ecc. 18 (M. 20, 480). — [2] Euseb. Hist. ecc. V. 1 (M. 20, 414). — [3] Tertul. c. Marc. III. 14; IV. 5 (M. 2, 340; 366). — [4] 1 1, 21 2, 22 8. — [5] 1 9. — [6] 2 1—3 22. — [7] Davidson, Introduction to the Study of the New Testament. London 1868. I. str. 319.

njihovu krivovjerju.[1] Prvi, koji je u staro vrijeme ozbiljno ustao protiv Otkrivenja, bio je sv. Dionisije, biskup u Aleksandriji. Jer su se pristaše hilijazma pozivali na Otkrivenje, izjavio je Dionisije, ne znajući drugim načinom pobiti njihovo krivovjerje, da je Otkrivenje napisao neki drugi Ivan, a ne apostol.[2] Veliki je ugled toga biskupa učinio, te se Otkrivenje nije na istoku priznavalo za svetu knjigu jedan cio vijek. To je razlog, zašto ga istočni pisci četvrtoga vijeka ne broje megju svete knjige. Ispitavši spise starih otaca, vrsta ga Eusebije jedanput megju homologumena, a obazirući se na svoje vrijeme baca ga drugi put megju νόθοι.[3] Kad se hilijazam utišao, zauzelo je Otkrivenje i na istoku ono mjesto megju apostolskim i nadahnutim knjigama, što mu ga je zapad uvijek priznavao. Glavna zasluga ide u tom sv. Atanasija[4] i Epifanija.[5] U saboru trulanskomu priznade ga napokon svečano sva istočna crkva.[6] Odatle vidimo, da je autencija Otkrivenja tako dobro dokazana, kako i ona svake druge knjige novoga zavjeta. Da nijesu hilijaste dokazivali njime svojih bludnja, ne bi se u staro doba nitko usudio bio poreći ga sv. Ivanu.

§ 182.

Prigovori protiv autencije.

1. Osim poznatih Aloga i Marcionovaca, te ličnih nazora Dionisijevih nije Otkrivenju prebacivao nitko sve do vremena t. zv. reformacije. Erazmo je o njemu sumnjao, Kajetan mu prigovarao, Zwingli ga zabacio, a Luter žestoko na nj napao. Danas su mu glavni protivnici racionaliste. Na osnovu nutarnjih razloga, jezika, stila i sadržine tvrde, da se Otkrivenje razlikuje od Ivanova evangjelja i poslanica tako silno, te je gotovo nemoguće, da su sva ta djela po-

[1] S. Epiphan. Haer. 51 (M. 41, 892). — [2] S. Dionys. Alex. ex lib. de promission. frag. 3—7 (M. 10, 1241 ss). — [3] Euseb. Hist. ecc. III. 25 (M. 20, 268 ss). — [4] S. Athan. M. Ep. fest. 39 (M. 26, 1437). — [5] S. Epiph. Haer. 51, 3 (M. 41, 892). — [6] Synod. Can. Conc. VI. in Trullo c. 2 (M. 137, 524).

tekla od jednoga pisca. No dok jedni vele, da je Ivan pisao samo Otkrivenje, tvrde drugi, da je pisao jedino poslanice i evangjelje, a treći poriču Ivanu sve troje[1]. Prigovore svoje posugjuju još i danas iz djela Dionisijevih.

a) Pisac Otkrivenja navodi više puta namjerice svoje ime, čega Ivan u svojim knjigama ne čini. — U tome slijedi sv. Ivan postojani običaj starozavjetnih proroka; ovi stavljaju svoje ime na čelo svojih proroštava, a usuprot nije nijedan pisac historijskih svetih knjiga nigdje napomenuo svoga imena.

b) Jezik i način, kojim je pisano Otkrivenje, posvema se razlikuje od onoga u evangjelju i poslanicama. Ova su djela pisana biranim jezikom, krasnim stilom, a Otkrivenje je natrušeno barbarizmima i soloecizmima. Nema u Otkrivenju omiljelih Ivanovih fraza i riječi, a onih, kojima se služi Otkrivenje, ne poznaju poslanice. Evangjelje je pisano mirno, a Otkrivenje uzrujano i slikovno. Odatle slijedi, zaključuju protivnici, ako je Ivan pisao evangjelje i poslanice, da Otkrivenje nije njegovo djelo ili obrnuto.

Istina je, da u jeziku Ivanovih djela postoji neka razlika, ali ne tolika, koliku hoće protivnici. Ako u evangjelju i poslanicama nije grština bez svake pogrješke, ipak je mnogo čišća, nego u Otkrivenju. Glavni je razlog toga nesuglasja različit predmet, koji se raspravlja u Ivanovim djelima. Otkrivenje je niz vizija, proročki spis, u kom se uzdigla mašta, a evangjelje je povjesnica, koja pripovijeda prijateljske razgovore Isusove s učenicima, gdje je trebalo napregnuti memoriju. Pišući evangjelje i poslanice bio je Ivan sabran i miran, a kad je pisao Otkrivenje, bio se zanio, pa kad je vigjenje trebalo izraziti riječima, mislio je Ivan u materinskom, židovskom jeziku, koji je poremetio naučenu grštinu. Kod Otkrivenja je Ivan imao pred očima spise starih proroka Danijela, Ezehijela i Zaharije, na koje podsjeća svojim mističkim brojevima i proročkim simbolima. Odatle u Ivana česti hebraizmi. Soloecizmi ne odaju nepo-

[1] Vidi imena u Gloag, Joh. Writings str. 296.

znavanje grčke gramatike u Ivana, jer na mnogim mjestima pazi točno na slovnička pravila, koja opet na drugima hotimice krši.[1]

Da su evangjelje, poslanice i Otkrivenje djelo jednoga pisca, to dokazuju iste riječi i izrazi, koje jednako susretamo u svim Ivanovim spisima. Riječ logos nesumnjivo je Ivanova, jer se nigdje drugdje ne nalazi u sv. pismu. Rado zove Ivan Isusa Janje. Ove dvije riječi neprestano prepleću sva djela Ivanova. Izraz ἀληθινός dolazi četiri puta u poslanicama, devet puta u evangjelju, a deset puta u Otkrivenju. Zato priznaju neki protivnici, da se iz razlike u jeziku ne dade ništa izvesti protiv autencije Otkrivenja.[2]

c) I naukà Otkrivenja silno se razlikuje od one, što je uči evangjelje i poslanice.

α) Evangjelje i poslanice odišu duhom ljubavi, a Otkrivenje je strogo, puno srdžbe i osvete protiv Hristovih neprijatelja. — Otkrivenje je prožeto duhom starih proroka, pa se u njem odrazuje proročka strogost, a evangjelje raspravlja ljubazno o božjoj ljubavi. Evangjelje riše Isusa kao Spasitelja, a Otkrivenje kao suca svijeta. Ipak ima i u Otkrivenju ljubavi; i tu prati providnost božju božansko milosrgje: Bog kori one, koje poučavà;[3] Isus će otrti svaku suzu s očiju nevoljnika.[4]

β) Četvrto se evangjelje protivi židovstvu, a Otkrivenje mu prija. To hoće protivnici da dokažu, tumačeći sve, što Otkrivenje govori o Jerusolimu i o dvanaest plemena, o Jerusolimu u Palestini i o dvanaest plemena židovskih. — No pod novim Jerusolimom ne razumijeva se glavni grad židovski, već je to slika, koja nam predočuje slavodobitnu crkvu Isusovu, a dvanaest plemena znači sve odabranike Isusove.

2. Nema dakle u Ivanovim spisima nikakove razlike, što se tiče nauke. U svima se riše Bog kao izvor svake ljubavi, Isus kao natprirodno biće, koje je smrti svojom zadovoljilo

[1] Vidi Cornely str. 704—706 — [2] Gloag, Joh. Writings str. 302. — [3] 3 19. — [4] 7 17, 21 4.

za grijehe, Janje, što je vjernike otkupilo i obijelilo svojom krvi. I u Otkrivenju se nalazi ista opreka izmegju istine i laži, svjetla i tmine, ljubavi i mržnje, koju susretamo u evangjelju i poslanicama. Samo je Otkrivenje zadnji prizor one drame, koja riše borbu izmegju neba i svijeta, koja još i danas bjesni na zemlji, ali će se završiti Hristovom pobjedom nad sotonom. Četvrto nam evangjelje riše povjest Sina božjega megju nama, a Otkrivenje daje nam zaviriti, kako utjelovljena Riječ slavno kraljuje u nebu.

Pobivši sve važnije prigovore, dokazasmo, da je pisac četvrtog evangjelja i poslanica napisao i Otkrivenje.

§ 183.

Povod i svrha.

1. Namijenjeno je Otkrivenje sedmerim crkvama male Azije: u Efesu, Smirni, Pergamu, Tiatiri, Sardesu, Filadelfiji i Laodiceji.[1] Za svaku od ovih crkava, dotično za njezina angjela t. j. biskupa, nalazi se u početku knjige po jedna kratka poslanica s posebnim napucima i opomenama. Te poslanice ne treba da smatramo za samostalne listove, već je po izjavi samoga pisca cijela knjiga posvećena tim crkvama kao jedinstvena cjelina.[2] Što je pisano jednoj od ovih crkava, vrijedi, izuzevši osebne opomene, za sve. Sve se ove crkve nalaze u prokonsularnoj Aziji. Ne samo te, već i nebrojene druge crkve, koje su postojale u prokonsularnoj Aziji, nadzirao je sv. Ivan, stolujući u Efesu kao metropolita. Ipak napominje imenom samo sedam, po svoj prilici poradi simetrije cijeloga djela, jer se broj sedam vuče kao crvena nit po cijeloj knjizi.[3]

Neke od ovih sedam crkava postojale su već za vrijeme apostolsko: Efes naime i Laodiceja. Od ovih raširilo se kršćanstvo i po ostalima. Premda se Pergam, Smirna, Sardes, Filadelfija i Tiatira ne spominju u sv. pismu, teško je vjerovati, da u ovako naseone gradove ne bi bila doprla vjera već u vrijeme apostolsko.

[1] 1 11. — [2] 1 4. — [3] 1 19—3 22.

2. Iz Otkrivenja razabiremo različite prilike ovih crkava. Neke pisac hvali, neke kudi, a neke hvali u jednoj, a kudi u drugoj stvari. Neke su ostavile prvu svoju ljubav i popustile u nekadašnoj revnosti. Svemu tomu bile su krive nutarnje i vanjske prilike.

Rimski su carevi kršćane progonili, a Židovi ih uznemirivali. Jerusolim i židovski hram bio je davno razoren, ali se Židovi nijesu ostavili stare mržnje spram kršćana; poput pogana držali su ih i oni za svoje neprijatelje i tlačili, koliko su mogli. Progoni careva i njihovih namjesnika pružiše Židovima priliku, da ponove svoju nekadašnju neutaživu mržnju spram pogana.

Vanjskim pridružiše se i unutrašnje neprilike, rovarenja Nikolajita, Cerintovaca i drugih krivovjeraca. Zato su se zabrinuta srca mnogih kršćana pitala, što je s obećanjem Isusovim, da će kršćanstvo pobijediti svijet. Ove su misli potakle sv. Ivana, da moli od Boga pomoć za svoje crkve. I Bog ga usliša. Jednoga mu se dana javi Isus i zapovjedi, da napiše objave, pa ih pošalje svim crkvama.[1]

3. Svrha je dakle knjizi, da javi vjernima, kako će kršćanstvo i kraljevstvo božje na zemlji jednoć pobijediti sve neprijatelje. Vjernike pak onih sedam crkava, kojima je knjiga namijenjena u prvom redu, imala je ohrabriti, da ustraju u vjeri sred vanjskih i nutarnjih progona. Pa kako je Otkrivenje bilo utjeha kršćanima i mučenicima u prvomu vijeku, tako ima da tješi vjernike svih vremena, kadgod se podigne oluja protiv crkve. Navlastice bit će Otkrivenje slatko tješenje u najvećim nevoljama, što ih po proroštvu Isusovu imadu pretrpjeti na koncu svijeta vjernici i crkva Hristova.[2]

§ 184.

Sadržina i osobitosti.

1. Predgovor kaže, da je Ivan primio ova objavljenja od Isusa Hrista, i blago onima, koji čitaju ova proroštva.[3]

[1] 1 11. — [2] Belser str. 412. — [3] 1 1—3.

Zatim se obraća sedmerim crkvama, kojima želi milost od Boga. Gleda Sina čovječjega preobražena, gdje stoji megju sedam svijećnjaka, drži u desnici sedam zvijezda i zapovijeda Ivanu, da napiše, što je vidio. Po nalogu piše Ivan poslanice sedmerim crkvama u Aziji, u kojima ih kori, opominje i tješi.[1]

Ivan se zanio u nebo, gleda prijesto božji u njegovoj slavi, angjele i svece, i sluša hvalospjev u čast Svemogućemu.[2] Bog sjedi na prijestolu, u desnici mu knjiga sa sedam pečata, koju ne može nitko da otvori do Janjeta, što stoji pokraj prijestola.[3] Kad se otvoriše prva četiri pečata, ukažu se po redu četiri konjanika, koji znače pobjedu, rat, glad i smrt. Kad se otvori peti pečat, ukazaše se mučenici Riječi božje, koji traže kazan svojih mučitelja. A kod šestoga pečata ukazaše se znaci dolaska Sina božjega.[4] Prije, no se otvori sedmi pečat, pobilježiše angjeli odabranike na čelu, da ih odluče od zlih, a zatim se ukaže nebrojeno mnoštvo blaženih svetaca.[5] Kad se otvorio sedmi pečat, ukazalo se sedam angjela sa sedam truba. Kad zatrubiše prva četiri, propade trećina zemlje, mora, vode i zvijezda.[6] Kad zatrubi peti angjeo, izagjoše skakavci, da muče ljude, koji nijesu označeni pečatom na čelu. Kad zatrubi šesti angjeo, evo četiri angjela smrti, koji poubijaše jednu trećinu ljudi[7] Na to evo jednoga angjela s knjižicom, koju morade Ivan pojesti, da uzmogne i opet prorokovati.[8] Po zapovijedi mjeri sada Ivan hram u Jerusolimu, izuzevši predvorje, koje će gaziti pogani tri i pol godine. Za to vrijeme propovijedaju i proriču dva svjedoka, koje će ubiti zvijer, što će se dići iz bezdane, ali će ih Bog uskrisiti i uzeti na nebo. U potresu, koji će sada nastati, propast će tisuće, a ostali će se ljudi obratiti. Kad zatrubi sedmi angjeo, nasta veselje na nebu.[9] Pokaza se žena obučena u sunce, pod nogom joj mjesec, a na glavi vijenac od dvanaest zvijezda. Žena hoće da rodi sina, koji će spasti

[1] 2 i 3. — [2] 4. — [3] 5. — [4] 6. — [5] 7. — [6] 8. — [7] 9. — [8] 10. — [9] 11.

sve narode, ali evo zmaja, koji hoće da proždre dijete. No dijete bi uzeto u nebo, žena uteče u pustinju, a zmaja svlada Mihajlo s angjelima i baci na zemlju, no on nastavi progoniti ženu i sjeme njezino.[1] Javljaju se dvije zvijeri: jedna iz mora, druga iz zemlje. Prva vodi boj protiv kraljevstva božjega, a druga, koja nosi broj 666., zavodi ljude.[2] Na Sionu stoji Janje s izabranicima svojima. Jedan angjeo naviješta sudnji dan, drugi propast Babilona, treći vječnu kazan onima, koji štuju zvijer. U oblacima evo Sina čovječjega s kosijerom u ruci. On i angjeli obiru vinograd i bacaju grožgje u kacu gnjeva božjega.[3] Ukazuje se sedam angjela sa sedam kupa gnjeva božjega. Kad ih izliše, napadoše strašna zla na one, koji se klanjaju zvijeri.[4] Jedan od sedam angjela kazuje Ivanu osudu velikoga Babilona. Riše ga kao majku bludnosti, koja sjedi na sedam brežuljaka, a pijana je od krvi svetih.[5] Drugi angjeo naviješta pad Babilona. Trgovci i kraljevi plaču, a nebo se veseli.[6] Na čelu vojske nebeske pobjegjuje Riječ božja zvijer i njezina lažnoga proroka.[7] Zmaj bude svezan i bačen u ponor za tisuću godina. Za to vrijeme vlada mirno Hrist sa svojima. Poslije tisuću godina pušten je sotona, koji zavodi ljude na četiri strane svijeta, no pobijegjen bude bačen k zvijeri i lažnomu proroku, da trpi zauvijek. Sad slijedi zadnji sud: mrtvi se dižu, i nastaje novo nebo i nova zemlja.[8] Opisuje se novi Jerusolim, gdje sveti kraljuju u blaženosti s Isusom do vijeka.[9]

U zaključku svjedoči angjeo i Isus Ivanu, da su stvari, što ih je vidio, istinite, i da će se naskoro ispuniti. Knjiga se završuje posebnom opomenom protiv onih, koji bi što dodali ili oduzeli ovim proroštvima, i zaključuje se blagoslovom.[10]

2. Otkrivenje obiluje ljepšim simbolima, zanimljivijim slikama, nego proroštvo Danijelovo. Prikazanja, što se crtaju u toj knjizi, dostojna su i Spasitelja i apostola, koji ih je opisao. Još je veća dogmatska i moralna vri-

[1] 12. — [2] 13. — [3] 14. — [4] 15 i 16. — [5] 17. — [6] 18. — [7] 19. — [8] 20. — [9] 21—22 5. — [10] 22 6—21.

jednost Otkrivenja. Nema gotovo stranice, koja nas ne uči božanstvo Isusovo uzvišenim riječima i slikama. Isus je kralj svijeta,[1] koji drži ključe smrti i pakla, on vlada narodima.[2] Jasno nam se opisuje Bog i božja svojstva, osobito providnost, kojom se brine za crkvu svoju, brani vjernike od neprijatelja i tješi ih slatkim nadama. Angelologiju i demonologiju nije nam bolje razvila nijedna knjiga novoga zavjeta. Otkrivenje nas jasno uči moralne kreposti kao važnost spasenja, ništetnost svijeta, želju za nebom, ustrpljivost u nevoljama, božji strah i budući život. To je pjesma pobjednica, koja opijeva pobjedu Hristovu nad svim neprijateljima crkve njegove. U tom smislu zaključuje Otkrivenje sv. pismo lijepo i dostojno.[3]

§ 185.

Tumačenje Otkrivenja.

1. Otkrivenje imade doduše oblik poslanice upravljene sedmerim crkvama, ali je ipak knjiga proročka. Pisac zove knjigu svoju objavljenje Isusa Hrista, koje mu je dano po angjelu, a to će reći: sv. je Ivan poslanik Hristov, koji mu je naložio, da ljudima priopći tajnovita objavljenja, što su mu se prikazala.[4] Sama knjiga kazuje, da se ova objavljenja tiču došastih dogagjaja, koji će se naskoro ispuniti,[5] a na koncu naglasuje pisac, da je sve, što knjiga kazuje, proroštvo.[6] Tko dakle priznaje Otkrivenju nadahnuće, ne može da sumnja o proročkoj naravi knjige, koju je jednako ispovijedala crkvena predaja. Tako je pisac knjige jedini novozavjetni prorok, koji nam je opisao objave, što mu ih je otkrio Duh sv.

Treba dakle da odlučno odbijemo zabludu racionalizma, kojemu je Otkrivenje pjesma. što ide za tim, da utješi vjernike usred progona. Ono malo, što se odnosi na budućnost, da je pjesnik lako mogao naslutiti po tadanjim prilikama

[1] 1 5. — [2] 19 15. — [3] Bacuez et Vigouroux IV. str. 703. i 704. — [4] 1 1. — [5] 22 6. — [6] 22 18, 19.

rimskoga carstva ili nagagjati iz obećanja Hristova, da će skoro doći. Uvjeren, da će Hrist, kad dogje, pobijediti svoje neprijatelje, pustio je pisac uzde mašti svojoj i opisao u živim slikama, kako će Mesija odmazditi onima, što progone njegove vjerne. Sve vizije Otkrivenja da su potekle iz knjiga starozavjetnih proroka, samo ih je pjesnik malo prekrojio i udesio za kršćanske nazore.[1] Na ovo sanjarenje racionalista ne treba da se osvrćemo; prisiljeni su tako izvraćati Otkrivenje, kad ne priznaju nikakova proroštva.

2. Teško je tumačiti proroštvo i onda, kad se ispunio dogagjaj, na koji je nišanilo, a još ga je teže razjasniti, kad se ne zna, dali se prorečena stvar već zbila. Proroštva nijesu povjesnica. Tako je i s Otkrivenjem. To je zakučasta i zagonetna knjiga. Nastojali su učenjaci, da otkriju zavjesu Otkrivenja i prodru u njezine tajne budućnosti, ali ono je i danas kriptogram, komu još nije pronagjen ključ. Hipoteze, koje su do našega doba nastojale protumačiti Otkrivenje, ostale su lično, nestalno nagagjanje.

Tri su glavne hipoteze, kojima misle razjasniti Otkrivenje. Zastupnike njihove zovu preteristama, historicima i futuristama.

a) Prvi[2] vele: Sve, što se pripovijeda u Otkrivenju, već se ispunilo. Otkrivenje je pisano na utjehu prvim kršćanima, i proriče razorenje Jerusolima i propast rimskoga carstva. Ovu je hipotezu postavio Jezuita Salmeron († 1585.)[3] Kasnije ju je poprimio i proširio francuski biskup Bossuet († 1704.),[4] koji je dodao, da se Otkrivenje ispunilo samo do dvadesete glave, a što se pripovijeda dalje, to se tek ima ispuniti. Ovoga se mišljenja drži i Nijemac Allioli[5] i drugi mnogi. No na koji dogagjaj nišane pojedini dijelovi Otkrivenja, u tom ne mogu da se slože ni dvojica.

[1] Davidson, Introduction to the New Testament. London 1849. III. str. 627. ss. — [2] Vidi imena u Gloag, Joh. Writings str. 364. — [3] Salmeron, S. I. In Apoc. Prael. Coloniae 1615. — [4] L' Apocalypse avec une explication. Paris 1869. — [5] Allioli. Die heil. Schrift. Regensburg 1885.

Prema ovom tumačenju ne bi Otkrivenje kazivalo proroštvo, već bi bilo simboličan opis doba, u kojem je apostol živio i pisao. Kad bi se proroštva Otkrivenja ispunila bila, ne bi teško bilo pokazati bar s nekom vjerojatnošću, na kojem su se dogagjaju ispunila. Zadnje glave Otkrivenja, konačnu Hristovu pobjedu nad svim njegovim neprijateljima, ne može ova hipoteza nikako da protumači. Ako se pristaše ovoga mišljenja pozivlju na izjavu Ivanovu, da će se domala ispuniti sve, što je pisano u Otkrivenju,[1] odgovaraju im, da se ta proroštva imadu u brzo ispuniti toliko, koliko su se već počela ispunjavati u vrijeme apostolsko.

b) Historijsko tumačenje misli, da Otkrivenje riše cijelu povjest crkve i slavi pobjedu Hristovu nad njegovim neprijateljima u raznim periodama kao: propast poganstva, muhamedanizma i t. zv. reformacije.[2] Otkrivenjem da je Bog htio pružiti vjernicima utjehu u nevoljama, što će ih u to vrijeme trpjeti. Ovu je hipotezu postavio opat Joahim († 1202,[3]), a razvio ju pobožni svećenik u Tirolu Holzhauser († 1658.).[4]

Po ovom sistemu ne razumijemo, zašto bi nam Bog objavio te nevolje, kad ih ne možemo upoznati unapredak, nego tek onda, kad su već davno prošle. Još je čudnovatije, što pristaše ove hipoteze ne mogu da odlučno ustvrde, koja se slika Otkrivenja ispunila u kojem historijskom dogagjaju. Misleći dapače, da je sudnji dan blizu, primjenjivali su pojedine slike pojedinim dogagjajima. A kad svijet nije propao, bili su zastupnici ovoga mišljenja prisiljeni mijenjati tumačenja svojih prijašnjih drugova.

c) Zato tvrdi treća hipoteza, da se do današnjega dana nije ispunilo nijedno proroštvo Otkrivenja. Sva proroštva da se tiču dogagjaja, što će se zbiti na koncu svijeta. Ta proroštva da se počinju četvrtom glavom Otkrivenja. A što se kazuje prije toga, to se ticalo samo suvre-

[1] 22 6. — [2] Pristaše vidi u Gloag, Joh. Writings str. 368. — [3] Expositio magni prophetae Abbatis Joachimi in Apocal. Venetiis 1527. — [4] Interpretatio Apocal. 2. edit. Regensburg 1870.

menika Ivanovih. Kako nam se u prvoj knjizi sv. pisma, Genezi, pripovijeda početak svijeta, tako se u zadnjoj, Otkrivenju, opisuje kraj svih stvari. To je mišljenje zastupao sv. Irenej,[1] Augustin,[2] razvio ga pak eksegeta Bisping[3] i kolinski nadbiskup Krementz,[4] a brani ga i Cornely.[5]

Tomu sustavu prigovaraju. Po njemu bila bi svrha Otkrivenju, da utješi ponajprije prve kršćane, a zatim nas. No kakova nam, dodaju, utjeha od dogagjaja, koji će se zbiti tek na koncu svijeta? Na to odgovaraju pristaše, da je Isus proricao o sudnjemu danu na utjehu našu; Isaija je prorokovao o došastom Mesiji, da utješi svoje suvremenike, ali i one, koji će doživjeti Mesijin dan. Prigovaraju nadalje, da sv. Ivan piše, kako će se doskora zbiti sve, što proriče. Na to odgovaraju futuriste, da Otkrivenje nišani na stvari, što će se ispuniti na koncu svijeta n. pr. konačna pobjeda Isusova nad svim neprijateljima, pa i za ovaj dogagjaj da piše knjiga, da će se zbiti naskoro. Jedan je ipak prigovor protiv ove hipoteze, koji pristaše ne mogu da pobiju. U Otkrivenju prorečena je bez sumnje propast židovstva i poganstva, koja se po jednoglasnom tumačenju svih tumača već davno odigrala.

§ 186.

Mjesto i vrijeme pisanja.

1. U samoj knjizi pripovijeda sv. Ivan, da je primio objavu na otoku Patmosu,[6] pa se samo pita, dali ju je ovdje i napisao. Da je Ivan pisao na Patmosu, sudimo po tom, što mu je zapovjegjeno, da napiše sve, što je vidio, a to će reći, neposredno poslije vizije treba da svaku perom ocrta.[7] Slijedi to iz same stvari. Tolike i tako ispremiješane slike morao je Ivan odmah zabilježiti, ako ih je htio vjerno

[1] S. Iren. c. haer. V. 26 ss. (M. 7, 1192 ss). — [2] S. Aug. de civit. Dei XX. 7 ss. (M. 41, 666 ss). — [3] A. Bisping, Exeg. Handbuch IX. Erklärung der Apoc. Münster 1876. — [4] Ph. Krementz, Die Offenbar. des h. Johannes. Freiburg 1883. — [5] Cornely str. 721—731. — [6] 1 9. — [7] 1 11.

i točno predočiti. Pisano je dakle Otkrivenje bez sumnje na otoku Patmosu.

2. Da ustalimo vrijeme, kad je Otkrivenje pisano, treba nam znati, u koje je doba boravio Ivan kao prognanik na Patmosu. Tu nam pomažu sveti oci. Sv. Irenej piše: Nema tomu davno, što je vigjeno Otkrivenje već malo ne u našim danima, pod konac carovanja Domicijanova.[1] Mučenik Viktorin navodi u svojim bilješkama o Otkrivenju, da je Domicijan prognao sv. Ivana na Patmos.[2] Sv. Jeronim[3] i Eusebije[4] vele, da je Ivan bio prognan za cara Domicijana. Zaključujemo prema tomu, da je Otkrivenje pisano pod konac vlade Domicijanove oko godine 95.

Da je Otkrivenje pisano za Domicijana, u tom nas utvrgjuju i unutrašnji razlozi, što ih vadimo iz same knjige. Razabiremo iz nje, da kršćani trpe u progonstvu.[5] To je progonstvo nastalo za Domicijana, koji je počeo progoniti kršćane po cijelom carstvu, dok je Neron bjesnio protiv njih samo u Rimu. U maloj Aziji raširilo se kršćanstvo tako, te Pergam, Sardes i Filadelfija, kojih gradova ne poznadu ni Djela ni poslanice, imadu svoga biskupa. U Otkrivenju se napominje i Laodiceja.[6] Taj je grad po Tacitu bio propao za Nerona, ali se pridigao do prijašnjega bogatstva za Domicijana.[7] Napokon nam Otkrivenje pretpostavlja neku zbirku kanona, jer pisac traži, da se knjiga njegova čuva netaknuta[8] i čita kod bogoslužja.[9]

3. Sve smo ove dokaze naveli, da uzmognemo uspješnije pobiti racionaliste, koji uporno tvrde, da je Otkrivenje pisano za Nerona, pozivajući se na ove dokaze:

a) U Otkrivenju se[10] zapovijeda Ivanu, da izmjeri crkvu i oltar u Jerusolimu. Sve je to dakle još postojalo. — No pod Jerusolimom ne imade se razumijevati židovski grad, već simbolično crkva Hristova. Istu zapovijest

[1] S. Iren. c. haer. V. 3 (M. 7, 49). — [2] In Apocal. XVII. 10 (M. 5, 338). — [3] S. Hier. de vir. ill. 9 (M. 23, 625). — [4] Euseb. Hist. ecc. III. 18 (M. 20, 252). — [5] 6 9. — [6] 1 11; 3 14. — [7] Tacit. Annal. XIV. 27. — [8] 22 18 i 19. — [9] 1 3. — [10] 11 1.

daje Bog proroku Ezehijelu, poslije kako je Nabukadnesar razorio hram židovski i grad Jerusolim.[1]

b) Racionaliste drže,[2] da je Otkrivenje izazvala jedna priča o Neronu, koju nam je zabilježio Tacit i Svetonije.[3] Pripovijedalo se, da Neron nije umro, već da je pobjegao k Partima, pa će se i opet pojaviti i jače uzbješjneti protiv svojih neprijatelja i kršćana. Ova je priča, vele, podloga i ključ cijelom Otkrivenju. Sve, što se govori u njemu o Antihristu, imade se razumijevati o Neronu s dva razloga. Otkrivenje[4] piše: „Sedam glava zvijeri, na kojima žena sjedi, to je sedam kraljeva. Pet je njih palo i jedan jest, a drugi još nije došao; a zvijer, koja bijaše i nije, ona je osmi.“ Odatle zaključuju, da je Otkrivenje pisano prije šestoga cara rimskoga. Pet palih careva jesu: August, Tiberije, Kaligula, Klaudije i Neron. Šesti, koji jest, to jest, koji sada vlada, jest Galba. Sedmi, koji još nije došao, jest Oton, a osmi, koji je već bio i nije, ali će opet doći, jest Neron, za koga se nije vjerovalo, da je umro, već se mislilo, da će se s pomoću Parta opet dočepati kraljevstva. Iz toga bi slijedilo, da je Otkrivenje pisano 68. ili 69. godine. To mišljenje da potvrgjuje i broj zvijeri. Otkrivenje naime piše:[5] „Ovdje je mudrost. Tko ima um, neka izračuna broj zvijeri, jer je broj čovjekov, i broj njezin šest stotina šezdeset i šest.“ Napišemo li riječi *Νέρων καῖσαρ* židovskim slovima i izračunamo li brojčanu vrijednost tih slova, dobit ćemo broj šest stotina šezdeset i šest. Otkrivenju je dakle podloga ona priča o Neronu, a pisano je za cara Galbe.

Ovakovo tumačenje i sve, što se iz njega izvodi, treba da odlučno odbijemo. Već načelo, iz kojega je poteklo, posve je krivo. Ono pretpostavlja, da je Otkrivenje osnovano na pukoj priči, za koju ne mogu dokazati, da su u nju vjerovali kršćani u maloj Aziji, jer kako bi sve svoje

[1] Ezeh. 41 1 ss. — [2] Baur, Rénan, Hilgenfeld itd. — [3] Tacit. Histor. II. 8; Sueton. Nero 57 ss. — [4] 17 9 ss. — [5] 13 18.

mesijske nade osnivali na tako čudnoj priči? Ovo tumačenje snizuje Otkrivenje od nadahnute knjige na puko besmisleno maštanje ili prostu prijevaru. A protivi mu se i zdravo razlaganje Otkrivenja, jer miješa sedmu glavu zvijeri sa zvijeri samom. Napokon dobivamo iz riječi *Νέρων καῖσαρ* broj šest stotina šezdeset i šest samo onda, ako ispustimo slovo „ι“, inače šest stotina sedamdeset i šest.

KAZALO.

Pristup.

Opći dio.

Prvi odsjek.

Povjest kanona novoga zavjeta.

Drugi odsjek.

Glava I. Slovo sv. pisma.

Glava V. Poslanica Galaćanima.

Glava VI. Prva poslanica Korinćanima.

Glava VII. Druga poslanica Korinćanima.

Glava VIII. Poslanica Rimljanima.

Glava IX. Poslanica Filipljanima.

Glava X. Poslanica Efežanima.

Glava XI. Poslanica Kološanima.

Glava XII. Poslanica Filemonu.

Glava XIII. Poslanica Židovima.

Glava XIV. Pastirske poslanice.

Glava XV. Poslanica Titu.

Glava XVI. Prva poslanica Timoteju.

Glava XVII. Druga poslanica Timoteju.

B. Katoličke poslanice.

Glava I. Katoličke poslanice uopće.

Glava II. Poslanica sv. Jakova.

Glava III. Prva poslanica sv. Petra.

Glava IV. Poslanica sv. Jude.

Glava V. Druga poslanica sv. Petra.

Glava VI. Prva poslanica sv. Ivana.

Glava VII. Druga i treća poslanica sv. Ivana.

Treći odsjek. Proročka knjiga novoga zavjeta.

Otkrivenje sv. Ivana.

